Cristina Haruța

Migrație, dezvoltare și relația migranților cu statul de origine

Cazul Republicii Moldova

Presa Universitară Clujeană

CRISTINA HARUȚA

MIGRAȚIE, DEZVOLTARE ȘI RELAȚIA MIGRANȚILOR CU STATUL DE ORIGINE

CAZUL REPUBLICII MOLDOVA

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2021

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Radu Carp

Conf. univ. dr. Bogdana Neamțu

ISBN 978-606-37-1024-7

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

CUPRINS

Anexele lucrării

Lista tabelelor, figurilor și casetelor

Tabele

Figuri

Casete

Considerații introductive

Dincolo de argumentările obiective, la nivel subiectiv, geneza lucrării cu titlul „Migrație, dezvoltare și relația migranților cu statul de origine. Cazul Republicii Moldova” se datorează unor experiențe personale, legate, în mod deloc surprinzător, de fenomenul migrației și de o parte dintre multiplele sale elemente constitutive: părăsirea statului de origine cu scopul materializării deciziei de emigrare și revenirea temporară în locul din care s-a emigrat, stabilirea permanentă într-un stat de destinație și parcurgerea etapelor de asimilare sau integrare, întreținerea unor legături transnaționale mai mult sau mai puțin pronunțate cu locul de baștină și implicarea voluntară sau involuntară în calitate de migrant în dezvoltarea statului de origine etc. Așadar, în esență, pot spune că o curiozitate personală a contribuit decisiv la conturarea scopului final al lucrării, ce a constat în întreprinderea demersului de fracționare a unui fenomen extrem de complicat, și anume, cel al migrației, în părți mai mici care să permită manevrarea analitică ulterioară a subiectului de care am fost inițial interesată și față de care, într-o oarecare măsură, am reușit să mă atașez de-a lungul anilor. În principiu, intenția mea inițială nu a constat neapărat în încercarea de a decela impactul migrației asupra dezvoltării din Republica Moldova (treptat m-am convins că un subiect atât de vast n-ar putea fi acoperit nici în cadrul a două teze de doctorat), ci, mai curând, în dorința de a stabili și evidenția rolul pe care îl au în procesul de dezvoltare economică, socială, politică și culturală din Republica Moldova, pe de o parte, migranții economici, în calitatea lor de subiecți transnaționali, și, pe de altă parte, structurile asociative voluntare ale acestora, de tipul organizațiilor, asociațiilor sau grupurilor de inițiativă constituite formal sau informal.

În ceea ce privește conținutul lucrării, mi-am dirijat eforturile astfel încât, într-un final, să confer coerență și o structură logică întregii teze, prin a pune un accent cu precădere pe construcțiile teoretice pe care se fundamentează partea de cercetare, și să depășesc dificultatea dată de tentativa de a ține pasul cu

evoluția și cantitatea impresionantă a lucrărilor științifice din diverse domenii cardinale pentru migrația umană și conexe acesteia (sociologie, antropologie, științe politice, relații internaționale, economie, geografie etc.). Deși, fără nicio îndoială, cadrul teoretic nu se apropie de unul exhaustiv și este perfectibil, acesta este, totuși, destul de extins și oferă un fundament solid pentru operaționalizarea unor concepte complexe, permițând, totodată, formularea unor obiective de cercetare corecte și viabile.

Astfel, cu privire la cuprinsul lucrării, în primul capitol al tezei, am apelat la descrierea teoriilor clasice cu privire la procesele de migrație, incluzând pe același plan câteva teorii mai noi și inovatoare, preluate din literatura de specialitate, cum ar fi paradigma economică neoclasică cu privire la migrație, cu o parte dintre principalele sale abordări, printre care abordarea economică neoclasică, teoria factorilor de atracție și de respingere și teoria pieței forței de muncă duale sau segmentate; paradigma istorico-structurală cu privire la migrație cu teoria sistemelor mondiale de migrație și teoria rețelelor de migrație; noua economie a migrației forței de muncă, teoria mobilității tranziționale și teoria sistemică a migrației. Câteva dintre criticile și completările formulate la adresa celor mai importante abordări teoretice au fost prezentate în același capitol pentru a demarca inconsistențele epistemologice cu care s-au confruntat decenii în șir membrii comunității științifice interesați de studiul fenomenelor de migrație. Lucrarea debutează cu un capitol mai lung decât cel pe care îl planificasem la începutul etapei de revizuire a literaturii de specialitate, întrucât am apreciat ca fiind foarte utile toate modelele teoretice prezentate. Practic, în prima parte a lucrării am organizat literatura din domeniu pentru a înlesni contextualizarea și încadrarea teoretică a subiectelor dezvoltate în secțiunile ulterioare. De asemenea, în cel dintâi capitol, am optat să tratez succint, dar într-o secțiune distinctă, transnaționalismul, deoarece conceptul are o aplicabilitate mai pronunțată în cazul lucrării de față și permite, într-o măsură mai mare, înțelegerea coagulată a relației dintre migrație, dezvoltare și migranți. Acest fapt a fost confirmat și de demersurile altor autori care au analizat procesele de migrație din întreaga lume și le-au încadrat în contextul teoretic prescris de transnaționalism (Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Faist, 2000b; Portes, 2001; 1996b; Vetovec, 1999).

Nu în ultimul rând, am considerat necesară trecerea în revistă a celor mai importante aspecte pe care se sprijină transnaționalismul, deoarece, din punctul meu de vedere, anume explicațiile cu privire la această abordare de dată recentă sunt susceptibile să faciliteze înțelegerea ulterioară a interacțiunilor și fluxurilor dintre migranți (ca aparținători expliciți sau nu neapărat la un spațiu social transnațional) și statul de origine – Republica Moldova, în acest caz. Altfel spus, cu ajutorul asumpțiilor teoretice pe care le indică transnaționalismul a fost posibil să fixez un cadru teoretic adecvat pentru explicațiile cu privire la rolul pe care îl au sau l-ar putea avea migranții în dezvoltare, oricum am defini-o pe cea din urmă, și la modul în care aceștia interacționează sau ar putea să interacționeze cu statul de origine în cadrul structurii de oportunități (sau de constrângeri) pe care o creează însuși procesul de migrație, alături de alte procese macrosociale internaționale (globalizarea, schimbarea modelelor de guvernare și guvernanță, forțele capitalismului și ale economiei de piață). În plus, o mare parte dintre autorii care au studiat transnaționalismul, s-au preocupat și de diasporă, un alt subiect important abordat în lucrarea de față. Din acest motiv, spre deosebire de alte modele paradigmatice, transnaționalismul se prezintă ca având o aplicabilitate mai pronunțată pentru cazul tratat în această lucrare de doctorat.

În urma revizuirii literaturii de specialitate, în al doilea capitol, am întreprins o tentativă de a surprinde o parte dintre ambiguitățile teoretice ce s-au conturat de-a lungul ultimelor decenii în jurul relației dintre două procese macrosociale pe care cade accentul în lucrare: migrație și dezvoltare. În afară de dilemele pe care le ridică sensul relației existente între cele două procese, controversele ce privesc binomul migrație–dezvoltare derivă și din dificultatea de a determina dacă și în ce măsură migrația este un catalizator al dezvoltării atât pentru statele din care provin migranții, cât și pentru statele în care aceștia se află. Fiindcă remitențele ocupă un loc important în studiile cu privire la consecințele economice ale migrației, am reunit în același capitol câteva păreri cu privire la rolul pe care acestea îl au în dinamica relației migrație–dezvoltare. Alături de importanța și efectele pozitive ale remitențelor pentru migranți și comunități, am rezumat și efectele negative ale acestora în vederea ilustrării faptului că modelul de dezvoltare bazat pe remitențe este unul depășit sub aspectul aplicabilității, fiind afectat de un profund determinism economic, și că, după cum sugerează

literatura din străinătate, în locul acestuia sunt de preferat modelele de tip „diaspora" sau „brain gain/ brain circulation/ brain trust", care ar putea aduce mai multe beneficii statelor de origine în sensul dezvoltării economice, sociale sau politice (Newland și Patrick, 2004; Larner, 2007; Meyer și Brown, 1999; Østergaard-Nielsen, 2003).

Dat fiind numărul mare de autori care califică conceptul de „diaspora" drept unul ce înglobează multiple înțelesuri, în al treilea capitol al lucrării sunt precizate o serie de clarificări conceptuale cu privire la conotațiile inițiale și curente ale termenului. Acestea explică, în același timp, utilizarea simultană din teză, pe alocuri nedecelabilă, a două categorii de actori: migranți și membri din diasporă, și a două categorii de comunități: cea transnațională și cea diasporică. La acest capitol, am constatat că autorii care preferă să utilizeze noțiunea de „comunități transnaționale" procedează astfel pentru a accentua mișcările circulare/ repetitive și transferurile transnaționale ale migranților ce au loc între țara-sursă și țara-gazdă, în contrast cu autorii care optează pentru noțiunea de „diaspora", întrucât aceasta evocă imaginea migranților și a descendenților lor care s-au stabilit definitiv într-o țară de primire. De asemenea, autorii interesați de activitățile politice și relația migranților cu statul de origine, acordă întâietate termenului colectiv „diaspora". Ca atare, selecția termenilor și a definițiilor operaționale din această lucrare s-au realizat ținând cont de valoarea și utilitatea metodologică a acestora (Bauböck și Faist, 2010), dar și de faptul că majoritatea lucrărilor din domeniul politicilor publice (*policy-driven*) fac trimitere directă la diaspora, atunci când analizează potențialul de dezvoltare al migranților. Tind să cred că nu am comis o greșeală prin „amalgamarea" principalilor termeni folosiți în lucrare (migranți *versus* membri din diaspora sau comunități transnaționale) și că acest lucru va fi înțeles și acceptat de către persoanele care vor avea ocazia să analizeze teza de doctorat.

Pentru a consolida cadrul analitic al lucrării, în al patrulea capitol al părții teoretice a lucrării revin asupra problematicii date de binomul migrație–dezvoltare în contextul rolului de agenți ai dezvoltării ai statelor de origine atribuit în literatură migranților și membrilor din diaspora. De aceea, am enumerat și am oferit lămuriri cu privire la formele și contextele în care migranții sau membrii din diaspora participă la activități transnaționale cu caracter politic, economic,

social, cultural sau organizațional, ce urmăresc într-un mod explicit sau implicit, după caz, dezvoltarea statului de pornire sau determinarea în localitatea de origine a unor schimbări sociale. Cu referire la relația dintre statele de origine și migranți, principalele tipuri de politici și strategii de valorificare a potențialului de dezvoltare al migranților și al membrilor din diaspora, regăsite în literatura de specialitate pe plan internațional, sunt amintite și clarificate în aceeași secțiune. În urma elaborării părții teoretice, ajung să concluzionez cu certitudine că popularitatea și actualitatea studiilor cu privire la migrație, dezvoltare și diaspora nu rezidă în exclusivitate în interesul manifestat de către cercetători și universitari față de acestea, ci rezultă, totodată, din semnificația și importanța majoră a unor probleme cu care se confruntă actorii politici sau apolitici de la toate eșaloanele decizionale, în încercările lor de a înțelege și de a reacționa proactiv în fața unei lumi ce se află în permanentă schimbare sub influența migrației, a globalizării și a economiei de piață etc.

În cea de-a doua parte a lucrării, m-am detașat de tot ce înseamnă teorie, pentru a mă apropia gradual, din punct de vedere empiric, de problematica analizată. Printr-o descriere succintă a principalelor caracteristici, tendințe și efecte social-economice ale migrației din Republica Moldova, toate prezentate în cel de-al cincilea capitol, am încercat să reconstitui cât mai clar și elocvent cu putință profilul migraționist descriptiv și cifric al statului moldav. Am urmărit să prezint evoluția proceselor de migrație din Moldova, astfel încât lucrurile să fie înțelese chiar și de către cei care nu sunt familiarizați cu contextul geo-politic, social sau economic al țării. În acest scop, am apelat deopotrivă la statistici internaționale și naționale pe care le-am considerat relevante și credibile cu privire la volumul migrației, profilul migranților, remitențe, contabilizarea consecințelor pozitive și negative ale mobilității internaționale ale moldovenilor etc. Trimiterile directe la componentele ecuațiilor migrație–migranți–dezvoltare și raportul migranți–stat de origine, sub forma prezentării și a descrierii evoluției principalelor programe și/ sau politici ce vizează valorificarea relației dintre migrație și dezvoltare în Republica Moldova, sunt formulate în secțiunea a doua a acestui ultim capitol, pe care l-am considerat ca făcând parte, în continuare, din corpul teoretic al lucrării, în pofida faptului că în cuprinsul lucrării am decis să îl tratez altfel. Nu am considerat necesar să analizez în detaliu datele statistice prezentate în această

secțiune, ele având doar un rol informativ și descriptiv pentru oricine dorește să afle mai multe despre cum a început și a evoluat migrația populației în Republica Moldova.

În cea de-a doua și cea mai importantă parte a lucrării – cercetarea empirică – mi-am dat silința să studiez în mod sistematic și original un ansamblu de subiecte ce derivă din decizia cu privire la intenția și acțiunea nemijlocită de a emigra a cetățenilor Republicii Moldova, prin formularea unor constatări, descrieri și explicații logice, obiective și valide. Astfel, am încercat să explorez de o manieră integrată cele trei teme mari care constituie nucleul lucrării: (1) migrația, dinamica relației dintre migrație și dezvoltare, (2) perspectivele asupra rolului și implicării migranților în dezvoltarea țării de origine și (3) relația sau raporturile migranților cu statul de origine, Republica Moldova, toate interpretate prin optica teoretică cu privire la transnaționalism și diaspora. În analiza întreprinsă am încercat să explorez, pe de o parte, natura relației ce se creează între cetățeanul emigrat și statul pe care l-a părăsit acesta și, pe de altă parte, implicațiile posibile ale contribuțiilor individuale sau colective ale cetățenilor emigrați în străinătate asupra dezvoltării statului de origine. După cum urmează să explic în continuare, prin contribuții nu se au în vedere doar transferurile de remitențe financiare, ci și modelele de comportament, practicile, ideile și valorile migranților etc., precum și toate fluxurile, activitățile și practicile cu caracter transnațional. În egală măsură, am fost interesată să răspund la următoarele interogații generale, cărora, la această etapă, țin să precizez că nu le atribui un rol fix de întrebări sau obiective de cercetare. Le-aș încadra mai curând în categoria curiozităților sau a asumpțiilor cu caracter personal. De asemenea, doresc să clarific că în această lucrare nu mi-am propus să formulez răspunsuri cu privire la direcția sau tăria relației dintre indicatori sau variabile, adică nu mi-am propus să testez ipoteze. Printre altele, acest lucru se explică și prin faptul că metodologia de cercetare din lucrare se sprijină pe metode calitative de cercetare.

Câteva interogații de pornire, asumpții și premise neconfirmate

- Pornind de la realitatea social-politică și economică actuală a celui mai sărac și slab dezvoltat stat din Europa, care este rolul pe care îl au sau l-ar putea avea migranții în dezvoltarea Republicii Moldova?

- Cum se raportează categoriile diverse de migranți (permanenți, temporari, clasificați în funcție de statele de destinație sau în funcție de experiența de migrație) la Republica Moldova, în sens imaginar și/ sau ideatic? Cu alte cuvinte, cum se raportează migranții la statul de origine și la statul de destinație? Putem decela care este tipul de loialitate pe care îl dezvoltă migranții moldoveni de-a lungul experienței de migrație? Este această loialitate una conflictuală sau se orientează deopotrivă către statul de origine și cel de destinație (*hybrid identity*) (Rother și Nebe, 2009)?
- În cazul Republicii Moldova și al cetățenilor săi emigrați, putem vorbi despre emergența unei diaspore sau/ și a unor comunități transnaționale (sau cel puțin a unei conștiințe diasporice), în sensul celor descrise de autorii consacrați din domeniu, citați în lucrarea de față, ținând cont, în același timp, de faptul că procesele de migrație din Republica Moldova sunt relativ recente și se caracterizează printr-un grad redus de „maturitate”? (Kuznetsov, 2006; Buga, 2011 *apud* Tajeda, Varzari și Porcescu, 2013; Moșneaga, 2014; Schwartz, 2007). În ce măsură activitățile, transferurile, practicile și inițiativele transnaționale din spațiul social ce transcend granițele statelor naționale contribuie la formarea unor comunități transnaționale?
- În funcție de etapa de formare a comunităților de migranți sau transmigranți și a identității diasporice în rândul cetățenilor moldoveni, cum pot fi maximizate efectele pozitive ale migrației și care sunt tipurile de politici publice inovative, programe, parteneriate și strategii pe care le poate implementa statul moldovenesc pentru a valorifica potențialul migranților pe termen scurt, mediu și/ sau lung?
- Este „modelul diaspora” o opțiune fezabilă pentru Republica Moldova, în vederea atenuării pe termen mediu și lung a unei părți dintre efectele sociale, economice și demografice negative ale migrației? (Larner, 2007; Meyer și Brown, 1999; Tajeda și Bolay, 2010; Patterson, 2006; Nyberg-Sørensen, 2004)
- În ce măsură pot fi înlocuite în discursurile oficiale și politicile publice referirile cu privire la modelul de dezvoltare bazat pe remitențe și migrația de întoarcere, cu abordări noi ce derivă din modelul de dezvoltare bazat pe relația cu comunitățile de migranți și diaspora? În ce măsură evoluția ulte-

rioară a unui stat, a cărui principală resursă se dovedește a fi cea umană, va fi potențată de atitudinile, practicile și activitățile transnaționale pe care le au migranții și care derivă din însuși procesul de migrație? (Newland și Patrick, 2004; Nyberg-Sørensen, 2004)

- Dacă cel puțin o parte dintre răspunsurile la întrebările de mai sus sunt afirmative și, într-adevăr, nu exagerez și nu mă autoinduc în eroare când le atribui migranților un rol atât de important, ar merita, în acest caz, să mă întreb, în continuare, care sunt formele de implicare transnațională cele mai frecvente care se pot observa la migranții din Republica Moldova și ce impact anticipat și real l-ar putea avea acestea asupra dezvoltării politice, culturale, sociale și economice a Republicii Moldova?

În același timp, tind să cred că, într-o oarecare măsură, lucrarea posedă o dimensiune prospectivă, studiul empiric *per se* fiind unul exploratoriu, în sensul că analizează niște fenomene incipiente, încercând să anticipeze evoluția acestora în funcție de comportamentul unor actori colectivi sau individuali – migranții și familiile acestora, autoritățile statului, decidenții politici, structurile asociative voluntare ale migranților și comunitățile transnaționale de moldoveni. Este un fapt cunoscut că mișcările de migrație nu conduc de fiecare dată la stabilirea pe termen lung a migranților în zonele de primire, iar în cazurile în care migrația devine, totuși, permanentă, doar o parte dintre indivizi își vor păstra identitatea distinctivă și vor participa eventual la întemeierea unei diaspore. De aceea, unul dintre fenomenele incipiente la care fac referire are legătură cu perspectivele de formare în străinătate a unor comunități alcătuite din actualii migranți moldoveni.

Trebuie să precizez că, în procesul de elaborare a lucrării de doctorat, o serie de constrângeri și limitări metodologice insurmontabile au fost cauzate de faptul că migrația și fenomenele alăturate acesteia nu pot fi măsurate cu ușurință. Această realitate a atras după sine o serie de dificultăți ce au avut legătură cu determinarea și culegerea datelor relevante pentru o cercetare empirică de calitate. Făcând referire la cazul Republicii Moldova, nu cred că greșesc spunând că principalul aspect, pe care îl explic în detaliu în lucrare, ce face dificilă analizarea și studierea empirică a subiectului, este lipsa de date. În urma parcurgerii etapelor de revizuire a literaturii de specialitate și de pregătire a studiului empi-

ric am reușit să constat că numărul de studii și analize dedicate subiectului migrației în Moldova este relativ restrâns. Chiar și atunci când le-am putut accesa, acestea s-au dovedit a fi preponderent cantitative, cu un accent pe evaluarea volumului și a impactului remitențelor [aici nu fac referire la rapoartele instituțiilor internaționale (*grey literature*) și la trimiterile sporadice regăsite în unele studii cantitative comparative, ci la lucrări a căror calitate și valoare științifică nu este îndoielnică]. Într-o oarecare măsură, numărul nesemnificativ de articole care au avut la bază o abordare calitativă a migrației din Moldova m-au direcționat către alegerea unei metode calitative complexe și de adâncime, ce a constat în derularea de interviuri cu câteva categorii de subiecți de cercetare, permițându-mi să surprind ce se întâmplă în „interiorul" unei părți din procesul de migrație caracteristic Republicii Moldova. Una dintre primele concluzii generale pe care am reușit să o formulez în urma realizării cercetării are legătură cu conștientizarea faptului că pentru a înțelege mai bine migrația din Moldova nu este nevoie să suplimentăm șirul explicațiilor existente, ci, înainte de toate, să creștem gradul de comprehensiune a fenomenului studiat. Din acest motiv, tind să cred că analiza efectuată în lucrare explorează într-un mod corect și original natura legăturii dintre migrație, dezvoltare și relația migranților cu statul de origine, Republica Moldova, iar rezultatele studiului empiric vin să completeze niște goluri de cunoaștere cu privire la caracteristicile și consecințele mișcărilor de migrație din Moldova. În această lucrare, migrația este privită ca un continuum, în care toate etapele procesului sunt interconectate și se influențează reciproc. Interpretarea interviurilor realizate cu diferite tipuri de respondenți s-a realizat prin cheia transnaționalismului, pe care îl definesc chiar în primul capitol al lucrării. Analiza empirică propriu-zisă a constat în interpretarea, descrierea și evaluarea practicilor, activităților și inițiativelor transnaționale ale migranților moldoveni din Canada și ale asociațiilor de migranți moldoveni din mai multe țări de destinație. În contextul discuțiilor ce problematizează legătura dintre migrație și dezvoltare la nivel local, regional și internațional, aceasta vizează înainte de toate decelarea înțelesurilor, a implicațiilor, a valențelor și a influențelor pe care le au în prezent sau le vor avea în viitor acțiunile transnaționale ale migranților și nu neapărat măsurarea impactului comportamentelor transnaționale asupra statului de origine – Republica Moldova.

Așadar, cercetarea din această lucrare s-a bazat pe un eșantion ce a fost alcătuit din trei tipuri de subiecți de cercetare, fiecare tip constituind o unitate de analiză sau un nivel de analiză distinct: **(1)** migranți economici originari din Republica Moldova (țara de destinație Canada, provincia Alberta, orașul Calgary); **(2)** reprezentanții structurilor asociative voluntare ale migranților moldoveni din țările de destinație (asociații, grupuri de inițiativă, comunități formale sau informale) și **(3)** informatori-cheie din Canada și alte țări de destinație, informatori-cheie din Republica Moldova (Tabelul 11).

Pentru prima categorie de respondenți cele două puncte geografice de referință au fost statul de destinație Canada și statul de origine Republica Moldova. Doresc să precizez că alegerea primei categorii de subiecți nu s-a făcut pur întâmplător, acest lucru fiind explicat în subcapitolul dedicat metodologiei de cercetare. Datele statistice existente arată că migranții moldoveni care au ales să emigreze în Canada constituie un grup mai omogen decât, să zicem, cei din Italia sau Federația Rusă. Aceștia tind să aibă un nivel de educație mai mare decât restul migranților (fie că ne referim la formarea dobândită în Moldova sau la studiile pe care le-au urmat în Canada, după ce au emigrat), să facă parte din categoria celor cu venituri medii (emigrarea în Canada poate reprezenta, într-un anumit sens, o adevărată „investiție" pe termen lung din partea migranților) și care au emigrat cu întreaga familie. Condițiile de emigrare impuse creează un regim de emigrare prin care statul de destinație își „preselectează" nou-veniții în funcție de niște caracteristici anterior stabilite (Culic, 2010), de aceea presupun că lumile (*lifeworlds*) sociale și economice ale moldovenilor dintr-un stat precum Canada se află într-un stadiu mai avansat de formare și sunt vădit diferite de cele ale moldovenilor din alte state de destinație care s-ar putea să fie mai vulnerabili din cauza statutului de migranți iregulari/ fără forme legale sau din cauza discriminării sau a inconsistenței de status etc. (Mazzucato, 2011). Cu privire la această categorie de subiecți, trebuie să mai menționez că, în contextul discuțiilor despre migrație și dezvoltare, am fost interesată să aflu și să relev care sunt tipurile de practici și activități transnaționale de zi cu zi, specifice comunităților de migranți moldoveni din Canada. În acest caz, am pornit de la prezumția că o parte dintre comportamentele transnaționale ale migranților se datorează atât unor factori comuni pe care, cu siguranță, i-am regăsi și în exem-

plul altor state de destinație, cât și unor factori unici, specifici doar contextului de primire analizat. Urmează să ilustrez că în descoperirea tuturor acestor lucruri a constat provocarea și noutatea lucrării și a efortului de cercetare. În cazul primei categorii de subiecți, migranții și familiile acestora au fost unitățile de cercetare. M-a interesat să analizez care sunt practicile și activitățile transnaționale ale persoanelor intervievate [economice, politice și socio-culturale (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999)], ce comportă vreo semnificație explicită sau latentă în contextul discuțiilor despre migrație și dezvoltare, precum și orientarea identitară a acestora, construct care m-a ajutat să evaluez valențele relației migranților moldoveni cu statul de origine.

Deși abordarea în cazul celei de-a doua categorii de respondenți este, prin natura lucrurilor, mai difuză, întrucât persoanele intervievate reprezentau structurile asociative constituite de migranții dintr-un număr mare și diferit de state de destinație, și în acest caz s-au analizat, în principal, acțiuni, practici, atitudini și percepții ce au o legătură directă sau indirectă cu Moldova, în acest fel menținându-se contextul dual de analiză, prescris, din nou, de abordarea transnaționalistă. În cazul structurilor asociative voluntare ale migranților, unitatea de analiză a fost organizația, asociația sau grupul de inițiativă al migranților dintr-un număr relativ mare de state de destinație.

În studiul empiric nu am reușit să evit efectuarea interpretărilor în afara cadrului de analiză pe care îl oferă naționalismul metodologic (Nina Glick Schiller, 2009), deoarece definirea primelor două categorii de subiecți s-a realizat în exclusivitate în limitele trasate de granițele statelor de destinație: migranții moldoveni fie se aflau pe teritoriul Canadei, fie pe teritoriul altor state în care au înființat asociații. Cu toate acestea, consider că cel puțin în al doilea caz, am reușit să fac abstracție de constrângerile inerente naționalismului metodologic, întrucât intenția mea a fost să analizez activitatea și evoluția structurilor asociative ale migranților în ansamblul lor, privindu-le ca pe un tot întreg, și nu neapărat ca parte a unui sau a altui stat de primire. În fine, ultima categorie de subiecți intervievați a constat dintr-un număr de informatori cheie. Acest grup relativ restrâns de subiecți a fost alcătuit din persoane care au putut furniza informații pentru conturarea unei imagini mai clare a problematicii analizate. Persoanele din țara de destinație care au avut și alt statut/ rol pe lângă cel de

migrant economic, persoanele din alte țări de destinație care au manifestat în trecut sau manifestă în continuare interes și participă/ formulează diverse inițiative pentru subiectele ce au legătură cu migrația, efectele migrației asupra Republicii Moldova, modalitățile de valorificare a potențialului de dezvoltare al migranților (politic, social, economic și cultural) și persoanele din Republica Moldova care dețin funcții în structuri la nivelul administrației publice centrale au constituit ultimele unități de analiză ale părții empirice. În ceea ce privește procesul de cercetare, datele folosite pentru partea empirică a lucrării au fost colectate timp de 4 luni, în perioada decembrie 2016 – martie 2017, prin intermediul unor interviuri semi-structurate pe care le-am realizat cu primele două categorii de subiecți, adică migranții moldoveni din Canada și reprezentanții structurilor asociative voluntare ale migranților (Anexa 4.1 și Anexa 4.2). În cazul informatorilor-cheie am folosit interviuri nestructurate, deoarece convorbirile cu aceștia presupuneau discuții prea specifice. Pentru selecția respondenților din prima categorie am utilizat o eșantionare de tip „bulgăre de zăpadă" (*snow ball sampling*), acest tip de eșantionare fiind cea mai potrivită și cel mai ușor de folosit, atunci când persoanele care alcătuiesc populația cercetată nu pot fi identificate sau contactate fără dificultate (Atkinson and Flint, 2001). Ca atare, aș putea spune că etapa de colectare a datelor a constat în depunerea unui efort semnificativ, dar a furnizat, în același timp, și suficiente recompense intrinseci.

PARTEA I

CAPITOLUL 1
Procesele de migrație: clarificări teoretice

1.1. Migrația internațională: repere istorice și teoretice sumare

În toate etapele sale, istoria omenirii a fost marcată de migrație sau mobilitate umană, proces pe care astăzi îl echivalăm cu „un fenomen social total", ce își exercită influența în sferele societale politice, economice, legale și religioase la nivel local, regional și internațional. Dacă facem referire la zilele noastre, puține persoane vor contesta ideea că fenomenul migrației umane este conectat și se află într-o relație de interdependență cu alte probleme de importanță globală, printre care sărăcia, drepturile omului, globalizarea și modernizarea, schimbările climaterice. Mai nou, se justifică să adăugăm la lista celor de mai sus și problemele de securitate sau amenințările teroriste la adresa diverselor state sau entități (Migration Policy Institute, 2015; Koff, 2016). Deseori, înșiși protagoniștii migrației, adică migranții, sunt priviți ca niște membri ai societății cu cel puțin două caracteristici definitorii: aceștia au mai mult spirit de acțiune/ antreprenorial și sunt mai dinamici decât marea majoritate „inertă" a populației globului, în pofida faptului că nu constituie, totuși, un grup foarte numeros. Spre exemplu, în decembrie 2015, conform statisticilor emise de Organizația Națiunilor Unite, numărul migranților internaționali a atins cifra de 244 milioane, reprezentând aproximativ 3,4% din populația mapamondului (Organizația Națiunilor Unite, 2015a). În ultimii 15 ani, numărul migranțior a crescut constant pe toate continentele, cele mai mari creșteri regăsindu-se în cazul Europei (de la 56 milioane în 2000, la 76 milioane în 2015), a continentului asiatic (de la 49 milioane de migranți în 2000, la peste 75 de milioane în anul 2015), dar și în America de Nord, unde numărul de migranți economici, refugiați sau solicitanți de azil a ajuns la 55 de milioane (Organizația Națiunilor Unite, 2004; 2015a).

Deși volumul migrației la nivel internațional nu a atins niciodată cote alarmante, cert este faptul că mișcările de orice gen ale populației sunt în măsură să afecteze un număr mult mai mare de persoane, având deopotrivă un impact eco-

nomic, politic și social semnificativ atât asupra celor plecați, cât și asupra celor „rămași” în țările de origine (Collier, 2013). În statele industrializate sau în cele slab dezvoltate, majoritatea persoanelor au fost supuse unor experiențe de migrație și au fost expuse efectelor acesteia. De aceea, după cum urmează să fie precizat și în continuare, principalul atribut curent al erei migrației este dat de universalizarea experiențelor de migrație în rândul statelor, a comunităților și a familiilor (Castles, de Haas și Miller, 2013). Cu excepția opiniilor extreme și a celor părtinitoare, cei mai mulți dintre cercetători admit faptul că pe parcursul istoriei omenirii, migrația a generat, de cele mai multe ori, efecte pozitive, ducând la creștere economică și dezvoltare, constituirea de națiuni noi și la îmbogățirea culturilor regiunilor de emigrare (Collier, 2013; Koser, 2007; Castles, de Haas și Miller, 2013). În prezent, în spațiile sociale transnaționale (*transnational social spaces*) pe care le ocupă, migranții se comportă ca niște agenți ai dezvoltării și transformării/schimbării sociale (*social change*). Prin acțiunile lor, migranții restructurează spații sociale extinse, reconfigurează relațiile dintre migranți, localnici și non-migranți, modifică modelele de business, de comportament, de gândire și de consum cantonate la nivel internațional, regional și local etc. (Glick Schiller, 2009; Faist, 2008, 2009; Collier, 2013; Brinkerhoff, 2012, 2009; Castles, 2010).

După părerea lui Robin Cohen (1995), renumit cercetător al migrației, din punctul de vedere al unei relevanțe sporite pentru vremurile noastre, evenimentul marcant al fenomenului migrațional a avut loc în secolele XVIII și XIX, în contextul strămutării forțate a sclavilor (Cohen, 1995). Referindu-se la această etapă, Koser (2007) amintește că aproximativ 12 milioane de persoane au fost forțate să emigreze, în principal, din Africa de Vest către Lumea Nouă a Americilor și a Europei, și, într-un număr mai mic, pe alte căi și în alte direcții, cum ar fi Oceanul Indian și Marea Mediterană. Pe lângă amploarea acesteia, o altă explicație pentru care migrația de pe timpul puterilor coloniale este atât de importantă, rezidă în efectele acesteia asupra descendenților sclavilor, pe care, în prezent, i-am numi imigranți din a doua, a treia sau chiar a *N*-a generație, cu ajutorul cărora putem explica mai bine unele manifestări mai mult sau mai puțin vizibile ale migrației moderne. Koser (2007, pp. 2–3) ne spune că chiar și după abolirea sclaviei, un număr semnificativ de muncitori din China sau India au continuat să muncească pe plantațiile aflate sub hegemonie europeană, astfel, aducându-și

aportul, inițial neintenționat și neconștientizat, la consolidarea structurii ulterioare a unor comunități și state (*nation-building*).

Spre deosebire de strămutările impuse de colonizatori, expansiunea europeană ce a urmat a fost asociată cu migrația voluntară la scară largă, de data aceasta în sens invers, dinspre continentul european, înspre colonii, dominioane și cele două Americi. Formațiuni statale puternice, precum Regatul Britanic, Olanda, Spania și Franța, au încurajat nu doar emigrarea în masă a muncitorilor, exportând forță de muncă ieftină, dar și a altor categorii de persoane, printre care s-au numărat țăranii, soldații disidenți, condamnații sau orfanii (Koser, 2007). În urma acestor acțiuni sau politici ale statelor, dacă ar fi să folosesc termenul modern, aproximativ două milioane de europeni au traversat Oceanul Atlantic pentru a se stabili într-una dintre cele două Americi (Manning, 2013). Migrația asociată cu expansiunea s-a încheiat spre sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu răspândirea mișcărilor anti-coloniale. Mai mult decât atât, pe parcursul următorilor 50 de ani, un număr semnificativ de imigranți s-a reîntors în Europa (Koser, 2007), fapt ce demonstrează că, în unele cazuri, migrația nu este neapărat un fenomen ireversibil. Următoarea perioadă a migrației a fost marcată de transformarea Statelor Unite ale Americii în putere industrială (Koser, 2007; Manning, 2013). Aproximativ 12 milioane de muncitori din regiunile cu o economie în stagnare și din regiunile din sudul, nordul și estul Europei, caracterizate de regimuri politice asupritoare, precum și cei aflați în căutarea salvării împotriva unor intemperii sau epidemii, cum ar fi foamea irlandeză, au emigrat în SUA începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, până în ajunul Marii Depresii din anii 1930 și au contribuit, în acest fel, la dezvoltarea statului devenit pentru ei un nou „acasă" (Manning, 2013; Koser, 2007, Hollifield, 2004; Hatton și Williamson, 1998).

Următoarea etapă a migrației a fost determinată cel de-al Doilea Război Mondial, atunci când, pentru susținerea economiilor postbelice europene, nord-americane și australiană în plină creștere, statele în cauză au recurs la recrutarea forței de muncă din regiuni străine, profitând din plin de numărul mare de migranți care erau dispuși să își părăsească locurile de baștină pentru a munci în străinătate. Această eră a fost marcată, spre exemplu, de venirea imigranților turci în Germania și a celor nord-africani în Belgia și Franța (Koser, 2007). Fluxurile de migrație de acest gen poartă amprenta dorinței statelor de primire

de a recruta imigranți calificați și competenți în domeniile lacunare ale economiilor lor naționale. La această perioadă ar fi cel mai corect să facem referire atunci când dorim să identificăm momentul istoric în care a luat amploare fenomenul de „brain-drain” sau, altfel zis, exodul de creiere. În aceeași perioadă istorică, sub influența altor factori decât dezvoltarea economică, procesul decolonizării își lasă amprenta asupra migrației în alte părți ale lumii, determinând strămutarea a milioane de hinduși și musulmani ca urmare a reorganizării Indiei în 1947, și a milioane de evrei și palestinieni ca urmare a creării în 1948 a statului Israel (Cohen, 2008; Koser, 2007). Efectele și consecințele schimbărilor de ordin politic și economic din a doua jumatătate a secolului al XX-lea au furnizat constant pretexte și subiecte de cercetare pentru un număr impresionant de membri ai comunității științifice.

În perioada anilor 1970, tendința ascendentă a migrației internaționale a forței de muncă a început să scadă în intensitate în Europa, accentul mutându-se, însă, pe SUA până la începutul anilor 1990. Majoritatea statelor care au promovat anterior politica „ușilor deschise” au fost constrânse să înăsprească regulile cu privire la migrația forței de muncă și accesul persoanelor străine, unele dintre acestea adoptând o politică restrictivă în trei etape: controlul celor care doresc să intre în țară, repatrierea celor care au statut iregular și asimilarea migranților rămași prin integrare, naturalizare etc. Treptat și de o manieră hotărâtă, la începutul noului mileniu, generatorul economiei globale a fost transferat în statele din Asia, loc în care și migrația forței de muncă înregistrează o creștere continuă (Koser, 2007; Collier, 2013). În contextul discursurilor din ce în ce mai frecvente ai reprezentanților lumii occidentale cu privire la drepturile fundamentale ale omului, penultimul deceniu al secolului XX cunoaște, la fel, un fenomen de creștere a numărului de persoane care solicită azil politic, acest lucru întâmplându-se pe fundalul unor conflicte politice, etnice, religioase și militare declanșate în întreaga lume. În acest sens, confrom statisticilor oficiale, în anul 2014, numărul refugiaților și al persoanelor care au solicitat azil politic a ajuns la 60 de milioane (UNHCR, 2014).

Per ansamblu, pe durata ultimilor 50 de ani, dinamica migrației la nivel internațional a fost dictată fie de schimbările cu care s-au confruntat populațiile țărilor slab dezvoltate (dobândirea independenței de către statele care au făcut parte din coloniile europene sau din URSS, declanșarea unor conflicte armate și

civile în statele din Africa etc.), fie de evoluția economică și îmbătrânirea progresivă a populațiilor țărilor puternic dezvoltate. Astfel, chiar și cu ajutorul unei scurte incursiuni în istorie, ajungem să constatăm că „migrația, în variate ipostaze, tinde să fie o constantă a istoriei speciei umane" (Anghel și Horvath, 2009, p. 14), complexitatea acesteia dictând curiozitatea și nevoia de analiză a multiplelor sale însușiri.

La fel ca detaliile istorice, definițiile și tipologiile teoretice au rolul de a crește capacitatea de înțelegere și de interpretare a unui fenomen. De-a lungul timpului, definițiile și clasificările înaintate și utilizate de autorii preocupați de studiul migrației au fost dezbătute constant, pe motivul că nu erau suficient de cuprinzătoare și explicite sau nu reușeau să furnizeze un instrumentar teoretic acceptabil, care ar putea servi scopurilor cercetării empirice. O constatare personală este că nici în prezent nu ne putem lăuda cu o ordine și claritate în acest domeniu, cel puțin cu privire la conceptele și teoriile folosite. Din fericire, pentru lucrarea de față definițiile și tipologiile cu privire la migrație reprezintă doar un punct de pornire și, totodată, unul cel mult adiacent. De aceea, am optat să nu insist foarte mult asupra acestui aspect și să menționez în continuare clasificarea autorilor Anghel și Horvath (2009, p. 18), potrivit cărora tipologiile migrației pot fi trasate în funcție de manifestarea, cumulativă sau nu, a următorilor factori:

- natura granițelor care au fost traversate de migranți (migrație internă versus migrație externă);
- orizontul temporar al migrației (migrație temporară versus migrație definitivă);
- gradul de libertate pe care îl au cei care iau decizia de a migra (migrație voluntară versus migrație forțată);
- statutul legal al migranților (migranți legali versus migranți ilegali)[1];
- gradul de organizare a migrației (migrație spontană versus migrație contractuală).

[1] Autori precum Koser (2007) consideră nepotrivită denumirea de migranți „ilegali", aplicată persoanelor care nu posedă actele necesare şederii legale în țara de destinație, deoarece acest termen insinuează și ne duce cu gândul la o formă de încriminare. În acest context, sunt oferite alternative pentru redenumirea acestei dihotomii în migranți cu drept de acces, drept de şedere şi drept de muncă (*documented imigrants*) şi migranți fără drept de acces, drept de şedere şi/ sau drept de muncă (*undocumented imigrants*) (Koser, 2007). Într-una dintre lucrările sale, Anghel (2013) propune o a treia categorie de migranți: iregulari (*irregular*).

În același timp, este important să optăm pentru acele tipologii și clasificări, care ne vor ajuta să înțelegem migrația ca un proces social, fiindcă, în funcție de nevoile analizei întreprinse, denominările precum „migrație economică”, „refugiat”, „migrația studenților” sau „migrația familiei” pot desemna mai degrabă categorii legal-birocratice, care dau termenilor o semnificație prea specifică și prea îngustă. Spre exemplu, trasarea dihotomiei „migrație voluntară versus migrație forțată” pornește de la o asumpție simplistă, conform căreia migranților ce intră în a doua categorie le lipsește libertatea de decizie cu privire la emigare (King, 2012; de Haas, 2011). Chiar și în cazul utilizării clasificărilor legal-birocratice în științele sociale, nu trebuie neglijat faptul că procesele de migrație sunt generate de factori (non)economici la nivel macro, iar la nivel micro, migranții sunt motivați de factori individuali interconectați de tip economic, social, politic sau cultural. O altă problemă a tipologiilor, semnalată de Anghel și Horvath (2009, p. 17), constă în dificultatea realizării unor verificări empirice convingătoare ale dihotomiilor în care se împart toate formele de migrație. Migranții despre care discut în această lucrare se încadrează în mai multe dintre categoriile enumerate mai sus (migranți economici, migranți temporari sau permanenți, migranți cu drept de ședere, migranți cu calificări înalte etc.). Așadar, adecvat categoriilor enumerate anterior, în încercarea de a oferi o încadrare potrivită, vom spune că persoanele care au emigrat din Moldova în ultimii 25 de ani sunt migranți economici externi, care au ajuns într-un stat de destinație propunându-și să-și îmbunătățească calitatea vieții. În primele etape ale migrației, moldovenii au avut un statut iregular în statele de destinație și s-au angajat în procese de migrație sezoniere sau pe termen scurt. (Pot să spun că am avut norocul, într-o oarecare măsură, să nu mă încurc în termeni și definiții, acest lucru datorându-se, în parte, faptului că procesele de migrație din Moldova sunt relativ recente, iar persoanele care au emigrat intră, într-o proporție covârșitoare, în categoria migranților economici.)

Orice tip sau formă de migrație se dezvoltă în urma unor schimbări politice, social-economice, culturale sau climaterice, iar acțiunea nemijlocită de a migra reprezintă răspunsul a milioane de oameni la schimbările condițiilor de dezvoltare pe plan local, național sau internațional (Skeldon, 2008). Dacă patternurile acestui fenomen n-ar fi fost atât de diferite, probabil că nici literatura de specialitate din

domeniu nu ar fi fost la fel de ofertantă și nici decidenții politici (statele, organizațiile internaționale etc.) nu s-ar fi arătat preocupați de subiectul dat. Cu toate acestea, dacă privim fenomenele de migrație dintr-o perspectivă suficient de largă, ajungem să constatăm că, în pofida diversității formelor identificate mai sus, acestea au determinanți comuni și se înscriu cel puțin într-una dintre următoarele tendințe generale, în care reușim cu succes să încadrăm aproape orice proces de migrație internațională (Castles, de Haas și Miller, 2013, pp. 9–12):

1. *Globalizarea migrației:* o explicăm prin tendința conform căreia din ce în ce mai multe țări sunt afectate concomitent de fenomenul migrației. Mai mult decât atât, unele state primesc imigranți ce provin din mai multe state de origine și, în acest fel, imigranții din țările de primire posedă un spectru larg de caracteristici economice, sociale și culturale (altfel spus, aceștia nu sunt doar musulmani, indieni, refugiați sau migranți economici).
2. *Accelerarea migrației:* se referă la faptul că, în prezent, circulația internațională a persoanelor a căpătat amploare în toate regiunile. Pentru exemple edificatoare, în care migrația în creștere este determinată de factori diferiți, ne putem uita la oricare dintre continentele lumii: Africa și conflictele civile, Statele Unite ale Americii și învecinarea cu unele state mai slab dezvoltate (cum ar fi Mexicul), Uniunea Europeană și extinderea sa teritorială spre est, Asia și avântul economic al unor state etc. Această creștere cantitativă accentuează urgența și caracterul dificil al politicilor publice din domeniul migrației, elaborarea cărora cade în sarcina guvernelor naționale, statele putând să împiedice sau să reducă migrația internațională prin politicile interne și externe promovate.
3. *Diferențierea sau diversificarea formelor de migrație:* prin politicile publice și măsurile practicate, majoritatea țărilor par să combine formele de mobilitate internațională, precum migrația forței de muncă calificate sau necalificate, mobilități pentru studenți străini, regimurile pentru refugiați sau familiile imigranților, migrația permanentă etc. De cele mai multe ori, rețelele de migrație își au originile într-un anumit tip de migrație (temporară, iregulară sau migrarea unui singur membru din familie) și continuă sub alte forme (respectiv, permanentă, legală și reîntregirea familiei celui dintâi membru migrant). De exemplu, ceea ce nu au reușit să anticipeze oficialii

germani cu privire la muncitorii migranți din Turcia, recrutați în anii 1960 și 1970, a fost faptul că mulți dintre aceștia au preferat să se stabilească permanent în Germania la expirarea contractelor de muncă, în loc să se întoarcă în statul de origine (Hollifield, 2004). Așadar, forma de migrație inițială, cea economică și de scurtă durată, s-a transformat în migrație permanentă, generând un șir de implicații pe termen lung pe care statul german a trebuit să le gestioneze. Astfel, diferențierea și diversificarea formelor de migrație creează dificultăți pentru statele de primire în formularea politicilor internaționale și naționale de imigrație, deoarece acestea sunt puse în situația de a anticipa atât evoluția proceselor de migrație, cât și consecințele unor eventuale măsuri prevăzute de politicile publice (Castles, de Haas și Miller, 2013).

Dacă ne referim la migrația economică, de cele mai multe ori, în cazurile în care guvernele nu reușesc să satisfacă cererea internă pentru forță de muncă, acestea apelează la atragerea de muncitori și/sau angajați calificați din străinătate, fără să își asume în mod politic direct costurile pe care le-ar presupune politicile de imigrare (politizarea excesivă a subiectului migrației, nemulțumirea populației autohtone cu privire la prezența în comunitate a persoanelor străine, opoziția tranșantă față de migranți a unor partide de dreapta etc.). În contextul descris anterior, pentru marea majoritate a statelor democratice și dezvoltate, este relevant termenul de *paradox liberal*, înaintat de Hollifield (2004, 2008) (*liberal paradox*). Autorul este de părerea că odată cu încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, vectorii principali care propulsează dezvoltarea economiei la nivel internațional, precum comerțul, investițiile și migrația, au determinat și au constrâns, pe alocuri, statele să manifeste deschidere față de un șir de alți factori economici, precum circulația bunurilor, a serviciilor, a capitalului și a persoanelor. Paralel cu predispunerea la deschidere, sistemul internațional de state și forțele politice interne puternice ale acelorași guverne au exercitat o presiune în sensul închiderii acestora, fapt ce a dus la crearea unui paradox. În exemplul migrației, statele sunt puse în situația de a reconcilia deficitul intern de forță de muncă și nevoia de reglementare a migrației, fenomen ce presupune o deschidere către forța de muncă din străinătate, cu constrângerile ce țin de

securitate și politică internă (de pildă, aici putem menționa presiunile venite din partea cetățenilor statelor de primire prin care se solicită limitarea unor forme de migrație sau menținerea unui anumit tip de retorică politică cu privire la migrație, în funcție de ideologia partinică agreată etc.). Astfel, rezultă niște contexte în care statele se comportă asemenea unor actori „captivi" ai paradoxului liberal, în cadrul căruia logica liberalismului se opune logicii politice și legale a statelor. Într-o manieră asemănătoare, Anghel și Horvath califică neconcordanțele dintre opțiunile legal-instituționale restrictive ale statelor și consimțirea tacită concomitentă a migrației din motive economice a celor din urmă ca fiind manifestarea unei *ipocrizii structurale* (2009, p. 26).

4. *Feminizarea migrației:* fenomenul indică realitatea conform căreia în prezent femeile au un rol semnificativ în cadrul tuturor formelor și regiunilor de migrație. În trecutul nu foarte îndepărtat, migrația forței de muncă și migrația refugiaților era dominată de bărbați, iar femeile deveneau parte a procesului de migrație doar în momentul reîntregirii familiei. În prezent, variabilelor legate de apartenența la un anumit gen li se acordă o atenție deosebită din partea comunității științifice și a organizațiilor internaționale și naționale. Migrația, altădată marcată de predominanța numerică a bărbaților, devine din ce în ce mai feminizată, iar acest lucru se datorează, printre altele, modificării prin îmbătrânire a structurii populației țărilor dezvoltate și creșterii cererii pentru serviciile de îngrijire asigurate în special de femeile migrante (Anghel și Horvath, 2009; Kingma, 2006), dar și unor modificări survenite la nivelul structurii rolurilor de gen (De Jong, 2000, a ajuns la această constatare în urma cercetărilor efectuate în Asia). Chiar dacă prezintă un subiect controversat, subiectul feminizării migrației are mulți apărători, ei fiind de părerea că în cazul unor femei care provin din regiunile defavorizate ale globului, migrația poate duce la emancipare, întrucât multe dintre acestea obțin primul loc de muncă remunerat anume în calitatea lor de migrante. În acest sens, statisticile de la nivel internațional sunt relevante. De pildă, merită menționat că în anul 2015, 48,2% dintre imigranții internaționali erau de gen feminin (Organizația Națiunilor Unite, 2015a).

5. *Politizarea migrației:* prin această formulare ajungem să înțelegem că politicile interne, relațiile bilaterale și regionale, precum și politicile de securitate ale statelor din întreaga lume sunt afectate în mod covârșitor de migrația internațională. Este împărtășită părerea conform căreia aspectele legate de politicile de migrație necesită depunerea unui efort coagulat, care ar lua forma unor modele noi de guvernanță globală (Gamlen, 2014), și consolidarea cooperării dintre țările de origine, de tranzit și de destinație.
6. *Proliferarea tranziției migrației:* acest fenomen are loc atunci când zonele de emigrare devin zone de tranziție și imigrare. De cele mai multe ori, etapa este una premergătoare pentru statele ce vor deveni preponderent regiuni de destinație ale imigranților. Dacă facem referire la continentul european, avem exemplele Italiei și Spaniei; țări ce acum câteva decenii îndeplineau rolul de state de origine, au devenit, în prezent, state-gazdă, către care s-a orientat un număr mare de imigranți internaționali [în mai puțin de un deceniu, segmentul din populația Spaniei, reprezentat de imigranți, a crescut de la 4% la 14% (Arango, 2013)]. Un caz și mai recent este cel al Greciei, care, pe fundalul conflictului din Siria și al instabilității politice din Irak sau Afganistan, a devenit, practic, peste noapte, un stat de tranziție sau de primire pentru mii de refugiați și nu pentru migranți economici.

1.2. Teoretizarea migrației: principalele teorii din literatura de specialitate relevante în discuția cu privire la legătura dintre migrație și dezvoltare[2]

Cel puțin pe durata ultimilor 100 de ani, migrația a stârnit interesul unui spectru larg de cercetători și membri ai comunității științifice, printre care antropologi, demografi, geografi, sociologi, istorici, economiști, specialiști în științe politice, relații internaționale sau științe juridice. În funcție de sfera științifică din care proveneau, participanții la dezbaterile cu privire la migrație au propus

[2] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2018 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la https://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/572/569. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Migrația ca fenomen social: perspective și abordări teoretice transdisciplinare”, 2018, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 2(43), pp. 33–53.

teorii și paradigme, întrebări de cercetare și ipoteze, unități și niveluri de analiză, cu ajutorul cărora au încercat să explice o parte dintre caracteristicile inerente migrației (Brettell și Hollifield, 2008; King, 2012).

În științele sociale, studiul migrației s-a realizat într-un mod haotic și difuz. În lipsa unei perspective comune cu privire la abordările teoretice, conceptualizările s-au sprijinit pe varii domenii și ideologii (de Haas, 2011). De aceea, ajungem să constatăm că și în prezent teoretizarea migrației se realizează prin intermediul unui set fragmentat de teorii ce au fost dezvoltate izolat unele de celelalte, de către autori diferiți și în domenii disparate, fiind, uneori, nuanțate de perspective multi- și interdisciplinare (Massey *et al.*, 1993, p. 432; King, 2012; Arango, 2004). Arango chiar semnalează un grad extrem de nesatisfăcător al teoretizării migrației, sugerând că niciuna dintre abordările teoretice existente, indiferent de relevanța empirică sau valoarea euristică pe care le deține, nu prezintă, de fapt, o teorie veritabilă (2004, p. 32), iar Rotariu (2009) sugerează că varietatea și inconsistența teoriilor este cauzată de numărul mare de forme de migrație, fapt care, pur și simplu, face imposibilă alegerea unui singur model explicativ.

Mulți sunt de acord că din cauza lipsei de consens cu privire la formularea unei teorii coerente a migrației a avut de suferit, în primul rând, cercetarea empirică. Massey *et al.* (1994, pp. 700–701) califică demersurile empirice drept restrânse, ineficiente, caracterizate de multiplicări redundante, repetiții, reinventări și contradicții frecvente. Soluția sugerată de autori constă în formularea și acceptarea unor teorii, concepte, instrumente și standarde comune, care vor permite acumularea adevărată de cunoștințe cu privire la migrație. O teorie unificată a migrației ar trebui să îndeplinească și următorul diziderat: să analizeze dinamica proceselor de migrație ca o parte a unui complex proces societal de schimbare, încorporând, totodată, contradicțiile și consecințele acțiunilor sociale obținute în urma migrației.

Potrivit lui Castles, un cadru conceptual obiectiv cu privire la migrație, capabil să traseze direcții teoretice și metodologice pentru cercetătorii din științele sociale, ar putea avea următoarele caracteristici (2010, p. 10):

– *Comprehensiv:* cadrul ar trebui să includă totalitatea factorilor care influențează procesele de migrației, precum și legăturile dintre acestea și contextul în care se conturează migrația;

– *Holistic:* cadrul ar acoperi integral procesele de migrație, pe măsură ce acestea se derulează în spațiu și în timp; analiza ar începe cu luarea deciziei de a demara procesul de migrație prin părăsirea zonei de baștină și ar include experiențele aferente tuturor etapelor de strămutare; analiza procesului s-ar încheia cu studiul etapei de integrare în statul de primire și, după caz, de reîntoarcere în zona de origine, dar și modul în care toate etapele migrației afectează statele de origine și de destinație pe termen lung;
– *Potrivit pentru contextualizarea experiențelor specifice de migrație:* caracteristicile anterioare nu-și propun să sugereze că fiecare cercetător trebuie să analizeze procesul de migrație în ansamblul său, investigând fiecare etapă; dimpotrivă, se dorește ca analiza evenimentelor, a etapelor și a grupurilor să se efectueze ținând cont de dinamica și contextul întregului proces;
– *Adecvat pentru analiza relațiilor ce au loc pe diferite paliere sociale și spațiale:* global, local, național sau regional. Necesitatea includerii acestui principiu rezultă din prezența factorilor globali care modelează migrația și, care, în funcție de loc, produc diverse efecte, mediate de structurile culturale și experiențele istorice ale unui sau altui stat. Această caracteristică readuce în discuție nevoia de interdisciplinaritate în studiul migrației, deoarece nu toate ramurile științelor abordează aceleași niveluri de analiză sociale și spațiale (a se vedea pentru o părere similară, de asemenea, Brettell și Hollifield, 2008);
– *Capabil să încorporeze structura și instrumentalitatea/ actanța migranților (*„agency”[3]): un cadru conceptual obiectiv va ține cont de structurile macro-sociale (state, corporații, agenții internaționale), structurile micro-sociale (familii, grupuri, rețele sociale, comunități locale, decizii individuale) și

[3] Pentru a facilita înțelegerea conceptului de „agency”, aplicat la cazul migranților, am considerat oportun să redau definiția instrumentalității umane, formulată de Emirbayer și Mische [1998 *apud* Morawska (2007, p. 12)]. „Agency” sau instrumentalitatea umană este interacțiunea oamenilor cu diverse structuri din mediul lor, pe care cei dintâi le reproduc și le transformă, prin intermediul obișnuințelor, a imaginației și a judecății, formulând astfel răspunsuri la problemele cauzate de anumite situații dificile. Definiția face trimitere directă la teoria agentului uman (*human agency theory*). Profesorul Dumitru Sandu traduce conceptul de *agency* prin „actanță”.

structuri mezo-sociale[4] (comunități transnaționale, rețele sau colectivități intermediare). Instrumentalitatea sau „actanța" umană face referire la acțiunile individuale sau de grup, prin intermediul cărora persoanele construiesc strategii de supraviețuire sau fac față unor situații de criză sau de schimbare;

- *Principiul istoric:* cadrul nu pretinde să fie o teorie a migrației universal valabilă, ci va servi ca instrument de analiză adaptat la perioada actuală marcată de globalizare și numeroase transformări sociale;
- *Dinamic:* cadrul va fi testat, ajustat și modificat ca urmare a cercetărilor empirice, neavând pretenția să reprezinte un instrument conceptual irevocabil; acesta se adaptează în funcție de stadiul de cunoaștere înregistrat la un moment dat.

Cu ajutorul literaturii de specialitate ajungem să distingem două mari paradigme, cu un conținut destul de diferit, dar care explică fenomenul și procesele de migrație. Fiecărei paradigme îi este asociată cel puțin o teorie, cu ajutorul căreia se prescriu explicațiile cu privire la factorii determinanți inițiali și finali ai migrației, etapele procesului decizional, actorii implicați în proces etc. De cele mai multe ori, teoriile ulterioare au apărut ca o consecință a formulării de critici la adresa primelor modele explicative, iar conținutul teoriilor mai noi fiind, practic, determinat de lacunele identificate în timp în teoriile inițiale de autorii și cercetătorii din domeniu.

În varietatea lor, se pare că teoriile pot fi, totuși, împărțite în două categorii: cele ce clarifică cauzele migrației – cum începe, se derulează și se răspândește în timp și spațiu, și cele care analizează cauzele perpetuării migrației – ce determină proliferarea fenomenului și care sunt conjuncturile în care aceasta începe să stagneze. Teoretizări deopotrivă sintetice și de-o excepțională interpretare au fost oferite de următorii autori: Massey *et al.* (1993), Castles, de Haas și Miller (2013), Massey *et al.* (2009), Faist (2000a), King (2012), Morawska (2007) etc., aceștia reușesc să explice și să integreze principalele teorii cu privire la migrația internațională, comparând și juxtapunând diferitele încadrări conceptuale cu scopul

[4] Structurile mezo-sociale combină celelalte două niveluri de analiză, macro și micro. Structurile de mijloc se folosesc pentru formularea explicațiilor cu privire la cauzele și perpetuarea migrației, luând ca unități de analiză gospodăriile/familiile sau comunitatea (Hagen-Zanker, 2008).

relevării inconsistențelor logice și a dezacordurilor substanțiale pe care le comportă cele din urmă. În totalitatea lor, teoriile descrise mai jos nu prezintă o noutate, prin urmare, însăși inițiativa de a le menționa poate fi calificată drept redundantă. Însă, voi explica acest gest în primul rând prin nevoia personală de a înțelege procesele de migrație cu ajutorul interpretărilor oferite de-a lungul deceniilor, înainte de a aborda celelalte subiecte, de o importanță vădit mai mare, pe care se sprijină lucrarea de față. De asemenea, acest demers este determinat într-o foarte mare măsură de nevoia de a „racorda" tema abordată și întreaga lucrare la un cadru teoretic mai amplu. De aceea, în următoarele pagini, voi încerca să fac o scurtă trecere în revistă a principalelor paradigme și teorii cu privire la migrație, neavând pretenția de a le epuiza, printre care: paradigma economică neoclasică (*neoclassical economics approach*), cu teoria factorilor de atragere și respingere (*push-pull factors theory*), teoria duală sau segmentată a pieței forței de muncă (*dual/ segmented labour market theory*); paradigma istoric-structurală (*historical-structural approach*) cu teoria sistemică mondială (*world systems theory*); teoria rețelelor de migrație (*migration networks theory*) și teoria sistemică (*system theory*). De asemenea, în literatura de specialitate autorii menționează teoria noii economii a migrației forței de muncă (*new theory of economic labour migration*), teoria capitalului social (*social capital theory*), teoria mobilității tranziționale (*mobility transition theory*) și teoria cauzalității cumulative (*cumulative causality theory*) în categoria celor mai recente cadre conceptuale și teoretice ce se adresează proceselor de migrație, discutate în rândul membrilor comunității științifice. Am ales să menționez în cele ce urmează doar o parte dintre acestea, încercând totodată să evidențiez conținutul modelelor explicative, dar și neajunsurile sau criticile ce s-au formulat la adresa lor de-a lungul vremii. În același timp, în această parte a lucrării voi accentua și implicațiile pe care le au diversele teorii pentru dinamica relației dintre migrație și dezvoltare.

1.2.1. Paradigma economică neoclasică cu privire la migrație: abordarea economică neoclasică, teoria factorilor de atragere și de respingere și teoria pieței forței de muncă duale sau segmentate

Primele contribuții științifice în domeniul migrației au fost aduse de geograful Edward G. Ravenstein sub forma a două articole, prin care acesta a formulat

„legile statistice ale migrației" (de Hass, 2008). Accepțiunea inițială, prin intermediul căreia savantul a încercat să explice fenomenul studiat, era că „procesele de migrație se extind treptat respectând logica proximității geografice" (Ravenstein, 1889, p. 286 *apud* de Haas, 2008). Cauzele majore ale migrației erau de natură economică, cea dintâi fiind inseparabilă de dezvoltare, iar procesele de migrație erau determinate de distanța geografică și de densitatea populației zonei din care s-a plecat (Hagen-Zanker, 2008). Deși sunt considerate rigide și au un caracter general, legile lui Ravenstein și-au lăsat amprenta asupra modului în care a fost ulterior teoretizată migrația și s-au anticipat legăturile dintre teoria alegerii raționale (*rational-choice theory*), dinamica structurilor din spațiul rural-urban și inegalitățile induse de dezvoltare (Ravenstein, 1889 *apud* King, 2012):

1. Migranții parcurg, de regulă, distanțe geografice scurte; cei care parcurg distanțe mai lungi se îndreaptă către marile centre industriale și de comerț;
2. Direcția migrației este următoarea: dinspre zonele agricole, spre cele industriale;
3. Populația așezărilor urbane mari crește în urma migrației și nu datorită sporului natural pozitiv (legile 2 și 3 se referă la migrația rurală-urbană și la urbanizare);
4. Volumul migrației crește odată cu dezvoltarea industriei, a comerțului și a transportului;
5. Fiecare flux de migrație va fi urmat de o descreștere a volumului de migrație;
6. Femeile predomină în procesele de migrație, cel puțin în cadrul migrației pe distanțe scurte; iar bărbații reprezintă o majoritate în procesele de migrație internațională;
7. Cauzele majore ale migrației sunt de ordin economic.

Aceste idei au pus bazele ***abordării economice neoclasice***, foarte răspândită în anii 1960 și 1970, care prezenta fenomenul migrației drept o totalitate a fluxurilor populației dinspre zonele ce ofereau câștiguri joase înspre zonele care prezentau perspective de câștiguri semnificativ mai mari. La nivel macro, paradigma neoclasică explică migrația prin prisma diferențelor în cererea și oferta forței de muncă înregistrate în funcție de zona geografică (de Haas, 2008; Massey *et al.*, 1993; Borjas, 1989). Paradigma a statuat că migrația își are originile în diferențele de câștig material, care îi determină pe indivizii din regiunile ce abundă în forță de muncă să se deplaseze spre zonele în care cererea pentru forța de

muncă și perspectivele de câștiguri sunt mai ridicate. Drept consecință, obținem un echilibru economic menținut prin reducerea decalajelor dintre cerere și ofertă în regiunile „gazdă" ale imigranților, pe de o parte, și în regiunile de origine, pe de altă parte. Conform paradigmei, această acțiune ar fi rezultat în creșteri de capital atât în țara de destinație, cât și în cea de origine. Pe termen lung, pe măsură ce echilibrul este menținut prin reglarea mecanismelor de cerere și de ofertă a muncii, procesul contribuie la înlăturarea factorilor inițiali determinanți ai migrației (Rotariu, 2009; de Haas, 2008; Arango, 2004).

La nivel micro, pentru teoreticienii neoclasici ai migrației, persoanele care migrează alcătuiesc un grup de „actori raționali" care decid să emigreze după ce, în prealabil, au evaluat costurile și beneficiile pe care le-ar presupune acțiunea lor de strămutare. Așadar, pus în acest context, explicăm fenomenul migrației ca fiind o manifestare a unui act spontan, individual și voluntar, fiind conceptualizat ca o formă de investiție în capitalul uman. De asemenea, teoria postulează că, având acces deplin la informații și beneficiind de alegere liberă, migranții optează pentru destinații în care aceștia ar avea oportunitatea să fie cât mai productivi cu putință (Anghel și Horvath, 2009, p. 22). Paradigma economică neoclasică pornește de la prezumția că oamenii, de regulă, doresc să își maximizeze utilitatea. Mai mult decât atât, atunci când intenționează să emigreze, indivizii vor căuta acele state sau regiuni în care nivelul lor de bunăstare va crește substanțial. Totuși, nu de puține ori, realitatea empirică a oferit dovezi contrare previziunilor prescrise de teorie, astfel încât ceea ce s-a dovedit a fi adevărat a fost că opțiunile și căutările migranților sunt determinate de resursele financiare de care aceștia dispun pentru a emigra cu succes, de specificul politicii de imigrație a statului de primire, dar și de reglementările în vigoare cu privire la emigrare, practicate în statul de origine. Borjas (1989) subliniază că determinarea opțiunilor are loc în cadrul unei așa-numite „piețe a migrației", în care actorii ce urmează să se decidă asupra emigrării, de fapt, compară diversele opțiuni existente. Opțiunile se conturează îndeosebi în funcție de accesul la informație pe care îl au persoanele care doresc să emigreze. Am putea chiar spune că statele care doresc să atragă forță de muncă străină își prezintă sau își promovează „ofertele de migrație", aducându-le la cunoștința persoanelor care intenționează să părăsească un stat de origine anume. Cei care decid, într-un final, să emigreze iau în mod rațional

decizia că este mai profitabil pentru ei să se stabilească în alt stat sau în altă regiune. Cel mai important este că, din punctul de vedere al acestei interpretări economice a migrației, migranții sunt văzuți ca actori raționali (Morawska, 2007), cărora li se acordă dreptul de intrare și de ședere în statul de destinație în baza unui mecanism de selecție nealeatoriu. Totodată, neoclasicii susțin că potențialele câștiguri nete ale migranților, sub forma unor venituri mai mari, pot fi calculate luând în considerare și costurile de oportunitate ale migrației, acestea fiind alcătuite din costurile estimate ale călătoriei, costul psihologic al migrației ce constă în întreruperea contactului cu membrii familiei și cu cei dragi, precum și costul șomajului pe durata stabilirii și deplasării la destinație, costul asociat învățării/asimilării unei limbi străine și adaptării la o cultură necunoscută etc. (Massey *et al.*, 1993). Alți autori au dezvoltat un model asemănător pentru migrația internațională, în care, pentru imigranții ilegali sau iregulari, la costurile de mai sus se adaugă riscurile sau costurile asociate cu faptul de a fi descoperiți de forțele de ordine ale statului de emigrare și de a fi deportați.

Fiind prima abordare teoretică și una dintre cele mai „versatile" (Arango, 2004) din șirul celor care explică procesele de migrație, perspectiva economică neoclasică a fost supusă multor dezbateri, scopul cărora a fost să combată o parte dintre preceptele sale. Una dintre criticile formulate la adresa teoriei neoclasice a migrației constă în imputarea adepților săi a faptului că, de cele mai multe ori, deciziile cu privire la emigrare nu constituie rezultatul unui proces cognitiv ce aparține unei singure persoane, paradigma interpretând migrația dintr-un punct de vedere individualist și anacronic (de Haas, 2008; Castles, de Haas și Miller, 2013; Arango, 2004; King, 2012) și concentrându-se pe o singură formă de migrație, cea economică. Dimpotrivă, se presupune că la luarea deciziei participă grupuri largi de oameni, de regulă alcătuite din familii și membri ai gospodăriilor, ce acționează colectiv nu doar pentru a maximiza veniturile estimate, dar și pentru a minimiza riscurile asociate cu migrația și pentru a atenua constrângerile ce derivă dintr-o varietate de eșecuri ale pieței, altele decât cele deja prezente pe piața forței de muncă. De asemenea, de cele mai multe ori, acțiunile nemijlocite de a emigra nu sunt rezultatul unor decizii ce s-au bazat în exclusivitate pe factori economici, imigranții deseori neavând acces la informații complete cu privire la posibilitățile de angajare și remunerare, iar aceste aspecte îi împiedică să ia decizii

eminamente raționale (se poate chiar întâmpla ca beneficiile pe care le obține în urma procesului de migrație să nu coincidă cu cele pe care le anticipa migrantul la început, acest lucru ducând la neîndeplinirea așteptărilor legate de migrație) (Castles, de Haas și Miller, 2013, pp. 22–23; Faist, 2000b; Morawska, 2007).

La fel ca paradigma precedentă, ***teoria factorilor de atragere și de respingere*** (*push-pull factors theory*) face parte din categoria modelelor spațiale dezvoltate de geografi și demografi (King, 2012). Conform acestei teorii simpliste, ce a dominat discursurile cu privire la migrație în anii 1960, decizia de a migra este determinată de rațiuni economice, dar și de alți factori motivaționali: factori asociați cu aria de origine (sărăcia, rata șomajului din țara sau din regiunea de pornire, securitatea și rata criminalității, calitatea serviciilor publice, calitatea vieții, statutul social al migrantului, opresiunile politice, lipsa proprietăților funciare sau a dreptului de a le deține, situația demografică etc.), factori asociați cu zona de destinație (posibilitățile atractive de angajare, condiții sigure de viață și promisiunile legate de un mediu de viață sănătos, calitatea educației și a sistemului de asistență socială, regimul democratic, respectarea drepturilor și a libertăților cetățenești etc.), așa-numiții factori „interpuși” sau intermediari (cum ar fi distanța geografică dintre statul de pornire și cel de primire, lipsa sau prezența barierelor sau a granițelor fizice, costurile asociate cu migrația, barierele culturale și lingvistice, prevederile legale cu privire la imigranți aplicabile în țara de emigrare etc.) și factorii personali (migranții vor avea reacții și vor elabora diverse strategii de adaptare la procesele de migrație, în funcție de combinația factorilor *push-pull* și statutul socio-economic, personalitatea persoanei, abilitatea de a învăța o limbă nouă etc.) (King, 2012). Teoria factorilor *push-pull* argumentează că fenomenul migrației se derulează între niște „vectori” (forțe) bine definiți, astfel încât migrația va avea loc aproximativ dinspre aceleași zone de origine și va viza aceleași zone specifice de destinație. Acest lucru nu se datorează doar localizării precise și excesive a imigranților în anumite regiuni de primire, dar și faptului că informația și cunoștințele transmise de imigranți înspre zonele de origine vor facilita, într-un fel sau altul, accesul și fluxul migranților ulteriori (de Haas, 2008).

Am arătat deja că potrivit teoriei factorilor *push-pull*, decizia de a emigra va fi determinată de factori de mediu, demografici și economici (presiunea populației, presiunea demografică sau degradarea mediului cauzată de catastrofe naturale

etc.). Cu ajutorul factorilor *push-pull* poate fi explicată migrația ilegală sau iregulară prin decalajele economice de tip cerere-ofertă dintre presiunea economică a statelor de origine și oportunitățile limitate de acces legal ale imigranților în statele de emigrare (King, 2012) (o explicație plauzibilă pentru exodul masiv al populației din majoritatea statelor ex-sovietice, intervenit după destrămarea colosului sovietic). În opoziție cu paradigma din care derivă, cea economică neoclasică, teoria factorilor *push-pull* ia în calcul și percepția persoanei care reflectă asupra deciziei de a emigra. În acest sens, individul compară percepțiile sale asupra câștigurilor estimative pe care le-ar avea în regiunea de origine cu cele din regiunea de destinație, în același timp urmărind să își maximizeze utilitatea personală. Modelul factorilor *push-pull* a derivat din teoria social-funcționalistă, conform căreia societatea reprezintă un sistem sau un ansamblu agregat al unor părți independente, capabile să asigure un echilibru intern. Factorii economici, demografici sau de mediu, care stau la baza cadrului de forțe de atracție și de respingere asigură, de fapt, echilibrul prevăzut de teoria funcționalistă. Deși modelul este frecvent întâlnit în lucrările cu conținut empiric, de Haas (2011, pp. 8–10) este de părerea că lista factorilor prescriși este una ambiguă, iar modelul în sine este unul static, din acest motiv considerând că acesta eșuează în analiza migrației ca proces. Dacă facem referire la migrant, contrar teoriei, acestuia îi va fi aproape imposibil să cuantifice exact, aproape matematic, avantajele și dezvantajele asociate cu migrarea. Dintr-un alt punct de vedere, această teorie „depersonalizează" imigrantul, punându-l în postura unui pion lipsit de instrumentalitate/ actanță (*agency*), de abilitatea de a lua decizii în mod autonom. De asemenea, modelul nu ține cont de factorii macro-structurali în măsură a avea un impact ce nu poate fi neglijat, cum ar fi statele, politicile publice, piața forței de muncă, statutul ierarhiilor și puterea de transformare a grupurilor (care includ și rețelele de imigranți). Astfel, puterea explicativă a teoriei *push-pull* este limitată, deoarece, în principal, modelul nu ține cont de mediile sociale și geografice selective în care au loc procesele de migrație.

Chiar și atunci când migrația internațională are loc în interiorul unui cadru de forțe, aceasta nu este neapărat determinată de factorii de respingere (*push*), precum câștigurile mici și ratele înalte de șomaj înregistrate în statele de origine, ci mai curând de factorii de atragere (*pull*) determinați de o nevoie cronică și

inevitabilă pentru muncitori străini a statelor de destinație (Piore, 1979 *apud* Massey *et al.*, 1993; Castles, de Haas și Miller, 2013, pp. 23–24; King, 2012; de Haas, 2008; Morawska, 2007). Practic, suntem puși în poziția de a ne imagina o piață a forței de muncă alcătuită din două segmente cu caracteristici opuse: primul segment îl constituie o piață de muncă principală, deoarece oferă locuri de muncă sigure și bine plătite pentru muncitori (în raportul de forțe de la nivel internațional astfel își fac simțită prezența statele dezvoltate și industrializate); în relație cu primul segment, cea de-a doua piață este alcătuită preponderent din muncitori necalificați, prost plătiți și beneficiari ai unui mediu de muncă nesigur în sectorul industrial sau cel al serviciilor (în condițiile în care piața secundară nu reușește să satisfacă cererea prin forța de muncă de pe plan intern, statele vor fi constrânse să apeleze la imigranții din statele mai puțin dezvoltate). Locurile de muncă din primul segment de piață se adresează unei categorii „privilegiate" de muncitori, adică băștinașilor cu calificări profesionale înalte, pe când cel de-al doilea segment creează locuri de muncă pentru imigranții care acceptă ofertele de muncă refuzate de locuitorii autohtoni (Morawska, 2007). Acceptarea unei astfel de interpretări a dus la formularea ***teoriei pieței forței de muncă duale sau segmentate*** (*dual/ segmented labour market theory*), o abordare economică de nivel macro, care clarifică nevoia inerentă pentru muncitorii imigranți a statelor industrializate prin prisma a patru caracteristici economice și sociale fundamentale: (1) inflația structurală ce reprezintă un rezultat al decalajelor dintre câștigul ce îl presupune un loc de muncă și prestigiul social sau așteptările persoanelor față de locul de muncă respectiv; (2) problemele de motivație legate de locul de muncă ce sunt determinate de ierarhiile sociale; (3) dualitatea economică ce produce o segmentare a pieței forței de muncă în ceea ce privește categoriile de muncitori calificați și necalificați; (4) schimbările survenite în structura forței de muncă ca urmare a retragerii treptate a femeilor și a adolescenților (cu referire la munca necalificată) din unele sfere ale piețele forței de muncă ale statelor industrializate. În consecință, este lesne de înțeles că factorii enumerați mai sus apar în urma unor disfuncții la nivelul pieței forței de muncă din statele de primire, iar situațiile ce se creează în urma accentuării acestor disfuncții determină guvernele statelor membre să opteze pentru atragerea muncitorilor imigranți, pentru a satisface cererea de muncă internă. La nivel empiric, tezele teoriei au fost testate în cazul migrației

postbelice în țările din bazinul Mediteran și sudul Europei și par să explice procesele de migrație din statele puternic dezvoltate și recent industrializate.

În concluzie, paradigma economică neoclasică, alături de explicațiile simple și convingătoare oferite de către macroeconomiștii (care analizează determinanții structurali ai migrației) și microeconomiștii neoclasici (care analizează luarea deciziilor la nivel individual) cu privire la migrația internațională, au influențat puternic gândirea publică și au reușit să furnizeze temeiuri intelectuale pentru multe dintre politicile publice cu privire la migrație (Massey *et al.*, 1993), creionând, totodată, un cadru conceptual atât de necesar pentru un domeniu extrem de complex. Pentru a crea o contrapondere pentru teoriile de sorginte neoclasică, în continuare voi prezenta succint și teoriile ce derivă din paradigma istorico-structurală.

1.2.2. Paradigma istorico-structurală cu privire la migrație: teoria sistemelor mondiale de migrație și teoria rețelelor de migrație

Nucleul sau punctul comun spre care converg teoriile derivate din paradigma economică neoclasică este reprezentat de migrația voluntară/liberă a persoanelor. În contrast cu prima paradigmă, a doua direcție de gândire s-a concentrat pe formularea de explicații cu privire și la alte forme ale migrației în masă a forței de muncă din Europa, indusă de fenomene precum colonialismul, conflictele armate sau decalajele de dezvoltare dintre regiuni (Castles, de Haas și Miller, 2013, p. 26). Altfel spus, evenimentele istorice de la începutul secolului al XX-lea au dus la apariția ***paradigmei istorico-structurale***, cu origini în politica economică marxistă și în teoria sistemelor lumii (de Haas, 2008; Massey, 1999). Istorico-structuraliștii postulează că puterea economică și politică este distribuită în mod inegal între țările dezvoltate și subdezvoltate, populația neavând acces egal la resurse, iar expansiunea capitalistă are tendința de a accentua aceste disparități (de Haas, 2008; Massey, 1999). La cealaltă extremă se află țările slab dezvoltate care sunt, de fapt, copleșite de poziția lor defavorabilă în contextul geopolitic global, fiind lipsite pe termen lung de perspective reale de modernizare și dezvoltare economică. Migrația este percepută ca fiind un produs natural al dezagregărilor și dislocărilor intrinseci procesului de acumulare capitalistă și modernizării. Conform acestei paradigme, migrația este o manifestare a penetrării pe plan global a forțelor capitalismului, precum și a inegalității

crescute în șansele de dezvoltare a statelor bogate și sărace. În acest sens, capitalismul și migrația – o formă de manifestare a acestuia – contribuie la proliferarea subdezvoltării. Oamenii sunt, de fapt, forțați să emigreze, deoarece sistemul economic din țara/ regiunea lor a fost subestimat sau a fost amenințat/ subminat de curentul geopolitic și economic global sau de la nivel macro (de Haas, 2008; Castles, 2010).

Prima teorie ce s-a desprins din paradigma istorico-structurală este ***teoria sistemelor mondiale de migrație*** (*world systems theory*). Prezumția pe care se sprijină teoria constă în ideea conform căreia migrația afectează și modifică condițiile sociale, culturale, instituționale și economice atât în regiunile de origine, cât și în cele de primire. Procesele de migrație sunt, de fapt, rezultatul unor legături dintre statele de origine și cele de emigrare ce s-au format anterior, în urma colonizărilor, a comerțului și a investițiilor, a influențelor politice și a legăturilor sociale coagulate între state și oameni (Castles, de Haas și Miller, 2013, p. 27)[5]. Raportul inegal de forțe și interdependența economică împart statele în două categorii[6]: (1) cele ce se află în centrul/ nucleul lumii (*the core*), alcătuite din țări ce direcționează circulația bunurilor, a forței de muncă și a capitalului și (2) statele dependente de activitatea economică a celor dintâi, poziționate la periferia lumii (*the periphery*) (Wallerstein, 1979 *apud* Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Morawska, 2007). Pe măsură ce mecanismele capitaliste pătrund în statele de la periferie, un număr mare de persoane, anterior antrenate în activități agricole, nu reușesc să se integreze în spațiul urban și în noile activități industriale, devenind, astfel, creuzetul din care statele ce fac parte din nucleu urmează să își recruteze forța de muncă de care au nevoie. Migrația nu afectează și nu este doar afectată de mediul social al imigranților, ci

[5] De exemplu, migrația din India, Pakistan sau Bangladeș se explică prin prezența îndelungată a britanicilor pe sub-continentul indian și existența unor legături economice strânse între statul colonizator și statele colonizate. Același lucru se întâmplă în relația dintre Franța, alt stat cu o bogată istorie a colonizărilor, și statele din nordul Africii – Algeria, Tunisia sau Maroc. În completare, dacă ne referim la a doua jumătate a secolului al XX-lea, dezvoltarea capitalistă a statelor europene a determinat și conexiunea sistemică dintre Turcia și Germania, datorată migrației forței de muncă.

[6] O zonă intermediară ar fi „semi-periferia", alcătuită la sfârșitul secolului al XX-lea din China, Mexic și Europa de Est. Statele semi-periferice îndeplinesc un rol dublu: se comportă, pe de o parte, ca un nucleu în relația cu periferia (adică cele mai slab dezvoltate state) și, pe de altă parte, ca o periferie în relația cu statele din nucleul lumii (Faist, 2010).

restructurează întregul context societal (care este, în definitiv, contextul dezvoltării) al regiunilor concrete în care migrația are loc, atât în zonele de destinație, cât și în cele de origine.

Spre deosebire de modelele tranziționale care sunt centrate doar pe cât de mult procesele dezvoltării afectează migrația, teoria sistemelor migrației trasează o relație bi-direcțională, reciprocă și dinamică, între migrație și dezvoltare (de Haas, 2008). Un rol important în teoria sistemelor mondiale de migrație le revine fluxurilor de informație și mecanismelor de feedback, care posedă capacitatea de a modela sistemele de migrație. Conform teoriei, legăturile ideologice și materiale create în urma colonizărilor în masă sau a penetrării piețelor, pot să contribuie la accelerarea sau creșterea în volum a migrației. Nu în ultimul rând, printre așa-numiții indicatori ai teoriei sistemelor mondiale de migrație pot fi incluse relațiile coloniale anterior formate, utilizarea predominantă a unor limbi comune, intensitatea relațiilor comerciale, prezența unor sisteme de transport și (tele)comunicații, precum și frecvența transferurilor și a comunicării între state. Sistemele de migrație conectează oameni, familii și comunități într-un mod care sfidează spațiul, iar acest lucru ne face să numim astfel de comunități, comunități transnaționale (a se vedea în acest sens subcapitolul din această lucrare dedicat transnaționalismului). Cu toate că a fost acceptată de mulți autori din domeniu, teoria a fost criticată pentru „reducționismul" său economic (Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994). După Massey *et al.* (1993, pp. 447–448) tezele principale ale teoriei sistemelor mondiale, ce ne ajută să înțelegem, migrația sunt:

1. În lumea în curs de dezvoltare, migrația reprezintă o consecință firească a formării piețelor capitaliste. Migrația este determinată de pătrunderea în zonele periferice ale lumii a mecanismelor economiei globale.
2. Direcția circulației forței de muncă este opusă direcției circulației bunurilor și a capitalurilor. Evoluția capitalistă produce schimbări în rândul populației din zonele periferice, în sensul neîncadrării acesteia pe piața forței de muncă, transformând populația în una mobilă. De asemenea, se conturează un flux al circulației transnaționale, stimulate de legăturile materiale și culturale puternice dintre țările de la periferie și cele ce alcătuiesc nucleul.

3. Incidența migrației este mai mare între fostele puteri coloniale și colonii. Migrația se explică prin legăturile anterior stabilite, în lipsa competiției, în domeniile culturale, administrative, lingvistice, comunicaționale, investiționale și de transport. De o importanță aparte este, așadar, factorul istoric, iar raportul de forțe dintre state (state care dețin colonii versus state colonizate) va contribui la formarea unor piețe și sisteme culturale transnaționale.
4. Întrucât catalizatorul migrației este globalizarea economiei de piață, pentru a controla imigrația, guvernele statelor de destinație pot opta să reglementeze investițiile corporațiilor din statele periferice și să gestioneze circulația internațională a capitalurilor și a bunurilor.
5. Intervențiile politice și militare ale guvernelor statelor capitaliste, menite să protejeze investițiile de peste hotare și să sprijine alte guverne străine, de regulă, vor eșua provocând un flux de refugiați care se vor îndreapta către statele puternice.
6. Migrația este mai curând determinată de dinamica creării piețelor și structura economiei globale, decât de diferențele înregistrate de state în ceea ce privește venitul sau posibilitățile de angajare.

Teoria rețelelor de migrație (*migration networks theory*) a apărut ca răspuns la nevoia de complinire a abordărilor economice incomplete și a împrumutat o serie de caracteristici de la teoria precedentă, accentuând rolul vital al relațiilor personale dintre migranți și non-migranți, dar și modul în care relațiile și capitalul social facilitează, perpetuează și transformă procesul de migrație (King, 2012). Din punctul de vedere al cadrului teoretic înaintat, acțiunile în scenariul descris de teoria rețelelor de migrație decurg astfel: în momentul în care un număr critic de imigranți s-au stabilit în țara de primire, alți factori decât cei de tip *push-pull* vor interveni în modelarea fenomenului migrației (de Haas, 2008; Collier, 2013). Este adevărat, și în concordanță cu teoria neoclasică, faptul că la destinație locurile pentru imigranți sunt distribuite în mod aleatoriu, prin urmare, de multe ori, alegerea primilor imigranți de a se stabili într-o regiune sau alta este accidentală sau întâmplătoare. Însă, decizia propriu-zisă a primilor imigranți de a alege o regiune sau alta, va influența negreșit și în mod semnificativ deciziile imigranților ulteriori, fapt ce va duce la modificarea patternurilor de migrație și la formarea așa-numitor rețele de migrație. Rețelele sociale ce se

vor forma în timp în țările de primire, stabilite prin intermediul relațiilor de rudenie (*kinship*), prietenie sau proveniență comună, le vor aduce viitorilor imigranți riscuri și costuri materiale și psihologice reduse (spre exemplu, costurile pe care le presupune călătoria unei persoane până la locul de destinație vor fi acoperite de imigranții deja stabiliți în locul respectiv sau migranții nou-veniți vor fi ajutați să își găsească un loc de muncă de către cei cu ceva mai multă experiență).

Unii autori susțin că odată ce numărul de conexiuni sociale cu țara de origine atinge un nivel critic, migrația în sine se va auto-perpetua, deoarece rețelele sociale creează structura socială favorabilă pentru menținerea procesului (King, 2012; Collier, 2013). În acest mod, fiecare imigrant „nou-venit" va reduce costurile și riscurile asociate migrării ulterioare a altor membri de familie sau prieteni, încurajând mobilitatea în sine[7]. În aceste condiții, efectul direct al rețelelor de migrație este cel de multiplicare și potențare a migrației. De aceea, din punct de vedere empiric, cu ajutorul rețelelor de migrație pot fi făcute unele preziceri sau estimări ale volumului migrației, pornind de la capacitatea de grupare a imigranților în țările „gazdă" (Arango, 2004). Făcând o referire la cazul analizat în această lucrare, ne putem aștepta ca Italia să reprezinte în continuare o destinație preferată de migrație pentru cetățenii din România sau Republica Moldova, în principal din cauza numărului semnificativ de imigranți români sau moldoveni deja stabiliți în acest stat, și nu neapărat datorită existenței unor oportunități reale de angajare sau a disponibilității locurilor de muncă din această țară. De altfel, în a doua parte a lucrării explic că migrația moldovenilor în Canada se datorează în parte formării în timp a unei rețele de migranți puțin extinse, dar consolidate.

Rețelele de migrație constituie o formă a capitalului social pozitiv (*bonding social capital*) în care indivizii se bazează unii pe ceilalți pentru a obține și a-și ușura accesul către o piață de muncă străină (Ciobanu, 2006). Într-o situație ideală, prescrisă de teoria rețelelor de migrație, un vector comun prin care s-ar transmite modelul de comportament avut de migrant într-o familie sau gospodărie, ar fi acela din tată în fiu. Astfel, putem anticipa că în cazul copiilor, ai căror

[7] Evidențierea acestei idei a condus mai târziu la emiterea teoriei cauzalității cumulative (*theory of cummulative causality*) (de Haas, 2008; Rotariu, 2009).

părinți sunt imigranți activi sau au experimentat migrația în trecut, să existe o posibilitate mai mare de emigrare în comparație cu copiii ai căror părinți nu posedă experiențe de migrație (Massey *et al.*, 1993; Castles, de Haas și Miller, 2013). Acest lucru mai poate însemna că primii migranți contribuie la instaurarea unei culturi a migrației în rândul membrilor mai tineri din familie sau comunitate. Ca să sumarizăm, această teorie dinamică poate fi, de asemenea, caracterizată prin prisma următoarelor implicații teoretice (Massey *et al.*, 1993, pp. 449–450):

1. Odată declanșată, în timp, migrația internațională va tinde să se extindă până în momentul în care rețelele de relații vor deveni atât de difuze și de răspândite în țările de origine încât orice persoană care dorește să emigreze în regiunea respectivă o va putea face fără dificultate. Doar începând cu acel moment, fluxurile migraționale vor începe să descrească treptat.
2. Amploarea fluxului migrațional între două state nu este foarte strâns corelată cu diferențele de venituri sau ratele de angajabilitate din țara de origine, deoarece indiferent de efectele pe care le-ar putea manifesta variabilele de mai sus asupra promovării sau stagnării migrației, aceste efecte vor fi estompate de costurile și riscurile în scădere asociate cu migrația, datorită creșterii și consolidării treptate a rețelelor de imigranți din statele de destinație.
3. Pe măsură ce migrația internațională devine instituționalizată, în urma formării și elaborării rețelelor de migrație, aceasta va tinde să devină independentă față de factorii structurali sau individuali care au cauzat-o inițial.
4. Pe măsură ce rețelele de migrație se extind, iar costurile și riscurile asociate cu migrația descresc, fluxurile migraționale devin din ce în ce mai puțin selective în ceea ce privește caracteristicile socio-economice ale imigranților și din ce în ce mai reprezentative pentru comunitățile sau societățile de origine.
5. Guvernele se pot aștepta la un spațiu de manevră extrem de restrâns în ceea ce privește posibilitățile de control ale migrației, deoarece formarea rețelelor de migrație nu intră în sfera de control și de competență a guvernelor, cele dintâi conturându-se indiferent de tipul de politici publice implementate de statele de origine.

6. Cu toate acestea, unele politici de imigrație, precum cele ce își propun să realizeze reîntregirea familiilor de imigranți, vin în contradicție cu rațiunea de a exista a politicilor de control ale fluxurilor imigraționale, deoarece conferă apropiaților și membrilor familiilor de imigranți drepturi speciale de acces în țara de destinație (Massey *et al.*, 1993, pp. 449–450).

Atât paradigma economică neoclasică, cât și paradigma istorico-structurală tratează unilateral fenomenul complex al migrației și se axează pe una sau cel mult două etape ale migrației. Teoriile neoclasice nu iau în calcul cauzele istorice ale mobilității umane și minimizează rolul statelor în stabilirea proceselor de migrație, iar teoriile istorico-structuraliste, în pofida atenției acordate structurilor sociale și economice, nu accentuează suficient importanța pe care o au acțiunile și motivația individuală a imigranților și influențele exercitate de alte grupuri implicate în procesul de migrație (Castles, de Haas și Miller, 2013; Delgado Wise și Marquez Covarrubias, 2009).

1.2.3. Alte teorii: noua economie a migrației forței de muncă, teoria mobilității tranziționale și teoria sistemică a migrației

În pofida rolului important pe care l-au avut primele teorii ale migrației, devenea din ce în ce mai clar că explicațiile de sorginte economică erau incomplete și nu ar fi trebuit să predomine discursurile academice și științifice, deoarece natura forțelor economice era deseori incapabilă să elucideze adevăratele cauze ale migrației. De aceea, începând cu anii 1980, cercetătorii și teoreticienii migrației au început să acorde o atenție sporită și altor factori importanți ce indicau că ar fi în măsură să ducă la formarea de noi patternuri de migrație: rolul statelor naționale, proximitatea geografică, instituțiile, rețelele sociale, factorii culturali și istorici etc. Arango (2004) și Massey *et al.* (2009) se declară destul de sceptici vizavi de elementele de noutate pe care le conțin teoriile prezentate în continuare. Aceștia sunt de părerea că majoritatea teoriilor ce derivă din cele două paradigme consacrate sunt, de fapt, cel mult niște adaptări sau versiuni modificate ale primelor cadre teoretice din domeniu.

Teoria Noii Economii a Migrației Forței de Muncă (*theory of new economics of labour migration – NELM*) reprezintă o alternativă mai rafinată la paradigma

neoclasică. Massey *et al.* (1993, pp. 436–440) menționează că noii teoreticieni ai migrației au încetat să interpreteze fenomenul migrației doar din punctul de vedere al gospodăriilor/ familiilor ce decid să îi trimită pe unii dintre membri săi la muncă în străinătate pentru a îmbunătăți situația veniturilor în termeni absoluți. Dimpotrivă, acestea încearcă să își crească veniturile și în urma efectuării unei comparații cu alte gospodării din aceeași comunitate, în acest fel urmărind să reducă și gradul de sărăcie (*relative economic deprivation*) sau chiar de „frustrare” a gospodăriei proprii în comparație cu alte familii sau gospodării. Prin urmare, probabilitatea emigrării va crește și datorită schimbărilor înregistrate în veniturile altor familii sau gospodării. Așadar, noua economie a migrației forței de muncă plasează fenomenul mobilității internaționale într-un context mai larg, cel al grupurilor alcătuite din famillii, gospodarii și chiar comunități, ce ar putea decide cine va emigra și câte persoane vor face acest lucru, nu doar cu scopul acumulării de câștiguri mai mari, dar și cu scopul diversificării surselor de venit (sub forma remitențelor) și a riscurilor, și a dobândirii de resurse pentru finanțarea unor activități economice întreprinse de acele gospodării, familii sau comunități. De exemplu, o familie ce deține pământ agricol va achiziționa utilajele necesare pentru prelucrarea terenului din banii trimiși de membrii migranți, în acest fel, sporind rentabilitatea activității agricole și crescând veniturile întregii familii (Castles, de Haas și Miller, 2013; Arango, 2004). Dacă pornim de la prezumția că teoria cu privire la noua economie a migrației forței de muncă este cea corectă, inclusiv de la faptul că într-o comunitate se regăsesc doar condițiile prescrise de această teorie, reiese că gospodăriile ce se confruntă cu cele mai acute eșecuri ale pieței vor manifesta primele, și cu preponderență, tendințe de abordare a unei strategii de migrație (Castles, de Haas și Miller, 2013; King, 2012). În categoria eșecurilor pieței se înscriu, de pildă, schimbările economice bruște de tipul crizelor economice regionale și locale, a desființării unităților de producție industriale[8], exproprierea forțată etc., sau schimbările spontane din sectorul agricol afectat de inundații sau intemperii.

[8] În nord-vestul României, după intrarea în declin a industriilor extractive și a închiderii minelor din orașele Cavnic și Borșa (județul Maramureș) pe parcursul anilor 1990, mii de persoane au rămas fără loc de muncă, mai ales bărbați, aceştia fiind încadrați anterior în această ramură economică. Una dintre strategiile de supraviețuire a familiilor și a comunităților, per ansamblu,

Un alt aspect care atrage atenția ține de modul în care interpretăm „succesul" sau reușita persoanelor care s-au angajat într-un demers migrator. Noua economie a migrației forței de muncă îi atribuie migrantului un statut temporar, transformând, așadar, și forma migrației în una temporară, în contrast cu abordarea neoclasică în cadrul căreia migrația era privită ca fiind una permanentă, ireversibilă (Cassarino, 2004). Întrucât familiile celor plecați în străinătate mizează pe câștigurile acestora pentru acoperirea cheltuielilor sau a creditelor/ împrumuturilor, imigranții își vor fi atins scopurile odată ce vor fi realizate investițiile sau economiile necesare sau va fi depășită criza care a constrâns familia sau comunitatea să ia decizia cu privire la migrație. Altfel spus, procesul de migrație se încheie odată cu întoarcerea în statul de origine a migrantului sau odată cu declanșarea migrației de întoarcere (*return migration*). Modelele economice ce își au originile în noua economie a migrației forței de muncă propun o serie de ipoteze ce pot fi caracterizate drept distincte de cele cu care operează adepții teoriei neoclasice, putând, prin urmare, să genereze noi recomandări și implicații de politici publice (Massey *et al.*, 1993, pp. 436–440):

1. Familiile, gospodăriile și alte unități de producție și consum sunt unitățile potrivite de analiză pentru studiul migrației, nu și indivizii.
2. Diferențele de venituri nu reprezintă neapărat un factor determinant al migrației. Uneori, gospodăriile ar putea manifesta o motivație puternică pentru diversificarea riscurilor prin recurgerea la mobilitate internațională, chiar și în absența unor decalaje de venituri.
3. Migrația internațională, piața locală a forței de muncă și economia locală nu reprezintă fenomene sau procese ce se exclud sau se anulează reciproc. Dimpotrivă, se poate întâmpla ca o gospodărie să manifeste o motivație puternică atât pentru migrație, cât și pentru implicarea în activități economice locale. Așadar, dezvoltarea economică în statele de origine nu va reduce neapărat presiunea pentru migrație.

---

a constat în emigrarea în străinătate a cel puţin unui membru din familie (Radu, 2015). Într-un fel, migraţia a constituit răspunsul sau reacţia foştilor minieri la şocul provocat de schimbările economice de după 1990 în România. Revenind la subiectul teoriilor, găsim explicaţii pentru fenomenul migraţiei extras din realitatea empirică a acestor exemple, dacă îl suprapunem peste abordarea teoretică a noii economii a migraţiei forţei de muncă.

4. Migrația internațională nu va înceta în momentul în care decalajele dintre venituri vor fi eliminate în cadrul unui stat, unei regiuni sau comunități. Factorii motivatori pentru angajarea într-un proces de mobilitate pot să existe chiar și atunci când unele piețe lipsesc, sunt imperfecte sau se află în dezechilibru.
5. Percepția cu privire la posibilitatea obținerii unui venit egal nu va avea același efect asupra probabilității emigrării pentru gospodăriile localizate în diferite puncte ale spectrului de distribuție a veniturilor (venituri foarte mari versus venituri foarte mici) sau pentru acele gospodării ce sunt situate în comunitățile în care veniturile sunt distribuite diferențiat.
6. Politicile guvernamentale și schimbările economice ce influențează distribuția veniturilor vor influența gradul de sărăcie al unor gospodării, în consecință afectând și motivațiile pentru migrare ale persoanelor.
7. Politicile guvernamentale și schimbările economice ce influențează distribuția veniturilor vor exercita o influență asupra migrației, în pofida efectelor pe care le au politicile asupra venitului mediu. Mai mult, în zonele ce se conturează drept regiuni de emigrare, politicile publice care urmăresc creșterea venitului mediu vor avea, de fapt, efecte neașteptate ce vor consta în sporirea migrației în cazul gospodăriilor care nu beneficiază de venitul mediu prevăzut de politica publică.

Teoria mobilității tranziționale (*mobility transition theory*) se încadrează în perspectiva teoretică spațial-temporală dezvoltată de Zelinsky (1971) și Skeldon (1997), având, de asemenea, legătură cu cea de-a patra lege statistică a lui Ravenstein (care afirmă că „Volumul migrației crește odată cu dezvoltarea industriei, a comerțului și a transportului”) și fiind dezvoltată pe baza evoluției fenomenelor de mortalitate și fertilitate înregistrate în perioada modernă. Zelinsky a încercat să explice migrația prin combinarea teoriei referitoare la tranziția demografică, noțiunea de difuziune spațială a inovațiilor, principiul economic al efortului minim și ipotezele enunțate de modelul anterior descris, cel al factorilor *push-pull* (de Haas, 2008; Faist, 2000b; Hagen-Zanker, 2008). Ipoteza lui Zelinsky stabilea o relație între „tranziția vitală” și „tranziția mobilității”, în contextul diferitor faze ale modernizării. El a argumentat că datorită evoluției în cunoașterea științifică, indivizii și-au extins „mecanismele de dirijare asupra fiziologiei proprii

sub forma controlului asupra mortalității și natalității”, fapt ce a rezultat într-o tranziție demografică. Tranziția demografică a fost posibilă datorită procesului de modernizare, creșterii economice și mobilității umane ridicate. Autorul a identificat cinci faze ale tranziției demografice (Zelinsky, 1971, pp. 221–222; King, 2012), pornind de la experiența istorică a Europei:

(a) societatea pre-modernă tradițională (caracteristici: mortalitate și natalitate ridicată, spor natural scăzut sau practic inexistent; mobilitate scăzută);

(b) societatea tranzițională timpurie (caracteristici: declin rapid în mortalitate, creșteri majore ale populației; migrație internă rurală-urbană intensă; strămutări ale populației cu scopul colonizării și stabilirii permanente în zone mai atractive, dar îndepărtate);

(c) societatea tranzițională târzie (caracteristici: declin major al natalității, spor natural semnificativ, dar în descreștere; stagnarea migrației interne și internaționale);

(d) societatea avansată (caracteristici: mortalitatea și natalitatea sunt stabile; o ușoară creștere a sporului natural sau lipsa totală a creșterii; migrația în direcția rural-urban este înlocuită de migrația inter-urbană; volum crescut al migrației forței de muncă necalificate din statele mai puțin dezvoltate, circulația internațională a migranților calificați (*highly skilled*); mobilitate internă în creștere, realizată în scopuri economice și turistice);

(e) o societate viitoare „superavansată” (mortalitatea și natalitatea în continuă descreștere; migrație internă inter- și intra-urbană; flux continuu de migranți din state de origine în proces de tranziție sau dezvoltare; datorită îmbunătățirii mijloacelor de comunicare, unele forme de migrație intră în declin; conturarea unor posibilități de control al imigrației din partea statelor).

Fiecare dintre aceste faze a fost pusă într-o corespondență directă cu una dintre formele migrației, iar întregul proces descris de Zelinsky a fost numit mobilitate tranzițională (*transitional mobility*). Totodată, caracteristicile procesului de migrație tind să se modifice odată cu tranziția demografică, astfel încât societățile pre-moderne sunt caracterizate preponderent de o migrație circulară limitată (de Haas, 2008). În fazele timpurii ale tranziției demografice (b) se întâlnesc toate formele de mobilitate (circulară, internațională, colonizarea frontierelor urbane, migrație internă rurală-urbană), acestea fiind în creștere. În cea de-a treia

fază, migrația internațională descrește brusc, migrația internă rurală-urbană se reduce, dar înregistrează în continuare un nivel înalt, iar migrația circulară sporește și, de asemenea, înregistrează creșteri în ceea ce privește complexitatea structurală. În cea de-a patra fază, se regăsește mobilitatea de cartier, migrația exclusiv urbană, precum și mobilitatea circulară, în această fază statele se transformă din state „generatoare" de migranți în state primitoare de imigranți, datorită numărului copleșitor de muncitori calificați și semi-calificați care se îndreaptă spre anumite regiuni din țările de origine, aflate în plin proces de dezvoltare. Ultima fază descrisă de Zelinsky este caracterizată de migrație internă urbană și de cartier.

Modelul teoretic al mobilității tranziționale este prin excelență inovator. Noutatea acestuia constă și în faptul că experiențele migrației tind să se răspândească treptat și progresiv dinspre zonele relativ dezvoltate, înspre zonele mai puțin dezvoltate (King, 2012; de Haas, 2008). De asemenea, modelul pare să fie susținut de cercetări empirice relevante. Anticipând legătura dintre migrație și dezvoltare, la nivel teoretic, modelul explică faptul că migrația tinde să crească în special în fazele timpurii ale „dezvoltării", și anume în acele etape în care îmbunătățirile din domeniul transportului și comunicării, fluxurile de informații, percepția asupra lipsei de oportunități economice locale și un nivel crescut al bunăstării contribuie, per ansamblu, la accentuarea capacității și a aspirațiilor de emigrare a populației băștinașe. Deși abordarea teoretică propusă de mobilitatea tranzițională este percepută ca fiind una de-a dreptul „vizionară", însuși autorul acesteia a recunoscut că unul dintre neajunsurile majore ale teoriei constă în faptul că fundamentarea analizei s-a realizat ținând cont, în exclusivitate, de exemplul statelor dezvoltate. Așadar, cele cinci faze care descriu societățile tranziționale nu explică patternurile de migrație din țările mai puțin dezvoltate (Zelinsky, 1983 *apud* King, 2012). Profesorul Traian Rotariu (2009) este de părerea că ceea ce împiedică testatea empirică a acestei teorii este anume gradul înalt de generalitate a etapelor propuse de Zelinsky.

Dacă ne uităm la lucruri strict din punct de vedere cronologic, ***teoria sistemică a migrației*** (*migration systems theory*) încheie o perioadă lungă în care numeroși teoreticieni s-au angajat să explice procesele de migrație. Aceasta este preponderent descriptivă, nefiind deocamdată susținută foarte convingător

la nivel empiric (Constantinescu, 2002). Am optat să prezint mai jos doar presupozițiile teoriei sistemelor[9] de migrație, așa cum acestea au fost formulate de Massey *et al.* (1993, pp. 454):

1. În cadrul unui sistem al migrației, statele ce îl alcătuiesc nu trebuie neapărat să fie apropiate din punct de vedere geografic, din moment ce procesele de migrație mai degrabă reflectă relații politice și economice, și nu relații fizice. Cu toate că proximitatea, în mod evident, facilitează schimbul de relații între state și regiuni, acest lucru nu garantează formarea relațiilor, la fel cum distanța nu previne constituirea lor.
2. Conform teoriei sistemelor de migrație, este posibilă formarea unor sisteme multipolare, în care diferite state reprezintă destinații de interes pentru imigranții proveniți din aceleași regiuni de origine.
3. Formațiunile statale pot să aparțină mai multor sisteme de migrație, însă apartenența multiplă este mai frecventă în rândul statelor de origine, decât în rândul statelor de primire.
4. Pe măsură ce condițiile politice și economice se modifică, sistemele de migrație evoluează, stabilitatea neimplicând o structură fixă. Statele se pot alătura unui sistem sau se pot retrage din acesta ca răspuns la schimbările social-politice și fluctuațiile economice.

Prezentarea unui model individual de luare a deciziei cu privire la migrație (De Jong, 2000)

La nivelul micro de analiză, cel individual, referindu-ne la luarea deciziei cu privire la emigrare, în cazul unor state s-au realizat cercetări în urma cărora s-a demonstrat empiric că factorii care pot influența decizia de a emigra se înscriu în registrul intențiilor, al așteptărilor, al normelor societale și al structurii rolurilor de gen. Un studiu relevant în care se clarifică o serie de chestiuni ce vizează procesul de luare a deciziei cu privire la migrație la nivel individual, a fost realizat de către De Jong (2000), în Thailanda. După părerea mea, este unul

[9] Un sistem al migrației este alcătuit din două sau mai multe state care realizează un transfer sau un schimb de migranți. Fondatorul teoriei sistemelor de migrație a definit sistemul de migrație ca fiind un ansamblu de locuri (*localities*) conectate prin fluxuri şi re-fluxuri de persoane, bunuri, servicii şi informații care tind să faciliteze schimbul ulterior, inclusiv migrația, între acele locuri (Mabogunje, 1970 *apud* King, 2012).

dintre cele mai simple și comprehensive modele dintre cele pe care le-am parcurs în literatura de specialitate. Așadar, pe lângă rezultatele cercetării propriu-zise, foarte interesant este mai ales modelul teoretic propus și testat de către autor. Am decis să fac referire la articolul și cercetarea lui De Jong și să prezint în continuare doar modelul teoretic, în principal, pentru a ilustra faptul că este posibilă reconcilierea dintre teoretic și empiric în studiul migrației prin introducerea de noi elemente și structuri în analiza acestui proces complex (Figura 1).

Modelul decizional ce aparține lui De Jong pornește de la premisa că teoriile microeconomice (spre exemplu, teoria rețelelor, teoria neoclasică microeconomică sau teoria cu privire la noua economie a migrației forței de muncă), frecvent utilizate pentru a explica comportamentul la nivel individual și la nivelul gospodăriilor/ familiilor în ceea ce privește emigrarea, nu reușesc să surprindă însăși dinamica procesului decizional prin care persoanele pun în balanță acțiunea de a se muta dintr-un loc într-altul cu scopul de a emigra. O variabilă importantă pe care o explorează acest model de luare a deciziilor constă în așteptările pe care le au oamenii (*expectations*), reprezentând, de asemenea, o componentă majoră a teoriei comportamentului planificat[10]. Astfel, așteptările (cu privire la venit, posibilitățile de angajare, mediu, confort, afiliere etc.[11]), pe care le au persoanele care iau în calcul acțiunea de a emigra, ajung să determine intențiile, comportamentul și decizia cu privire la emigrare. Deoarece intenția de a emigra nu reprezintă o variabilă constantă, aceasta, la rândul ei, ar putea fi influențată de bunăstare (*wellbeing*), nivelul de educație, starea infrastructurii, gradul de securitate, accesul la mass-media sau orice alte surse de comunicare (de Haas, 2007a, 2008).

---

[10] *Theory of planned behaviour*, TPB, dezvoltată de către Icek Ajzen, psiholog american, în anii 1980.

[11] Cele patru dimensiuni ale așteptărilor migranților, propuse de De Jong sunt: așteptări cu privire la *venit/ bunăstare* – acestea includ expectanțe cu privire la un venit mai mare, standarde de viață crescute, stabilitatea economică a familiei/ gospodăriei, un grad crescut de securitate/ criminalitate scăzută a statului/ comunității de destinație a migranților; *confort* – se referă la așteptările cu privire la un mediu de trai plăcut și sănătos, ca parte a unei comunități responsabile din punct de vedere social; *stimularea* se referă la categoria așteptărilor cu privire la varietatea cercului de prieteni, a oportunităților educaționale și recreaționale; cea de-a patra categorie se numește *afiliere* și cuprinde expectanțele față de aflarea imigrantului în proximitatea membrilor familiei și a prietenilor.

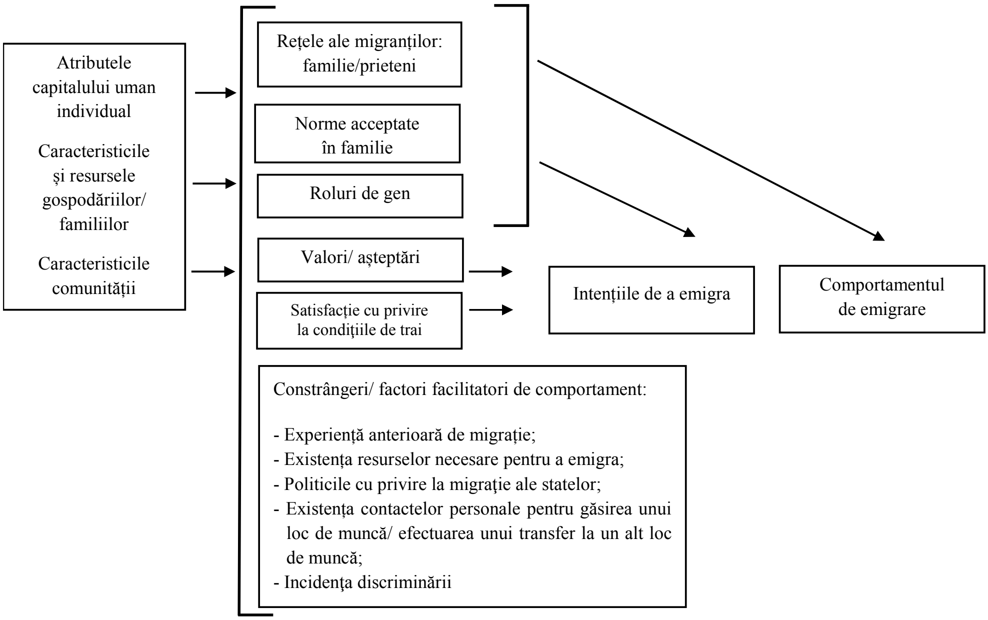

Figura 1: ***Modelul decizional general cu privire la migrație***
Sursa: Tradus și adaptat după De Jong (2000, p. 310)

Există un cadru teoretic unitar în acest domeniu de studiu? Câteva concluzii

Revenind la teorii și la corpul comun al acestora, am aflat din literatura de specialitate că unii autori, printre care și Massey *et al.* (1993, p. 455, p. 463; 1994) încurajează testarea empirică a tuturor asumpțiilor ce derivă din diversele teorii enumerate mai sus, precizând faptul că perspectivele ce își au originile în ipotezele înaintate de acestea nu sunt inerent contradictorii. Fiecare dintre perspective deține implicații diferite pentru analiza proceselor de migrație și formularea politicilor publice. Spre deosebire de primele teorii, abordările conceptuale actuale, cu care și cercetarea empirică a migrației încearcă să țină pasul, le conferă migranților un statut social aparte și îi „umanizează”, întrucât se recunoaște că latura individuală și personalitatea indivizilor au o importanță mai mare pentru autorii din prezent decât pentru cei care s-au aplecat asupra studiului migrației acum câteva decenii. De exemplu, noile abordări cu privire la transnaționalism și diaspora nu neglijează lumea interioară și atitudinile personale ale migranților (Culic, 2010; King, 2012).

Ca urmare a schimbărilor aduse modului de a privi și de a analiza lucrurile, treptat, teoriile au încorporat portretul unui migrant diferit de cel descris de paradigma neoclasică, incluzând referiri cu privire la comunitatea, familia, legăturile sociale, fondul cultural și sentimentele acestuia. Deși teoriile mai noi păstrează o parte dintre interpretările inițiale, acestea se înscriu într-un cadru teoretic complex ce ține cont de capitalism, globalizare, practicile transnaționale și politicile statelor (Morawska, 2007; Culic, 2010). De asemenea, o altă întrebare curioasă ce reapare periodic în discuțiile cu privire la migrație și la care niciuna dintre tezele abordărilor teoretice enumerate nu reușește să dibuiască un răspuns este: de ce marea majoritate a oamenilor se încadrează, totuși, în categoria celor care nu migrează, comportamentul celor care migrează fiind unul excepțional? Aici ne referim la cei 97% dintre locuitorii mapamondului care nu intră în categoria migranților. Din acest motiv, Arango (2004), dar și alți autori, pledează pentru căutarea de teorii care explică mobilitatea, dar și *imobilitatea* umană. Un alt dezavantaj al teoriilor prezentate în paginile de mai sus constă în caracterul lor exclusivist, manifestat prin abordarea lucrurilor doar din perspectiva „emisferei nordice”, adică a statelor ce admit imigranți, în contextul unor fluxuri de migrație ce poartă amprenta direcției Sud–Nord (Delgado Wise și Marquez Covarrubias, 2009).

Pentru a putea fi acceptată ca un posibil model explicativ, orice teorie nou-apărută trebuie să țină cont de realitățile timpului, mai cu seamă de cele politice. Este suficient să urmărim câteva surse de încredere din presa internațională ca să ne convingem că în prezent se discută în tandem despre migrație și refugiați, migrație și politici restrictive de acces sau controlul frontierelor, migrație și comunitățile de diaspora sau cele transnaționale etc. În pofida diversității de abordări conceptuale, este cert că acestea nu indică, deocamdată, existența unei teorii unificate, în acest fel nereușind să faciliteze cercetarea în domeniu. Massey *et al.* (1994) și Arango (2004) sugerează că pentru testarea empirică, alegerea modelelor explicative trebuie să se facă în funcție de forma de migrație, dimensiunea și etapa în care se află procesul de migrație analizat.

Astfel, orice demers de analiză empirică ar trebui să încorporeze tentative de răspuns cu privire la următoarele patru elemente de bază: o analiză a forțelor structurale care (1) favorizează migrația din statele mai puțin dezvoltate și (2)

atrag migranții în regiuni mai dezvoltate; (3) analiza în care se iau în considerare factorii motivatori, scopurile și practicile normative ale persoanelor care reacționează la forțele ce induc migrația, în consecință, devenind imigranți și (4) o inventariere a structurilor social-economice ce apar pentru a crea legăturile dintre regiunile de primire și cele de origine (Massey *et al.*, 2009).

Tabelul 1: ***Teorii ale migrației, clasificate după cele trei niveluri de analiză***

Nivelul micro de analiză (circumstanțe locale, caracteristici și nevoi individuale)	Cauzele migrației	Valorile, aspirațiile și așteptările individuale (de exemplu, creșterea nivelului de bunăstare)
	Principalele teorii	Teoria factorilor de respingere și atracție; Teoria neoclasică micro-economică; Modele comportamentale; Teoria sistemului social
Nivelul intermediar de analiză	Cauzele migrației sau ale perpetuării acesteia	Legături/ rețele sociale ale migranților
	Principalele teorii	Teoria capitalului social; Teoria instituțională; Teoria rețelelor de migrație; Teoria cauzalității cumulative; Teoria noii economii a migrației forței de muncă
Nivelul macro de analiză (structuri/ sisteme politice și economice ample și procese de lungă durată)	Cauzele migrației sau ale perpetuării acesteia	Structuri de oportunități la nivel macro (de exemplu, structura economică a statelor de pornire și destinație, posibilitățile de angajare în statele de pornire și destinație, diferențele de venit etc.)
	Principalele teorii	Teoria neoclasică macro-economică; Teoria duală sau segmentată a pieței forței de muncă; Teoria sistemică și teoria sistemică mondială; Teoria mobilității tranziționale

Sursa: Adaptat după Hagen-Zanker (2008); Faist, (2000a); de Haas (2008) și Morawska (2007)

Tabelul 1 prezintă o recapitulare sintetică a cadrului teoretic cu privire la teoriile migrației, clasificate după cele trei niveluri de analiză (nivelul micro, nivelul intermediar – *meso*, și nivelul macro), „neînchegate" nici până în prezent într-un corp analitic comun, în principal, din cauza incapacității de a reduce din punct de vedere cantivativ abordările conceptuale curente. Sinteza a fost

adaptată după Hagen-Zanker (2008), Faist (2000a), Morawska (2007) și de Haas (2008, 2007a).

În urma prezentării sumare și a evaluării critice a celor mai importante teorii ale migrației, concluzia pe care o pot formula este una mai degrabă pesimistă. Deceniile de cercetări în domeniul migrației nu au reușit să îi aducă pe cei interesați de subiect într-un punct către care ar converge toate sau majoritatea tentativelor credibile de teoretizare. Mai mult decât atât, o parte dintre modelele sau explicațiile cu privire la migrație, îndeosebi cele ce datează din prima jumătate a secolului al XX-lea, posedă mai degrabă un scop pur informativ și se dovedesc a fi incapabile să servească unor puncte de vedere analitice, în principal, din cauza tezelor anacronice pe care le înaintează și a unei trăsături predominante pe care Arnago o denumește „fragilitate epistemologică” (Arango, 2004). Suntem nevoiți să recunoaștem că o teorie ce surprinde întreaga complexitate a fenomenului migrației nu există în prezent și nu va exista, probabil, în timpul apropiat. De aceea, eforturile actuale pe care le depun autorii constau în abordarea cu precădere interdisciplinară sau „post-disciplinară” a migrației (Brettell și Hollifield, 2008). Un alt compromis pentru care se pledează se referă la încorporarea alături de migrație a unor concepte și teorii mai largi din științele sociale, cum ar fi schimbarea socială sau transformarea socială (Castles, 2010; King, 2012).

1.3. Transnaționalismul: o explicație teoretică de dată recentă a migrației[12]

Schimbarea structurii capitalului și a relațiilor dintre capital și muncă, dezvoltarea fără precedent a transportului și a tehnologiilor comunicaționale și informaționale alcătuiesc ansamblul fenomenelor globale majore ce au condus la apariția și dezvoltarea conceptului de transnaționalism (Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc, 1995; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Castles,

[12] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2018 în Revista Transilvană de Științe Administrative. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la https://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/572/569. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Migrația ca fenomen social: perspective și abordări teoretice transdisciplinare”, 2018, Revista Transilvană de Științe Administrative, vol. 2(43), pp. 33–53.

de Haas și Miller, 2013). Înainte de a fi preluat și folosit de către antropologi și sociologi, termenul de transnaționalism putea fi întâlnit în științele politice și în teoriile cu privire la relațiile internaționale din anii 1960 și desemna „toate tipurile de interacțiuni și instituții care se desfășoară deasupra fenomenelor și relațiilor naționale” (Ciobanu, 2006, p. 78; Faist, 2010). Însă, odată cu articularea la sfârșitul anilor 1980 a unor păreri ce prezintă interes cu privire la transnaționalism de către autorii consacrați din sfera științelor sociale, cum ar fi Alejandro Portes (sociolog) și Nina Glick Schiller (antropolog cultural), domeniul de studiu a prosperat, iar comunitatea științifică internațională cu greu a reușit să țină pasul cu volumul de lucrări publicate ce au abordat, într-un fel sau altul, subiectul transnaționalismului[13]. Din cauza numărului limitat de studii relevante, ce se sprijină pe un cadru teoretic și analitic riguros, situația se dovedește a fi cu atât mai copleșitoare mai cu seamă la capitolul cercetări și dovezi empirice[14] (Portes, 1999, 2001; Vertovec, 1999) (și cu precădere în contextul european).

Transnaționalismul se definește ca fiind procesul prin care persoanele reușesc să stabilească și să mențină relații sociale și culturale care transcend granițele naționale (Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc, 1992; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Faist, 2010; Glick Schiller, 2003). Apariția transnaționa-

[13] Dată fiind abundența înțelesurilor atribuite transnaționalismului, Vertovec (1999) indică următoarea modalitate de clasificare a acestora: (1) transnaționalismul ca morfologie socială (*social morphology*), (2) transnaționalismul văzut ca un tip de conștiință individuală sau colectivă (*type of consciousness*), (3) mod de reproducere culturală (*mode of cultural reproduction*), (4) transnaționalismul înțeles ca mijloc prin care are loc răspândirea capitalului în contextul economiei globalizate (*avenue of capital*), (5) mijloc de manifestare a angajamentelor politice transnaționale (*site of political engagement*) și (6) transnaționalismul interpretat ca totalitatea practicilor prin care are loc (re)construirea mentală și imaginară a spațiului/ locului (*reconstruction of „place” or locality*).

[14] Potrivit unor autori, dificultățile în abordarea empirică a transnaționalismului se datorează, printre altele, și faptului că o mare parte a studiilor aplicate constituie, de fapt, studii de caz, efectuate pe anumite grupuri de imigranți, aflați într-un anumit stat de primire (de exemplu, mexicanii din SUA, indienii din Marea Britanie, turcii din Gemania etc.) (Guarnizo, Portes și Haller, 2003; Portes, Guarnizo și Haller, 2002). Aceste studii investighează doar acțiunile persoanelor care se implică în activități transnaționale, neglijând marea majoritate a celor care nu participă la astfel de activități. Eroarea de natură metodologică care persistă în genul acesta de abordări empirice ține de selecția subiecților de cercetare, care se realizează în principal luând în calcul manifestările variabilei dependente (*sampling/ selecting on the dependent variable*). Una dintre consecințele neintenționate ale metodelor de eșantionare/ selecție descrise mai sus constă într-o „exagerare” a ariei și a volumului fenomenului studiat, în așa fel încât se creează impresia falsă că un număr foarte mare de persoane participă la desfășurarea unor activități transnaționale.

lismului se datorează evoluției de lungă durată a capitalismului global în cadrul căruia dezvoltarea unui sistem internațional nou de diviziune a muncii și reinventarea de către marile corporații a sistemelor de producție, distribuție și marketing au reușit să influențeze semnificativ fluxurile de migrație, dar și modul în care migranții înșiși percep și înțeleg cine sunt și la ce tipuri de procese participă (Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc, 1995; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Smith, 2003). În ultimii douăzeci de ani, procesele transnaționale s-au înmulțit și s-au intensificat, devenind, în același timp, vizibile la nivel internațional, în principal, datorită progresului din domeniul transportului, a tehnologiilor și telecomunicațiilor (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; Portes, 2003; Lima, 2010; Foner, 2007; Portes, 1996b). La baza proceselor transnaționale se află numeroase ocupații, practici, inițiative și activități repetitive de migrație ce se desfășoară dincolo și dincoace de hotarele fizice ale statelor și care presupun angajament semnificativ și implicare din partea participanților la proces.

Din punctul de vedere al transnaționalismului, migrația nu este un proces autonom și unidirecțional, ci un flux alcătuit din acțiuni/ comportamente repetitive ce au loc între două puncte geografice (*localities*): locul din care s-a emigrat și locul în care s-a stabilit sau se află migrantul. Economia, interesele geopolitice și legăturile globale constituie catalizatorul fluxurilor de migrație. În contextul migrației, direcțiile sau fluxurile transnaționale coincid cu asimetriile derivate ale puterilor economice și politice ale statelor lumii. Un exemplu ar fi repertoriul larg și eterogen al politicilor cu privire la emigrare și imigrare pe care le practică statele (Faist, 2010). Asemănător cu alte teorii menționate în acest capitol[15], transnaționalismul încorporează elemente vechi, de exemplu, ce țin de relația puternică a migranților cu țările de origine și, totodată, include elemente definitorii noi, de exemplu, investițiile pe care le fac migranții în zona de origine ca urmare a vieților duale pe care le au și influențele pe care le exercită asupra instituțiilor de la nivel internațional/ regional/ local și asupra procesului de edificare națională a statelor (*nation-buiding*) (Faist, 2010; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994). Prin viață duală se înțelege faptul că odată cu stabilirea în zona de destinație, procesul de migrație nu se încheie, ci, dimpotrivă, continuă

[15] Un punct de plecare în articularea conceptului de transnaționalism a fost teoria sistemelor mondiale de migrație (*world systems theory*) (Faist, 2010; Patterson, 2006).

pentru că migranții se raportează concomitent la două contexte diferite (Anghel, 2005), date de cele două puncte geografice între care se desfășoară existența lor. Dualitatea vieților participanților la acest proces se manifestă de cele mai multe ori prin faptul că aceștia vorbesc sau înțeleg mai multe limbi și/sau pot să dețină mai mult decât o cetățenie, beneficiază de un grad sporit de mobilitate între culturi, mențin locuințe sau se raportează la un „acasă" atât în statul de origine, cât și în cel de destinație (Castles, de Haas și Miller, 2013, p. 812; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc, 1995; Foner, 2007; Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; Faist, 2010), și, nu în ultimul rând, desfășoară și se angajează simultan sau alternativ în activități economice, sociale, politice și culturale continue/ neîntrerupte în două locuri geografice distincte.

Așadar, înțelegem că pentru a putea afirma că ne aflăm în prezența unui proces transnațional, activitățile migranților trebuie să îndeplinească două condiții importante (Levitt și Glick Schiller, 2008; Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; Portes, Escobar și Raford, 2007; Lima, 2010; Portes, 1999): acestea trebuie să fie simultane (*simultaneity*), afectând mai multe sfere ale vieților migranților și ale non-migranților și să fie caracterizate de un anumit grad de regularitate (*regularity*). De pildă, simplul gest al unui migrant de a călători o dată pe an în țara natală sau de a trimite ocazional sume de bani cu scopul sprijinirii membrilor non-migranți ai familiei sale nu certifică și nu garantează existența unui proces ce ar putea fi numit proces transnațional, meritând, în consecință, să fie studiat mai îndeaproape.

Dintr-un alt punct de vedere, putem interpreta apariția modului de viață transnațional ca un răspuns sau o reacție creativă și nepremeditată a migranților fie la adresa forțelor globalizării și ale capitalismului (Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994), fie la adresa politicilor puse în aplicare de guvernele statelor de pornire sau ale celor de primire (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; Portes, 2001, 1999). Portes (2003, 1999; a se vedea și Portes, Guarnizo și Haller, 2002) este de părerea că tipul și intensitatea proceselor transnaționale vor fi influențate de așa-numitele condiții de *exit* ale migranților, care fac referire la împrejurările în care are loc emigrarea: de pildă, cetățenii pot să părăsească benevol și în orice moment statul în care se află fără să existe repercusiuni din partea autorităților,

atât timp cât sunt îndeplinite condițiile legate de *entry* într-un alt stat? Sau cetățenii sunt, în vreun fel, împiedicați ori forțați să îl părăsească? Altfel spus, din cauza diferitor condiții de *exit* (aferente părăsirii țării de origine) și de *entry* (ce au legătură cu accesul în țara de destinație), factorii care vor determina un individ să se angajeze în activități transnaționale, ce presupun întreținerea unei relații cu statul de origine, vor varia în cazul migranților economici, pe de o parte, și al solicitanților de azil politic, pe de altă parte. Dintr-un alt punct de vedere, dacă tratăm existența transnațională ca un mod de trai (*livelihood*), ar fi corect să presupunem că aceasta reprezintă o strategie de supraviețuire pe care o construiesc imigranții pentru a face față atât schimbărilor care au loc la nivel local și global (Guarnizo, 2003), cât și vulnerabilităților economice și politice cu care se confruntă în statele de destinație (discriminare, marginalizare, lipsa locurilor de muncă, politici de imigrare restrictive) (Portes, 1999).

Apoi, din punct de vedere identitar, un mod de viață dual (*dual livelihood, dual transnational living*) contribuie la creionarea unui tablou complex și greu de interpretat al apartenenței migranților la o societate sau alta. Altfel spus, transnaționalismul nu plasează migrantul în mod definitiv și irevocabil în niciunul dintre cele două contexte teritoriale marginale – societatea de pornire și cea de primire, ci, dimpotrivă, îi conferă posibilitatea de a aparține concomitent la cele două contexte. De asemenea, trebuie menționat că transnaționalismul nu contravine ideii de asimilare sau integrare a migranților în societățile de destinație, ci, din contra, cele trei procese având loc în același timp. De aici derivă și schimbarea numelui participanților la procesul transnațional din migranți în „transmigranți" (*transmigrants*). Pentru autoarele Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc (1995; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994) transmigranții sunt acei migranți ce se stabilesc și se integrează în statul de primire, menținând, în același timp, relații multiple de ordin familial, social, organizațional, politic și religios cu zonele de origine. Alejandro Portes consideră redundantă redenumirea migranților în transmigranți și propune abandonarea acestei denominări.

Potrivit autorilor Itzigsohn și Saucedo (2002, p. 770) este posibil să discernem două ipostaze ale transnaționalismului, prima fiind transnaționalismul restrâns (*narrow transnationalism*) ce se referă la implicarea continuă și instituționalizată a migranților în activități transnaționale, iar cea de-a doua ipostază

este transnaționalismul extins (*broad transnationalism*) și presupune angajamente ocazionale, sporadice din partea migranților. Aceiași autori (pp. 771–772) afirmă că practicile transnaționale au loc în cadrul a trei tipuri de procese: transnaționalism linear (*linear transnationalism*), transnaționalism dependent de resurse *(resource-dependent transnationalism*) și transnaționalism reactiv (*reactive transnationalism*). Prima categorie articulează că migranții, pur și simplu, continuă să întrețină relații cu familiile și persoanele apropiate din statele de origine prin practici precum remiterile bănești și vizitele ocazionale în locurile din care au plecat. Migranții care, în urma experienței de migrație, reușesc să acumuleze resurse și capital, încep cu timpul să participe la activități filantropice și dezvoltă un comportament investițional, sprijinind astfel mediul de afaceri din locul de origine. Practicile migranților cu un statut economico-financiar crescut vor favoriza accentuarea transnaționalismului dependent de resurse.

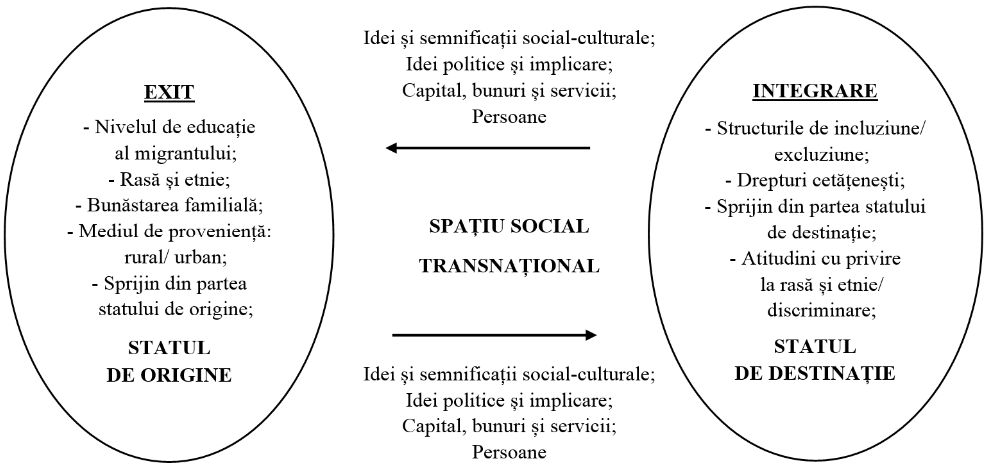

Figura 2: ***Activitățile și spațiile sociale transnaționale. Particularitățile contextelor de exit și de integrare ale migranților***
Sursa: Tradus și adaptat după Lima (2010, p. 5, p. 7)

Cea de-a treia categorie – transnaționalismul reactiv – se datorează practicilor acelor migranți care nu sunt mulțumiți de modul de trai pe care îl au în țara de destinație sau se simt discriminați de membrii societății care îi găzduiește. Aceștia manifestă propensiuni accentuate pentru frustrări ce au legătură cu statutul lor social sau cel ocupațional, fapt ce îi motivează să păstreze legăturile cu locul de origine și să inițieze practici transnaționale (Anghel, 2013). De exemplu, autorii

Guarnizo, Portes și Haller (2003) înaintează ipoteza conform căreia indivizii de gen masculin, care resimt mai puternic pierderile de statut socio-profesional în țara de destinație, vor avea tendința să-și atenueze acest sentiment, compensându-l cu angajamentele constante și pregnante în activități transnaționale cu specific politic[16] și/ sau economic.

Totalitatea de activități pe care se sprijină transnaționalismul include activitățile economice[17] cele mai frecvente ale migranților și ale non-migranților, precum furnizarea și recepționarea de remitențe, turismul și consumul nostalgic de bunuri și servicii, efectuarea de investiții și înființarea de afaceri etc., dar și activități politice, culturale și religioase (Orozco *et al.*, 2005). Portes (1999) indică detaliul că angajamentul față de procesul transnațional se asigură inclusiv prin contribuții non-financiare, cum ar fi resursele de timp și energie.

Faptul menționat indică, din capul locului, un orizont de timp nelimitat și o durată îndelungată a procesului transnațional. Contrar așteptărilor inițiale, pe lângă migranți, în derularea de activități transnaționale spontane, ce nu sunt neapărat dirijate de factori instituționali sau contextuali, se angajează și alte categorii de actori. Printre aceștia se află entități ce dispun de un grad relativ mare de putere

[16] În urma unei cercetări efectuate în Statele Unite ale Americii pe cazul migranților din Columbia, Republica Dominicană și Salvador, nu a putut fi validată empiric ipoteza conform căreia se presupune că persoanele de gen masculin, care au coborât pe scara mobilității sociale în urma migrației, ar fi mai implicate în activități transnaționale politice (Guarnizo, Portes și Haller, 2003).
Însă, în urma aceleiași cercetări s-a ajuns la concluzia că există legături semnificative statistic între nivelul educației, ocupație, starea civilă și participarea la activități transnaționale de ordin politic, economic sau cultural (Portes, Escobar și Radford, 2007; Portes, Guarnizo și Haller, 2002).
Un alt rezultat intrigant constă în faptul că numărul de ani pe care migranții îl petrec în statul de destinație nu pare să influențeze probabilitatea ca aceștia să se implice în activități transnaționale. Constatarea de mai sus contrazice părerile autorilor care au argumentat de-a lungul timpului că odată cu asimilarea migranților are loc și înstrăinarea deplină a acestora de locul de origine.

[17] O parte dintre studiile empirice din domeniu au arătat că activitățile economice și politice transnaționale regulate sunt rezultatul implicării unui număr relativ mic de migranți transnaționali. De asemenea, activitățile transnaționale sunt destul de eterogene și diferă de la caz la caz (de exemplu, în cazul comunităților cu un grad scăzut de dispersie, este posibil ca activitățile transnaționale să fie mai frecvente). Cu toate acestea, ceea ce contează pentru ca inițiativele de a studia transnaționalismul să persiste, ține de încercarea de a nu ne limita neapărat la amploarea fenomenului transnațional, ci, dimpotrivă, de necesitatea de a ține cont de unicitatea/ semnificația/ stabilitatea/ intensitatea proceselor și activităților ce alcătuiesc transnaționalismul (Levitt și Glick Schiller, 2008; Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; Portes, Guarnizo și Haller, 2002; Portes, 2001, 2003; Itzigsohn și Saucedo, 2002; Guarnizo, Portes și Haller, 2003; Portes, 2003).

(*leverage*), precum reprezentanții guvernelor naționale sau ai corporațiilor multinaționale, dar și alți agenți/ actori, printre care se află și apropiații sau familiile migranților, doar că, spre deosebire de primii, ultimii dețin pârghii mai modeste de putere/ influență[18].

Pentru a înțelege mai bine explicațiile cu privire la migrație, pe care le prescrie transnaționalismul, ar trebui, de asemenea, să trasăm distincția între două noțiuni ce s-au conturat odată cu procesul de cizelare a teoriei propriu-zise. Cele două noțiuni se referă la câmpurile/ spațiile sociale transnaționale (*transnational social fields/ spaces*) (Figura 2) și comunitățile transnaționale (*transnational communities*). Așadar, spațiul social transnațional poate fi definit ca un set de rețele interconectate de relații sociale prin intermediul cărora are loc organizarea, transferul și transformarea ideilor, a practicilor și a resurselor (Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Levitt și Glick Schiller, 2008; Glick Schiller, 2003; Portes, Guarnizo și Haller, 2002; Guarnizo, Portes și Haller, 2003). Spațiul social transnațional este multidimensional și se formează în prezența unei circulații permanente de persoane, bunuri și servicii care penetrează granițele naționale și contribuie la stabilirea unor legături dintre migranții și non-migranții din zonele de emigrare și cele de origine (Glick Schiller, 2009). Așa cum le vede Faist (2010), spațiile sociale transnaționale sunt, prin definiție, transfrontaliere și se creează între cel puțin două state, reprezentând „combinațiile de legături sociale și simbolice și conținutul acestora, pozițiile în rețele și organizații, și rețele de organizații” (p. 1673). Potrivit lui Faist (2000b), un spațiu social transnațional se formează ca urmare a „circulației ideilor, simbolurilor și a culturii materiale”.

Pe măsura intensificării relațiilor și a practicilor transnaționale economice, politice, sociale și culturale (călătorii și vizite dinspre și spre zonele de pornire, comportament investițional și antreprenorial formal sau informal, constituirea unor grupuri politice de lobby, implicarea în viața politică a țării de baștină, apartenența la un grup religios și implicare în activități religioase/ socio-culturale, educarea copiilor în spiritul tradițiilor/ valorilor/ normelor caracteristice societății

[18] Totuși, din punct de vedere metodologic, este de preferat ca indivizii și rețelele de suport ai acestora să fie aleși ca unități de analiză pentru cercetările empirice (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999).

părăsite, căutarea partenerilor de viață și încheierea de căsătorii cu non-migranții din statul de origine etc.), se va consolida și spațiul social transnațional, pe care, după cum am văzut, nu îl percepem doar în sens metaforic, deoarece existența acestuia a fost sprijinită prin intermediul a numeroase rezultate empirice. În cadrul unui spațiu social transnațional sunt formate și/ sau suferă modificări structuri precum familiile, instituțiile, organizațiile și structurile politice, activitățile și entitățile economice etc., toate acestea ducând, în final, la reformularea conceptului de societate (Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc, 1995; Levitt și Glick Schiller, 2008; Faist, 2010; Lima, 2010).

Revenind la cea de-a doua noțiune, spunem că, în același timp, migrația transnațională va duce în mod invariabil și la formarea unor comunități transnaționale. Portes (1997, 1996b, 2007; Portes și DeWind, 2008; Portes, Guarnizo și Landolt, 1999) clarifică diferențele dintre un spațiu transnațional și o comunitate transnațională, cea din urmă fiind alcătuită din niște rețele create de migranții aflați în căutare de recunoaștere socială și progres economic, omițând existența și structura granițelor naționale. Evident, comunitatea transnațională este o unitate de analiză mai mică decât spațiul social transnațional și, din punct de vedere empiric, poate fi supusă unor studii și analize mai clare. Faist (2000b) precizează că pentru ca o comunitate transnațională instituită să devină viabilă este necesar să fie îndeplinită condiția prin care instituțiile civice și guvernamentale din statele de primire și de pornire să se implice în menținerea comunității. După părerea lui Alejandro Portes, în țările de destinație comunitățile transnaționale reprezintă, de fapt, diaspore. Așadar, interpretarea migrației cu ajutorul transnaționalismului nu este posibilă în afara comunității, indiferent dacă aceasta este cea de origine sau de primire.

În prezent, se vorbește și despre implicațiile pe care le are transnaționalismul în relațiile cu noțiunile de comunitate și identitate personală, multiculturalism, dezvoltare economică etc. Însumând părerile majorității autorilor care susțin perspectiva[19] transnaționalismului, ajungem să trasăm următoarele constatări cu caracter general (Delgado Wise și Marquez Covarrubias, 2009; Glick Schiller,

[19] Faist (2010) insistă să nu tratăm transnaționalismul ca o teorie cu aplicabilitate restrânsă, ci ca o perspectivă teoretică utilizată în cadrul unui număr nelimitat de discipline.

Basch și Szanton Blanc, 1995, 1992; Guarnizo, 1997 *apud* Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; Lima, 2010; Portes, 1996b, 2007, 1999; Vertovec, 1999):

(1) cu ajutorul relațiilor pe care le dezvoltă și le mențin cu locurile de origine, migranții reușesc mai bine să facă față inegalității rasiale (*racialization*) și problemelor întâmpinate în locurile de destinație;

(2) migrația este rezultatul unor procese globale ce subminează poziția statului-națiune, dând naștere unei societăți civile ce reduce din monopolul politic al statelor;

(3) transnaționalismul admite apariția unei noi verigi intermediare, cea a migranților, ce se poziționează între statele de pornire și cele de destinație, subminând/ afectând raportul de forțe dintre cele două categorii de state;

(4) dezvoltarea, interpretată în cheia transnaționalismului, ia fie forma transferurilor formale „de sus în jos” (*development from above*), realizate de corporații/ multinaționale și entități financiare internaționale/ guverne naționale, fie forma transferurilor de „de jos în sus” (*development from below, grassroots transnationalism*), realizate de migranți (familiile, rețelele și organizațiile acestora), în cadrul spațiilor sociale transnaționale, de regulă, prin tranzacții, acțiuni și activități informale[20].

[20] Contrazicând această viziune, Portes, Escobar și Radford (2007; *idem* Faist, 2010) ne îndeamnă să nu confundăm (1) activitățile internaționale ce sunt desfășurate de instituții și guverne naționale, (2) activitățile multinaționale ce reprezintă apanajul organizațiilor precum ONU și agențiile sale, a bisericilor și a corporațiilor, și (3) activitățile transnaționale ce reprezintă activitățile agregate ale societății civile, de care aparțin și migranții.

CAPITOLUL 2
Migrație și dezvoltare: cadrul teoretic de analiză

2.1. Relația dintre migrație și dezvoltare: context și evoluție[21]

Dezbaterea academică cu privire la migrație și dezvoltare nu poate fi caracterizată ca fiind dominată de consens. Pe parcursul deceniilor secolului al XX-lea, părerile pesimiste, sceptice sau optimiste în ceea ce privește migrația și dezvoltarea au fluctuat între vocile care descriau migrația ca un proces al subdezvoltării sau, dimpotrivă, al dezvoltării (Feraru, 2011; Nyberg-Sørensen, 2016) (Tabelul 2). De fapt, ar fi chiar contraindicat să afirmăm că între migrație și dezvoltare există o relație de cauzalitate directă, sau, vice-versa, între dezvoltare și migrație, așa cum literatura de specialitate nu ne oferă prea multe studii empirice de încredere, care ar putea să confere greutate unei sau altei opinii (de Haas, 2010; Newland, 2004). Un alt aspect ce generează frustrare în rândul celor care studiază dinamica relației migrație–dezvoltare se referă la lipsa irevocabilă a datelor empirice sau la lipsa acurateții statistice/ științifice a datelor accesibile cercetătorilor (Black și Skeldon, 2009). Chiar și în rândul studiilor existente, lucrurile sunt abordate de o manieră repetitivă, concluziile și rezultatele de cercetare sunt aplicabile doar contextelor „micro", accentul tinde să cadă unilateral pe rolul pe care îl au remitențele în dezvoltare, în tratarea migrației este neglijată latura sa transnațională, iar statutul țărilor de origine – de țări preponderent subdezvoltate sau în curs de dezvoltare, este, de asemenea, în mare parte, trecut cu vederea (Delgado Wise și Marquez Covarrubias, 2009, 2008). Această realitate se datorează atât caracterului eterogen al interacțiunilor dintre migrație și dezvoltare, cât și faptului că migrația este un fenomen complex, care poate fi

[21] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/534. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Dinamica relației dintre migrație și dezvoltare. Perspective asupra cazului Republicii Moldova", 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 2(39), pp. 88–112.

abordat și analizat din mai multe puncte de vedere. De pildă, pentru a afirma că migrația duce la dezvoltare este important să avem cunoștințe cu privire la caracteristicile persoanelor care migrează, determinanții migrației și mijloacele prin care acest proces are loc, care sunt zonele exacte de pornire și de destinație ale migranților, care sunt condițiile conjuncturale de ordin social, politic, economic și cultural în care, pe de o parte, are loc migrația și în care, pe de altă parte, ne așteptăm să se manifeste dezvoltarea (de Haas, 2010, 2008).

Orizontul de timp, ca punct de referință pentru analiză, este la fel de important. Din această perspectivă, cel puțin pe termen mediu, dezvoltarea economică și socială se asociază în literatura de specialitate cu nivelurile crescute ale mobilității și migrației (de Haas, 2007a). În spatele acestor întrebări de verificare se ascunde, de fapt, un șir de variabile ce indică necesitatea analizării contextului pentru problemele date de relația migrație–dezvoltare.

În cele ce urmează, voi prezenta concis modul în care relația dintre migrație și dezvoltare este tratată în literatura de specialitate din străinătate. Am decis să fac acest lucru cu scopul facilitării discuțiilor din restul lucrării cu privire la rolul și contribuția migranților la dezvoltarea statelor de origine, în calitate de actori individuali sau colectivi (aparținători ai comunităților transnaționale sau ai comunităților de diaspora, asociații sau organizații ale migranților). Cu privire la perspectivele regăsite în literatura de specialitate a fost relativ lesne să constat că oscilațiile frecvente în opiniile și argumentările autorilor citiți și citați s-au datorat dinamicilor înregistrate pe plan internațional, pe parcursul deceniilor, în contextele geopolitice și economice. Mai jos urmează să clarific faptul că pe plan internațional tonul în discuțiile cu privire la migrație și dezvoltare a fost dictat de-a lungul anilor de statele de imigrare, instituțiile și organismele internaționale și nu de cercetători sau membri ai mediilor universitare din întreaga lume.

Relația dintre dezvoltare și migrație este multifațetată și, în cele mai multe cazuri, este tratată ca fiind una pozitivă (de Haas, 2007a, 2008, 2007b; Skeldon, 2008; Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002; Nyberg-Sørensen, 2016). Este un fapt deja confirmat că cei care migrează, de regulă, nu sunt cele mai sărace persoane și nu au veniturile cele mai scăzute. Majoritatea zonelor din care provin migranții fac parte din regiuni sau state ce sunt în vreun fel conectate

la economia globală, ceea ce face ca statele să experimenteze perioade accelerate de schimbare sau transformare în urma integrării acestora în rețelele de comerț, producție și informație. În contextul global descris, migrația nu are loc în lipsa dezvoltării economice, ci, dimpotrivă, se desfășoară în prezența unui anumit grad de progres (Massey *et al.*, 2009). Această logică explică numărul relativ mic de migranți proveniți din cele mai puțin dezvoltate zone ale globului, spre exemplu, Africa sub-Sahariană. Reieșind din aceste considerente, putem spune că migrația este deopotrivă cauza și consecința dezvoltării, care, în schimb, creează și intensifică disparitățile spațiale ce generează migrație (Massey *et al.*, 2009; Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002).

În retorica politică și academică, termenul „dezvoltare[22]" a fost direct conectat la fenomenul migrației doar în jurul anilor 1960 (Faist, 2008, 2009; Castles, 2010). Cu toate acestea, am putut constata că literatura de specialitate tratează cu predilecție procesele de migrație în relația cu dezvoltarea, fără a face referiri directe și explicite la vreuna dintre semnificațiile dezvoltării [cel puțin nu în sensul în care ne-am aștepta să fie tratată dezvoltarea de către economiști, de exemplu, în cadrul unor discuții mai avansate cu privire la inechitate, inegalitate, sărăcie, bunăstare, guvernanță economică etc. (Sen, 1989 și Nussbaum, 1997 *apud* Preibisch, Dodd și Su, 2016)], fapt ce face ca dezbaterile în sfera migrației și a dezvoltării să pară prin excelență abstracte și vagi sau, într-o anumită măsură, superflue și futile. Chiar și acele studii care încearcă să explice ce se subînțelege prin dezvoltare, o fac cu ajutorul indicatorilor macroeconomici și a corelațiilor dintre remitențe, creștere economică și investiții în activități economice lucrative. Astfel, în lipsa unor cercetări empirice de amploare cu rezultate concludente în ceea ce privește raportul dintre cele două fenomene globale, se creează impresia generală că schimbul de păreri pe marginea perechii

[22] În sens larg, prin dezvoltare se au în vedere creșterea economică sustenabilă, reducerea sărăciei, progresul social, emanciparea indivizilor și echitatea social-economică. Cu referire la discuțiile despre migrație, prin „dezvoltare" se subînțeleg și acele tipuri de procese și capacități ce îmbunătățesc bunăstarea și calitatea vieții indivizilor și a comunităților (King, Povrzanovic Frykman și Vullnetari, 2013; Sen, 1989 și Nussbaum, 1997 *apud* Preibisch, Dodd și Su, 2016). În acest caz, dezvoltarea are loc în cadrul a trei eșaloane: contribuțiile economice ale migranților (de exemplu, bunurile materiale), îmbunătățirile de ordin politic (cum ar fi introducerea și adoptarea principiilor democratice și a celor de bună guvernanță) și contribuțiile sociale (printre exemplificări se pot identifica valorile civice, sănătatea și educația) (Brinkerhoff, 2012).

conceptuale migrație–dezvoltare este unul „fără fond", pe care o putem justifica, în principal, prin caracterul profund general și abstract al discuțiilor și al studiilor din domeniu. Merită să ne întrebăm în ce măsură lucrurile ar căpăta un aspect analitic mai puțin confuz, dacă am investiga mai întâi legătura între migrație și creștere economică, între migrație și modernizare sau între migrație și schimbare socială, amânând, astfel, analiza relației migrație–dezvoltare. Bineînțeles, la cele două procese, creșterea economică și modernizarea, ne uităm ca la două elemente sau etape inerente ale dezvoltării, dar, atunci când le contrapunem cu migrația, utilitatea lor s-ar putea să fie mai mare, deoarece acestea pot fi mai lesne descompuse, măsurate și manevrate empiric. Ulterior, pentru a avea siguranța unei analize exhaustive a proceselor, vom adăuga treptat în această formulă și alte forme de dezvoltare (socială sau politică).

Parcurgând literatura de specialitate, am aflat că Organizația Internațională pentru Migrație (IOM) menționează pentru prima dată în tandem termenii migrație și dezvoltare cu ocazia demarării în 1964 a primelor programe de atragere și retenție a migranților cu înalte calificări profesionale (*highly skilled professionals*), cu scopul recrutării acestora în țările Americii Latine (Olesen, 2002; Nyberg-Sørensen, 2004). Anii 1970 și 1980 au reprezentat o perioadă în care tendința era opusă celei pe care o resimțim în prezent. În contextul deceniilor respective, migrația era mai degrabă asociată cu eșecul politicilor de dezvoltare și incapacitatea statelor sau a altor instituții de a asigura bunăstarea și siguranța indivizilor (Faist, 2008, 2009; Castles, 2010). În anii 1980 și 1990 predomina viziunea conform căreia migrația diminuează perspectivele de dezvoltare economică locală, ducând la stagnare și dependență. Cu toate acestea, în ultimii 10–15 ani, accepțiunea conform căreia migrarea persoanelor din zonele mai puțin dezvoltate ale globului către cele mai prospere este în măsură să determine nivelul de dezvoltare a țărilor de origine, s-a transformat dintr-un motiv de dezbateri academice într-un domeniu de studiu aparte și o preocupare reală pentru decidenții politici (Glick Schiller și Faist, 2009, 2012; Castles, 2009; Massey *et al.*, 2009). Odată cu instalarea la nivelul comunității internaționale a entuziasmului cu privire la migrație și dezvoltare, relația dintre cele două fenomene a fost deseori denumită „noua mantră a vremurilor moderne" (Faist, 2008).

Indiferent de perioada în care au fost emise, majoritatea opiniilor cu privire la diada migrație–dezvoltare se înscriu în diapazonul optimist-pesimist (Tabelul 2) sau în două abordări antitetice, clasificare cu care au fost de acord cei mai de vază autori din domeniu (Delgado Wise și Marquez Covarrubias, 2009; Faist, 2009; Castles, 2010, 2009; de Haas, 2008, 2010; Massey *et al.*, 2009; Castles, de Haas și Miller, 2013).

Tabelul 2: ***Viziunile antagonice cu privire la migrație și dezvoltare, încadrate în spectrul optimist-pesimist***[23]

Viziunea optimistă	Viziunea pesimistă
Funcționalist	Structuralist
Neoclasic	Neo-marxist
Transfer net Nord–Sud	Transfer net Sud–Nord
Migrația duce la: modernizare	Migrația duce la: dezintegrare
Efectul direct al migrației: câștig al creierelor (*brain gain)*	Efectul direct al migrației: exodul creierelor (*brain drain)*
În urma migrației obținem: mai multă echitate	În urma migrației obținem: mai multă inechitate
Migrația încurajează: investiția remitențelor	Migrația încurajează: consumul
Migrația determină: dezvoltare	Migrația determină: dependență
Pe termen lung migrația duce la: mai puțină migrație	Pe termen lung migrația duce la: mai multă migrație

Sursa: Adaptat după de Haas (2010, 2008, 2007a) și Faist (2008)

De sorginte neo-marxistă, prima abordare coincide cu perioada anilor 1970 și 1980 și este cea pe care o regăsim în literatura de specialitate sub denumirea de „cerc vicios" (*the vicious circle*) și care plasează migrația și dezvoltarea pe două poziții contrastante, încadrându-le în următorul scenariu: discrepanțele dintre zonele geografice ce alcătuiesc centrul și periferia lumii vor duce la migrație,

[23] Viziunile antagonice încadrate în dihotomia optimist-pesimist reflectă în același timp disensiunile paradigmatice dintre teoria socială (paradigma funcționalistă *versus* paradigma structuralistă) și teoriile dezvoltării (paradigma echilibrului creșterii *versus* paradigma dezvoltării asimetrice), dar și diferențele dintre ideologiile neoliberale și cele centrate pe statul-națiune (de Haas, 2010) (asupra ultimelor voi reveni în capitolele următoare). De asemenea, viziunile pesimiste sunt de obicei împărtășite de sociologi și antropologi, iar cele pesimiste reprezintă apanajul economiștilor.

iar migrația va induce dependența statelor sărace și va contribui la accentuarea sărăciei, fapt ce, în cele din urmă, va pune la dispoziția statelor dezvoltate din centrul lumii și mai mulți imigranți (Castles, 2010). Procesele de migrație sunt asociate cu subdezvoltarea, inflația, activitatea economică redusă, deteriorarea integrității social-culturale a comunităților și depopularea. Migrației i se impută incapacitatea de a induce dezvoltare în zonele de origine, iar cu privire la remitențe se crede că acestea încurajează consumul în detrimentul investițiilor (Delgado Wise și Marquez Covarrubias, 2009). Statele de destinație se află într-o poziție ingrată, deoarece atrag și utilizează forța de muncă calificată ce provine din zonele în care nevoia de personal bine pregătit este acută chiar și în lipsa migrației (de Haas, 2010, 2007a).

Cea de-a doua abordare, a „cercului virtuos" (*the virtuous circle*), s-a consolidat în anii 1950 și 1960 ca urmare a conturării perspectivelor pozitive cu privire la migranți și dezvoltare, susținute de viziunile neoliberale. Economiștii din perioada menționată, pentru care migrația era parte componentă a procesului de modernizare, căutau să explice raportul de forțe reciproc valabil pentru migrație și dezvoltare. Printre efectele analizate de ei se numără reducerea sub influența migrației a surplusului de forță de muncă (cu alte cuvinte a șomajului) din statele de origine, dar și a modalităților prin care poate fi stimulată economia și îmbunătățită productivitatea prin intermediul remitențelor (Castles, 2009; Massey *et al.*, 2009). În această perioadă a predominat viziunea economică neoclasică, conform căreia în lume putea fi urmărită următoarea dinamică: într-o primă etapă, începuturile dezvoltării în țările sărace vor induce migrație; ulterior, se credea că migrația va induce dezvoltare în țările de origine și va duce la echilibrarea veniturilor, ceea ce, în ultimă instanță, va elimina cauzele migrației și va contribui la stagnarea fluxurilor migratoare. În cadrul acestei abordări, se pune accentul pe potențialul de dezvoltare al migranților și al organizațiilor de migranți; migranții reveniți (*return migrants*) sunt portretizați ca agenți ai schimbării și inovării, datorită ideilor, cunoștințelor și atitudinilor antreprenoriale pe care le formează în urma experienței de migrație (Faist, 2009; Portes, Guarnizo și Haller, 2002). Treptat, pe lângă remitențe și investiții lucrative, în această logică pătrund și ideile cu privire la transnaționalism. Implicațiile transnaționalismului asupra dezvoltării se explică prin contribuțiile pe care le aduc migranții atât în societățile

de emigrare, cât și în cele de imigrare datorită viețilot duale, ce se manifestă prin traiul simultan (*simultaneity of livelihood*) în cele două locuri (de Haas, 2010, 2007a). Pe lângă aceasta, în cadrul aceleiași abordări, Banca Mondială recomandă în premieră testarea „modelului diaspora" ca model de dezvoltare pentru statele lumii (Faist, 2010; Glick Schiller și Faist, 2009; Newland, 2004).

În fine, ultima idee ce marchează tonul optimist al „cercului virtuos" se referă la termenul de co-dezvoltare (*co-development*), caracteristic și aplicabil în context european (Faist, 2009; Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002; de Haas, 2007b; Newland, 2004; Ionescu, 2006; Delgado Wise și Marquez Covarrubias, 2009). Modelul de co-dezvoltare[24] este „invenția" Franței în termeni de politici publice inovative, formulate pentru acele state din care provin cele mai numeroase grupuri de migranți (de exemplu, în cazul Franței o mare parte dintre migranți provin din Senegal, Maroc, Insulele Comore sau Mali), scopul declarativ al cărora constă în valorificarea potențialului de dezvoltare și a contribuțiilor imigranților ce rezidează în Franța cu scopul sprijinirii statelor de origine (Faist, Fauser și Kivisto, 2011). Co-dezvoltarea implică participare și implicare din partea statului de destinație (în exemplul de față, al Franței), în calitate de ordonator și inițiator al politicii. Obiectivele declarate ale co-dezvoltării sunt următoarele: (1) să promoveze activități productive prin remitențe; (2) să educe migranții din Franța sau din oricare alt stat de primire și să încurajeze întoarcerea lor în țara natală; (3) să implice migranții în procesul de întoarcere; (4) să educe migranții și să direcționeze talentele/ potențialul migranților către acele zone de origine în care este cea mai mare nevoie de acestea; (5) să promoveze stabilirea de legături dintre comunitățile din zonele de origine și migranți; (6) să sprijine interacțiunea și comunicarea dintre guvernele naționale, organizațiile non-profit, agenții economici, universități, centre culturale etc. și migranți; (7) să îmbunătățească condițiile de viață și de muncă ale migranților.

[24] Scopul latent al politicilor de co-dezvoltare rezidă în încercările statelor de destinație de a gestiona fluxurile de migrație prin control și management. În realitate, co-dezvoltarea nu servește neapărat intereselor statelor de origine și, cu atât mai mult, nu generează progres, atât timp cât politicile de co-dezvoltare sunt definite de guvernele statelor primitoare de migranți, fără aportul direct din partea migranților înșiși sau a guvernelor statelor de origine (de Haas, 2007b; Koff, 2016; Nyberg-Sørensen, 2016).

În tabelul de mai jos am recapitulat în ordine cronologică principalele etape de cercetare și curente de politici cu privire la migrație și dezvoltare (Tabel 3).

Tabelul 3: ***Principalele etape de cercetare și politici cu privire la migrație și dezvoltare***

Perioada	Viziunea organizațiilor internaționale și a comunității științifice	Domeniul politicilor publice
Până în 1973	Atitudine optimistă în ceea ce privește dezvoltarea și migrația;	Viziune optimistă cu privire la dezvoltare; capitalul și cunoștințele transferate de imigranți pot ajuta țările mai sărace să depășească decalajele de dezvoltare;
1973–1990	Atitudine pesimistă în ceea ce privește dezvoltarea și migrația (dependență, exodul creierelor);	Scepticism în creștere, preocupări legate de exodul creierelor (*brain drain*); după un șir de experiențe cu politicile de revenire (*return*), statele și-au concentrat atenția pe integrarea imigranților; migrația a fost exclusă din domeniul științific și academic al dezvoltării; practicarea unor politici de imigrație cu caracter restrictiv de către statele de primire;
1990–2001	Ajustarea opiniilor la viziuni mai nuanțate sub influența cercetărilor empirice (Teoria noii economii a migrației forței de muncă – *New Economics of Labour Migration (NELM),* transnaționalism, abordarea „mijloacelor de trai” (*livelihood*);	Scepticism persistent și neglijarea aproape în totalitate a subiectului migrație–dezvoltare; negarea legăturilor anterior acceptate și promovate; politici de imigrație din ce în ce mai restrictive practicate de statele de destinație;
2001–prezent	Perioada de avânt a cercetărilor în domeniu; atitudini predominant pozitive; revizuirea legăturilor dintre dezvoltare și migrația de întoarcere (*return migration*);	Revenirea optimismului în ceea ce privește migrația și dezvoltarea sub influența remitențelor, precum și o schimbare bruscă de opinii: interes pentru rolul remitențelor în dezvoltare, analiza consecințelor pozitive rezultate în urma exodului de creiere (*brain grain, brain circulation*); implicarea diasporei asemenea unui instrument indispensabil al dezvoltării (*diaspora option*); contribuția migrației la dezvoltare este regândită în contextul atribuirii unui rol crescut migrației circulare și celei de întoarcere (*circular and return migration*);

Sursa: Adaptat după Faist (2008, 2009) și de Haas (2008, 2010, 2007a)

La fel ca în cazul paradigmelor explicative cu privire la migrație, lipsa unui cadru teoretic coerent își face simțită prezența și în discuțiile cu privire la binomul migrație–dezvoltare. Literatura de specialitate din această sferă a atras atenția în ultimele decenii asupra caracterului eterogen al interacțiunilor dintre migrație și dezvoltare, alături de faptul că cei care studiază subiectul au tendința să desfășoare analize temporale și spațiale întâmplătoare, fără să țină cont de faptul că dinamica dintre cele două fenomene principale are loc, totuși, în contextul dezvoltării. de Haas (2010) este de părerea că migrația nu este o variabilă independentă ce duce în mod automat la dezvoltare sau viceversa, ci, contrar percepției cu care ne-am obișnuit, este o variabilă endogenă în relația cu dezvoltarea și se comportă ca o parte integrantă a schimbării social-economice, putând, la rândul său, să contribuie la schimbare. Pentru a argumenta că ar fi mai corect din punct de vedere teoretic să acceptăm relația reciprocă dintre dezvoltare și migrație, în detrimentul viziunii unidirecționale (conform căreia doar migrația duce la dezvoltare), de Haas propune un cadru teoretic comprehensiv în care ilustrează cu precădere interacțiunile reciproce ce au loc în „interiorul" diadei migrație–dezvoltare.

Cu ajutorul Figurii nr. 3 trasăm distincția dintre: (I) contextul general de dezvoltare de la nivel macro, adică internațional și național, (II) contextul micro al dezvoltării, prin care se au în vedere nivelurile local și regional și (III) factorii social-economici legați de migrație și migranți, prin care aceștia pot să exercite influențe asupra gospodăriilor, familiilor și a comunității.

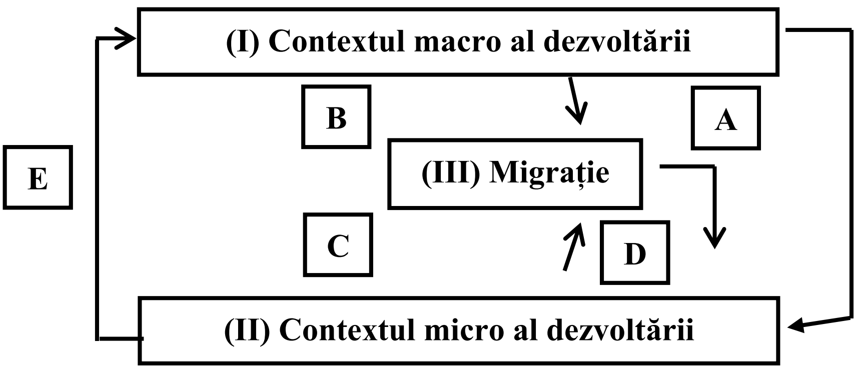

Figura 3: ***Cadrul general conceptual propus pentru analiza interacțiunilor migrație–dezvoltare***

Sursa: Tradus și adaptat după de Haas (2010)

În continuare, de Haas (2010) lămurește că cele trei variabile se interconectează prin intermediul unui număr de relații funcționale directe și mecanisme de feedback. O primă interacțiune de acest gen (**A**) este dată de influența pe care o are contextul macro-economic asupra contextului de dezvoltare de la nivel local. Altfel spus, structurile politice, sociale și economice de la nivelul macro vor determina în parte evoluția la nivel local prin politici publice, infrastructură, facilități sociale, legislație, programe de dezvoltare regionale, sistemul de impozite și taxe, accesul la piața de desfacere etc. Contextul existent la nivel macro (**B**) va determina oportunitățile de migrare internă sau internațională, prin politici de imigrație, cererea pentru forță de muncă sau nivelul eventual al remunerației. Structura de oportunități ce se creează în urma acestei relații va contribui la conturarea magnitudinii procesului de migrație (câte persoane doresc și reușesc să emigreze?) și va stabili forma migrației (migrație economică, politică, legală sau de reîntregire a familiei?). Următoarele interacțiuni pe care ni le prezintă modelul reies din contextul în care are loc dezvoltarea locală (**C**) și includ însușirile mediului local de trai (*local livelihood*) ce determină măsura în care acest mediu le permite persoanelor să aibă o viață pe care o apreciază și să valorizeze/ capitalizeze consecințele deciziilor pe care le iau (Sen *apud* de Haas, 2010, *apud* Preibisch, Dodd și Su, 2016). În acest caz, percepțiile indivizilor cu privire la calitatea vieții pe care o au vor afecta aspirațiile de migrare ale acestora, iar un al doilea mod în care dezvoltarea locală va afecta dorința de a migra se va realiza prin definirea capacității financiare, materiale sau sociale a migrantului aspirant. E ușor de intuit că aspirațiile de a migra vor crește în funcție de cât de repede se deteriorează percepțiile cu privire la calitatea vieții. Revenind la migrație, aceasta afectează dezvoltarea locală prin efectele ce se manifestă la nivelul ofertei de muncă, a consumului, a investițiilor, a privării relative, a stratificării sociale, a inechității, dar și asupra culturii și aspirațiilor locale (**D**). La fel ca în cazul feedback-ului structural ce are loc în cadrul relației (C), procesele de schimbare socială și economică, ce au fost induse de migrație, vor afecta dorințele și capacitatea de emigrare a persoanelor. Nu în ultimul rând, și schimbările de la nivel local pot aduce modificări la nivelul macro, cel internațional și național, chiar dacă forma influenței este una ușor nesemnificativă (**E**). De exemplu, forma migrației – individuală, de familie – poate să influențeze economia, deoarece dictează volumul și frecvența remitențelor (a se vedea Figura 3).

2.1.1. Pe scurt despre rolul organizațiilor internaționale în conturarea importanței binomului migrație–dezvoltare

În prezent, atenția extraordinară ce se acordă legăturii dintre migrație și dezvoltare contribuie la instituirea unui spațiu public global în care guvernele naționale, donatorii și organizațiile internaționale se orientează către aspectele pozitive ale migrației (Mossin Broden, 2012, p. 4). Lavenex și Kunz (2008, p. 440) susțin că, pe de o parte, la nivelul comunității internaționale există o conștientizare sporită cu privire la procesele de migrație și implicațiile acestora, iar, pe de altă parte, aceiași membri ai comunității internaționale sunt în căutare de surse de finanțare alternative necesare pentru atingerea Obiectivelor de Dezvoltare ale Mileniului ODM/ Obiectivelor de Dezvoltare Durabilă SDD (*Millenium Development Goals 2000–2015, MDGs/ Sustainable Development Goals 2015–2030, SDGs*). Prin urmare, pe fundalul crizelor economice profunde, remitențele sunt identificate ca surse de finanțare alternative pentru atingerea ODM (Nyberg-Sørensen, 2004), chiar dacă migrația nu a fost în mod explicit menționată în lista Obiectivelor de Dezvoltare ale Mileniului pentru perioada 2000–2015 și, în prezent, nu se regăsește nici în lista celor 17 Obiective pentru o Dezvoltare Sustenabilă (*Sustainable Development Goals, SDGs*), stabilite pentru perioada 2015–2030. De asemenea, migrația și migranții au fost acceptați ca factori importanți în dezvoltare, pe măsură ce donatorii internaționali – state sau organizații – au recunoscut eșecul înregistrat de multe programe destinate diminuării sărăciei în zonele subdezvoltate ale lumii (în special în Africa) (Anghel și Horvath, 2009; Olesen, 2002).

În prezent, nu mai este un lucru nou faptul că entitățile internaționale sau naționale precum OECD, Organizația Internațională pentru Migrație, FMI, Banca Mondială, băncile și guvernele, organizațiile non-profit se arată interesate de volumul și natura efectelor migrației asupra dezvoltării (Gamlen, 2014). Interesul acestei suite de actori se manifestă în demersuri oficiale prin care se încearcă măsurarea și cuantificarea beneficiilor și/sau a dezavantajelor reale ale binomului migrație–dezvoltare (Raghuram, 2009; Castles, 2009; Nyberg-Sørensen, 2004; Newland și Patrick, 2004). De exemplu, într-una dintre luările sale de poziții cu privire la legătura dintre migrație și dezvoltare, Organizația Internațională pentru Migrațiune (OIM) conchide faptul că remitențele și contribuțiile emigranților pot înlocui, suplimenta sau chiar submina ajutorul și sprijinul pentru țara de

origine, și de aceea „se face necesară abordarea de la caz la caz, a situațiilor în care donatorii [...] invită ONG-urile internaționale și organizațiile pentru diaspora la dialoguri transparente pe tema infuziunilor de resurse pentru statele de origine, inclusiv pentru anumite părți conflictuale ce pot fi implicate în acest proces.” (Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002, p. 39). La nivel internațional, dezbaterile cu privire la necesitatea maximizării câștigurilor derivate din migrație atât pentru statele de origine, cât și pentru statele de primire, precum și a minimizării efectelor negative ale migrației, au culminat în septembrie 2006 odată cu desfășurarea lucrărilor Dialogului la Nivel Înalt cu privire la Migrație și Dezvoltare a Națiunilor Unite (*UN High Level Dialogue on Migration and Development*). Două întruniri similare s-au organizat în 2008 și 2013. Scopul acestui organism a constat în crearea unui context favorabil în care reprezentanții statelor să identifice aspectele multi-dimensionale ale migrației internaționale și modalitățile prin care țările pot să maximizeze beneficiile de dezvoltare ale migrației, minimizând, în același timp, efectele negative ale mobilității umane pe plan internațional. În urma primei întâlniri, din 2006, a fost înființat, de asemenea, Forumul Global pentru Migrație și Dezvoltare[25] (*Global Forum on Migration and Development*) prin care se asigură comunicarea dintre statele, experții internaționali și reprezentanții societății civile interesați de valorificarea practică a relației dintre migrație și dezvoltare (Preibisch, Dodd și Su, 2016).

La nivel european, un document cu rezonanță s-a vrut a fi „Pactul european privind imigrația și azilul” din 2008, emis de Consiliul Uniunii Europene. Prin acest document, se face cunoscută poziția instituțiilor comunitare față de migrația internațională: „reprezintă o realitate care va continua să existe atât timp cât vor exista discrepanțe din punctul de vedere al bunăstării și al dezvoltării între diferitele regiuni ale lumii. Acest fenomen poate reprezenta o șansă, pentru că este un factor de schimburi umane și economice [...]. Acesta poate contribui de o manieră decisivă la creșterea economică a Uniunii Europene și a statelor membre care au nevoie de migranți, din cauza situației în care se află piața muncii sau din cauza situației lor demografice. În cele din urmă, migrația asigură resurse migranților și țărilor lor de origine, participând, în același timp, la dezvoltarea

[25] Site-ul poate fi accesat la următoarea adresă: www.gfmd.org.

acestora.” (Consiliul Uniunii Europene, Pactul european privind imigrația și azilul, 2008, p. 2). Printre obiectivele asumate prin intermediul acestui manifest comunitar se numără organizarea imigrației legale, controlul imigrației ilegale, eficientizarea controalelor la frontiere, construirea unei Europe a azilului, și, nu în ultimul rând, crearea unui parteneriat global cu țările de origine și de tranzit care să favorizeze sinergiile dintre migrație și dezvoltare. Cel puțin cu privire la primele două obiective, Duca (2011, p. 160) ne informează că îndeplinirea acestora a fost pereclitată din start, eșecul fiind cauzat de temerea constantă din partea actorilor europeni a unei invazii a migranților și de presiunile pentru garanțiile de securitate din partea cetățenilor UE[26], factori ce duc, într-un final, la formularea la nivel european a unor politici incoerente.

În urma parcurgerii literaturii de specialitate, am conchis faptul că legătura empirică dintre migrație și dezvoltare nu poate fi acceptată în mod universal și neechivoc. În acest context, este înțelept și oportun să ne întrebăm ale cui sunt de fapt interesele pe care reușește să le satisfacă o astfel de legătură? Cu riscul de a fi expusă unor critici, mă voi hazarda să afirm că binomul migrație–dezvoltare ar trebui să vizeze interesele tuturor părților participante la procesul de mobilitate internațională – statele de origine, imigranții înșiși și state de destinație (Sutherland, fără dată), reprezentând, într-un final, o tranzacție majoră între cei trei actori, câștigurile nominale ale cărora sunt din ce în ce mai evidente, dar, în același timp, greu de cuantificat și de pus în valoare.

2.2. Dinamica relației migrație–dezvoltare. Remitențele: un panaceu pentru subdezvoltare?[27]

Pentru mulți autori și specialiști, analiza relației dintre migrație și dezvoltare s-a materializat în căutarea de explicații care au legătură cu remitențele. De

---

[26] Începând cu anii 1990, Uniunea Europeană a abordat procesele migratorii mai degrabă în termeni de migrație şi securitate, şi nu în termeni de migrație şi dezvoltare, migrația necontrolată fiind mai curând percepută ca o amenințare pentru securitatea statelor de imigrare (Lavenex şi Kunz, 2008, p. 440; Newland și Patrick, 2004).

[27] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Ştiințe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/534. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Dinamica relației dintre migrație și dezvoltare. Perspective asupra cazului Republicii Moldova”, 2016, *Revista Transilvană de Ştiințe Administrative*, vol. 2(39), pp. 88–112.

altfel, remitențele par să reprezinte un laitmotiv al unei părți covârșitoare din studiile pe această temă pe care am reușit să le parcurg (Guarnizo, 2003; Carling, 2014), deoarece pe seama remitențelor[28] se pune dezvoltarea asociată cu procesele de migrație. De aceea, mi s-a părut nu doar util, ci și cu adevărat necesar să mă concentrez în cele ce urmează pe motivele pentru care remitențele ocupă un loc atât de important în dinamica relației migrație–dezvoltare și să menționez pe scurt efectele pozitive și negative pe care remitențele le pot avea pentru migranți, non-migranți și, în general, statele de origine.

Dincolo de aspectele mai puțin evidente, explicația cea mai simplă pentru volumul remitențelor este de ordin numeric și conjunctural: sumele de bani pe care migranții le direcționează către zonele de origine vor depinde de numărul migranților, dar și de statutul lor pe piața muncii și de câștigurile nominale de care beneficiază[29] în locurile în care se desfășoară experiența lor de migrație. Într-un scenariu ipotetic, cu cât mai mare este numărul de migranți, cu atât mai mare va fi volumul remitențelor, acesta crescând odată cu remunerările sau sumele de bani pe care le câștigă migranții.

Capacitatea de a remite va depinde în egală măsură de condițiile social-economice regăsite în statele de emigrare-imigrare, de caracteristicile socio-demografice individuale ale migrantului, cum ar fi ocupația, nivelul educației, starea civilă, genul, numărul total de membri din familie care au emigrat sau au rămas acasă, durata de timp petrecută în străinătate etc., dar și de motivațiile intrinseci ale migranților (Carling, 2014). În tentativa de a explica ce factori îi determină pe migranți să remită, Lucas și Stark (1985 *apud* Carling, 2014) încadrează motivațiile personale ale acestora într-un continuum. La unul dintre

---

[28] Conform statisticilor Băncii Mondiale (2016), la nivel global, începând cu anul 2012, volumul remitențelor a intrat într-un trend ușor descendent, din cauza unor schimbări structurale majore, precum scăderea prețului petrolului și criza economiilor naționale ale statelor ce găzduiesc mulți imigranți (de exemplu, Rusia). Astfel, în anul 2015, remitențele au atins cifra de 581,6 miliarde de dolari, cu 1,7% în descreștere față de anul 2014. Țările în curs de dezvoltare au reprezentat destinația a 431,6 miliarde de dolari (în anul 1990, remitențele au atins cifra de 31,1 miliarde de dolari, de unde rezultă că volumul remitențelor a crescut de 18 ori în ultimii 25 de ani).

[29] Goldring (2003) include în categoria remitențelor și economiile efectuate de migranți, investițiile sub forma imobilelor sau a terenurilor achiziționate de migranți cu banii câștigați în străinătate, dar și alte bunuri pe care migranții le aduc sau le trimit din străinătate (automobile, utilaje, echipamente, electrocasnice etc.)

capetele continuumului se află motivațiile altruiste pure, iar la cealaltă extremă interesul personal al expeditorilor de remitențe (*self-interest*).

Studiile din domeniu au relevat că migranții efectuează transferuri sub forma remitențelor, atunci când este îndeplinită cel puțin una dintre următoarele condiții (Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002; Newland, 2004; Glick Schiller, 2009): (1) Prima condiție se referă la cazurile în care destinatarii direcți ai remitențelor sunt copiii, părinții sau soții migranților, într-un cuvânt membrii familiilor și rudele. (2) Atunci când, în zonele de destinație, migranții se confruntă cu situații în care sunt discriminați din cauza apartenenței la altă rasă sau le sunt aplicate alte forme de discriminare politică, socială sau economică. Genul acesta de situații vor favoriza migrația temporară în detrimentul celei permanente, imigranții nepropunându-și să se stabilească în statul de destinație din cauza discriminării. (3) Remitențele vor veni din partea migranților care au un venit constant, indiferent de sursa sau volumul acestuia. (4) O condiție mai puțin evidentă se aplică în cazul migranților care resimt experiența migrației prin prisma pierderii statutului social-economic pe care l-au deținut înainte de emigrare în statul de origine. În astfel de situații, remitențele și contextul economic către care sunt îndreptate acestea furnizează migrantului oportunitatea să își mențină sau să își îmbunătățească statutul/ poziția socială. Aici se au în vedere atât percepția asupra sinelului, dar și percepția pe care o au familiile și membrii comunității asupra migrantului. (5) Migranții vor continua să remită bani și să facă economii, fiind motivați de oportunitățile de investiție pe care reușesc să le identifice în regiunile de baștină. Uneori e suficient ca aceste posibilități economice alternative să aibă un caracter pur speculativ pentru ca fluxul remitențelor să fie neîntrerupt, alteori dorința de a remite trebuie să fie însoțită de încrederea pe care o are migrantul în evoluția pozitivă a lucrurilor în statul de pornire, susținută prin reforme ale stării de fapt politico-economice[30].

2.2.1. Efectele pozitive ale remitențelor

Un fapt ce nu necesită validări sau confirmări suplimentare este acela că efectele pozitive ale remitențelor individuale se fac simțite în special la nivelul

[30] Pentru ultima aserțiune a se vedea și de Haas (2010), Orozco (2008), Newland (2007), Guarnizo (2003), Cassarino (2004).

familiilor migranților și al rudelor apropiate și constau în obținerea unei situații îmbunătățite a gospodăriei, reducerea nivelului de sărăcie și creșterea accesului la infrastructură (apă potabilă, salubrizare), produse de subzistență (alimente, îmbrăcăminte), bunuri (locuințe, bunuri mobile) și servicii (de sănătate, de educație). În timp, efectele pozitive individuale tind să se multiplice la nivelul întregii comunități și contribuie la dezvoltare, creșterea calității serviciilor publice și private, îmbunătățirea infrastructurii sau chiar prevenirea declinului economic al comunităților (Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002; Newland, 2004; Orozco *et al.*, 2005; Newland, 2007; Ratha, 2013; Nyberg-Sørensen, 2004).

Din rapoartele organizațiilor internaționale extragem exemple mai puțin obișnuite de țări sau regiuni care, în consecința unor dezastre naturale de proporții mari (inundații, cutremure), au beneficiat de ajutorul migranților, volumul remitențelor continuând să crească chiar și în următorii doi-trei ani după producerea calamităților (World Bank Group și KNOMAD, 2016; Vertovec, 2005). În timpul crizelor economice sau politice, dată fiind capacitatea lor de a absorbi șocurile de pe piețele financiare și valutare și de a fi mai stabile în comparație cu fluxurile de capital privat, remitențele se prefigurează ca o soluție viabilă pentru subzistența și dezvoltarea statelor din care provin migranții. În consecință, guvernele statelor de origine nu vor ezita să formuleze politici prin care migranții sunt încurajați să continue sau să suplimenteze contribuțiile sub forma transferurilor bănești.

La nivel local sau regional, remitențele pot contribui la modificarea structurii economiei. Astfel, în urma migrației, în multe comunități, activitățile care au la bază furnizarea de servicii vor lua locul activităților agricole (Portes, 2001, 2007). Acest lucru se întâmplă, în principal, din cauza faptului că persoanele emigrate sunt cele care ocupă, de regulă, poziții în sectorul agricol, iar, odată cu emigrarea, aceste poziții se reduc ca număr, ducând la scăderea activității agricole și a ponderii acestei activități în economia locală. În schimb, odată cu remitențele va crește cererea pentru servicii și bunuri produse la nivel local, dar și pentru diverse servicii ce au legătură cu procesul de migrație, spre exemplu, servicii de transport, comunicații, transferul de bunuri și bani dinspre și înspre zonele în care se află migranții și aparținătorii non-migranți, împrumuturile și creditele bancare etc. (Portes, 2007; Massey *et al.*, 2009).

Dacă ar fi să luăm în considerare tipul de migrație și capacitatea de remitere a migranților, literatura de specialitate oferă indicii conform cărora migrația temporară generează cea mai mare cantitate a remitențelor (Glick Schiller și Faist, 2009, 2012; Portes, 2007; Pinger, 2010). De pildă, în cazul Republicii Moldova, Pinger (2009) a stabilit că volumul transferurilor efectuate de migranții temporari este cu aproximativ 30% mai mare decât cel alcătuit din banii trimiși de migranții permanenți. Celor familiarizați cu procesele de migrație li se va părea oarecum plauzibil acest scenariu, deoarece pe măsură ce migrația devine una de lungă durată, probabilitatea ca aceasta să se transforme în migrație permanentă crește, iar acest fapt poate declanșa un declin în volumul remitențelor. De exemplu, pentru un migrant cu familia reîntregită în străinătate, motivația de a remite va dispărea automat, deoarece odată cu mutarea familiei alături de migrant va dispărea și legătura cu locul de origine (Portes, 2007; Boccagni, 2010). Chiar și în cazul migranților stabiliți permanent în țara de destinație, care continuă să efectueze remiteri, frecvența și cantitatea sumelor expediate este mai mică față de cazurile migranților cu statut temporar[31] (Castles, de Hass și Miller, 2013). De aceea, din anumite puncte de vedere, migrația circulară/ temporară sau cea de revenire, de exemplu, ar putea avantaja deopotrivă statele de imigrare și cele de emigrare. Această prescripție se bazează pe asumpția că migranții temporari și circulari vor fi mai motivați să investească în zonele de origine și să facă economii, în același timp contribuind, prin remiterea de sume bănești, la întreținerea familiilor rămase acasă (Portes, 2007; Cassarino, 2004). În plus, am fi inclinați să credem că migranții temporari apelează mai rar la reîntregirea familiilor, datorită planurilor de migrație nedefinitive, iar acest lucru poate însemna că ceilalți membri ai familiei (soți, copii) sunt în continuare integrați în structurile sociale și economice ale statului de origine.

În ceea ce privește migrația de întoarcere, într-un studiu[32] ce datează de acum 40 de ani, Cerase (1974) identifică patru categorii de migranți temporari (de durată scurtă, medie sau lungă), care decid, dintr-un motiv sau altul, să se

[31] În timp, odată cu atenuarea sau dispariția factorii determinanți ai remitențelor individuale, există opțiunea de a persuada grupurile de migranți permanenți sau comunitățile diasporice/ transnaționale să efectueze transferuri colective ce urmăresc să susțină anumite cauze sau proiecte din țările-sursă (Østergaard-Nielsen, 2009).

[32] Studiul a fost realizat pe migranții italieni din Statele Unite ale Americii.

întoarcă în zonele pe care le-au părăsit inițial. Cu toate că taxonomia de mai jos nu este neapărat una exhaustivă și se aplică cu precădere proceselor de migrație din secolul trecut, am considerat că este util să le prezint aici, pentru a ilustra efectele mai puțin evidente ale migrației de întoarcere. Prima categoria este cea a migranților care au eșuat în planurile lor de emigrare (1) (*return of failure*) și sunt constrânși să își încheie experiența de migrație, deoarece nu au reușit să se integreze pe piața muncii din zona de destinație, fapt ce a atras după sine imposibilitatea de a face economiii bănești sau a de efectua remitențe. A doua categorie de migranți sunt persoanele care admit în timpul procesului de migrație că nu vor putea să se integreze într-o cultură străină (2) (*return of conservatism*), îndeosebi în lipsa fizică a familiilor și a prietenilor. Din a treia fac parte migranții temporari care ating o anumită vârstă și decid să se întoarcă în statul de origine pentru a se pensiona (3) (*return of retirement*), decizia acestora fiind determinată și de faptul că au reușit să economisească suficienți bani. În fine, ultima categorie este cea a migranților profesioniști cu calificări profesionale înalte (4) (*return of innovation*), care decid din rațiuni personale sau profesionale (de exemplu, îmbunătățirea condițiilor de viață și a perspectivelor de angajare sau schimbarea regimului politic în regiunea de emigrare) să se reintegreze pe piața forței de muncă a statului de origine, contribuind astfel la inversarea efectelor negative ale exodului de creiere.

Pentru a crește potențialul de dezvoltare prin remiteri individuale și colective, la nivel global, o parte dintre guvernele statelor de origine au inițiat programe[33] prin care remitențele sunt direcționate spre proiecte sau obiective specifice. Astfel de programe prezintă avantajele mobilizării colective a resurselor cu un scop precis, productiv/ antreprenorial și ale inițierii unor parteneriate publice-private

[33] Un exemplu în acest sens este programul 3x1 implementat de guvernul Mexicului, ce asigură paritatea contribuțiilor sub forma investițiilor din partea emigranților, a administrației locale, a administrației centrale şi a sectorului privat, reprezentat de compania Western Union (Newland și Patrick, 2004).
În Republica Moldova o inițiativă oarecum similară a fost lansată în anul 2011. Programul „PARE 1+1" este destinat lucrătorilor migranți sau rudelor de gradul întâi ai acestora, care doresc să investească în inițierea sau extinderea unei afaceri. Raportat la numărul impresionant de persoane emigrate din Moldova, în perioada 2010–2015 au existat doar 700 de beneficiari ai acestui program, care prin afacerile înființate au creat peste 1.300 de locuri de muncă, majoritatea (60%) în capitala țării, municipiul Chișinău (prime.md, fără autor, 2016). Aceste cifre nu fac decât să descrie niște rezultate modeste ale programului „PARE 1+1".

la care participă migranții, asociațiile de migranți, ONG-urile, entități private de genul băncilor, al organizațiilor ce oferă micro-credite și prestează servicii de transferuri bănești etc. (Vertovec, 2004, 2008; Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002; Faist, 2009; Portes și Landolt, 2000 *apud* Guarnizo, Portes și Haller, 2003; Goldring, 2003, Orozco *et al*., 2005; Østergaard-Nielsen, 2009).

2.2.2. Efectele negative ale remitențelor

O pleiadă de autori, printre care și Delgado Wise și Marquez Covarrubias (2008, 2009), critică[34] „noua mantră a dezvoltării" (Faist, 2008), conform căreia dezvoltarea are loc doar cu ajutorul remiterilor financiare și sociale ale migranților, spunând că acestea îmbunătățesc, în special, situația gospodăriilor și a familiilor migranților, neavând un impact pe care l-am considera semnificativ asupra comunității, per ansamblu, și, cu atât mai puțin, asupra întregii țări. Hein de Haas (2010) emite o avertizare în acest sens și afirmă că cei care generalizează bunăstarea unei gospodării ce beneficiază de remitențe la nivelul bunăstării națiunii, comit, de fapt, o eroare logică prin simpla generalizare a efectelor benefice ce se regăsesc la nivel micro (familia, gospodăria) și transferarea lor automată la nivel macro (comunitatea, statul, economia națională).

În continuarea enumerării efectelor mai puțin pozitive ale remitențelor, amintim, de asemenea, că acestea au, în realitate, niște destinatari exacți, care nu se încadrează, de cele mai multe ori, în categoria persoanelor celor mai sărace și nu provin din regiunile cele mai slab dezvoltate (Skeldon, 2008). Așadar, și dacă admitem că remitențele ar avea un efect pozitiv multiplicator, într-o societate acesta nu se va răsfrânge nemijlocit asupra persoanelor aflate în situații marginale sau asupra zonelor defavorizate în care locuiesc aceștia (zone rurale, periferii urbane etc.). Mai mult decât atât, lista efectelor mai puțin satisfăcătoare este completată de rezultatele unor studii din domeniu care arată că în momentul ajungerii la destinație, banii nu sunt utilizați în scopuri lucrative, deoarece sunt cheltuiți aproape imediat pentru consum și servicii (într-o proporție estimativă de 80%) (Newland, 2004; Ratha, 2013; Goldring, 2003; Newland, 2007). În acest sens, doar cu titlu de exemplu, am putea menționa că în Republica Moldova

[34] Primele studii empirice ce au arătat că remitențele au efecte negative au apărut în anii 1980.

peste 60% din familiile care primeau remitențe în anul 2006 declarau că banii erau folosiți pentru a acoperi într-o proporție de 50% cheltuielile generale ale gospodăriei (alimente, obiecte personale, îmbrăcăminte, chirie etc.), urmate de cheltuielile alocate pentru achiziționarea diverselor electrocasnice (Lücke, Mahmoud și Pinger, 2007).

În general, în schema economiilor naționale, sumele plasate în activități generatoare de alte venituri sau locuri de muncă sunt reduse, dacă le raportăm la volumul total al remitențelor. Alteori, valoarea sumelor remise este diminuată considerabil (cu până la 20%) ca urmare a încasării comisionului de gestiune de către firmele care fac transferuri sau care oferă servicii de schimb valutar cu rate neavantajoase (Newland, 2007).

Fluxurile de bani veniți din străinătate sunt determinate de durata migrației și nu pot fi controlate sau negociate de guverne sau bănci, întrucât nu reprezintă fonduri publice, ci fonduri private, motiv pentru care remitențele constituie o sursă instabilă și imprevizibilă de venituri externe (Stanton Russell, 1986; Newland și Patrick, 2003). Astfel, în multe contexte, remiterile migranților pot chiar conduce la adâncirea dezechilibrelor social-economice și a dependenței de migrație ca strategie de supraviețuire a celor rămași acasă. Pe termen lung, remitențele pot să influențeze dinamica piețelor de muncă și a ratelor de salarizare sau remunerare din regiunile de pornire, să crească rata inflației și să inducă un consum excesiv de bunuri susținut, în principal, din importuri și nu din producerea în unitățile economice proprii, să afecteze prețurile proprietăților imobiliare (Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002; Castles, 2010), a serviciilor, a chiriilor și a produselor de subzistență dintr-o anumită localitate, în sensul creșterii exagerate sau chiar al „umflării" artificiale a acestora.

Transferurile bănești determină schimbări în structura economiei, mai ales în acele cazuri în care agricultura ocupă un loc important în economia țării. Explicația pentru acest fapt rezidă în acțiunile membrilor gospodăriilor susținute prin remitențe de a renunța la muncile agricole pe motivul că acestea nu (mai) sunt rentabile. Astfel, se vor adânci și mai mult decalajele de dezvoltare dintre zonele rurale și cele urbane. De asemenea, impactul remitențelor asupra dezvoltării se diminuează, dacă acestea se prezintă ca contribuții financiare sub forma transferurilor bănești și nu sub forma investițiilor sau a transferurilor de capital.

Un dezavantaj al remitențelor se întrevede în inechitatea socială și economică ce poate fi deseori observată între diferite regiuni și medii (rural/ urban) în care numărul migranților este mare. Vor exista diferențe de bunăstare și între familiile care beneficiază de remitențe și cele care se întrețin doar prin mijloace financiare sau materiale dobândite la nivel local (Vertovec, 2004, 2008; Skeldon, 2008). La nivel individual și chiar psihologic, realitatea acestei disparități produce o „asimetrie socială", valabilă în cazul migranților și al non-migranților, și generează frustrări în rândul celor care nu beneficiază de sprijin sub forma remitențelor bănești, făcându-i pe cei din urmă să ia în calcul emigrarea. Ne amintim aici de fenomenul de sărăcie (*economic deprivation*), una dintre explicațiile cu privire la migrație înaintată de teoria noii economii a migrației forței de muncă. Cu toate acestea, și efectele pozitive asupra persoanelor care beneficiază de remitențe se manifestă pe termen scurt, aceasta din cauză că sumele și transferurile agregate din străinătate creează pe termen lung o cultură a dependenței[35] economice și favorizează menținerea unui status-quo la nivel micro-structural și macro-structural care nu face nimic altceva decât să favorizeze migrația și mobilitatea continuă a populației. Dezavantajele remitențelor depășesc avantajele și din perspectiva costurilor ce se reflectă în capitalul uman al statului de origine, deoarece, odată cu emigrarea populației, statul de origine rămâne, de fapt, fără acei cetățeni ce posedă un set de abilități și calificări importante nu doar pentru ei înșiși, ci și pentru alți membri ai societății. Un exod masiv al populației bine pregătite mai poate însemna diluarea potențialului creativ și de inovație. Prin urmare, pe termen lung, efectele negative ale exodului de creiere egalează efectele pozitive

[35] Pentru economiști, dependența economică față de remitențe se măsoară, înainte de toate, prin estimarea ponderii din PIB a remitențelor individuale, transferate pe căi formale de către migranți (bănci, sisteme de transfer al banilor de genul Western Union etc.).
Datele oficiale pentru anul 2014 arată că în unele state remitențele constituie proporții impresionante și, în același timp, alarmante din Produsul Intern Brut al acestora: poziția 1 – Tadjikistan (43% din PIB), poziția 2 – Republica Kîrghiză (30,29% din PIB), poziția 3 – Nepal (29,18% din PIB), poziția 4 – Tonga (26,28% din PIB) și *poziția 5 – Republica Moldova (26,16% din PIB!)* (Banca Mondială, fără dată). În același timp, fiecare dintre aceste state ocupă poziții foarte joase în clasamentul oferit de Indexul Dezvoltării Umane la nivel internațional. Astfel, în categoria statelor cu cel mai scăzut nivel al dezvoltării umane intră Nepalul (pozitiția 145), urmat de Tadjikistan (poziția 129), Republica Kîrghiză (poziția 120), Republica Moldova (poziția 107) și Tonga (poziția 100) (UNDP, 2015a). Prin compararea celor doi indicatori – proporția din PIB a remitențelor și indicele dezvoltării umane – ne convingem că există o legătură dintre modelul de dezvoltare bazat pe remitențe și bunăstarea unui stat, per ansamblu.

ale remitențelor (Ionescu, 2006). Dacă ne raportăm la exemplul unui cadru medical care ia decizia de a emigra, pierderile nete imediate se vor materializa în imposibilitatea de a recupera investiția făcută în educația medicului, dar și în imposibilitatea de a colecta de la acesta un impozit pe venitul pe care l-ar încasa în țara de baștină, or, dacă pornim de la prezumția că persoanele cu calificări înalte au, de regulă, venituri mai mari, ne putem aștepta că și încasările din impozitele pe veniturile realizate de ei vor fi semnificativ mai mari față de restul populației. O altă constatare ce are legătură cu cele menționate mai sus se referă la faptul că discuțiile cu privire la modalitățile de valorificare a impactului pozitiv al remitențelor sunt irelevante și nerealiste în contextul regiunilor ce au fost depopulate în urma migrației, deoarece în lipsa destinarilor propriu-ziși ai banilor expediați dintr-o zonă în alta, va scădea, în mod sigur, și volumul remitențelor.

Un impact nedorit al remitențelor intervine și în rândul membrilor familiilor migranților, atunci când persoanelor șomere le lipsește motivația de a se (re)integra pe piața forței de muncă, iar tinerilor le este afectată percepția cu privire la atitudinea față de muncă și etica muncii, în parte, și din cauză că ei sunt asistați financiar de cei care lucrează în străinătate. În timp, indivizii ale căror surse de întreținere sunt alcătuite în mare parte din remitențe riscă să își diminueze abilitățile și calificările profesionale și chiar pot să devină vulnerabili în situația în care fluxul de remitențe către aceștia este întrerupt. În aceeași ordine de idei, literatura cu privire la remitențe prezintă dovezi empirice care sprijină ideea conform căreia în familiile de migranți și non-migranți intențiile de a migra ale celor rămași acasă sunt mai mari în cazul în care aceștia sunt beneficiari de remitențe. Pe de o parte, persoanele ce au migranți în familie sau printre apropiați își vor putea materializa intențiile de a emigra, deoarece costurile migrației vor fi acoperite de remitențe. Pe de altă parte, în cazul persoanelor din familiile non-migrante, forța motrice pentru emigrare va fi potențată de sărăcie relativă accentuată (*relative deprivation*). În acest context, un rol important îl are și percepția pe care aceștia o vor dezvolta despre nivelul crescut de bunăstare pe care îl au migranții în țara de destinație și, respectiv, non-migranții beneficiari de transferuri în țara de origine (*signalling effect of remittances*) (Piracha și Saraogi, 2015).

Deși într-un mod indirect, dinamica relației migrație–remitențe–dezvoltare poate produce schimbări și la nivelul climatului investițional al unui stat afectat de un exod masiv al persoanelor cu calificări înalte. Acest lucru se va manifesta, cel mai probabil, într-o predispoziție redusă din partea investitorilor străini de a-și plasa afacerile în astfel de state, în principal din cauza incertitudinilor cu privire la calitatea capitalului uman ce ar urma să fie recrutat pentru pozițiile ce necesită personal bine pregătit din punct de vedere profesional.

Pentru mulți dintre autorii menționați mai sus, migrația nu garantează dezvoltarea social-economică și nu rezolvă problemele structurale ale unui stat, iar beneficiile remitențelor sunt, de cele mai multe ori, supraestimate fie de guvernele statelor de pornire, fie de diverși reprezentanți ai organizațiilor internaționale. Realitatea ne spune că expeditorii remitențelor nu sunt capabili să creeze politici publice în locul guvernelor naționale, să asaneze sistemele financiare și să mențină stabilitatea monedelor naționale, să asigure un climat investițional favorabil sau să formeze o administrație publică transparentă și necoruptibilă, toate sarcinile de mai sus aparținând de drept și de fapt guvernelor și decidenților politici (Castles, de Haas și Miller, 2013; Castles, 2010; Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002; Banca Mondială, 2016a; Newland, 2007; de Haas, 2010; Nyberg-Sørensen, 2004; Portes, 2007; Newland și Patrick, 2004; Riddle și Nielsen, 2011; a se vedea și Careja, 2013, pentru cazul României). Deși remitențele reprezintă o sursă de venit importantă pentru statele de origine, guvernele acestor state supraapreciază efectele pozitive ale transferurilor bănești și sunt, deseori, acuzate de ipocrizie și de eludarea responsabilităților ce le revin. În acest sens, un exemplu relevant, preluat din literatura de specialitate, se referă la lipsa de inițiativă a guvernelor naționale ale statelor de pornire ale migranților în ceea ce privește investițiile din sectorul serviciilor de sănătate. Apatia guvernelor este justificată prin faptul că sprijinirea unor servicii de sănătate constituie o risipă de resurse, în condițiile în care migranții și familiile celor care beneficiază de suport financiar sub forma remitențelor preferă să apeleze la servicii private de sătătate, întrucât serviciile publice nu inspiră încredere și sunt ineficiente (Yanovich, 2015). Așadar, în acest punct al discuției, ar fi cel mai util să admitem că remitențele nu constituie un panaceu ce asigură dezvoltarea și că aceasta devine posibilă în contextul complex al unor politici publice ce urmăresc să maximizeze

beneficiile remitențelor prin însumarea, nu tocmai simplă, a acțiunilor mai multor tipuri de stakeholderi/ actori (Nyberg-Sørensen, 2004), printre care se află guvernele naționale, autoritățile publice, firmele și companiile private (prin investiții), migranții și non-migranții deopotrivă etc.

2.2.3. Pe scurt despre remitențele sociale

Contextul cel mai des întâlnit în care se discută despre remitențe este cel ce conferă termenului o conotație financiară, bănească. Remitențele sunt involuntar asociate cu sumele în dolari sau euro pe care migranții le trimit prin transferuri bancare sau prin intermediul terților către membrii familiilor lor. La nivel simbolic, ajutoarele bănești reprezintă forma prin care migranții își manifestă sentimentele și grija față de cei dragi, iar angajamentul pe termen lung de a remite constituie o modalitate de întreținere a relațiilor sociale dintre migranți și non-migranți (Carling, 2014). Însă banii nu sunt singura formă de capital pe care migranții o acumulează pe parcursul experienței de migrație. Odată ajunși și stabiliți la locul de destinație, migranții parcurg ipostaze în care dezvoltă idei, comportamente, capital social și identități noi ce, în totalitatea lor, formează așa-numitele remitențe sociale (Levitt, 1998; Levitt și Lamba-Nieves, 2010; Goldring, 2003; Page și Mercer, 2012).

Levitt (1998; Levitt și Lamba-Nieves, 2010) a propus termenul de remitențe sociale (*social remittences*) pentru a desemna bagajul de resurse sociale și culturale al migranților, care circulă, la fel ca banii, odată cu migranții, dinspre zonele de imigrare înspre zonele de origine. Remitențele sociale se formează în urma interacțiunii migranților cu statele de destinație. Odată ajunși acolo unde și-au propus, migranții percep și „traduc" realitatea pe care o regăsesc în jurul lor cu ajutorul unor structuri de interpretare formate acasă. La fel ca în cazul actorilor instituționali, deciziile cărora sunt facilitate de norme și practici rutiniere ulterior stabilite, migranții adoptă viziuni și comportamente urmând tipare asemănătoare cu cele pe care le practicau în zona de origine. În acest fel se formează relații sociale și patternuri culturale unice, încadrate într-un număr infinit de posibilități.

Levitt și Lamba-Nieves (2010) atrag atenția asupra faptului că asemenea remitențelor pecuniare și cele sociale pot, în egală măsură, produce consecințe

pozitive, dar și negative, ce sunt dificil de anticipat. Exemple relevante pozitive găsim în rândul migrantelor care contribuie la schimbarea rolului pe care îl au femeile în familie și în societate (a se vedea și Morawska, 2011; Vlase, 2013), în rândul migranților care conștientizează importanța serviciilor de educație și sănătate sau a implicării în procesele politice democratice etc. Conținutul ideilor și modul în care migranții le promovează și le transmit celor rămași acasă, au un potențial semnificativ de schimbare a societăților de origine. În cazul Republicii Moldova, într-un studiu efectuat de Silvia Marcu (2014) asupra persoanelor care au migrat temporar în UE și s-au reîntors după o anumită perioadă, autoarea a conchis că prin transmiterea ideilor cu privire la normele, valorile și modelele europene către alți concetățeni de-ai lor, migranții contribuie la menținerea unui discurs pro-european, la facilitarea procesului de europenizare a țării și la dobândirea colectivă a unei mentalități pro-europene. Remitențele sociale vor varia și avea diferite forme, de la elemente vizibile, cum ar fi preluarea unor practici din țara de origine cu privire la nutriție și consum responsabil, până la elemente atitudinale și comportamentale cu privire la relația cu autoritatea, spiritul antreprenorial, etica muncii etc. Bineînțeles, remitențele sociale poartă amprenta opțiunii migrantului în ceea ce privește modul de internalizare și interpretare a contextelor noi cu care aceștia au de-a face, iar modalitatea de transmitere și de implantare a remitențelor depinde de caracteristicile și diferențele indivizilor și ale statelor de destinație/ origine, dar și de intensitatea schimburilor sociale și culturale intervenite între migranți și localnici.

Levitt (1998) clasifică remitențele sociale în trei grupuri distincte: structuri normative (*normative structures*), sisteme de practică (*systems of practice*) și capital social (*social capital*). Definite ca ansamblul ideilor, al valorilor și al credințelor, structurile normative includ norme de comportament interpersonal, noțiuni de responsabilitate intrafamilială, standarde de vârstă și gen ce definesc apropierea interumană, principii de sociabilitate și implicare în comunitate, și aspirații de mobilitate socială. Structurile normative se referă și la așteptările pe care le are migrantul față de modul în care ar trebui să funcționeze biserica, statul sau instituțiile aferente acestuia (judecătorești, de ordine publică etc.). Sistemele de practică sunt modelate de conținutul structurilor normative, acestea se transpun în acțiunile și atitudinile nemijlocite ale migranților: practicile

religioase și culturale, formele de participare politică, stiluri de administrare a gospodăriilor, dinamica relațiilor intrafamiliale și interfamiliale, patternuri de consum al bunurilor şi serviciilor, atitudinile față de identitățile de rasă și clasă socială etc.

Chiar dacă nu au reprezentat un subiect de studiu de care au fost interesați mulți autori, remitențele sociale cu siguranță merită să fie analizate în orice context de migrație.

CAPITOLUL 3
Diaspora: conceptualizări și abordări normative

3.1. Diaspora: un concept controversat? Definiții[36]

Din punct de vedere etimologic și semantic, termenul „diaspora” provine din limba greacă și, într-o traducere aproximativă, sensul inițial al cuvântului s-a referit la procesul de împrăștiere a semințelor sau, altfel spus, procesul de însămânțare[37]. De regulă, de-a lungul timpului, termenul a fost folosit pentru a desemna migrația și dispersia evreilor (Dufoix, 2008), fapt ce a contribuit la conturarea unor păreri ce pledau pentru păstrarea unei semnificații restrânse a conceptului. Pentru Daniel Elazar (1986), poporul evreiesc reprezintă fenomenul clasic de diasporă, din cauza capacității acestui grup de a-și păstra și menține integritatea etno-religioasă, în pofida unei existențe de 2000 de ani lipsite de control politic asupra propriei țări de origine.

Dacă ne gândim la legătura dintre primele accepțiuni ale cuvântului „diaspora” și grupul la care făceau trimitere acestea, nu este greu să ne dăm seama că diaspora se referea la grupurile de persoane victimizate și persecutate, care au fost dispersate prin coerciție, în condiții ostile, și care, pentru o perioadă îndelungată de timp, au menținut o relație antagonică cu societatea-gazdă (Gamlen, 2008). În limbile europene, până pe la mijlocul secolului al XX-lea, cuvântul era menționat în contextul teologiei sau al studiului religiilor, fiind, în general, absent din vocabularul și uzul științelor sociale. Începând cu anii 1990, multe dicționare au deviat de la înțelesul originar al cuvântului, adoptând termenul „diaspora” prin lărgirea semnificației acestuia și includerea în definiția sa a referirilor cu privire la

---

36 Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/522. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Politici și strategii de implicare a migranților și a membrilor din diaspora în dezvoltarea statului de origine”, 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 1(38), pp. 40–61.

37 A se vedea, http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/diaspora

orice grup de persoane ce locuiesc în afara patriei lor, iar în 2001 termenul reapare în enciclopediile internaționale editate în limba engleză (Cohen, 2001).

În accepțiunea lui Shain, „membrii diasporei sunt persoane care au reședința în afara locului pe care ei îl percep ca fiind patria lor, independentă sau nu. Ei se consideră, sau sunt considerați de alții, membri sau potențiali membri ai comunității naționale aferente patriei lor, o poziție deținută indiferent de statutul actual al cetățeniei lor în interiorul sau în afara patriei lor.” (2007, p. 11). O altă definiție comprehensivă și cuprinzătoare, ce poate fi folosită cu succes ca definiție operațională pentru partea empirică a lucrării de față, îi aparține lui Gabriel Sheffer. Autorul definește diaspora ca fiind un grup de reprezentanți ai unei minorități etnice care s-a format în urma unor procese de migrație și care locuiește și activează într-un stat-gazdă, însă menține legături materiale și sentimentale puternice cu statul de origine al minorității – patria (Sheffer, 1986, p. 3; Sheffer, 2006, p. 83). Observăm că definiția dată de Sheffer are multe în comun cu definiția transnaționalismului (Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc, 1995; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994).

Oricare ar fi semnificațiile actuale ale conceptului, este cert faptul că tradiția victimizării s-a aflat la originea diasporei (Cohen, 1996, p. 511; Cohen, 2008; Hausmann, 2015) și a contribuit la consacrarea celor cinci tipuri clasice de diasporă[38], ce împărtășesc caracteristica comună a unor grupuri etnice persecutate și strămutate din cauza unor constrângeri istorice. Pentru diaspora evreiască, evenimentul istoric de constituire a fost Babilonul, diaspora africană este un rezultat al practicării sclaviei pe continentul American, diaspora irlandeză s-a creat în urma foametei din secolul al XIX-lea, genocidul armean din anul 1915 a determinat formarea diasporei armenești, iar modul tragic și cel puțin ironic de constituire a diasporei palestiniene este rezultatul înființării statului Israel în secolul al XX-lea.

[38] Cohen (2008) identifică cinci tipuri ideale de diaspora: (1) diaspora victimizată – evreii, africanii, armenii, irlandezii, palestinienii și grupurile de refugiați din prezent; (2) diaspora proletară sau formată din foștii migranți economici – indienii, chinezii și japonezii din SUA, turcii din Germania, italienii din SUA, nord-africanii din Franța; (3) diaspora imperială – britanicii, rușii din fostul Imperiu Țarist sau din URSS; (4) diaspora formată în urma relațiilor comerciale și de afaceri: libanezii, chinezii, japonezii. În prezent, în această categorie poate fi inclusă orice persoană cu calificări profesionale; (5) diaspora deteritorializată – persoane aparținând diferitor etnii sau religii, de exemplu, rromii, șiiții, parșii etc.

Semnificațiile diasporei, cele cu care ne-am obișnuit în prezent, precum și modul în care o persoană dintr-un cadru academic sau din afară acestuia înțelege diaspora, se datorează în special presei și utilizărilor frecvente în comunicarea mundană a unor conotații distincte a diasporei. Reieșind din acest context, abaterile sau digresiunile semantice au fost intens dezbătute, îndeosebi începând cu sfârșitul anilor 1960, perioadă în care conceptul de diaspora a pătruns în retorica academică și politică. Cu toate acestea, dacă acceptăm faptul că și termenii trebuie să se adapteze vremurilor, motivul principal pentru care, în prezent, accepțiunea clasică a diasporei poate fi considerată depășită, constă în utilizarea în sine a expresiei „diaspora” în contexte noi, care, după părerea autorului Safran (1991), nu sunt doar interesante, dar și sugestive. Astăzi, conceptul a obținut valențe metaforice ce descriu diferite categorii de persoane – expatriați, expulzați, refugiați politici, cetățeni străini, imigranți, minorități etnice și rasiale (Safran, 1991; Brubaker, 2005), iar acest fapt determină atenuarea, schimbarea și extinderea semnificației conferite inițial conceptului de diaspora, concomitent cu o îmbogățire a acestuia (!). De pildă, Organizația Națiunilor Unite utilizează termenul de comunități transnaționale ca substitut pentru termenul de diaspora (Skeldon, 2008). Brubaker este de părerea că în prezent am ajuns să îi atribuim oricărui migrant un loc în diaspora, atât timp cât acesta menține legături emoționale și sociale cu patria pe care a părăsit-o (2005, p. 2).

Sokefeld vede diaspora ca o manifestare a unui caz special al etnicității și o definește ca fiind o comunitate transnațională[39] imaginară ce unește grupuri de persoane ce trăiesc în locuri separate (2006). Așadar, cele două variabile independente sunt date de dispersia spațială și imaginarul colectiv asupra unei patrii comune. Imaginarul creează o conștiință ce în timp este înlocuită și întreținută prin discurs, de-a lungul generațiilor, iar odată cu discursul, începe să producă efecte sociale și politice și conștientizarea existenței diasporei. În acest caz, o comunitate transnațională se transformă în diasporă chiar și în absența relațiilor transnaționale propriu-zise, fiind suficient ca trăsătura transnațională a comunității să fie menținută la nivel imaginar sau simbolic.

[39] Castles, de Haas și Miller (2013) consideră că termenul „diaspora” are mai multe conotații emoționale, în opoziție cu noțiunea de comunitate transnațională, care are un înțeles mai neutru. De asemenea, diaspora desemnează un grup, o colectivitate, pe când transnaționalismul presupune un proces, un amalgam de practici și de activități ce au loc în interiorul și în afara unor granițe.

În aceeași ordine de idei, pentru Dufoix (2008), diaspora poate fi numită o comunitate transnațională sau orice grup etnic separat prin frontiere naționale. Un alt autor, Tölölyan (2012), aderă mai curând la înțelesul clasic al cuvântului, precizând că au dreptul să fie numite diaspora comunitățile alcătuite din indivizi dispersați care au reușit să păstreze până la cea de-a treia generație legăturile pe care le-au creat (p. 8), acestea fiind „comunitățile-model ale mișcărilor transnaționale" (Tölölyan, 1996). Alte trei înțelesuri distincte sunt atribuite diasporei de către Vertovec (1997): formă de organizare socială, tip de conștiință individuală sau de grup și mod de producție culturală. Formele noi de comunicare, mobilitate și comunicare au condus la transformarea vechilor diaspore etnice dispersate în comunități transnaționale (Vertovec, 1999, pp. 449–450). Potrivit autorilor Bauböck și Faist (2010) diaspora se constituie într-o categorie distinctă prin care se manifestă viața transnațională a migranților (*transnational life*), alături de difuziune (*difussion*), familii ale migranților, asociații, rețele și comunități.

Adoptând o atitudine permisivă cu privire la nenumăratele înțelesuri ale diasporei, unul dintre autorii menționați mai sus, Faist (2009; la fel și Bauböck și Faist, 2010; Faist, Fauser și Kivisto, 2011), admite utilizarea interșanjabilă[40] a termenilor migranți, diasporă și comunități transnaționale pentru a conferi acestor categorii de actori rolul de agenți ai dezvoltării. În accepțiunea lui Larner (2007) diaspora nu reprezintă o descriere particulară a unor forme de mobilități transnaționale sau un mijloc prin care se realizează teoretizarea identităților naționale, ci un grup de actori guvernamentali, parte a unei „noi geografii a globalizării".

În opinia lui Safran (1991), fiecare dintre următoarele categorii de persoane pot fi desemnate ca aparținând unei comunități de diaspora: cubanezii și mexicanii din SUA, pakistanezii din Marea Britanie, maghrebienii din Franța, turcii din Germania, chinezii din sud-estul Asiei, grecii, polonezii, afro-americanii și palestinienii din America de Nord și Caraibe, indienii și armenii din „diverse state", corsicanii din Marsilia etc. În legătură cu cele menționate mai sus, oare ne înșelăm

[40] Cu toate acestea, dacă parcurgem o altă lucrare ce aparține aceluiași autor (Faist, 2000a), vom ajunge să stabilim că acesta se află într-o contradicție cu el însuși atunci când afirmă că diasporele sunt un tip aparte de comunități transnaționale, caracterizate printr-un grad înalt de instituționalizare. Conform acestei clasificări, ar fi inutil să folosim termenul de diaspora în cazul migranților economici, deoarece aceștia nu s-au confruntat cu experiențe traumatizante și am putea pune la îndoială faptul că o mare majoritate dintre ei tânjesc după țara natală.

mult dacă îi privim pe românii din Italia și Spania sau moldovenii din Rusia ca făcând parte dintr-o comunitate diasporică[41]? Cohen (2008) accentuează că în încercarea lor de a face față provocărilor globale, tot mai multe grupuri tind să fie în același timp etnice, transnaționale, locale și cosmopolite, dobândind, astfel, identități diasporice. Acest lucru a făcut ca diaspora să devină un concept înzestrat cu o oarecare potență și ubicuitate. Nu ar fi prin urmare în totalitate nepotrivit să atribuim termenului de diaspora utilizări, semnificații sau experiențe noi, atât timp cât o facem ținând cont de constrângerile impuse de istoria, înțelesul și evoluția conceptului (Cohen, pp. 17–18; Sheffer, 2006).

În fine, potrivit lui Brubaker, diaspora este, în același timp, un termen cu puternice conotații practice și nu doar normative (2005). În funcție de situație, termenul este folosit pentru a articula strategii și proiecte, pentru a formula așteptări, a mobiliza energii și a consolida loialități politice (Brubaker, 2005). După cum vom vedea în continuare, ultima remarcă este importantă pentru scopul lucrării de față.

3.2. Diaspora: caracteristici și vulnerabilități conceptuale[42]

Într-o anumită măsură, putem spune că diaspora a devenit un termen *la modă*[43] datorită avântului din științele sociale și a atenției sporite din partea reprezentanților presei. Cu toate acestea, preferințele și interesele evidente ale unor autori de specialitate au fost precedate de o serie de evenimente și mișcări sociale globale din ultimele decenii, care au determinat mai întâi formarea și

---

41 Consider că o astfel de întrebare se justifică în contextul atenționării emise de Robert Merton (1987 *apud* Portes, Guarnizo și Landolt, 1999) cu privire la inutilitatea tentativei de a explica/ cerceta un subiect al cărei existență nu a fost deocamdată demonstrată. Acesta fiind și unul dintre motivele pentru care evit intenționat să utilizez o categorie univocă (transmigranți sau membri ai diasporei) pentru migranții din Republica Moldova. Din aceste motive, tind să cred că dacă analizăm migranții moldoveni ca un grup, este foarte posibil să constatăm că aceștia nu îndeplinesc condițiile necesare pentru a fi numite comunități diasporice sau transnaționale.

42 Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/522. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Politici și strategii de implicare a migranților și a membrilor din diaspora în dezvoltarea statului de origine”, 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 1(38), pp. 40–61.

43 Cu diverse ocazii, autori cu renume internațional au criticat multiplele conotații curente ale diasporei, precizând că, strict din punct de vedere conceptual, acesta și-a pierdut semnificația și puterea analitică din cauza „universalizării” sale excesive (Brubaker, 2005; Morawska, 2011; Dufoix, 2008).

mobilizarea comunităților diasporice, fapt ce, ulterior, a contribuit la răspândirea termenului în limbajul științific și cel comun. Ceea ce vreau să accentuez este că schimbările social-politice de la nivel global și regional au influențat modul în care s-a conturat diaspora din punct de vedere semantic și structural și, în niciun caz, invers. Sokefeld (2006) indică patru transformări sociale de anvergură ce au favorizat mobilizarea diasporei:

(1) Economia mondială globalizată: s-au creat oportunități noi pentru consolidarea și afirmarea diasporelor datorită unui context avantajos ce a favorizat un grad mai mare de conectare a afacerilor și a grupurilor profesionale pe plan internațional, inclusiv prin expansiunea acestora;
(2) Noile forme ale migrației încurajează relații contractuale limitate, vizite intermitente și de scurtă durată în țările-sursă și cele de destinație, în detrimentul stabilirii permanente a migranților și a obținerii cetățeniei statului de destinație;
(3) Dezvoltarea unor afinități cosmopolite în multe dintre regiunile globului, în consecința multiplicării și a intensificării tranzacțiilor și a interacțiunilor dintre persoane ce aparțin la diferite grupuri, naționalități, etnii etc.
(4) Accentuarea rolului în creștere al religiei în menținerea coeziunii sociale și conectarea religiilor lumii la fenomenul diasporic.

Dezbaterile academice cu privire la definițiile termenului „diaspora” sunt infinite. Ragazzi (2012) face parte din categoria autorilor care nu neagă înțelesurile multiple ale acestui termen. O simplă parcurgere a literaturii de specialitate evidențiază cel puțin șase utilizări distincte ale conceptului dat. Într-o primă accepțiune, diaspora se referă la un segment de populație ce locuiește în străinătate, conturându-se ca o comunitate etnică separată de diverse state. Cel de-al doilea înțeles face referire la un mediu social specific în cadrul căruia diaspora se formează și activează. A treia semnificație pare să fie cel mai des utilizată, cu preponderență în domeniul relațiilor internaționale. Aceasta tratează diaspora ca un actor independent ce influențează activ statul de origine. În interpretarea discursurilor ce se bazează pe cea de a treia accepțiune (discursurile aparținând guvernelor și organizațiilor internaționale), diaspora este percepută pozitiv în acele cazuri în care contribuie la procesul de dezvoltare, rezoluție a conflictelor sau mediere în relația cu statul de origine. În prezent, din ce în ce mai frecvent, formele de organizare ale diasporei sunt acceptate atât de către actorii politici

non-statali, cât și de către elitele naționale. Întrucât la nivel internațional încep să fie evidente practicile transnaționale de mobilizare ale diasporei cu scopul generării de resurse materiale și suport politic în statul de origine, termenului „diaspora" îi este conferit cel de-al patrulea înțeles, ce echivalează cu o mișcare socială. Totodată, diaspora poate desemna o formă de conștientizare a unui statut ce excede simpla apartenență la categoria imigranților și păstrarea legăturilor cu regiuni diferite de cele în care indivizii se află la un moment dat. Așa-numitul „spațiu imaginar" conturează cel de-al cincilea înțeles al conceptului. Cea de a șasea accepțiune, și ultima, conferă diasporei un înțeles de comunitate construită de elitele politice și culturale. Procesul de construire al diasporei este similar cu cel de constituire a națiunilor (Ragazzi, 2012, pp. 107–108). Spre finalul interpretărilor sale, Ragazzi conchide că, de fapt, diaspora înglobează eterogenitatea definițiilor și a semnificațiilor sale. Așadar, consider că este corect să privim diaspora prin prisma tuturor celor șase înțelesuri, fapt ce ne va permite să lărgim cadrul analitic și să studiem în mod obiectiv caracteristicile și idiosincrasiile acesteia.

Din punctul de vedere al rolurilor pe care le au diverși membri ce aparțin la aceeași diasporă, Shain și Barth (2003, p. 452) propun următoarea clasificare: membrii de bază alcătuiesc elita nenumeroasă a grupului (Page și Mercer, 2012), fiind remarcabil de activi și implicați în activitățile comunității sau a organizațiilor de diaspora, ei sunt cei ce își vor utiliza pozițiile privilegiate pentru a mobiliza restul diasporei. Cea de-a doua categorie este formată din membrii pasivi care se manifestă doar atunci când liderii grupului diasporic îi îndeamnă să își ofere sprijinul. În fine, ultima cateogie este alcătuită din marea masă a persoanelor ce se comportă ca niște membri silențioși. Aceștia nu se implică, de regulă, în activitățile și inițiativele comunității sau a organizațiilor, dar pot deveni activi pe durata crizelor social-politice prin care trece statul de origine.

3.2.1. Caracteristicile diasporei „clasice"

Safran (1991) identifică nouă caracteristici ale diasporei „clasice" ce au fost supuse unor critici[44] și comentarii din partea altor autori din domeniu (Cohen,

[44] Criticile formulate la adresa caracteristicilor propuse de Safran derivă, în principal, din faptul că autorul a fost puternic influențat de cazul paradigmatic ce a stat la baza formării diasporei evreiești. Într-adevăr, cele nouă caracteristici par să prescrie trăsăturile ce se regăsesc la nivelul

1996). Fiind conștientă de faptul că puține dintre caracteristicile de mai jos sprijină existența unei identități diasporice aparținând cetățenilor emigranți din Republica Moldova, am considerat că este totuși util să le amintesc, cel puțin pentru a epuiza abordarea teoretică a subiectului în cauză (Caseta 1).

Caseta 1: ***Caracteristici comune pentru diaspora***

1. Dispersarea teritorială, deseori traumatizantă, dinspre statul de origine înspre două sau mai multe regiuni străine; o mișcare forțată sau voluntară dintr-o țară de origine către o nouă regiune sau noi regiuni;
2. Înstrăinarea de statul de origine cu scopul căutării unui loc de muncă, desfășurarea de comerț, precum și continuarea ambițiilor coloniale;
3. Existența și persistența unei memorii colective și a unor mituri cu privire la patrie, inclusiv cu privire la locație, istorie și realizări/ cuceriri; amintiri comune despre țara de baștină, angajamentul prezervării lor și credința într-o eventuală revenire în regiunea/ țara părăsită;
4. Idealizarea unui „acasă” presupus strămoșesc și manifestarea angajamentului ce vizează menținerea, restaurarea, securitatea, prosperitatea, chiar și crearea locului natal; o identitate etnică puternică susținută în timp și spațiu;
5. Dezvoltarea unei mișcări de revenire în țară ce beneficiază de aprobare și susținere colectivă (de exemplu, mișcările sioniste în cazul evreilor);
6. Dezvoltarea unei conștiințe etnice puternice, ce a fost susținută pe parcursul unei perioade îndelungate de timp de un sentiment al distincției și diferențierii față de alte grupuri; o istorie comună, precum și manifestarea credinței într-un destin comun;
7. Întreținerea unei relații problematice cu societățile-gazdă, fapt ce sugerează cel puțin lipsa acceptării sau a toleranței sau a posibilității ca o altă nenorocire/ dramă să se producă cu consecințe negative pentru grupul respectiv; persistența unui grad de tensiune în relațiile cu societățile-gazdă;
8. Manifestarea empatiei și a solidarității față de membrii ce aparțin aceluiași grup etnic, stabiliți în alte state; un simț al solidarității cu membrii aceluiași grup etnic, care trăiesc în zonele diasporei sau alte regiuni disparate;
9. Posibilitatea de a experimenta un trai distinct, într-o anumită măsură creativ și prosper, în societățile gazdă cu un grad înalt de toleranță pentru pluralism; potențial pronunțat pentru contribuții valoroase și creative la adresa dezvoltării societăților-gazdă pluraliste; Tensiunile dintre multiplele identități ale membrilor diasporei – etnică, națională și transnațională – favorizează manifestările și acțiunile creative.

Sursa: Tradus și adaptat după Safran (1991) și Cohen (2008)

unui tip clasic de diaspora și, de aceea, acestea ar trebui aplicate cu o oarecare „precauție” în cazul altor exemple de diaspora.

Ținând cont de cele menținonate mai sus, conchid că determinarea unor caracteristici definitorii pentru termenul diaspora, care să permită formularea unor definiții conceptuale și operaționale vaste, nu reprezintă o sarcină ușoară. Și, de aceea, spunem că diaspora este un concept-umbrelă ce cuprinde mai multe sensuri și, dintre toate, îl prefer pe cel ce precizează că diaspora reprezintă „o totalitate a unor grupuri extra-teritoriale, aflate în stadii diferite de formare, alcătuite ca urmare a unor procese de interacțiune cu statele lor de origine” (Gamlen, 2008). Aceste grupuri sunt alcătuite din imigranți temporari sau transnaționali ce petrec o anumită perioadă de timp între statul de origine și orice alt loc, putând fi încadrați de o manieră mai mult sau mai puțin arbitrară într-una dintre politicile practicate de statul de origine față de cetățenii săi emigrați. Totodată, se consideră că aceste grupuri îi includ pe migranții pe termen lung, din categoria primelor generații de emigranți, ce s-au stabilit într-o țară străină, precum și pe descendenții acestora, care, la un moment dat, ajung să se identifice ca aparținători ai unei comunități diasporice sau chiar decid să devină membri ai unei comunități sau organizații de diaspora cu drepturi depline.

Este important să reținem că nu toți migranții vor forma sau vor adera la comunități, la fel cum nu toate comunitățile de migranți se vor prezenta ca fiind transnaționale (Sokefeld, 2006; Levitt și Glick Schiller, 2008). Prin urmare, am comite o eroare utilizând termenul de diaspora pentru toți imigranții. Asemenea comunităților transnaționale, comunitățile diasporice se conturează ca grupuri sociale noi (cu niște caracteristici noi aferente) și nu reprezintă simple extensii ale zonelor de origine.

Cu privire la disensiunile conceptuale formate în jurul „diasporei”, Thomas Faist afirmă că „însăși neclaritatea termenului se datorează schimbărilor și tranzacțiilor constante ce au loc în cadrul granițelor social-politice ce constituie identități situaționale” (2010, p. 1668). Totuși, pentru a atinge un consens în definirea termenului, putem spune că toate grupurile de diaspora împărtășesc trei elemente definitorii comune: (1) sunt dispersate în două sau mai multe locuri, (2) le este caracteristică o orientare continuă către un loc ce este asimilat patriei sau țării natale, (3) grupurile de diaspora tind să își mențină în timp granițele (Brubaker, 2005; Cohen, 1996, 2008; Shain, 2007; Vertovec, 1997; Sheffer, 2006; Safran, 1991).

De asemenea, o singură condiție pare să fie în mod obligatoriu de îndeplinit înainte de a ne hazarda să descriem comunitățile de imigranți moldoveni ca reprezentând o adevărată diaspora: trebuie să treacă suficient timp[45] (Marientras, 1989; Ionescu, 2006). În momentul de față nu putem afirma cu tărie dacă o astfel de diaspora există sau se află într-una dintre fazele sale incipiente de formare. Deseori, membrii anumitor grupuri etnice intenționează și au oportunitatea de a se amalgama cu societățile gazdă, sau își alterează vechile identități prin internalizarea unor forme individualizate de mobilități sociale, fapt ce diminuează șansele de constituire a unei comunități de diaspora. Chiar și așa, vom considera că un grup de migranți transnaționali formează o diaspora atunci când membrii acesteia manifestă în continuare un angajament față de țara de baștină, în pofida unor legături sociale, familiale și culturale distante, în baza altor afilieri decât relațiile de familie și de rudenie (Tölölyan, 2012).

3.2.2. Câteva concluzii și o atenționare

În fine, trebuie să recunosc că, într-o oarecare măsură, din cauza inconsistențelor și a vulnerabilităților teoretice, precizia terminologică în ceea ce privește contextele corecte în care putem folosi termenul de „diaspora" a fost sacrificată în această lucrare pentru a acoperi un spectru cât mai larg de opinii și de viziuni preluate din literatura de specialitate (concesia făcută va fi mai evidentă în partea empirică a lucrării). Or, dacă am opta să analizăm migranții doar din punctul de vedere al statutului lor de indivizi care au părăsit o anumită țară și s-au stabilit într-o alta sau ca aparținători la comunitățile transnaționale, am fi privați, după cum vom vedea în continuare, de un șir de viziuni inovatoare ce abordează într-un mod diferit relațiile dintre stat și cetățenii emigrați, dacă îi privim pe ultimii în calitate de migranți/ membri ai unei comunități transnaționale și nu în calitate de membri ai unor comunități diasporice. Chiar și unii autori consacrați din domeniu au consimțit că, în studiul migrației, conceptele folosite nu sunt intangibile, și, din acest motiv, este permisă alterarea semnificației acestora și utilizarea lor

[45] Pentru Marienstras (1989) comunitățile diasporice genuine sunt cele care reușesc să treacă testul timpului. De exemplu, nu putem contesta faptul că armenii, chinezii sau evreii trăiesc în diaspora și vor continua să o facă de acum încolo, pe când în cazul altor comunități de migranți, constituirea unei diaspore este, deocamdată, un lucru incert.

interșanjabilă (Bauböck și Faist, 2010). De aceea, admit fără nicio ezitare că în următoarele capitole ale lucrării se utilizează alternativ următorii termeni: membri ai diaspora, migranți, transmigranți, membri ai comunităților transnaționale. Tind să cred că concesia făcută în cazul fundamentării teoretice a lucrării nu va fi percepută și clasificată ca o greșeală (metodo)logică, întrucât am încercat să preiau și să pun accentul doar pe similitudinile dintre termeni și nu pe deosebirile dintre aceștia. Deși din punctul vedere al acurateții terminologice, utilizarea termenului de comunități transnaționale în detrimentul celui de diaspora ar fi de preferat, voi admite în cele ce urmează că înclin să-l folosesc cu precădere pe cel din urmă, deoarece conceptul de diaspora este unul mai cuprinzător, prin faptul că îi are în vedere pe migranții și pe descendenții lor și are conotații individuale sentimentale/identitare mai profunde decât cel de migrant sau transmigrant.

Pe lângă cele menționate mai sus, din câte am reușit să îmi dau seama, autorii care s-au preocupat de subiectul transnaționalismului sunt prin excelență normativi în modul lor de interpretare, pe când autorii cu formare în științele politice sau chiar în științele administrative, tind să aibă o abordare ce lasă loc pentru interpretări mai pragmatice și aplicate, în termeni de strategii și politici publice (Grieco și Hamilton, 2004), înlesnind, cel puțin la prima vedere, în acest fel și încercările de a aborda acest subiect din punct de vedere empiric. În comparație cu lucrările ce își au originile în științele umaniste și accentuează cu diverse ocazii conotațiile tragice ale diasporei, autorii interesați de dimensiunea de *policy* a interacțiunilor dintre diasporă și statul de origine impresionează atunci când se abat de la înțelesurile, într-o oarecare măsură, încetățenite ale conceptului. Trebuie să menționez că toți termenii utilizați în această lucrare sunt, de altfel, acceptați de comunitatea științifică internațională, iar această chestiune a fost importantă pentru mine, deoarece mi-a oferit temei pentru a crede că modul în care interpretez și analizez lucrurile în această lucrare este unul corect.

CAPITOLUL 4

Migranții, dezvoltarea și relația cu statul de origine: rol, implicare și contribuții

4.1. Interpretări ale contextelor favorabile pentru discuțiile despre migrație, migranți, diaspora, comunități transnaționale și dezvoltare[46]

Pe plan internațional, interesul pentru migrație și dezvoltare s-a conturat în jurul a trei teme mari: remitențele, exodul de creiere și migrația specialiștilor (*brain drain*) și diaspora (Glick Schiller și Faist, 2009; Raghuram, 2009; Nyberg-Sørensen, 2016). Întrucât prin lucrarea de față mi-am propus să cercetez dinamica binomului migrație–dezvoltare uitându-mă la rolul și contribuțiile migranților, dincolo de remitențe și așa-numitul fenomen de „brain drain”, consider că este necesară o scurtă trecere în revistă a literaturii de specialitate, cu acele referințe ce marșează pe ideea migrației ca un proces ce are efecte pozitive asupra dezvoltării, dar și pe ideea că migranții îndeplinesc un rol semnificativ în dezvoltarea la nivel local, regional și internațional. Cu toate acestea, înainte de a vedea care sunt mijloacele prin care migranții și diaspora contribuie la dezvoltarea statelor de origine și care sunt tipurile de politici și strategii prin care guvernele naționale pot să se raporteze la migranți și să valorifice potențialul cetățenilor emigrați, am încercat să văd care este contextul explicativ mai larg în care se încadrează discuțiile cu privire la diaspora și legăturile politice, economice și simbolice cu patria lor reală sau imaginară. Altfel spus, am investigat care sunt posibilele abordări conceptuale mai ample în care am putea încadra discursurile academice și științifice actuale cu privire la diaspora și comunitățile transnaționale. Pentru aceasta, am optat pentru câteva perspective care, din punctul meu de vedere, au

[46] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/522. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Politici și strategii de implicare a migranților și a membrilor din diaspora în dezvoltarea statului de origine”, 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 1(38), pp. 40–61.

înainte de toate un rol explicativ accentuat, chiar dacă nu alcătuiesc o teorie distinctă. Prin urmare, în primul caz, Faist (2008) pune recunoașterea rolului din ce în ce mai important al migranților și al comunităților transnaționale/ de diaspora pe seama noilor semnificații dobândite de comunitate și cetățeni, în general, în raport cu statul, și pe diminuarea treptată a prerogativelor politice deținute de statele naționale. Următoarele perspective fac apel la viziunea doctrinei neoliberale cu privire la guvernare și la valențele conceptului de guvernamentalitate[47] (Kunz, 2012; Gamlen, 2011, 2014; Ragazzi, 2009, 2014), care aduc în discuție inclusiv posibilitatea guvernării de la distanță a cetățenilor sau guvernarea prin cetățeni. Vertovec (2005; 1997), pe de o parte, și Shain și Barth (2003), pe de altă parte, explică avântul studiilor despre diasporă supunându-le fie logicii abordării mișcărilor sociale ce derivă din științele sociale, fie abordărilor ce își au originile în teoriile relațiilor internaționale.

Un aspect pe care îl au în comun interpretările prezentate în continuare ține de sugestia pe care o înaintează acestea, pe alocuri dificil de detectat, cu privire la rolul din ce în ce mai erodat al statului și a suveranității acestuia. Chiar dacă unii autori nu sunt de acord cu această perspectivă, cert este faptul că statul, ca formă de organizare, este constrâns să se reinventeze (Levitt și de la Dehesa, 2003) sub influența unor fenomene globale ce nu (mai) pot fi controlate cu ușurință. Printre aceste fenomene globale se regăsesc globalizarea, migrația, intensificarea proceselor transnaționale inclusiv prin implicarea din ce în ce mai frecventă a actorilor transnaționali, a societății civile și a instituțiilor internaționale, dezvoltarea noilor tehnologii, a transportului și a mijloacelor de comunicare, sporirea gradului de „permeabilitate" a granițelor naționale, avântul formelor participative de luare a deciziilor, modele noi de guvernare și guvernanță (*governance*) etc.

În opinia lui Faist, comunitatea, statul și piața reprezintă cei trei piloni pe care se construiește ordinea socială (2008, p. 23). Cu privire la cel dintâi principiu, într-o pledoarie cu privire la emergența imigranților în calitate de actori transnaționali, se argumentează că comunitatea a devenit un pilon al dezvoltării pe parcursul ultimilor 30 de ani, în principal, datorită reevaluării de către organizațiile internaționale a rolurilor pe care le au statul și piața în procesul de

[47] Conceptul de guvernamentalitate a fost dezvoltat de filosoful francez Michel Foucault în anii 1970 și 1980.

dezvoltare. Repoziționarea comunității în curentele intelectuale și de politici cu privire la dezvoltare a avut loc incremental, întreaga evoluție putând fi împărțită în patru etape (Faist, 2008, pp. 24–25). Prima etapă coincide cu anii de după cel de-al Doilea Război Mondial, perioadă în care statul deținea un rol fruntaș în conturarea politicii cu privire la dezvoltare. Teoriile cu privire la modernizare, ce au dominat arena internațională pe parcursul anilor 1950 și 1960, nu atribuiau un rol crucial grupurilor și organizațiilor mici, cu excepția imaginii de simpli receptori ai schimbărilor culturale, politice și economice orchestrate de stat. O schimbare în paradigmă a survenit în anii 1970, în cadrul etapei secunde, atunci când accentul de pe creștere (economică) a fost mutat pe distribuție și echitate, acest lucru conducând în mod inevitabil la sporirea importanței participării cetățenești în chestiuni legate de dezvoltare. Ce-a de a treia etapă, aferentă anilor 1980, este caracterizată de avântul și conturarea pe plan internațional a strategiilor neoliberale și a neoliberalismului, per ansamblu. Pe fundalul evenimentelor din deceniul respectiv (de pildă, criza datoriilor din America Latină și implozia de state post-coloniale din Africa), organizațiile internaționale, precum Banca Mondială, au încurajat implicarea diferitor actori pe piața mondială, pe când alte agenții internaționale au întrevăzut parteneri de încredere în rândul organizațiilor non-guvernamentale de pe plan local, preferând să negocieze cu acestea din urmă decât cu statul. A patra etapă și ultima, cea a anilor 1990, a coincis cu perioada retoricii anti-etatice și a discursurilor rostite în favoarea conferirii unor puteri și prerogative mai largi comunităților și indivizilor, precum și în favoarea promovării unor forme participative de dezvoltare la nivel local. În curentul politicilor publice, statului i s-a retras rolul de mecanism principal ce creează ordine socială, iar comunității i s-a conferit, la rândul său, un rol de mecanism compensatoriu. Prin urmare, și ideile cu privire la globalizarea de „jos în sus"[48] (*globalization from below*) s-au focalizat în mod logic pe diaspora și comunitățile transnaționale, pe fundalul consolidării societății civile și a rolului vădit accentuat pe care îl au cetățenii în procesul de luare a deciziilor și a restrângerii puterii statului.

Interpretările ce aparțin autorilor Ragazzi (2009, 2014), Gamlen (2011) sau Kunz (2012) derivă din doctrina neoliberală și se bazează pe sorgintea filosofică

[48] A se vedea, de asemenea, Appadurai (1996).

a guvernamentalității lui Michel Foucault. În contextul noilor reforme neoliberale, care, la origini, pledau pentru minimizarea rolului statului în gestionarea economiei și a pieței, liderii politici actuali se află în căutarea de noi modalități de optimizare a performanței piețelor prin acțiuni concomitente ce își propun să elimine efectele eșecurilor de piață și să sprijine externalitățile pozitive (Gamlen, 2011; Brinkerhoff, 2011). Guvernamentalitatea (*governmentality*) este definită ca „arta guvernării unui stat printr-un ansamblu de instituții, proceduri, analize și reflecții, calcule și tactici care permit statului să exercite forme complexe de putere asupra populației sale prin forma majoră de cunoaștere a economiei politice și instrumentele tehnice esențiale ale dispozitivelor de securitate" (Demetrescu și Tăut, 2014). Îmbinarea teoretică a celor două paradigme sau viziuni – neoliberalismul și guvernamentalitatea – este susceptibilă să producă o explicație pentru interesul în creștere al statelor față de cetățenii care se află în alte locuri decât spațiul național suveran (în cazul migrației în străinătate, în alt stat decât cel de origine). Astfel, decizia statelor de a-și „extinde simbolic limitele teritoriale" prin (re)stabilirea relațiilor cu acele segmente ale populației ce se află în alte state se fundamentează pe rațiuni preponderent economice, iar potențialele contribuții transnaționale sunt, de fapt, manifestări ale efectelor pozitive ale migrației, cu ajutorul cărora statul poate înlătura eșecurile pieței. Constituirea segmentelor de populație menționate mai sus în diaspora poate fi înțeleasă cel mai bine în contextul mai larg al schimbărilor intervenite în „arta guvernării", precum și în contextul specific în care relațiile dintre autoritate, teritoriu și populație sunt raționalizate, organizate, practicate și legitimate la niveluri transnaționale și internaționale (Ragazzi, 2009). Proliferarea interesului statelor pentu întreținerea legăturilor cu diaspora și cu migranții se desfășoară sub influența guvernamentalității diasporice neoliberale, ce reprezintă un mod de-teritorializat de exercitare a puterii statelor asupra populației și este supranumit „guvernare prin intermediul comunităților". Având ca punct de pornire modelul de funcționare al piețelor, guvernele vor încerca să le inculce norme culturale, valori de auto-responsabilizare și participare activă cetățenilor săi de pe interiorul său și din afara hotarelor sale fizice. În acest fel, unele funcții ale guvernelor sunt transferate altor grupuri de persoane și rețele participante la guvernare, iar rezultatul unor acțiuni de genul acesta constă în obținerea unor cetățeni mai responsabili și a unor comunități

mai implicate în acțiuni care, de regulă, aparțineau în exclusivitate structurilor statului (Gamlen, 2011). Așa cum aceasta are loc, schimbarea nemijlocită constă în mutarea accentului fie de pe modul disciplinar de guvernare[49] – orientat înspre menținerea unor granițe teritoriale clare ale statului în scopuri de securitate și dezvoltare, fie de pe guvernamentalitatea liberală[50], îndeosebi în contextul unui declin al statului bunăstării și al eșecului înregistrat de economiile socialiste. Valențele de ordin politic ale guvernamentalității neoliberale sunt profunde și se datorează, în primul rând, din punctul de vedere al economiei politice globale, geografiei în schimbare a lucrurilor și a persoanelor care trebuie guvernate nu doar la un nivel internațional, ci și la niveluri locale, regionale sau transnaționale. În al doilea rând, conform doctrinei neoliberale, indivizii încep să își revendice dreptul de a participa activ la propria lor guvernare și încetează să reprezinte doar niște subiecți guvernați în mod pasiv, prin diverse politici sociale sau economice, de figura impersonală a unui stat (Ragazzi, 2009, 2014). În al treilea rând, statele nu interpretează dispersia populației ca fiind un fenomen negativ, ci ca pe o oportunitate, ce va fi exploatată ulterior pentru obținerea de resurse economice sau politice. În acest fel, cu ajutorul expedientelor politice simbolice ale statelor, grupurile anterior împărțite în diferite categorii (migranți, refugiați, azilanți politici etc.) sunt redenumite în diaspora, națiuni globale sau

---

[49] Modelul disciplinar de guvernare se anulează în momentul în care un cetățean al unui anumit stat decide să îl părăsească. Din acel moment, în cazul emigranților, mecanismele disciplinare pe care statul le poate exercita asupra cetățenilor prezenți pe teritoriul său sunt inutile. În astfel de cazuri, singura modalitate prin care un stat poate să își „controleze" cetățenii expatriați este presiunea ideologică (Hegel și Peretz, 2005) (de exemplu, familiile şi apropiații celor care reuşeau să emigreze din România în timpul regimului comunist erau deseori supuşi unor presiuni sau unor forme de şantaj din partea structurilor statului).
Această formă de guvernamentalitate presupune că statul formulează la adresa emigranților politici ce încurajează reîntoarcerea, iar diaspora este privită ca o manifestare patologică ce poate fi înlăturată doar prin re-patrierea populației dispersate. Chiar și în acele cazuri în care statele admit existența comunităților de migranți, alcătuiți din cetățeni proprii, și nu le repudiază, primele preferă migrația temporară în detrimentul migrației permanente, respectiv preferă o diasporă incipientă în schimbul unei puternic consolidate. O altă acțiune constă în încurajarea cetățenilor proprii de a-și menține cetățenia statului, deoarece, din punctul de vedere al instrumentelor de control al unui stat cu model disciplinar, deținerea dublei cetățenii reprezintă o garanție a faptului că indivizii sunt controlabili sau chiar manipulabili (Sheffer, 2006).

[50] În accepțiune liberală, în ceea ce privește migrația, problema statului nu constă în depopularea acestuia, ci, dimpotrivă, în suprapopulare, fapt ce constrânge statul să formuleze politici ce încurajează migrația și eliminarea, în acest fel, a surplusului de forță de muncă, în încercarea de a reconcilia numărul mare al populației și resursele limitate de care dispune (Ragazzi, 2009).

națiuni din străinătate (*nations abroad*). În concluzie, frecvența crescută a discursurilor formulate la adresa comunităților transnaționale și diasporice, precum și eforturile sociale și politice asociate cu acestea, pot fi înțelese, în primul rând, prin prisma unui proces politic, finalitatea căruia constă în legitimarea unei schimbări radicale în modul în care guvernele mediază relațiile dintre teritorialitate și putere.

Într-o manieră similară cu cea a autorilor de mai sus, Kunz (2012) argumentează că rolul comunităților de migranți sau al diasporei tinde să se accentueze pe măsură ce acceptăm teoriile neoliberalismului. Neoliberalismul legitimează noi forme de guvernare, nerepudiind, în acest fel, ideea guvernării la distanță (*governing at a distance*). De asemenea, din punct de vedere ontologic, raporturile migranți – țară de origine pot fi interpretate prin prisma metricii euclediene (Kunz, 2012), dacă presupunem că cele două puncte ale distanței obișnuite sunt date de un „aici" reprezentat de migranți și un „acolo" constituit din familiile și indivizii rămași în țara de origine. Conform acestei logici, migranții de „aici" vor contribui negreșit la dezvoltarea societăților și a familiilor de „acolo", devenind, în acest fel, niște agenți ai dezvoltării, iar rolul statului de origine va consta în tentativa de a-i guverna de la distanță pe migranți pentru a le potența capacitățile de dezvoltare (Raghuram, 2009). Prin guvernare de la distanță se subînțelege implicarea în procesul de guvernare sau guvernanță a unor actori non-statali, de pildă organizații internaționale, organizații non-profit sau alți actori privați. O astfel de abordare duce nemijlocit la o reinterpretare a interacțiunilor dintre sfera publică și cea privată, alterând relațiile dintre stat și societatea civilă în favoarea celei din urmă și conferindu-i un statut atât de subiect cât și de obiect în materie de guvernare. Prin urmare, putem afirma că implicarea comunităților din diaspora în guvernarea de la distanță nu contravine, în principiu, logicii neoliberale. În argumentarea poziției sale cu privire la rolul pe care îl pot exercita comunitățile de imigranți în procesul de guvernare, Kunz (2012) face referire la succesul recent al Mexicului în ceea ce privește relația dintre guvern și comunitățile din diaspora (de asemenea, Levitt și de la Dehesa, 2003; Portes, 1999, 2007). Autoarea precizează că prima premisă pentru Mexic, în edificarea acestui stat ca exemplu de bună practică în relația cu cetățenii emigrați, a constat în abordarea unei reprezentări pozitive a emigranților, prin conferirea acestora a unui rol de agenți de dezvoltare sau de antreprenori. Cea de a doua premisă a constat în reinterpretarea

fenomenului migrației. Începând cu anul 2011, oficialii din Mexic au încetat să privească migrația ca fiind o problemă a societății, percepând-o mai curând ca pe o oportunitate. O a treia schimbare conceptuală s-a materializat prin redefinirea națiunii într-o entitate ce transcende frontierele teritoriale pentru a-i include pe toți cetățenii săi, inclusiv pe cei din afara granițelor fizice. Succesul demersurilor ce au aparținut guvernului mexican s-a datorat unei strategii explicite de „curtare" (*courting strategy*) a comunităților de imigranți cu scopul câștigării și a atragerii suportului lor politic și economic[51]. Strategia de atragere a suportului din partea diasporei s-a realizat prin intermediul programelor și politicilor publice ce și-au propus să implice comunitățile de imigranți în procesul politic și cel de dezvoltare. Prin urmare, exemplul Mexicului evidențiază modul în care cele două entități, statul și diaspora (migranții), pot conlucra pentru atingerea unor obiective ce converg de cele mai multe ori (Kunz, 2012). Un alt stat în care retorica și imaginea cu privire la imigranți a înregistrat o schimbare este Republica Populară Chineză. În acest caz, motto-urile tipice ale oficialilor chinezi ce îi îndemnau pe imigranții chinezi să se reîntoarcă în țară pentru a-și servi patria (*return to serve*) au fost înlocuite cu sloganuri ce îi conving pe cei din urmă să își servească patria, fără a include condiția revenirii (*serve the country*) (Faist, 2008, p. 26). În acest context este oportun să menționăm că schimbarea retoricii politice a fost, bineînțeles, însoțită de schimbări în politica publică internă, atât în cazul Mexicului, cât și în cazul Republicii Populare Chineze[52]. Exemplele ce se regăsesc în aceste

---

[51] Strategii similare sunt folosite de guvernele Indiei şi a Republicii Dominicane. Unele state însă preferă să își ignore cetățenii plecați peste hotarele țării, etichetându-i drept inamici ai statului de origine (de pildă, Cuba). Etiopia intră în categoria statelor ce întrețin relații mixte şi complexe cu membrii comunităților de diaspora, ignorându-i şi descurajându-i pe cei din urmă în anumite situații şi solicitându-le sprijinul în altele (Brinkerhoff, 2012).

[52] Reacțiile statelor față de diaspora sau comunitățile de imigranți şi asociațiile acestora au cunoscut, în principiu, un trend evolutiv pozitiv odată cu transformarea în sine a fenomenului migrației. Cu toate acestea, merită să menționăm că unele state, în speță guvernul chinez, implementează politici ce urmăresc, în special, atragerea de investiții şi de capital şi mai puțin atragerea de idei politice cu privire la liberalizarea regimului politic sau idealuri democratice aferente recunoaşterii şi respectării drepturilor cetățeneşti (Newland și Patrick, 2004). Astfel de exemple ne ajută să identificăm deja anumite surse de conflict dintre grupurile de migranți şi statele de origine. Pe de altă parte, este, de asemenea, adevărat că diferite grupuri de migranți contribuie la transferul capitalului economic şi al celui politic în statul lor de origine. În primul caz, cel mai propabil, vom discuta despre oameni de afaceri şi întreprinzători, pe când în al doilea caz va fi corect să presupunem că rolul principal în transmiterea capitalului politic îl au, de pildă, studenții (Collier, 2013).

state în ceea ce privește programele și politicile implementate sugerează că statele și organizațiile formulează programe ce au potențialul de a alimenta și de a consolida obligațiile și angajamentele imigranților față de statele de origine *per se* și instituțiile acestora.

Dacă admitem că diaspora este alcătuită dintr-un grup de oameni care urmăresc să atingă niște scopuri colective, atunci putem explica mobilizarea persoanelor dispersate în cadrul mai multor state ca fiind un mod de manifestare a unui fenomen de mișcare socială[53] (*social movement*) (Vertovec, 1997; 2005). Atunci când privim apariția comunităților diasporice prin optica mișcărilor sociale, înțelegem, de asemenea, că acestea se formează în prezența unor factori care contribuie la angrenarea persoanelor la o diaspora ce deja se află în proces de constituire. Ansamblul factorilor menționați mai sus se referă la oportunități politice (1), structuri și practici de mobilizare (2), și un cadru social real sau imaginar (3). Prin oportunități politice se subînțelege totalitatea mijloacelor existente de comunicare și de transport, dar și contextele legale și instituționale care permit articularea unor revendicări de apartenență la o comunitate și identitate comună a unui anumit grup de indivizi. Consistența și natura *oportunităților politice* vor varia în funcție de contextele regăsite deopotrivă în statele de primire și în cele

[53] La cazul migranților și al membrilor din diaspora poate fi aplicată tipologia lui Albert Hirschman (1970) cu privire la tipurile de reacții pe care le pot avea consumatorii nemulțumiți de calitatea bunurilor/ serviciilor ce le sunt oferite de diverse organizații sau cetățenii nemulțumiți de politicile statului din care fac parte. Clarific în continuare această chestiune. Potrivit lui Hirschman, în relația cu statul, cetățenii care se opun autorităților și riscă, în consecință, să fie oprimați sau persecutați, pot opta să se retragă din raporturile cu statul prin emigrare și părăsirea statului (autorul denumește această acțiune „abandon" – *exit*). A doua opțiune constă în tentativa cetățenilor de a-și face cunoscute nemulțumirile și revendicările prin aducerea la cunoştinţă a acestora, inclusiv prin prezentarea de petiții, propuneri sau organizarea de proteste (cea de-a doua formă de acțiune este definită de autor drept „contestare" – *voice*). În cazul migranților, se înțelege de la sine că aceștia optează pentru abandon, adică *exit*. Atunci când un migrant decide să întrerupă orice relație cu statul de origine, abandonul persistă, însă în momentul în care ne aflăm în prezența unor activități transnaționale, prin intermediul cărora migrantul întreține o relație de ordin politic, economic sau social cu statul, vom spune că acesta deja se află într-o poziție în care contestă în mod direct sau indirect, de la distanță, o serie de acțiuni/ inacțiuni ale statului. De exemplu, o formă de contestare politică este exercitarea dreptului la vot sau mobilizarea pentru cauze politice din partea migranților sau a diasporei. O formă de contestare cu efecte economice este activitatea filantropică sau implicarea în proiecte de dezvoltare de interes local sau național, prin care migranții semnalează unele deficiențe în modul în care statul gestionează treburile publice (*public affairs*) etc. Într-o oarecare măsură, migranții și diaspora pot să apeleze la formele de contestare doar după ce, în prealabil, au parcurs etapa de abandon.

de emigrare. După părerea lui Kastoryano (2002), în cadrul proceselor de migrație, statul de origine devine o sursă de identitate, iar statul de primire devine o sursă de drepturi. Astfel, rezultă un amalgam de drepturi și identități, cultură și politică, state și națiuni (aici îmi vine în gând exemplul refugiaților din Siria; din relatările mass-media deducem că refugiații se identifică puternic cu statul lor de origine, ce a fost devastat de război, și, în același timp, se mobilizează colectiv pentru a obține privilegii și drepturi din partea statelor de tranzit sau de destinație, îndeosebi în cazul în care acestea se află în Europa de Vest). Când statul de primire în care se află migranții este unul democratic, oportunitățile politice vor fi mai vizibile și vor putea fi mai uşor valorificate, fapt ce va favoriza formarea comunității diasporice și a organizațiilor prin care membrii comunității își reprezintă și își apără interesele și opiniile. Prin acest lucru se explică percepția cu privire la interesul crescut al migranților pentru situația politică a țării de baștină. Cu alte cuvinte, migranții pot să aibă un comportament ce denotă un interes pentru politică, deoarece se află în contexte ce încurajează și permit exprimarea de opinii politice și nu prezintă riscuri de amenințări sau repercusiuni din partea autorităților statului de origine. Așadar, e foarte posibil ca unele comportamente și atitudini politice ale migranților să se formeze în timp, odată cu conturarea și maturizarea în sine a procesului de migrație. Asemenea altor participanți la mișcările sociale, migranții vor reacționa la anumite contexte instituționale ce se creează atât în statele de origine, cât și în cele de destinație (Gamson *et al.*, 1996 *apud* Levitt și de la Dehesa, 2003; Portes, 1999). În multe cazuri, oportunitățile politice sunt valorificate imediat, în special de către migranții ale căror drepturi și libertăți cetățenești nu s-au respectat în statul de origine. De regulă, astfel de precedente îi determină pe migranți să fie mai vocali și mai implicați.

În continuare, Vertovec (1997; 2005) argumentează că diaspora ajunge să se contureze cu ajutorul unor *practici și structuri de mobilizare* pe care le utilizează migranții ce încearcă să își transforme inițiativele de tip individual în unele de tip colectiv. Cele mai uzuale structuri de mobilizare sunt asociațiile de migranți și de diaspora/ transnaționale prin intermediul cărora se fac publice discursurile și mesajele întregii comunități. Practicile de mobilizare constau în demonstrații, luări de poziții publice, întruniri etc. Într-un târziu, în urma valorificării oportunităților politice și a practicilor de mobilizare, membrii diasporelor vor ajunge

să acționeze în cadrul unui nou spațiu public, care, după caz, va limita sau va încuraja formele de participare politică ale acestora și va fi în egală măsură caracteristic societăților de origine și de destinație (Smith, 2003). Coeziunea dintre membrii comunităților de diaspora și coerența mesajelor pe care le emit aceştia se datorează unui *cadru social* ce include totalitatea ideilor pe care se sprijină imaginarul comunității. Idei cu ajutorul cărora migranții se definesc ca fiind membri ai comunității transnaționale și care duc la coagularea relațiilor de filiație și a sentimentelor de apartenență. De exemplu, este suficient ca un singur membru al comunității (migranții din prima generație) să califice un loc îndepărtat ca un loc ce reprezintă un „acasă" imaginar sau real, ca acel loc să devină un „acasă" imaginar pentru alți membri (copiii migranților din prima generație). Astfel, referirile constante la anumite evenimente istorice, ce au avut un impact asupra statului de origine, vor declanșa formarea comunității din diaspora și a identității naționale (de exemplu, un astfel de eveniment este Războiul al Doilea Mondial pentru evrei, iar pentru armeni genocidul din 1915–1917).

În contrast cu autorii menționați anterior, în explicațiile teoretice pe care le înaintează, Shain și Barth (2003, pp. 458–460) se prevalează de teoriile constructivismului și a liberalismului, ce fac parte din familia teoriilor relațiilor internaționale. Am decis în cele ce urmează să prezint și această perspectivă, în principal pentru a asigura varietatea opiniilor cu privire la subiectul abordat în acest subcapitol. Așadar, conform constructivismului, statul reprezintă un actor social și, în virtutea acestui fapt, statul nu se comportă neapărat ca un actor rațional axat pe îndeplinirea obiectivelor sale și pe maximizarea utilității sau condus fiind de logica consecințelor, în felul în care acest lucru este prescris de logica raționalismului. Dimpotrivă, statele tind să aibă un comportament adecvat, dictat de un set de reguli și încearcă să își formeze o identitate proprie. Constructivismul afirmă că atât identitățile, cât și interesele sunt determinate de interacțiune socială, de unde reiese că, din punctul de vedere al acestei abordări, diaspora face parte din categoria de actori sociali cu puternice motivații de a se angaja în construcția identității statului. La rândul său, statul se va angaja în promovarea identității naționale printr-un naționalism etnic exercitat la distanță (*long-distance ethnic nationalism*) pentru a-i ține aproape pe cetățenii expatriați sau pentru a-i convinge să se întoarcă în țara natală. Liberalismul respinge

asumpția convențională conform căreia statele sunt singurii actori care îndeplinesc un rol în relațiile internaționale. Acestei păreri îi este contrapusă viziunea din care reiese că actorii principali în relațiile internaționale sunt indivizii, organizațiile internaționale, precum și grupurile ce luptă să își promoveze propriile interese. În urma acestor relații, statul nu mai reprezintă un actor independent, ci un reprezentant al coalițiilor care au reușit să îl captureze și al intereselor celor din urmă. În contextul liberalismului, diaspora este privită ca oricare alt grup de interes. Grupurile ce alcătuiesc diaspora beneficiază de un statut privilegiat, deoarece posedă capacitatea de a exercita influențe atât asupra statelor de origine, cât și asupra statelor de destinație și încearcă să promoveze interesele lor bazate pe identitate, atât direct, prin activități de lobby, cât și indirect, prin furnizarea de informații către diverși actori instituționali (agenți economici, ONG-uri, instituții publice etc.). Un element pe care îl împărtășesc cele două teorii ține de recunoașterea rolului de actori non-statali ai diasporelor, în contextele sociale mai largi și în interacțiunea cu statele (pentru o abordare similară ce derivă din teoriile relațiilor internaționale a se vedea și Esman, 2000; Koinova, 2010).

4.2. Migranții, diaspora și comunitățile transnaționale: potențiali agenți de dezvoltare ai statului de origine?[54]

Dacă în capitolul al doilea al lucrării am analizat legătura dintre migrație și dezvoltare, prin referiri și trimiteri multiple la autori din literatura de specialitate care susțin existența unei relații pozitive între migrație și dezvoltare, în continuare mi-am propus să investighez rolul pe care literatura de specialitate îl prescrie nemijlocit migranților în dezvoltarea statului de origine.

Când spun „migranți", mă raportez deopotrivă la migranții economici, din prima generație (cum e cazul cetățenilor emigranți ai Republicii Moldova), dar și la indivizii din a doua sau chiar a treia generație de migranți (Portes, 1999; Foner și Dreby, 2011; Portes și Rumbaut, 2001). Așadar, am parcurs referințele

[54] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/522. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Politici și strategii de implicare a migranților și a membrilor din diaspora în dezvoltarea statului de origine", 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 1(38), pp. 40–61.

bibliografice renunțând la constrângerile de ordin terminologic și făcând abstracție de distincția dintre migranți, membri ai comunităților din diaspora sau ai comunităților transnaționale. Din punct de vedere temporal, rolul, potențialul de dezvoltare și implicarea migranților și a membrilor din diaspora în sferele politice și social-economice ale statului de origine sunt prezentate în toate cele trei ipostaze: pe termen scurt, mediu și lung. Atunci când vorbim despre contribuția migranților la dezvoltarea statului de origine, este nevoie ca lucrurile să fie analizate de o manieră prospectivă (Ionescu, 2006), întrucât înseși procesele de migrație, fie acestea temporare sau permanente, pot să dureze ani sau chiar decenii.

Pe de altă parte, pentru discuția pe care am demarat-o este important să ținem cont de faptul confirmat că migranții tind să se hotărască dacă urmează să se stabilească permanent într-un stat de destinație și, eventual, să adere sau să înființeze o comunitate diasporică, doar după ce emigrează și dobândesc statutul de imigranți. Un ansamblu întreg de considerații emoționale și raționale îi vor determina pe migranți să adere în continuare la identitatea lor psiho-simbolică și națională, păstrând, în consecință, legăturile cu locul de baștină. În pofida statutului lor de actori transnaționali, migranții posedă un grad înalt de autonomie în relația cu statul de origine, de aceea, unii dintre aceștia pot să îl influențeze prin decizia de a menține așa-numitele relații transnaționale sau să îl evite, să îl eludeze atunci când decid să neglijeze orice legătură cu acesta (Hegel și Peretz, 2005). Sheffer (2006) consideră că decizia individuală sau colectivă de a menține *habitus*-ul identitar este prima condiție pentru stabilirea unei diaspore. Cu toate acestea, diaspora nu poate să fie formată și să continue să existe în lipsa aparținătorilor săi și a unor forme minimale de organizare. Anume capacitatea de organizare sau mobilizare este trăsătura definitorie a unei entități diasporice, cu ajutorul căreia se realizează diferența dintre migranți și membri ai diasporei. De aceea, mărimea diasporei nu se constituie prin însumarea numărului de imigranți de o anumită etnie dintr-un anume stat de origine. Dimpotrivă, comunităților diasporice li se vor alătura doar o parte dintre reprezentanții unei etnii/ națiuni, ceilalți fiind asimilați sau integrându-se cu succes în societatea-gazdă[55]. Astfel

[55] Cu toate acestea, alți autori sunt de părerea că integrarea migranților în statul de destinație nu influențează în mod negativ intensitatea activităților transnaționale sau capacitatea de organizare a acestora (Itzigsohn și Saucedo, 2002).

de cazuri sunt frecvente înseosebi în rândul statelor vestice, cu o lungă tradiție democratică. Unii autori susțin că, într-un fel, condițiile economice și politice pe care le găsesc migranții în acele state contribuie la „diluarea" sau atenuarea sentimentului de apartenență al migranților la o altă națiune (Sheffer, 2006; Chaitin, Linstroth și Hiller, 2009; Rother și Nebe, 2009).

Așadar, e de necontestat faptul că orice experiență a migrației, fie această pozitivă sau negativă, va fi în mod inevitabil însoțită de schimbare. Statele, migranții și familiile lor, comunitățile ce se află la cele două capete ale procesului de migrație vor parcurge etape de transformare, iar realitățile/ lumile (*lifeworlds*) economice, politice și social-culturale ale tuturor actorilor și entităților implicate în proces vor fi alterate, remodelate și restructurate. De pildă, dacă ne poziționăm atenția asupra migranților în sine, vieților acestora au, de regulă, un parcurs pozitiv, dacă și experiența migrației este una pozitivă: un loc de muncă sau venituri relativ constante, un nivel de trai decent și satisfăcător, statut legal de ședere în țara de destinație etc. Bineînțeles, gradul de comparație pe care îl vom folosi ca să descriem un proces de migrație cu un sold pozitiv va fi determinat de forma propriu-zisă a migrației: de exemplu, nu toți migranții economici reușesc să obțină beneficiile anticipate pe de urma migrației, pe când un student care se află la studii în străinătate și decide să își prelungească șederea pe termen nelimitat, întrucât i s-a făcut o ofertă de muncă tentantă, categoric poate fi descris, cel puțin din punctul de vedere al migrantului *per se*, ca un exemplu de succes.

Printre altele, pe lângă beneficiile imediat palpabile, de genul câștigurilor materiale, consecințele pozitive ale migrației, care nu se fac simțite pe termen scurt, constau în dobândirea de noi cunoștințe, abilități, contacte sociale, statut și prestigiu social și resurse financiare. Uneori în mod involuntar, imigranții și membrii comunităților diasporice sunt marcați de experiența de care au parte în țările de destinație, și, în acest fel, aceștia influențează la rândul lor statele de origine în varii feluri (am discutat într-un capitol anterior despre remitențe sociale). Pe mulți dintre imigranți și membri ai diaspora, nu doar experiențele, dar și oportunitățile de creștere profesională sau personală de care au parte, îi determină să contribuie, prin diverse mijloace, la dezvoltarea statelor de origine.

Primele și cele mai evidente contribuții, pe care le delimităm cu ajutorul literaturii din domeniu, sunt cele de ordin economico-financiar. După cum am

constatat deja, practicile economice ale imigranților în principal constau în efectuarea de remiteri bănești, consum și investiții. Acestea pot fi împărțite în patru categorii mari: (1) transferurile bănești constituind remitențe; (2) consumul de servicii, precum telecomunicațiile, serviciile de transport, alte tipuri de bunuri ce sunt asociate ca provenind din țara de origine; (3) investițiile de capital; și (4) donațiile pentru organizații filantropice ce colectează fonduri destinate indivizilor, grupurilor și, per ansamblu, comunităților din țările de origine (Orozco, 2008; Orozco *et al.*, 2005). Din anumite perspective, migranții îndeplinesc un rol însemnat chiar și în menținerea economiei globale. Rosenau (2003) menționează că aceștia sunt protagoniștii-cheie în cadrul așa-numitor „proximități distante”[56] (*distant proximities*): în demersurile lor de a preîntâmpina desfacerea familiilor și de a le menține întregite, migranții au un rol atât de important, încât prin practicile și activitățile lor contribuie la integrarea în economia globală a statelor de origine și a celor de destinație (pentru o altă contribuție importantă, a se vedea și Portes, 2003).

Pe lângă capitalul financiar pe care îl asociem cu binecunoscutele remitențe și investiții, migranții și structurile sociale transnaționale ale acestora sunt capabile să mobilizeze în numele dezvoltării statului de origine și alte forme de resurse. Faist (2008), Glick Schiller și Faist (2009), Levitt și Glick Schiller (2008) menționează experiența profesională și cunoștințele imigranților, precum și ideile politice cu privire la formele de guvernământ, drepturi, responsabilități și democrație[57].

[56] În lucrarea sa *Distant Proximities: Dynamics Beyond Globalization*, James Rosenau propune termenul „proximități distante” pentru a desemna acele realități ale vieții ce integrează şi fragmentează relații ce se formează atât în interiorul frontierelor, cât şi în afara lor. În denominarea oferită, termenul „frontiere” pare să fie utilizat într-un sens destul de larg, deoarece însuşi autorul pledează pentru astfel de abordări conceptuale: „[...] proximitățile distante nu sunt doar nişte inter-relații, ce se pot discerne imediat şi pot fi înțelese cu uşurință. Proximitățile distante cuprind tensiunile dintre centru şi periferie, dintre sistemele naționale şi cele transnaționale, dintre comunitarianism şi cosmopolitanism, dintre culturi şi subculturi, dintre state şi piețe, dintre urban şi rural, dintre coerență şi incoerență, dintre integrare şi dezintegrare, dintre centralizare şi descentralizare, dintre universalism şi particularism, dintre viteză şi spațiu, dintre local şi global – acestea sunt doar unele dintre contradicțiile evidente ce, în prezent, determină mersul evenimentelor şi dezvoltarea sau declinul instituțiilor.” (pp. 4–5).

[57] Literatura de specialitate cu privire la legătura dintre migrație şi instituțiile democratice este în general limitată. Cu toate acestea, există asumpții conform cărora instituțiile sunt influențate în mod pozitiv de nivelul mediu al capitalului uman în țara de origine a imigranților şi de extinderea diasporei țării de origine (Collier, 2013). Prin contactul cu instituțiile democratice din statele-gazdă şi prin simpla asistare la derularea practicilor unui stat de drept, migranții

În funcție de structura transnațională la care ne referim, dezvoltarea comunităților în cadrul statului de origine capătă contururi și semnificații diferite. Spre exemplu, în cazul unor comunități rurale, prin dezvoltare se subînțelege o îmbunătățire semnificativă a infrastructurii și a modului de furnizare a serviciilor publice de bază, cum sunt educația și sănătatea (Guarnizo, 2003). În cazul unor rețele transnaționale de afaceri sau al „antreprenorilor transnaționali", dezvoltarea presupune întrevederea unor oportunități de investiții destinate afacerilor deja existente sau instituirea de noi inițiative economice în țara de baștină (Riddle, 2008; Nicholson, 2004; Portes, Guarnizo și Haller, 2002), pe când în cazul așa-numitor comunități epistemice transnaționale (sau a diasporei științifice – *scientific diaspora*) dezvoltarea semnifică asigurarea unor fluxuri neîngrădite de cunoștințe și transfer de abilități (Brinkerhoff, 2012; Meyer și Brown, 1999; Tajeda și Bolay, 2010). În fine, pentru comunitățile naționale, cum sunt kurzii sau palestinienii, un nivel mai înalt de autonomie politică sau chiar formarea unui stat național independent constituie prima și cea mai importantă definiție a dezvoltării (Faist, 2008, p. 27). Indiferent de frecvența practicilor și de tipul lor, acestea reflectă atașamentul simbolic, nostalgic și material al imigranților față de țările natale (Orozco, 2008; Sheffer, 2006; Patterson, 2006).

Migranții și copiii migranților care locuiesc în străinătate sunt văzuți de guvernele statelor de origine ca intermediari eficienți ce joacă rolul unor brokeri pentru investiții străine[58] (Faist, 2008, p. 30; Newland și Patrick, 2004). Având

„descarcă" modelele democratice ale statelor în care se află și le transferă la nivelul statelor de origine, îndeplinind astfel un rol de agenți în transmiterea și promovarea valorilor occidentale (Collier, 2013; a se vedea și Glick Schiller și Faist, 2009, 2012; Nyberg-Sørensen, Van Hear şi Engberg-Pedersen, 2002; Portes, 1999).
Într-unul dintre puținele studii cu privire la Republica Moldova, în care se analizează legătura dintre migrație și schimbare politică, este corelat numărul de migranți din anumite localități cu rezultatele alegerilor parlamentare din anul 2009 (Mahmoud *et al*, 2012). Printre altele, concluzia finală a studiului este că rezultatele la alegeri și victoria partidelor pro-europene se datorează voturilor exprimate de migranții care se aflau în străinătate în momentul alegerilor și de cei recent reveniți în Moldova.

[58] Spre exemplu, emigranții din India stabiliți în SUA, în Silicon Valley, au contribuit la dezvoltarea regiunii Bangalore din India şi la transformarea acesteia într-un hub indian al industriei tehnologiei informaționale. Un alt caz edificator este cel al diasporei chinezeşti care contribuie cu 50% la totalul investițiilor străine directe din China. În cazul Indiei, această contribuție se apropie de 16%, în domeniul investițiilor din sectorul IT (Brinkerhoff, 2012, p. 77). În literatura de specialitate, dar, mai ales, în studiile realizate pentru diverse organizații internaționale de consultanții de politici publice, India și China sunt considerate modele de succes în ceea ce

această calitate, ei redirecționează capitalul și resursele financiare, înlesnesc accesul la piețe noi și influențează ratele de schimb valutar sau influențează active non-financiare, cum sunt transferul de idei și abilități, și sprijinul politic (Newland, 2004). Așadar, în funcție de tipul contribuției și de tipul de dezvoltare avut în vedere, migranții și reprezentanții diasporei sunt portretizați ca fiind agenți ai dezvoltării și ai inovării, investitori transnaționali, promotori ai comerțului și turismului, activiști politici și susținători ai păcii și ai valorilor democratice, dar și instigatori la conflict (Kunz, 2012; Vertovec, 2004, 2008; Dufoix, 2008; Hausmann, 2015; Nicholson, 2004; Comisia Europeană, 2005; Portes, Escobar și Radford, 2007; Newland și Patrick, 2004; Vertovec, 2005).

Cu referire la relațiile pe care le au cu statele de origine, Sheffer (2006) îi descrie pe migranți și pe membrii din diaspora într-o manieră cvasi-lirică, atribuindu-le calificative precum asertivi, nostalgici și încrezători. Într-un fel, aceste trăsături nu sunt deloc întâmplătoare, deoarece au potențialul de a crea determinanții psihologici și cognitivi ce favorizează accentuarea rolului și implicarea migranților în dezvoltarea statelor de origine în calitate de agenți și promotori ai dezvoltării.

De multe ori, implicarea și aportul migranților nu sunt doar individuale, ci și colective[59], realizându-se prin intermediul grupurilor formale sau informale

privește relația statului cu migranții și diaspora. Din același registru, alte două exemple, mai apropiate geografic de noi, sunt Irlanda și Israel (Newland și Patrick, 2004; Leclerc și Meyer, 2007; Agunias și Newland, 2012; Newland și Tanaka, 2010).

În anul 2006, după ce conflictele din Afganistan au mai pierdut din intensitate, grație activităților de lobby și eforturilor depuse de diaspora afgană, compania Coca-Cola a decis să investească în această regiune 25 de milioane de dolari pentru a deschide în Afganistan o fabrică de îmbuteliere a băuturilor (Riddle și Nielsen, 2011).

[59] În discuțiile cu privire la diaspora, contribuțiilor colective ar trebui să li se acorde o atenție mai mare decât contribuțiilor individuale, deoarece însuși termenul de diaspora sugerează existența unei colectivități, ai cărei membri împărtășesc unele caracteristici sau idei comune (Ionescu, 2006).

Pentru cei care fac parte din aceeași diasporă, ambiția de a-și menține identitatea etnică într-un alt stat decât cel de origine constituie liantul social și, odată ce este recunoscut acest fapt, membrii individuali se vor solidariza și vor forma entități și organizații diasporice care vor dezvolta diverse inițiative, menirea cărora va consta în acordarea unui sprijin cultural, politic și social pentru statul de origine (Sheffer, 2006).

Într-o altă ordine de idei, determinanții contribuțiilor colective reprezintă o combinație de factori socio-culturali și politici, printre care putem enumera sentimentul de solidaritate, dorința de a dobândi o poziție respectabilă în locul de origine, sentimentul de patriotism al migranților (Guarnizo, 2003; Østergaard-Nielsen, 2009).

concrete sau virtuale, în care comunicarea este facilitată de internet sau prin intermediul asociațiilor de migranți sau de diaspora[60] ce se constituie, cu timpul, în statele de primire (Portes, Escobar și Radford, 2007; Orozco *et al*., 2005; Morales și Jorba, 2010; Østergaard-Nielsen, 2009). Implicarea colectivă sau agregată sub forma participării unui grup de persoane, va avea, în mod evident, un impact mai mare asupra dezvoltării, în comparație cu acțiunile individuale ocazionale, având chiar potențial de transformare socială (*social change*). După părerea lui Portes, impactul social sau economic al remiterilor sau al investițiilor imobiliare se rezumă la consecințele pozitive de ordin personal, în timp ce acțiunile colective ale migranților pot transforma în bine comunități întregi sau chiar națiuni (2003). Dacă continuăm șirul exemplelor și facem trecerea de la contribuțiile la dezvoltare și modalitățile de implicare individuale la cele de grup[61], vedem că în literatura de specialitate sunt menționate și alte forme de implicare, ce apar atunci când migranții optează pentru a se alătura unor grupuri de advocacy (ce pledează în fața guvernelor naționale cu privire la aspectele ce țin de dezvoltarea țărilor lor de origine); alții se implică în activități filantropice (inclusiv prin strângeri de fonduri sau remitențe colective) sau de voluntariat în cadrul unor organizații

---

Cu toate acestea, contribuțiile individuale nu sunt mai puțin importante. Dacă sunt agregate, acestea au un efect semnificativ asupra economiei și a practicilor socio-culturale ale unui stat. Contribuțiile individuale sunt mai puțin vizibile pe termen scurt și dificil de detectat, de aceea, determinarea efectelor pozitive ale acestora va avea loc treptat, pe parcursul unei perioade mai îndelungate de timp.

60 Scopul așa-numitor asociații ale statelor sau ale comunităților de origine (*hometown associations – HTA, hometown organizations – HTO*) este acela de a permite migranților ce provin din aceleași regiuni să mențină legăturile cu locurile de baștină și să contribuie prin sprijin material la susținerea acestora (Orozco și Rouse, 2007; Orozco *et al*., 2005; Nyberg-Sørensen, 2004; Newland și Patrick, 2004). Pe plan internațional, migranții mexicani din SUA dețin întâietatea în ceea ce privește numărul asociațiilor de migranți înființate și impactul pozitiv al acestora asupra modernizării comunităților ce beneficiază de acțiunile migranților. Și în Europa, migranții ghanezi și nigerieni din Marea Britanie au adaptat modele similare ce constau în mobilizarea de persoane și resurse (Nilsson, 2001; Marchand, Langley și Siegel, 2015). Printre altele, migranții care participă la organizarea entităților de tipul asociațiilor sau al organizațiilor descrise mai sus, îndeplinesc, de fapt, rolul primilor exponenți ce compun, într-un spațiul transnațional, o cetățenie activă a celor ce nu se mai află pe teritoriul statului de origine. Prin urmare, ar fi greșit să credem că asociațiile migranților generează avantaje doar pentru rezidenții statelor-sursă.

61 În cazul în care implicarea în dezvoltarea statului de origine se face prin intermediul unor grupuri organizate, cum ar fi, de exemplu, comunitățile de diaspora, atunci solidaritatea ce coagulează participarea migranților este descrisă ca fiind una focalizată, însă în cazurile în care indivizii implicați în dezvoltare sunt anonimi și nu le este cunoscută identitatea, vom spune că solidaritatea este una de tip difuz (Brinkerhoff, 2012).

sociale sau de mediu ce își desfășoară activitatea în statele de origine (Brinkerhoff, 2012; Dhesi, 2010; Portes și Landolt, 2000 *apud* Guarnizo, Portes și Haller, 2003; Portes, Escobar și Radford, 2007; Ionescu, 2006; Koff, 2016; Østergaard-Nielsen, 2009).

În cazul acțiunilor ce se materializează în contribuții colective, migranții îndeplinesc fie rolul de filantropi, fie de antreprenori sociali (Dhesi, 2010). Spre deosebire de filantropi sau donatori, ale căror contribuții la proiectele sociale sunt în exclusivitate de natură bănească, antreprenorii sunt capabili să mobilizeze și alte resurse de la nivelul comunității. Deseori, ei sunt inițiatorii și susținării unor proiecte, asumându-și inclusiv un rol de reprezentare atât în comunitatea din statul de origine, cât și în cea din statul de primire. Tot ei sunt cei care în cadrul activității de antreprenoriat social vor întâmpina rezistență și indiferență din partea instituțiilor birocratice formale ale statului de origine.

După cum am putut constata deja, contribuțiile migranților și ale membrilor comunităților transnaționale sau diasporice pot să difere în mărime sau importanță, în funcție de problema, demersul sau inițiativa cărora se adresează (socială, politică, economică, culturală etc.). De aceea, este posibil să discernem între contribuții mai reduse ca amploare și deseori mai puțin vizibile – la nivel micro, și contribuții cu un impact semnificativ și extins – la nivel macro. Clasificările la nivel macro și micro, oferite de autoarea Jennifer Brinkerhoff (2011, pp. 41–42; 2012), cuprind următoarele avantaje competitive ale potențialului de dezvoltare al migranților și al membrilor din diaspora[62]:

- Datorită contactului direct pe care îl au cu contextele care necesită dezvoltare, migranții reușesc să internalizeze caracteristicile fenomenului și să îl înțeleagă corect și în profunzime; de asemenea, înțelegerea fenomenului le conferă o poziție în procesul decizional cu privire la problema în cauză; (nivel macro)
- Migranții au deseori acces la diverși actori-cheie din statele de origine sau de destinație (de exemplu, ambasade sau consulate, organizații non-profit,

[62] În diverse grade de analogie, enunțurile expuse de Brinkerhoff sub titlul de „avantaje competitive ale diasporei” au fost menționate și de Kuznetsov (2006), Newland și Patrick (2004), Ionescu (2006), Agunias și Newland (2012), Newland și Tanaka (2010), Nkongolo-Bakenda și Chrysostome (2013), Riddle și Nielsen (2011), Chikanda, Crush și Walton-Roberts (2016).

ministere de resort sau autorități publice etc.), fapt ce le conferă flexibilitate și oportunitatea de a colecta informații și resurse prin mijloace transnaționale; (nivel macro)

- Migranții sunt cei care pot să emită atenționări sau să sensibilizeze opinia publică, autoritățile, statele cu privire la probleme care, în alte situații, ar fi fost neglijate; (nivel macro)
- Contribuie la consolidarea transparenței și a responsabilității, prin alertarea publicului sau a decidenților politici asupra cazurilor de corupție sau a celor în care au loc încălcări ale drepturilor omului; (nivel macro)
- Constituie un grup de interes capabil să influențeze deciziile și să faciliteze implementarea, precum și monitorizarea implementării acestora; (nivel macro)
- Participă la dezbateri publice prin diseminarea informațiilor către membrii care fac parte din același grup (atât în statul de primire, cât și în cel de origine), reprezintă vocile celor neglijați și marginalizați, participă în calitate de membri în comisii oficiale sau alte structuri de luare a deciziilor; (nivel macro)
- Furnizează servicii, mobilizează energiile și resursele productive, oferă feedback donatorilor și guvernelor; (nivel micro)
- Furnizează și articulează expertiza tehnică; se implică în consolidarea capacității tehnice și manageriale a diverselor entități din statul de origine; (nivel micro)
- În statele de origine, furnizează servicii populației marginalizate sau dezavantajate din zone mai puțin accesibile; (nivel micro)
- Îndeplinesc rolul de intermediari pentu diverși actori, de exemplu, reprezintă liantul în relaționarea și comunicarea dintre autorități și zonele de origine; (nivel micro)
- Oferă informații despre proiecte, donatori și obiectivele comunității; (nivel micro)
- Își mențin interesul și angajamentul față de locurile de baștină în pofida eventualelor provocări sau obstacole; (nivel micro)
- Sunt dispuși să facă sacrificii pentru a servi și a sprijini locul de origine; (nivel micro)
- Efectuează investiții în proiecte și cauze mici, care se află în afara sferei de interes a marilor organizații internaționale sau a guvernelor; (nivel micro)

- Posedă o perspectivă diferită și au mai multă credibilitate în fața unor stakeholderi; (nivel micro)
- Posedă o mai bună înțelegere a perspectivelor și a procedurilor operaționale, ce se datorează experienței acumulate în statele de origine și cele de destinație; (nivel micro)
- Beneficiază de o capacitate crescută de inovare și convingere, ce reiese din înțelegerea valorilor și a practicilor culturale persistente în zonele de origine și destinație. (nivel micro) (Brinkerhoff, 2011, pp. 41–42; 2012)

Dincolo de perspectiva pozitivă în care sunt prezentați, de cele mai multe ori, migranții și membrii comunităților transnaționale/ diasporice, este necesar să tratăm obiectiv impactul pe care îl au acești actori asupra dezvoltării sau a progresului. Înainte de toate, ar fi binevenit să recunoaștem că se poate întâmpla ca migranții să nu fie suficient de bine informați cu privire la aspectele ce țin de nevoile de dezvoltare politică, socială sau culturală a țării de baștină. De asemenea, în promovarea inițiativelor pe care le au, aceștia deseori afișează intenții părtinitoare. Alteori, motivele pentru care migranții se implică în anumite activități derivă dintr-un altruism ce poate fi pus la îndoială, deoarece aceștia urmăresc fie să obțină niște beneficii personale intrinseci de tipul unui statut social sporit, fie să marcheze în sens pozitiv, bineînțeles, evoluția comunității părăsite în urma emigrării (Itzigsohn și Saucedo, 2002; Riddle și Nielsen, 2011; Nkongolo-Bakenda și Chrysostome, 2013). Contribuțiile migranților, cu precădere cele colective, se materializează în fapte doar odată cu implicarea altor actori statali sau non-statali, deoarece migranții rareori sunt unicii decidenți într-o anumită problemă, în pofida apartenenței lor la o categorie distinctă de stakeholderi importanți.

4.2.1. Resursele și tipurile de putere ale migranților ca agenți ai dezvoltării statului de origine

Capitalul migranților și al diasporei – cel uman, social și financiar – reprezintă cu certitudine o resursă de dezvoltare utilă pentru o mare parte din statele de origine. Pentru ca potențialul de dezvoltare al migranților și al diasporei să poată fi evaluat, angrenat și, ulterior, pus în valoare, se face necesară îndeplinirea unor condiții de primă importanță. Mai întâi de toate, se consideră că înclinațiile comunităților de migranți de a se implica în dezvoltarea statului de origine depind

de o serie de factori, printre care mărimea demografică a comunității, gradul de coeziune dintre membrii acesteia, abilitatea comunității de a genera și de a menține un sentiment de identitate comună (Shain şi Barth, 2003). Eficiența acțiunilor migranților și ale diasporei va fi dată de motivația intrinsecă, natura și echilibrul relațiilor dintre diaspora, statul de origine și cel de destinație, coincidenta inițiativelor migranților cu interesele politice ale statelor de origine (Hagel și Peretz, 2005; The Economist, 2003; Orozco, 2008; Ionescu, 2006; Careja, 2013). Factorii de mai sus sunt endogeni și se relaționează nemijlocit la comunitatea de migranți, dar, dincolo de aceştia, dorința și capacitatea migranților de acționa vor fi, de asemenea, determinate de factori exogeni, care se află în afara sferei de influență a migranților, ca, de exemplu, contextele social-politice, politicile de migrație și interesele politice ale statelor de origine și destinație (Özden, Rapoport și Schiff, 2001; Hegel și Peretz, 2005), opțiunile ideologice ale statului de baștină față de expatriați etc. (respingere, tolerare, acceptare, apreciere) (Shain și Barth, 2003; Hausmann, 2015; Sheffer, 2006).

O altă condiție se referă la faptul că participarea și contribuțiile diasporei sunt facilitate atunci când membrii acesteia au acces la putere sau la resurse. Dacă facem referire la putere în general, foarte utilă pentru discuția ulterioară se dovedește a fi clasificarea surselor de putere ce aparține lui Uphoff (2003, p. 5). Autorarea identifică șase tipuri de putere: economică, socială, politică, informațională, morală și fizică. Puterea economică sau resursele economice rezidă în drepturile și controlul deținut de indivizi asupra proprietății, a forței de muncă și a capitalului. În urma exploatării bunurilor și a serviciilor, indivizii acumulează active și mijloace pe care le utilizează pentru atingerea obiectivelor, manifestându-și puterea în acest fel. Puterea socială derivă din statutul și poziția socială, bazându-se pe rolurile sociale sau pe capacitatea de a îndeplini o serie de criterii ce generează respect și apreciere din partea persoanelor terțe. Resursele sociale pot fi „consumate" fără a urmări un scop în sine sau pot constitui un reper în exercitarea puterii. Resursele politice se conturează ca urmare a deținerii unor roluri de autoritate, fapt ce îi îndreptățește să acționeze în numele statului sau a unei autorități și să utilizeze resurse instituționale pentru a asigura aplicarea hotărârilor. Informațiile sau cunoştințele ce se dovedesc a fi productive, benefice sau necesare conturează puterea informațională. Resursele morale alcătuiesc a

patra categorie de putere și se bazează pe legitimitatea acordată decidenților, precum și deciziilor și rolurilor acestora într-un sistem de guvernare în care indivizii acceptă faptul că deciziile luate de anumiți actori sunt corecte și adecvate. În fine, ultima categorie de putere se bazează pe resursele fizice, alcătuite din forța fizică pe care persoanele doresc și pot să o pună în aplicare pentru a-i constrânge pe alții să coopereze sau să se supună.

Revenind la sursele de putere pe care le-ar putea exploata membrii comunităților din diaspora, Brinkerhoff menționează puterea economică, puterea socială (constând în integrarea statutului social bazat pe rolurile sociale sau în respectarea unor valori sociale acceptate), puterea politică (constând în abilitatea de a influența exercitarea autorității), puterea morală (legitimitatea percepută a acțiunilor) și puterea informațională. Singurul tip de putere care nu a fost „împrumutat" de la Uphoff este puterea fizică, deoarece Brinkerhoff (2009) este de părerea că puterea fizică nu le este de folos migranților în situațiile în care statele de origine și cele de destinație sunt entități democratice și productive din punct de vedere economic.

Se crede că pe măsură ce imigranții vor avea acces la celelalte tipuri de resurse sau de putere, potențialul de dezvoltare și de participare al acestora va crește semnificativ, alimentând, în acest fel, dorința de a menține și de a obține mai multă putere. Cu privire la sursele de putere, Brinkerhoff (2012) emite o atenționare importantă: cele cinci aspecte ce edifică capacitatea diasporei nu pot exista decât în societățile viabile din punct de vedere democratic și economic. Mai mult decât atât, în cazul statelor cu democrații neconsolidate, membrii comunităților de migranți sunt descurajați să investească și să contribuie la transferul de abilități (Brinkerhoff, 2012). Chiar și atunci când acesta există și poate fi valorificat, potențialul de dezvoltare se diminuează semnificativ când structurile și mecanismele care stau la baza statului-sursă sunt non-existente sau instabile (Skeldon, 2008).

4.2.2. Câteva modalități de integrare a migrației și a migranților în strategiile naționale și locale de dezvoltare

Politicile, precum și experiențele cu privire la modalitățile optime de implicare în dezvoltare ale comunităților de migranți pot fi caracterizate ca aflându-se deocamdată într-o fază embrionară. Doar relativ recent, actorii implicați în for-

mularea politicilor publice au început să ia în considerare potențialul și semnificația migranților ca actori colectivi ai schimbării (Faist, 2008; Vertovec, 1997) (toate acestea pe fundalul discuțiilor inițiate de un șir de organizații și instituții internaționale despre care am discutat în capitolele anterioare). Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen (2002) argumentează că pentru a reconcilia politicile în materie de migrație și dezvoltare, este nevoie ca migranții și diaspora să fie recunoscuți ca surse ale dezvoltării pe plan internațional. Din acest motiv, se justifică demersurile ce își propun să investigheze îndeaproape rolul nemijlocit al migranților și al asociațiilor de migranți, printre care și comunitățile diasporice, în dezvoltarea unor regiuni sau state.

Orozco (2008) menționează că strategiile de dezvoltare actuale ar trebui cu precădere să introspecteze aspecte și legături cu privire la diaspora. Într-una dintre lucrările sale, autorul (2008) analizează potențialul de dezvoltare al comunităților de diaspora, identificând totodată o serie de factori ce ar putea împiedica maximizarea deplină a eforturilor de dezvoltare ce provin din partea comunităților de migranți. În Caseta 2 sunt prezentate recomandările de urmat, dar și obstacolele ce pot fi întâlnite în situațiile în care se încearcă consolidarea legăturii dintre diaspora și dezvoltare.

Caseta 2: *Recomandări și impedimente relevante în discuția cu privire la legăturile dintre diaspora și dezvoltare*

Recomandări:

1. Distincția dintre cele trei dimensiuni cu privire la diaspora și dezvoltare: dezvoltare în cadrul diasporei, dezvoltare prin intermediul diasporei, dezvoltare de către diaspora[63];

[63] Cea dintâi dimensiune, dezvoltare în cadrul diasporei (*development in the diaspora*) își propune să asigure bunăstarea și progresul diasporelor în cadrul comunităților diasporice propriu-zise, referindu-se la valorificarea potențialului intelectual, financiar și politic al migranților prin utilizarea rețelelor deja existente în țara de destinație, cu scopul inițerii antreprenoriatului etnic, al legăturilor culturale şi al mobilizării sociale a migranților (de exemplu, Coreea de Sud). A doua dimensiune, dezvoltare prin diaspora (*development through the diaspora*) presupune modalități prin care comunitățile de diaspora utilizează legăturile lor globale difuze pentru a facilita bunăstarea economică şi socială a diasporelor și a statului de origine (ne putem referi la exemplul Chinei). A treia dimensiune şi ultima, dezvoltare de către diaspora (*development by the diaspora*) se materializează în fluxurile de idei, bani şi suport politic direcționate în exclusivitate către țările de origine. Relevant pentru a treia dimensiune este cazul Israelului care, cu aportul grupurilor

2. Înțelegerea și orientarea înspre acele activități economice ce corespund fiecărei dimensiuni: dezvoltare în cadrul diasporei, dezvoltare prin intermediul diasporei, dezvoltare de către diaspora;

3. Recunoașterea limitelor structurale cu privire la contribuțiile economice ale diasporei la dezvoltare și sprijinirea mediilor împuternicite (*empowered*)/ facilitatoare;

4. Conștientizarea existenței formelor diferite de participare în cadrul diasporei și a faptului că nu toți imigranții participă la activități de dezvoltare;

5. Dezvoltarea unor mecanisme instituționalizate de comunicare cu diaspora. Aceste mecanisme prespun (1) un dialog cu liderii; (2) investiții de resurse instituționale pentru politici de mobilizare a migranților și a descendenților lor, (3) mecanisme de comunicare instituțională ce asigură un contact sistematic și legitim cu diaspora, (4) crearea de comun acord a unei agende de politici publice ce afectează atât migranții, cât și guvernele statelor de origine.

Impedimente:

1. Reticențele experților în dezvoltare cu privire la rolul pe care îl pot avea migranții în dezvoltare.

2. Cunoștințe și informații limitate cu privire la prezența, activitatea și calitatea diasporei sau a comunităților de migranți.

3. Lipsa expertizei din partea diasporei și a capacității de mobilizare.

4. Reticența pe care o afișează comunitatea academică în ceea ce privește dezvoltarea unor noi modele teoretice cu privire la diaspora și dezvoltare și construirea unor noi metode de studiu/ măsurare/ cercetare.

5. Importanța și influența valențelor politice în ceea ce privește migrația.

6. Comunicarea slabă cu diaspora sau lipsa desăvârșită a comunicării cu diaspora.

Sursa: Tradus și adaptat după Orozco (2008)

Pentru a crește potențialul de dezvoltare al migranților, în speță pentru statul de origine, interacțiunea dintre comunitățile de imigranți și state trebuie să se petreacă în cadrul unor strategii bine definite ce urmăresc, în funcție de context, fie să scadă costurile de tranzacție ale remitențelor, fie să promoveze investițiile și turismul sau așa-numitul comerț/ consum „nostalgic" în rândul și din partea migranților, fie, cel mai important, să formuleze politici care își propun să mențină legătura cu comunitățile de migranți prin toate mijloacele instituționale posibile (Orozco, 2008; Nyberg-Sørensen, 2004; Agunias și Newland, 2013).

sale de diaspora, beneficiază de sprijin politic și financiar semnificativ din partea Statelor Unite ale Americii (a se vedea Mohann, 2000 *apud* Patterson, 2006; Orozco, 2007).

De asemenea, Orozco (2008) precizează, cu privire la potențialul de dezvoltare al comunităților de migranți, faptul că procesul de dezvoltare sustenabilă prin intermediul diasporei implică aplicarea de reforme structurale ce vizează inechitățile din statele de origine, precum și politicile cu privire la democrația financiară și acumularea de active sau capital. În contextul unui interes crescut pentru migranți și diaspora, unii autori avertizează că, în mod intenționat sau nu, o parte dintre politicieni sau membri ai comunităților științifice tind să plaseze o povară și o responsabilitate prea mare pe umerii migranților și ai membrilor diasporei, în ceea ce privește contribuția acestora la dezvoltarea statului de origine, în acest fel promovând și perpetuând un mit despre modul în care poate fi promovată dezvoltarea (Skeldon, 2008; Orozco, 2008; de Haas, 2010; Ionescu, 2006; Newland și Patrick, 2004). Prin urmare, ținând cont de considerentele enumerate mai sus, ar fi greșit ca migranții și membrii din diaspora să fie considerați responsabili pentru dezvoltarea statului lor de origine. În acest sens, este cert faptul că dorința migranților de a contribui la modernizarea sau dezvoltarea țării de baștină este complementară unui set de politici și strategii ce urmăresc maximizarea beneficiilor migrației.

În demersurile aferente parcurgerii și revizurii literaturii de specialitate, se poate lesne observa că studiile ce vizează în mod specific tipurile de acțiuni pe care guvernele statelor furnizoare de migranți le pot implementa cu scopul creării unor contexte favorabile pentru creșterea contribuțiilor imigranților, pot fi caracterizate ca fiind puțin numeroase. Din considerentele enumerate mai sus, precizez în cele ce urmează că în elaborarea lucrării m-am sprijinit mult pe opiniile exprimate de autoarea americană Jennifer Brinkerhoff, care par să fie practice și reușesc cel mai mult să se apropie de abordările de politici publice, având și o aplicabilitate mai pronunțată. Pentru a evalua gradul în care un stat favorizează implicarea membrilor săi expatriați din diaspora în dezvoltarea sa, Brinkehoff propune și de data aceasta un set de întrebări, echivalente unei „liste de verificare”, care poate să fie aplicată cu succes în cercetările empirice. Fără a stabili o prioritate între acestea, lista inventariază următoarele aspecte-cheie cu privire la fiabilitatea strategiilor și a politicilor formulate de statele de origine (2012):

(1) măsura în care cadrul legal al statului de origine sprijină activitățile economice transnaționale ale emigranților;

(2) măsura în care membrii din diaspora au acces la poziții de autoritate în societate;
(3) măsura în care reprezentanții diasporei pot influența factorii decizionali;
(4) măsura în care membrii diasporei au acces la resurse fizice și la informații ce le permit să influențeze o agendă publică; precum și
(5) măsura în care cauza pentru care pledează reprezentanții diasporei este percepută ca fiind legitimă de către reprezentanții statului de origine.

4.2.3. Migranții – capital uman de neînlocuit? Câteva concluzii

În definitiv, cine sunt și cum îi putem numi, totuși, pe acești indivizi care și-au părăsit locurile strămoșești pentru o perioadă de timp pe care nu o putem defini și măsurile căreia se încadrează între „pentru ceva vreme" (temporar) și „pentru totdeauna" (permanent) și care mențin anumite legături cu acele locuri ancestrale? Pentru statele-națiuni, aceștia sunt cetățeni emigrați; pentru concetățenii lor, ei sunt persoanele care avut curajul să își caute un rost în viață într-o țară străină, iar pentru cei care îi studiază ei reprezintă o comunitate transnațională sau o diasporă. Cu privire la rolul în creștere al diasporei, în literatura de specialitate s-a sugerat ca aceasta să fie conceptualizată ca o categorie guvernamentală de actori (Larner, 2007), în timp ce alți autori pledează pentru includerea diasporelor și a asociațiilor înființate de migranți în suita actorilor non-statali, alături de corporațiile transnaționale, organizațiile non-profit și organizațiile internaționale (Ragazzi, 2012; Brinkerhoff, 2008, 2012; Morales și Jorba, 2010; Koinova, 2010) (aceste păreri sunt în concordanță cu explicațiile de sorginte liberală sau neoliberală prezentate în secțiunile anterioare). În susținerea opiniilor lor, acești autori argumentează faptul că aportul semnificativ adus la dezvoltarea statelor de origine ale imigranților are loc anume prin intermediul organizațiilor de diaspora, care facilitează cu precădere angajamentele și activitățile transnaționale civice și politice. Astfel, bazându-se pe similitudinile dintre asociațiile înființate de imigranți și ONG-uri, acești autori utilizează în studiul organizațiilor de diaspora teoriile aplicabile organizațiilor non-profit cu privire la relațiile dintre stat și ONG-uri sau potențialul de dezvoltare al celor din urmă. În aceeași ordine de idei, în virtutea asimilării și asemănării organizațiilor de diaspora cu organizațiile non-guvernamentale (Faist, 2000b; Morales și Jorba, 2010; Newland și Patrick, 2004),

vom spune în continuare că pentru a asigura participarea diaporei la dezvoltarea țărilor de origine, guvernele acestora trebuie să întreprindă cel puțin următoarele acțiuni:

(1) să îmbunătățească cadrul legal și politicile publice ce vizează relația cu migranții și diaspora și valorificarea potențialului lor de dezvoltare;
(2) să edifice și să consolideze capacitatea inter și intra-sectorială a structurilor sale administrative, ce au ca prerogative comunicarea și menținerea relațiilor cu diaspora;
(3) să identifice modalități prin care să răspundă la nevoile, revendicările și preferințele cetățenilor din stat și din afara statului;
(4) să stabilească și să mențină o serie de mecanisme de control, responsabilitate și de feedback în relația cu diaspora;
(5) să mobilizeze și să aloce resurse publice și investiții destinate derulării de activități cu și pentru diaspora (Brinkerhoff, 2007; a se vedea în acest sens și Newland și Patrick, 2004).

Fiind văzuți ca aparținători la o societate civilă extinsă a statului pe care l-au părăsit, membrii diasporei pot îndeplini roluri tipice, atribuite, de regulă, societății civile și organizațiilor non-guvernamentale, constând în furnizarea anumitor tipuri de servicii, agregarea intereselor sau a reprezentării, monitorizare și policy advocacy (Brinkerhoff, 2012, p. 76). Portes (1996a) este de acord cu analogia dintre corporații, pe de o parte, și rețelele de migranți, comunitățile transnaționale sau asociațiile pe care le înființează migranții în statele de origine, pe de altă parte. Toate formele de organizare ale migranților sunt produsul secundar al mijloacelor de comunicare și al serviciilor de transport îmbunătățite, al reglementărilor favorabile din domeniul comerțului internațional etc. Migranții din comunitățile transnaționale sunt pentru structurile lor de organizare, ceea ce angajații sunt pentru corporații, adică resursă umană, doar că spre deosebire de membrii din corporații, calificările și abilitățile profesionale sunt înlocuite de capitalul social, informațiile, încrederea și contactele pe care migranții le împărtășesc între ei.

4.3. Raporturile statului de origine cu migranții. Politici, (in)acțiuni și strategii de valorificare a potențialului de dezvoltare al migranților[64]

Interesul relativ recent manifestat față de migranți și diaspora poate fi înțeles prin prisma deciziilor statelor de a se comuta la asemenea comunități și de a crea legături cu acestea, ințiativele de acest gen transformându-se treptat în decizii și mecanisme de politică publică internă și externă. Deși, la prima vedere, am fi tentați să le atribuim în întregime statelor de origine meritul pentru propunerea măsurilor ce vizează crearea și consolidarea relațiilor cu migranții, studiile de specialitate și părerile autorilor din domeniu susțin versiunea opusă. Portes (1999, 2007) și alții subliniază că în majoritatea cazurilor, schimbarea intervenită în atitudinea statelor din care provin migranții față de ultimii se datorează amplificării activităților și practicilor transnaționale ale migranților. Așadar, ar fi mai corect să privim acțiunile guvernelor statelor-sursă, constituite dintr-un registru variat de politici și strategii, ca o reacție la adresa activităților politice, economice și social-culturale prin care migranții întrețin relații cu familiile, apropiații, comunitățile și instituțiile din locul natal.

Pe de altă parte, transformarea procesului de migrație, în sensul permanentizării acestuia, a condus la realitatea în care din ce în ce mai mulți migranți temporari, în urma revizuirii planurilor de viață și a condițiilor de *exit-entry*, au optat să se stabilească permanent într-un loc sau altul. Alteori, statele sunt puse în poziția de a-și redefini relația cu diaspora, deoarece acest lucru este dictat de o serie de modificări politice sau geostrategice majore ce au cauzat o criză politică internă a identității naționale (Smith, 2003; Vertovec, 2005; Gamlen *et al.*, 2013). În astfel de circumstanțe, pentru statele de origine, migranții devin niște parteneri strategici mai importanți decât alte grupuri de actori interni sau externi (Newland și Patrick, 2004). De exemplu, după destrămarea Uniunii Sovietice, Armenia și-a profilat raporturile cu diasporele formate la începutul secolului al

[64] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/522. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Politici și strategii de implicare a migranților și a membrilor din diaspora în dezvoltarea statului de origine", 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 1(38), pp. 40–61.

XX-lea (nu neapărat în sens pozitiv) (Tölölyan, 2014; Ponossian, 2003), iar în Republica Moldova, în cadrul discursurilor politice oficiale, primele referiri explicite cu privire la contribuțiile valoroase pe care le au migranții pentru dezvoltarea țării, le putem spicui după 2009, an în care puterea a fost preluată de partidele politice declarate pro-europene, după aproape un deceniu marcat de guvernarea partidului comunist din Moldova și o migrație economică în masă a populației.

Așadar, chiar dacă inițial au fost constrânse să își revizuiască pozițiile ideologice și politice față de cetățenii pe care nu îi guvernează în mod direct, guvernele statelor de pornire au devenit gradual conștiente de necesitatea și utilitatea menținerii unor relații „cordiale” cu migranții și comunitățile transnaționale/ diasporice. În prezent, pentru unele state este chiar important să aibă o „diaspora” proprie, din rațiuni economice (potențial investițional al migranților), politice (oferirea sprijinului și manifestarea loialității față de puterea politică)[65], simbolice (construirea sau menținerea identității naționale) sau demografice (încurajarea migrației de revenire) (Dufoix, 2008; Newland și Patrick, 2004; Ionescu, 2006; Vertovec, 2005)[66]. Astăzi asistăm la tendința din ce în ce mai accentuată a statelor de a include în diaspora până și acele grupuri de emigranți care au fost în mare măsură deja asimilate de statele de destinație (Brubaker, 2005). Potrivit autorului Itzigsohn (2002 *apud* Levitt și de la Dehesa, 2003, p. 589; Portes, 1999; Vertovec, 1999) statele sunt puse în situația de a-și reformula politicile astfel încât acestea să îi vizeze și pe cetățenii din afara hotarelor fizice, în principal, din cauza poziției perifice pe care le ocupă statele de origine în geopolitica lumii (spre exemplu, Republica Moldova se află la periferia Europei/ Uniunii Europene, dar și la periferia CSI-ului sau a așa-zisei „zone de influențe” rusești), a constrângerilor legate de procesul de democratizare sau a problemelor și dificultăților cu

[65] Conform ONU, în perioada 2000–2008, peste 20% dintre statele în curs de dezvoltare din întreaga lume accentuau în strategiile lor naționale, prin care se propuneau măsuri de reducere a sărăciei, faptul că migranții sau diaspora sunt actori importanți pentru creștere economică, modernizare, dezvoltare etc. (Secretariatul General al Organizației Națiunilor Unite, 2010 *apud* Gamlen, 2014).

[66] La nivel informal, în statele de destinație se realizează o ierarhie a altor state în funcție de cât de puternice sunt acestea și diasporele lor pe plan internațional (astfel de cazuri sunt Israelul sau Armenia cu diasporele lor din SUA, bine reprezentate în Washington și datorită activității intense a grupurilor de lobby).

care se confruntă cetățenii unui anumit stat pe durata aflării lor în statele de destinație (discriminare, marginalizare, statut ilegal etc.) (Portes, Guarnizo și Haller, 2002). Or, o altă explicație ipotetică simplistă ar consta în ideea că unele guverne naționale ce devin, practic peste noapte, interesate de soarta indivizilor ce au emigrat în străinătate, imită, de fapt, politicile altor state mai dezvoltate sau cu care se învecinează (țările din America Latină au formulat pe rând politici și strategii pentru diaspora, luând exemplul Mexicului). De asemenea, organizațiile internaționale, de tipul OECD, ONU, Banca Mondială, USAID sau Organizația Internațională pentru Migrație (IOM) oferă recomandări și sprijină frecvent statele în demersurile lor de a (re)stabili relația cu diaspora sau migranții (și în acest caz Republica Moldova reprezintă un caz emblematic). De altfel, în prezent, o bună parte a programelor și a politicilor de diaspora se formulează ținând cont de sugestiile și exemplele de bune practici pe care le înaintează marile organizații interguvernamentale (Ionescu, 2006; Gamlen *et al*., 2013, 2014). Pe de altă parte, dacă ne bazăm pe ideea de guvernamentalitate, pe care am explicat-o într-unul din capitolele anterioare, apariția politicilor de diaspora se justifică în contextul încercărilor statelor de a „modela” sau „dirija” comportamentul și deciziile migranților (Page și Mercer, 2012), politicile în sine reprezentând instrumente de politici publice cu niveluri medii și minime de intervenție, după caz. În fine, într-o anumită măsură, dorința guvernelor de a încorpora tipuri noi de politici, precum cele de diaspora, reiese și din faptul că acestea se raliază la principiile de bună guvernanță (*good governance*) promovate la nivel internațional, iar politicile de diaspora le ajută să se legitimeze în fața diverșilor parteneri de dialog naționali și internaționali.

Una dintre dilemele care apar în contextul migrației se referă la raportul care ar trebui să existe, pe de o parte, între persoanele care dobândesc statutul de migranți odată cu luarea deciziei de a emigra și de a părăsi țara de origine, și statul în sine, ca o entitate ce pierde un membru sau mai mulți din totalitatea cetățenilor pe care îi guvernează, pe de altă parte. În scenariul descris mai jos, în raport cu cetățenii care nu se află pe teritoriul său național, orice stat poate să adopte una din următoarele poziții: (1) non-intervenția externă (*external non-interference*), (2) non-intervenția internă (*internal non-interference*) și (3) non-preferința (*non-preference*) (Gamlen, 2008). Non-intervenția externă (1) derivă

din accepțiunea conform căreia un stat nu ar trebui să se implice în viețile cetățenilor săi ce locuiesc pe teritoriul altui stat. Folosind acest argument, putem afirma că orice stat de origine ce formulează politici publice adresate diasporei sau comunităților de cetățeni migranți, încalcă, de fapt, suveranitatea statului de emigrare prin acțiunile sale. Non-intervenția internă (2) se referă la norma liberală care susține că orice persoană care nu acceptă autoritatea unei entități statale este liberă să plece din acel loc fără repercusiuni sau interferențe din partea statului pe care îl părăsește. Argumentul non-intervenției interne se sprijină pe ideea că un stat ce formulează politici ce îi vizează pe membrii comunităților de migranți își exercită în mod inevitabil și nemijlocit autoritatea asupra migranților, indiferent de locul în care se află aceștia. Non-preferința (3) face referire la faptul că un stat ar trebui să ofere înainte de toate privilegii cetățenilor ce se află pe teritoriul său în detrimentul persoanelor ce au reședința sau s-au stabilit în afara acestuia[67]. O contradicție a ultimei poziții este ilustrată de exemplul statelor ce conferă membrilor diasporei drept de vot și alte drepturi sociale ce pot fi exercitate de către aceștia în țara de baștină, în acest fel transformându-i pe cei din urmă într-o categorie de cetățeni străini non-rezidenți ce au un statut privilegiat în raport cu ceilalți cetățeni ai statului (Gamlen, 2008; Faist, 2010)[68].

Pentru Alen Gamlen (2008) argumentele în favoarea implicării diasporei în afacerile interne/ externe ale statului de pornire și a întreținerii unor relații „cordiale" dintre statul de origine și migranți, se sprijină și reies din concepția cosmopolitismului, constând în (1) eficiență globală (*global efficiency*) și (2) multiculturalism global (*global multiculturalism*).

Argumentul eficienței globale (1) se referă la faptul că cooperarea la nivel mondial în domeniul migrației nu este posibilă decât dacă politicile statelor de

[67] Este suficient să ne amintim de discuțiile ce se poartă în timpul alegerilor prezidențiale din România sau ale celor parlamentare din Republica Moldova, pe tema drepturilor și libertăților politice pe care ar trebui să le aibă migranții. Cel puțin pe durata campaniilor electorale, există voci care se întreabă dacă cetățenii care nu rezidează într-un stat ar trebui să participe la toate procesele democratice și ar trebui să fie îndreptățiți să își exprime opțiunile politice, ale căror consecințe nu îi vor afecta în mod direct pe ei înșiși, ci pe cei care locuiesc în respectivul stat.

[68] Un exemplu ar fi diaspora indiană, alcătuită din două categorii de persoane: prima categorie sunt toți cei care dețin cetățenia statului indian, dar nu locuiesc în India (*non-resident Indian*), iar cea de-a doua categorie este formată din cei care nu dețin cetățenia statului, însă au origini în India sau sunt considerați descendenți ai celor care au emigrat la un moment dat din India (*person of Indian origin*).

origine sunt abordate concomitent cu cele ale statelor de primire. Politicile publice cu privire la migrație alcătuiesc, de cele mai multe ori, un ansamblu de legi, reglementări și măsuri de implementare. Componentele acestora, de regulă, nu alcătuiesc un tot întreg coeziv, probabil și din cauza faptului că politicile publice provin de la diverse niveluri guvernamentale (ministere, agenții, birouri și/ sau direcții) și sunt influențate de grupuri ce au interese diferite și contradictorii (Özden, Rapoport și Schiff, 2001). Atât dezbaterile cu privire la guvernanța globală, cât și cele cu privire la studiile de migrație tind să atribuie politicii de migrație un rol cu preponderență de reglementare a fluxurilor de persoane. Această viziune contribuie la excluderea din cadrul larg de analiză a statelor din care provin imigranții (Gamlen, 2008; de asemenea, Ragazzi, 2009). Cu toate acestea, relațiile ce se creează între statele de origine și diaspora acestora încep a avea un rol important în reglementarea migrației internaționale: aceste conexiuni influențează modul în care migranții se identifică și se organizează, modul în care migranții se raportează la statele de origine și la cele de destinație, precum și modul în care „statul-donator” de imigranți interacționează cu statul-gazdă. Gamlen emite o atenționare conform căreia îndreptarea atenției în exclusivitate asupra politicilor de imigrație îl privează pe cel ce analizează problematica migrației de capacitatea de a studia fenomenul din toate perspectivele sale. Din această cauză, autorul accentuează că orice imigrant este, în același timp, și un emigrant, care, în virtutea legăturilor pe care le menține cu patria sa, are dreptul să nu fie neglijat atunci când se are în vedere creșterea eficienței și a echității efectelor migrației pentru toți actorii implicați în acest proces.

Prin urmare, asistăm la înființarea unui imperativ pentru actorii decizionali de la nivel global: dacă se intenționează asanarea mecanismele de reglementare a migrației pe plan internațional, sunt necesare soluții ce vizează îmbunătățirea modului în care statele de origine se raportează la diaspora, inclusiv prin reconcilierea acestor relații cu politicile de migrație ale statelor de destinație. Multiculturalismul global (2) se referă la argumentul că statele naționale ar trebui să își guverneze propriile afaceri într-un mod compatibil cu viziunile de la nivel global (Gamlen, 2008). Această idee este în concordanță cu aserțiunea lui Will Kymlicka (2005) cu privire la multiculturalismul liberal de la nivel național. Kymlicka este de părerea că statele trebuie să protejeze practicile culturale ale

minorităților sale („protecție externă"), însă doar în măsura în care acestea nu se intersectează cu cultura reprezentanților majoritari. În situația contrară, statul ar fi constrâns să apeleze la așa-numita „restricție internă", prin care autoritatea națională interzice practicile culturale ale minorităților care restricționează libertatea celorlalți membri ai comunității. Prin transpunerea acestei linii de gândire în context global și aplicarea ei la exemplul statelor de origine a imigranților, putem afirma că acestea ar trebui să protejeze drepturile cetățenilor săi emigrați, însă fără a restricționa libertatea acestora (Gamlen, 2008). Un asemenea argument ar putea constitui un reper normativ pentru conturarea rolului pe care l-ar putea avea, în procesul de guvernare a migrației la nivel internațional, statele ce se confruntă cu emigrarea.

Politicile de diaspora (*diaspora politics/ policies*) pot fi definite ca fiind un ansamblu de politici sau instituții de stat ce se adresează membrilor statului respectiv, în situațiile în care cei din urmă locuiesc în afara granițelor statului. Politicile și instituțiile derivă din aparatul de stat și se impun în afara granițelor acestuia, putând lua diverse forme: instrumente economice, culturale, politice, simbolice și legale ale statelor, politici ce implică reforme birocratice și conferirea de drepturi pentru emigranți, politici ce urmăresc încurajarea și atragerea investițiilor din partea emigranților, precum și crearea unor servicii publice pentru cetățenii ce se află în afara țării (Gamlen, 2006). Politicile și strategiile de diaspora se află în concordanță cu ideile ce reies din conceptul de guvernanță (*governance*), deoarece sfidează modul tradițional de abordare a economiilor și a relațiilor dintre state și cetățeni, și promovează interacțiunea și un proces decizional participativ, la care iau parte statele, migranții și organizațiile acestora. Scopul politicilor de diaspora este acela de a crea forme de organizare fluide și non-teritoriale ce transcend granițele naționale și de a transnaționaliza guvernamentalitatea statului, prin intermediul căreia cetățenii săi expatriați devin „guvernabili" prin construirea, manipularea și normalizarea unor instrumente și tehnici de guvernare publică (Foucault, 2008 *apud* Gamlen, 2008).

În ultimii 10–15 ani, așa-numitele politici de diaspora, ce constau în demersuri ale statelor de a identifica, mobiliza, organiza și a-și promova propria diasporă, s-au înmulțit considerabil. În plus, accentuarea globalizării și sporirea accesibilității fizice sau virtuale, realizată cu ajutorul infrastructurii și al serviciilor

de transport și al telecomunicațiilor, alcătuiesc șirul de argumente macro-structurale ce explică conturarea unui domeniu nou în sfera politicilor publice (Ragazzi, 2009). Bineînțeles, acțiunile statelor ce formulează politici de diaspora au și un substrat strategic și tactic: statele sunt interesate de resursele pe care le pot furniza migranții sau diaspora, per ansamblu. Larner (2006), Riddle și Nielsen (2011), Gamlen *et al.* (2013), Newland și Tanaka (2010) sunt de părere că statele de mici dimensiuni și cele care nu au acces la resurse pentru a-și menține economiile sau care nu dispun de capacitatea de a-și crea un mediu favorabil pentru atragerea de investitori străini, vor fi cu precădere interesate să își influențeze diaspora prin stabilirea de legături cu reprezentanții acesteia, inițierea și implementarea de proiecte comune, acțiuni de fundraising și furnizare de asistență tehnică, precum și prin menținerea unui mediu prielnic pentru comunicare și schimb de informații. Oricum ar fi, un lucru interesant însă constă în faptul că în pofida intențiilor declarate sau disimulate pe care le afișează statul de origine, în mare parte, atitudinea pe care o va avea acesta față de migranți și diaspora, se va reflecta în mod concomitent în practicile și politicile implementate.

În tentativa de a clasifica repertoriul politicilor de diaspora, Gamlen (2006) aplică criteriul referitor la modul în care acestea contribuie la extinderea și transcenderea cetățeniei dincolo de granițele teritoriale ale statului, astfel decelând între (1) politici pentru edificarea/ dezvoltarea comunității ce urmăresc să fortifice și să aducă recunoaștere comunităților de diaspora, precum și (2) mecanisme ce urmăresc extinderea privilegiilor și a obligațiilor pentru aparținătorii la comunitățile de diaspora. De asemenea, autorul (Gamlen, 2006) conchide că majoritatea guvernelor formulează *ad hoc* și în mod arbitrar politicile ce vizează cetățenii expatriați, fapt ce reflectă în timp interesele și traiectoriile istorice diferite ale instituțiilor statului. Deseori, problemele comunităților de migranți, fiind oarecum similare cu cele deja existente pe agenda politică internă a statului, nu beneficiază de aceeași atenție din partea factorilor de decizie. Prin urmare, se poate afirma că relativ puține guverne naționale tratează politicile publice cu privire la diaspora ca fiind un domeniu distinct, aceste acțiuni transpunându-se în diverse mecanisme ale statului ce pot avea un impact semnificativ asupra diasporei, însă eșuează în a o face, deoarece sunt lipsite de coerență, consecvență și coordonare. Conform autorilor Levitt și de la Dehesa (2003; a se vedea și Newland și Patrick, 2004),

forma și eficiența politicilor ce se adresează comunităților de migranți vor depinde în egală măsură de mărimea și capacitatea de organizare a comunităților din străinătate, dar și de capacitatea instituțiilor statului de pornire de a formula și de a implementa politici publice credibile și, nu în ultimul rând, de rolul pe care și-l asumă partidele politice în raport cu membrii comunităților de migranți.

Printre argumentele ce susțin eficientizarea politicilor de diaspora, se regăsește și ideea conform căreia interesele țărilor de origine sunt traduse în fapte prin intermediul unor politici viabile și prin integrarea principiului bunei guvernări la nivelul relațiilor dintre stat și diaspora, în acest fel înlesnind posibilitatea explorării, valorificării și exploatării de către guvernele naționale a legăturii dintre migrație și dezvoltare (Chikanda, Crush și Walton-Roberts, 2016; Larner, 2016). În continuarea acestui gând, Gamlen (2006) susține că implicarea comunităților de migranți conferă statului o serie de instrumente ale unor politici publice *imperative și transnaționale*, care, la rândul lor, generează *oportunități* unice pentru dezvoltarea țării.

De curând, literatura de specialitate a abordat cu hotărâre tematicile ce vizează relațiile dintre guvernele statelor de origine și membrii comunităților de migranți. Acest interes s-a materializat într-o serie de categorisiri cu privire la tipurile de relații și parteneriate ce pot exista între un stat și diaspora sa. Una dintre clasificările de acest gen, pe care se bazează argumentele din această lucrare, ne este oferită de Brinkerhoff (2012). Din această sursă distingem faptul că în raport cu cetățenii săi emigrați, un stat poate să îndeplinească cinci roluri distincte ce vor determina și agendele publice ale decidenților, dar și tipul măsurilor și al instrumentelor de politici publice adresate diasporei: (1) mandant (*mandating*), (2) facilitator (*facilitating*), (3) finanțator (*resoucing*), (4) partener (*partnering*) și (5) susținător (*endorsing*) (Anexele 1.1 și 1.2[69]). De remarcat este faptul că în fiecare dintre cele cinci ipostaze, guvernele se erijează în actori participativi și parteneri activi pentru diaspora. În acest spectru pentagonal diferă modalitățile

[69] Toate cele cinci roluri au fost ilustrate în Anexele 1.1 şi 1.2, cuprinse la sfârşitul lucrării. În primul tabel au fost contrapuse rolurile statelor, delimitând resursele de putere ale acestora, politicile, strategiile, acțiunile, domeniile și entitățile inițiatoare (Anexa 1.1). În cel de al doilea tabel au fost identificate o serie de acțiuni specifice, prin intermediul cărora guvernele sprijină comunitățile de migranți: facilitarea contribuțiilor prin remitențe, acțiuni de filantropie, transfer de cunoştințe, încurajarea dezvoltării prin investiții şi afaceri, precum şi formularea de politici publice relevante (Anexa 1.2).

de implicare și actorii, respectiv, strategiile și sursele de implicare. Așadar, în ceea ce privește primul rol, mandatarea (*mandating*) (1) se referă la existența unui cadru legal ce afectează diaspora și reglementează aspecte precum cetățenia (de exemplu, dreptul la vot și deținerea dublei cetățenii), dar și drepturi de bază ce permit migranților să inițieze activități în statele de origine, alături de reglementările cu privire la înființarea de organizații non-guvernamentale sau dezvoltarea unei afaceri. În același context, legislația cu privire la accesul la informațiile publice, transparența decizională și participarea cetățenilor la procesul de formulare a politicilor publice, poate contribui la extinderea sau restrângerea rolului guvernelor în raport cu membrii din diaspora. Fiabilitatea prevederilor legislative permite reprezentanților din diaspora să se familiarizeze cu programele și politicile guvernamentale, să obțină informații de interes public și să se angajeze într-un proces de comunicare cu oficialii publici. Bineînțeles, o precondiție în sensul îndeplinirii de către un guvern a rolului de mandant, rezidă în existența unor structuri politice democratice ce permit și asigură dezvoltarea socio-economică a tuturor actorilor societali, printre care și diaspora. În calitate de facilitator (*facilitating*) (2), guvernul statului de origine oferă stimulente non-financiare cetățenilor săi din străinătate. Exemplele de stimulente constau în recunoașterea diasporei ca parte componentă a statului, în inițiative ce urmăresc îmbunătățirea unor aspecte ale vieții cetățenilor stabiliți peste hotarele țării, în îndeplinirea unui rol de mediator între diferitele grupuri de diaspora, în organizarea întrunirilor pentru membrii din diaspora și a vizitelor diplomatice, precum și în înființarea unor agenții guvernamentale specializate, menite să asigure colaborarea cu organizațiile de migranți constituite și să urmărească întărirea capacității celor din urmă (de exemplu, în Republica Moldova în anul 2012 a fost înființat Biroul pentru Relații cu Diaspora) (pentru o analiză detaliată a instituțiilor al căror rol principal a fost definit de relația cu diaspora, a se vedea Gamlen *et al.*, 2013). De asemenea, în calitate de facilitatori, guvernele se angajează în negocieri cu instituțiile omoloage ale statelor de destinație (guverne, ministere de resort etc.), cu privire la extinderea unor drepturi ale cetățenilor săi, precum dreptul de ședere sau dreptul la muncă[70].

[70] Ilustrativă pentru această exemplificare este situația imigranților români de etnie rromă din Marea Britanie și Franța, precum și implicarea autorităților române în negocieri cu cele două

Rolul unui guvern finanțator (*resoucing*) (3) presupune acordarea de finanțare directă, constând în completarea contribuțiilor filantropice provenite din partea membrilor din diaspora și sprijinirea investițiilor în afaceri efectuate de către cetățenii emigrați. Pe lângă finanțarea directă, susținerile financiare din partea guvernelor includ introducerea de stimulente financiare, precum scutirile de taxe, ce au menirea să ajusteze politicile fiscale și să încurajeze contribuțiile diasporei[71]. Rolul de partener (*partnering*) (4) plasează guvernul și organizațiile din diaspora într-o relație bazată pe interes reciproc ce presupune urmărirea unor beneficii comune, în care cele două categorii de stakeholderi se află într-un raport de forțe echilibrat. Guvernele colaborează, comunică și se consultă cu diaspora și nu întreprind măsuri latente prin care încearcă să o controleze. În astfel de situații, partenerii valorifică avantajele competitive, iar guvernele inițiază mecanisme și proceduri ce permit entităților publice să se angajeze în parteneriate de încredere cu organizațiile din diaspora. Membrii comunităților de migranți se implică nemijlocit în articularea politicilor publice și inițiază propriile proiecte de dezvoltare, răspunzând, în același timp, la solicitările venite din partea guvernului partener[72].

În fine, cea de a cincea ipostază identificată de Jennifer Brinkerhoff (2012), atribuie guvernului statului de origine un rol de susținător (*endorsing*) (5) al cetățenilor stabiliți în alte zone geografice. O astfel de înfățișare se referă la acțiuni ce popularizează, elogiază și încurajează cazuri individuale sau organizații din diaspora, în acest fel consolidând valorile culturale și influențând atitudinile persoanelor rămase în și plecate din țara de origine. Altfel spus, aprobarea venită din partea guvernelor naționale (re)confirmă valoarea cetățenilor emigranți în fața întregii societăți și le conferă legitimitate în calitate de agenți ai dezvoltării,

state, menite să obțină fie amânarea, fie relaxarea unor măsuri de sancționare din partea autorităților britanice sau franceze ce urmau să fie aplicate cetățenilor români din cauza creşterii numărului de migranți rromi şi a cazurilor de dezordine publică intens mediatizate în presă.

[71] Am menționat într-unul dintre capitolele anterioare exemplele de politici în care guvernele naționale mobilizează și direcționează investițiile migranților sub forma remitențelor garantând paritatea acestora prin contribuții simultane de la nivel central, regional și/ sau local.

[72] Ministerul Afacerilor Externe din Ghana, alături de Asociația Medicilor Ghanezi din Olanda şi Organizația Mondială pentru Migrație, au instituit un parteneriat ce implică schimbul de cunoştințe şi expertiză dintre medicii ghanezi şi cei emigranți în Olanda. În cadrul programului, cadrele medicale emigrate prestează servicii în spitalele din Ghana sau oferă asistență medicală virtuală (prin internet) pentru o perioadă maximă de trei luni (Brinkerhoff, 2012; *idem* Nilsson, 2011).

contribuind la construirea statutului lor social. Acțiunile ce reies din genul acesta de comportamente ale guvernelor statelor de origine conferă resurse sociale și morale membrilor din diaspora, întărind puterea și capacitatea celor din urmă[73]. În funcție de rolul în care se erijează și de tipul de instrumente structurale pe care le construiește prin politicile sale, un stat poate să încurajeze sau să împiedice inițiativele și implicarea migranților, contribuind în acest fel fie la consolidarea, fie la diluarea relației cu migranții și diaspora.

Aliniindu-se la aceeași perspectivă, într-o altă lucrare de-a sa, Alan Gamlen (2006, 2008) reorganizează politicile de implicare a diasporei în trei calupuri[74], care, de altfel, se suprapun peste cele cinci tipuri de comportament al statelor identificate de Brinkerhoff. Prima categorie constă în politicile ce vizează consolidarea capacității statelor în relație cu diaspora (*capacity building*). Consolidarea se realizează fie prin edificarea simbolică a națiunii (*symbolic nation-building*), fie prin întărirea capacității instituționale (*institution building*). Mai exact, în demersurile de constituire simbolică a națiunii, lucrul pe care îl au în comun toate politicile este tentativa statelor de a cultiva o mentalitate comună în rândul tuturor non-rezidenților și un sentiment împărtășit al apartenenței, fapte care conferă statelor oportunitatea de a-i face guvernabili pe cetățenii săi expatriați. Constituirea simbolică a națiunii se înfăptuiește prin intermediul discursurilor ce promovează apartenența la diaspora, dar și prin promovarea culturală, campanii media și de PR, conferințe și congrese cu participarea reprezentanților statului de origine și a migranților etc. Întărirea capacității instituționale urmărește să ofere sisteme și instrumente birocratice prin intermediul cărora statele controlează și mobilizează cetățenii, și, în același timp, obțin avantaje politice și economice pe arena globală. Pentru a întări capacitatea administrativă, statele înființează structuri precum consulate și ambasade, rețele transnaționale, agenții specializate etc.

Cea de-a a doua categorie a politicilor de implicare a diasporei vizează extinderea drepturilor (*extending rights*) prin măsuri ce presupun încorporare politică

---

[73] Situațiile în care unor indivizi, membri ai comunităților de migranți, le sunt acordate distincții sau le sunt recunoscute meritele în mod public, alcătuiesc exemple în care guvernele statelor îndeplinesc rolul de susținători ai diasporei.

[74] Definirea celor trei tipuri de politici de implicare a diasporei este rezultatul unei analize efectuate de autor pe un număr de 70 de state, ceea ce mă face să cred că această clasificare este una dintre cele mai cuprinzătoare și exhaustive, din numărul celor disponibile.

(*political incorporation*) și acordarea de drepturi civile sau sociale (*civil and social rights*), prin intermediul cărora migranții sunt motivați să se implice în activități transnaționale (*idem* Levitt și Glick Schiller, 2008). O explicație de-a dreptul cinică este cea conform căreia migranților le este „cumpărată" bunăvoința cu ajutorul unor oferte politice, civile sau sociale tentante, în schimbul remitențelor și a investițiilor. În cele din urmă, ultima categorie identificată de Gamlen (2008) face referire la extragerea de obligații (*extracting obligations*), adică acele politici prin care statele își accentuează dreptul de a acumula beneficii de pe urma migranților, în virtutea unei relații mutual-avantajoase anterior stabilite. Politicile din ultimul calup își propun să instituie plăți obligatorii pentru migranți[75] (de exemplu, ne amintim de propunerea din toamna anului 2015, prin care ministrul Finanțelor din România sugera ca toți cetățenii aflați în afara țării să contribuie la sistemul de sănătate al statului), crearea unor zone economice sau a unor programe ce urmăresc transferul de cunoștințe și abilități (de exemplu, TOKTEN[76]).

La rândul lor, Levitt și de la Dehesa (2003, pp. 589–598) clasifică politicile în cinci categorii:

(1) politici ce își propun implementarea de reforme birocratice prin crearea unor structuri ministeriale sau consulare pentru a cultiva relația cu migranții;
(2) politici de atragere a investițiilor, analoage celor de atragere a remitențelor;
(3) politici ce vizează drepturile politice ale migranților;
(4) politici prin care migranții beneficiază de servicii din partea statului de origine (de exemplu, cursuri și instruiri pentru migranții care doresc să învețe sau să perfecționeze cunoașterea limbii statului de origine; oferirea

[75] La acest capitol, cu adevărat impresionantă se dovedește a fi practica guvernului din Eritreea de a implementa măsuri prin care persoanele ce locuiesc în afara țării sunt încurajate să efectueze în mod voluntar donații ce echivalează cu 2% din venitul lor anual (!). Koser (2003) a concluzionat că un astfel de îndemn funcționează, deoarece diaspora eritreeană, alcătuită preponderent din refugiați, s-a conformat acestei solicitări cu minime rezistențe, percepând-o ca pe o datorie față de patrie.

[76] TOKTEN – *Transfer of Knowledge through Expatriate Nationals*, este un program demarat în 1977 de Organizația Națiunilor Unite cu scopul atenuării efectelor negative ale fenomenului de exod al creierelor, prin care cetățenii emigranți calificați și specializați în anumite domenii (medicină, inginerie, IT etc.) sunt încurajați să contribuie la dezvoltarea statului lor de origine prin expertiza profesională și întoarcerea voluntară în țară (Newland și Patrick, 2004; Ionescu, 2006).

de asistență în echivalarea de diplome de studii și a calificărilor (de exemplu, cetățenii din Filipine și din Republica Dominicană, care se află în SUA, beneficiază de reduceri pentru transportul de bunuri, în cazul migranților ce își propun să revină în cele două țări de origine etc.) (a se vedea și Smith, 2003);

(5) politici ce urmăresc cultivarea simbolică a apartenenței migranților la statul de origine, acest set de politici implică costurile[77] cele mai mici din partea statelor.

În contextul relațiilor dintre membrii diasporei și guvernele statelor de origine, literatura de specialitate ne permite să distingem cel puțin trei tipuri de strategii ce țintesc implicarea diasporei în procesul de dezvoltare (Gamlen, 2005). Prima strategie vizează, bineînțeles, aspecte cu privire la potențialul economic al comunităților de migranți. Numeroase guverne și organizații internaționale, printre care Banca Mondială, Organizația Națiunilor Unite și Fondul Monetar Internațional, susțin emiterea de remitențe prin oferirea de opțiuni și stimulente investiționale menite să încurajeze contribuțiile migranților. Aceste acțiuni au loc în cadrul așa-numitei strategii de capturare a remitențelor (*remittance capture engagement strategy*) (Gamlen, 2005; la fel Ragazzi, 2009; Tölölyan, 2012; Riddle și Nielsen, 2004). Strategia de capturare sau atragere a remitențelor urmărește canalizarea resurselor spre anumite proiecte de dezvoltare, implementate fie la inițiativa unor comunități, fie coordonate de instituții guvernamentale. Atragerea de remitențe este posibilă în urma aplicării unor stimulente ce constau în oferirea de obligațiuni garantate prin remitențe, conturi în valute străine, deduceri de taxe/ impozite pentru investiții, scutiri de taxe pentru importul de bunuri, bonusuri oferite în spațiile duty-free, emiteri gratuite de pașapoarte, dobânzi preferențiale pentru depozite și credite bancare, comisoane mai mici pentru transferurile de remitențe etc. (Gamlen, 2005, p. 20; Levitt și de la Dehesa, 2003). Cu toate acestea, înainte de a pune în aplicare strategiile de atragere a remitențelor și pentru ca acestea să ofere o

[77] Politicile simbolice și cele culturale presupun, de regulă, un nivel scăzut de intervenție și implicare din partea statului, de unde derivă și costurile reduse ale acestora. Statele slab dezvoltate, cetățenii cărora au emigrat în număr mare în străinătate și care nu își permit să aloce resurse semnificative pentru politicile de diaspora, vor manifesta o preferință pentru politicile care pot fi implementate cu costuri minime.

garanție a succesului, se recomandă ca statele să dobândească încrederea cetățenilor săi înainte de a le solicita sprijinul.

Cea de a doua strategie se referă la crearea rețelelor de diaspora menite să stabilească o conexiune între membrii diasporei și țara natală (*diaspora networking strategy*). Strategia de creare a rețelelor în diaspora cuprinde activități ce asigură unele funcții intermediare, în plus față de programele și politicile ce stimulează și facilitează schimbul de cunoștințe[78], investițiile și activitățile filantropice. Acțiunile suplimentare pot consta în menținerea unor platforme virtuale de comunicare (spre exemplu, website-urile destinate comunităților de migranți ce sunt administrate de guvernele de care aparțin cetățenii din diaspora) sau producerea de materiale informative (de exemplu, newslettere sau chiar canale de televiziune, emisiuni televizate). În principal, strategia de creare a rețelelor de diaspora vizează transferul și accesul la informații al migranților. Conform strategiei de integrare (*diaspora integration strategy*), diaspora este alcătuită din cetățenii marginalizați ai statului de origine. Politicile asociate ultimei strategii includ extinderea dreptului de vot, organizarea întrunirilor de diaspora, precum și vizite diplomatice ale reprezentanților statului de origine la organizațiile înființate de migranții stabiliți în străinătate. Mai mult decât oricare dintre resurse, activitățile asociate acestei strategii contribuie la consolidarea resurselor morale ale migranților (statut și prestigiu social, influență politică) prin legitimarea acestora în fața celorlalți conaționali în calitatea lor de contribuitori la dezvoltarea statului pe care l-au părăsit (Brinkerhoff, 2009; Portes, 1999). Ultima strategie accentuează și dimensiunea

---

[78] Aspectele cu privire la transferul de cunoştinţe din partea emigranţilor se înscriu în noile teorii cu privire la creşterea economică (*New Growth*). Infuziunea de cunoştinţe este percepută ca fiind un motor al creşterii economice și al inovării, ce poate fi stimulat prin transferul de cunoştinţe şi tehnologii.
În prezent, sunt implementate cu preponderență două tipuri de politici ce urmăresc să stimuleze transferul de cunoştinţe. Prima constă în facilitarea reîntoarcerii temporare a cercetătorilor expatriaţi şi implicarea acestora în activități de consultanță sau în activități ce necesită un anumit nivel de expertiză/ calificare [opțiunea de revenire – *return option* (Larner, 2007; Meyer și Brown, 1999) sau modelul *brain trust* (Newland și Patrick, 2003)]. Al doilea tip de politică se bazează pe crearea aşa-numitor rețele de cunoaştere din diaspora (*scientific diaspora networks* sau *diaspora knowledge networks*), reprezentând rețele dispersate de cercetători ce provin din mai multe state-gazdă şi colaborează în cadrul unor proiecte ştiinţifice cu scopul creării unor beneficii pentru statul de origine (Gamlen, 2006; Leclerc și Meyer, 2007) [Cel de-al doilea tip de politică se încadrează în modelul de diaspora (*diaspora model*) (Bhagwati, 2003) sau în opțiunea diaporei – *diaspora option* (Larner, 2007; Meyer și Brown, 1999; Tajeda și Bolay, 2010; Patterson, 2006; Nyberg-Sørensen, 2004)].

ce are legătură cu sentimentul nemijlocit de apartenență la un grup din diaspora. Afilierea la diasporă generează entuziasm sporit, dorință de afirmare, mai multă demnitate și speranță de emancipare în rândul membrilor săi, în contrapunere cu apartenența la grupuri de refugiați, deportați sau imigranți clandestini, care, cu siguranță, nu s-au format sub cele mai bune auspicii (Ragazzi, 2012, p. 109; Levitt și de la Dehesa, 2003).

O parte dintre recomandările și sugestiile formulate de Brinkerhoff, Gamlen, Levitt și de la Dehesa au fost reiterate cu diverse ocazii și de alți autori, precum Riddle și Nielsen (2011), Ionescu (2006), Agunias și Newland (2012), Newland și Tanaka (2010), Nkongolo-Bakenda și Chrysostome (2013), Kuznetsov (2006). Aceștia nu marșează atât de evident pe ideea de valorificare a remitențelor și a transferului de abilități (*skills transfer*) în scopul susținerii dezvoltării, ci se concentrează cu precădere pe explorarea unui segment mai îngust ce derivă din relația statului de origine cu migranții sau diaspora, și anume, maniera în care statele sau organizațiile internaționale ar putea mobiliza capitalul investițional al persoanelor care locuiesc și prosperă în străinătate. Punctele de vedere pe care le dezvoltă și le apără aceștia, sub forma unor propuneri de strategii și politici publice, converg către ideea deja larg răspândită ce se referă la rolul în creștere al migranților și al reprezentanților din diasporă în calitate de potențiali antreprenori și investitori în țara-sursă. Deși propunerile enunțate de autorii menționați anterior se bazează pe exemplele unor state cu o lungă istorie a migrației sau a exilului, fapt ce legitimează și discuțiile cu privire la modelul de dezvoltare prin diaspora, consider că și în cazul statelor cu o istorie de migrație relativ recentă este indicat ca problemele, dar și ocaziile pe care le produce exodul populației, să fie abordate din timp, într-un mod vizionar, sistematic și strategic.

Argumentele cele mai frecvent invocate fac referire la capacitatea antreprenorilor și a investitorilor din diasporele deja consolidate[79] de a genera capital economic, social și politic prin intermediul rețelelor globale și la modul în care ei sprijină inovația, dezvoltarea afacerilor și crearea de noi locuri de muncă. În

---

[79] Kuznetsov (2006) trasează distincția între diaspora consolidată (*mature diaspora networks*), tipică pentru state precum India, China, Mexic, Armenia sau Israel, și diaspora în curs de formare (*emergent diaspora networks*), regăsită în statele din America Latină (Columbia, Argentina), sud-estul Asiei (Filipine) sau estul Europei (Albania).

general, se consideră că în regiunile și domeniile de activitate ce beneficiază de pe urma implicării reprezentanților din diaspora, în timp, ar trebui să se stabilească o legătură pozitivă între activitatea de antreprenoriat și dezvoltarea economică (Newland și Tanaka, 2010; Kuznetsov, 2006; Koster și Karlsson, 2010 *apud* Nkongolo-Bakenda și Chrysostome, 2013), asociată cu un nivel crescut al veniturilor, volumul mai mare al exporturilor ca valoare din PIB, alocarea unor venituri semnificativ mai mari pentru educație, cercetare și dezvoltare etc. Chiar și în acele cazuri în care o creștere economică poate fi prognozată, aceasta va fi condiționată de tipul activității economice, determinată la rândul său de motivația migrantului de a efectua o investiție sau de a înființa o afacere. Altfel spus, există diferențe clare între comportamentele antreprenoriale ale indivizilor care își propun să acopere o necesitate personală (*necessity entrepreneurs*) sau să valorifice o oportunitate (*opportunity entrepreneurs*). În primul caz, un exemplu ar fi faptul că migranții pe cont propriu sau cu ajutorul apropiaților decid să își deschidă o afacere. Acest lucru nu reprezintă tot timpul un indicator de progres, ci, dimpotrivă, poate semnala lipsa posibilităților de angajare pe piața forței de muncă locală în care persoana încearcă să se integreze; prin urmare, în acest caz, putem anticipa cel mult o scădere a nivelului de sărăcie a gospodăriei migrantului și nu neapărat un progres, deoarece migrantul, de fapt, se află în căutarea unor surse alternative pentru îmbunătățirea situației proprii. În al doilea caz, un exemplu relevant este cel al migranților care investesc în start-up-uri sau în afaceri ce presupun un grad înalt de inovare, dar și de risc (Newland și Tanaka, 2010; a se vedea și Nkongolo-Bakenda și Chrysostome, 2013). În contrast cu migranții antreprenori care acționează în interes propriu și obțin doar beneficii personale, activitatea migranților ce urmăresc să fructifice o oportunitate de business în țara natală generează avantaje directe și indirecte pentru economia națională. Pornind de la definiția clasică a antreprenoriatului, ne așteptăm ca migranții să descopere, să adopte, să evalueze și să exploateze, sub presiunea unor constrângeri existente într-un anumit context, diverse posibilități și cunoștințe (*knowledge*) cu scopul creării unei valori adăugate pentru sine și alți stakeholderi (Nkongolo-Bakenda și Chrysostome, 2013). Însă cea mai importantă distincție care se conturează în cazul celor două tipuri de migranți antreprenori are legătură cu faptul că planurile de investiții pe care le au migranții din cea de-a doua categorie, pot și ar trebui să fie puse în

aplicare cu ajutorul și prin participarea nemijlocită a statului. Deducem de aici că înființarea inițială și menținerea ulterioară a unei structuri de oportunități (*opportunity structure*) pentru investițiile migranților cad în sarcina guvernului statului interesat de atragerea potențialului din diaspora. Stabilitatea economiei naționale, formularea unor politici de implicare pentru diaspora, respectarea principiilor de bună guvernare, asigurarea accesului la capital financiar, uman și social, asumarea unor roluri de parteneri de încredere, sunt doar câteva exemple de acțiuni pe care le pot și trebuie să le întreprindă guvernele statelor de origine (Ionescu, 2006; Newland și Tanaka, 2010; Nkongolo-Bakenda și Chrysostome, 2013).

În loc de concluzie

Dat fiind faptul că cele mai multe politici și strategii ce urmăresc să stabilească și să consolideze relația statelor-sursă cu migranții au fost formulate în ultimii 5–15 ani, determinarea consecințelor pe care acestea le-au produs se poate dovedi în egală măsură dificilă și prematură. Succesul politicilor de diaspora va depinde de un șir de factori politici, economici, sociali și instituționali, dar și de viziunea și intențiile guvernelor naționale. Se recomandă ca statele de origine să evalueze și să adapteze periodic măsurile implementate, în conformitate cu schimbările structurale de la nivel internațional, național și local ce intervin în societățile de pornire și de primire, dar, mai ales, în viețile migranților.

PARTEA a II-a

CAPITOLUL 5

Migrație, dezvoltare și relația migranților din Republica Moldova cu statul de origine: trecut, prezent și viitor

5.1. Tendințele proceselor de migrație în Republica Moldova

Întrucât complexitatea mișcărilor migraționale caracteristice Republicii Moldova nu poate fi redată într-un număr limitat de pagini, în continuare am ales să prezint într-o formă comprimată aspectele cele mai relevante. Înainte de a plasa în contextul potrivit lucrurile ce urmează să fie prezentate în capitolul de față, ar trebui să precizăm că momentul istoric decisiv care a influențat evoluția fenomenelor migraționale în Republica Moldova se ancorează în destrămarea Uniunii Sovietice. Acest eveniment fără precedent a indus schimbarea ordinii economice, politice și sociale atât la nivel regional, cât și internațional. În ceea ce privește presiunea creată de tranziția spre democrație și economia de piață, la începutul anilor 1990, situația Republicii Moldova nu a fost diferită de cea a altor state din fostul bloc sovietic și socialist.

După declararea independenței, indicatorii economici ai Moldovei au înregistrat scăderi bruște din cauza suspendării activității economice de bază a RSSM, și anume, comerțul agricol și de materie primă cu republicile din URSS. Dacă în 1990 comerțul reprezenta 50% din PIB-ul Moldovei, acesta a cunoscut o diminuare de până la 33% în anul 1991 (Banca Mondială, 1994), iar la începutul anilor 2000 economia statului se contractase cu peste 60% (Roșca, 2003). De altfel, pe durata ultimilor 25 de ani, în niciunul dintre momentele evoluției sale, economia Moldovei nu s-a redresat în așa mod încât să atingă din nou nivelul de creștere de dinainte de obținerea statutului de independență (de exemplu, în anul 2002 PIB-ul era echivalent cu cel din 1994, reprezentând 40% din valoarea PIB-ului din 1990) (Vremiș *et al.*, 2013). La sfârșitul anilor 1990, criza financiară din Rusia a generat un alt șoc ce nu a putut fi absorbit de economia fragilă a

Moldovei. De asemenea, reieșind din statutul de partener economic principal al Moldovei, situația din Rusia a afectat importurile de produse agricole și industriale moldovenești, inducând prăbușirea monedei naționale și creșterea inflației până la un nivel ce nu a putut fi ținut sub control de guvernul de la Chișinău. În plus, industria, serviciile publice și calitatea vieții populației au fost afectate negativ de sistările frecvente ale livrărilor de resurse energetice din partea Rusiei, cum ar fi cărbunele, petrolul, gazele naturale sau energia electrică (Moldovanu, 2004), dar și de faptul că 1/3 din capacitatea industrială a Moldovei și cea mai mare parte a surselor de energie electrică se aflau în regiunea transnistreană, devenită, practic peste noapte, zonă de conflict dintre Republica Moldova și Federația Rusă (Marcu, 2014).

Lipsa investițiilor naționale sau străine, privatizarea haotică și arbitrară a bunurilor imobile de importanță națională reprezintă alte elemente ce au afectat economia Moldovei în primele stadii ale independenței sale. Garantarea unui proces de privatizare corect și transparent a fost sabotată de interesele unor persoane publice sau private, efectuându-se, de multe ori, cu participarea implicită a autorităților legislative și executive (Macari și Badâr, 1995).

La sfârșitul anilor 1990, Moldova se confrunta cu o criză economică de proporții. Închiderea întreprinderilor de stat și stagnarea exporturilor au reprezentat factorii catalizatori principali pentru creșterea șomajului și pierderea locurilor de muncă, iar, în consecință, peste 70% din populație a ajuns să fie pauperizată. Perpetuarea unei stări social-economice precare și menținerea în timp a statutului ingrat de stat slab dezvoltat, au transformat Republica Moldova în țara cea mai săracă din Europa [PIB-ul/locuitor în 2014 a fost de 5.223 $, rata sărăciei absolute în mediul urban fiind de 5%, iar în mediul rural de 19% conform UNDP (2015a, 2015b)]. Lipsa reformelor structurale și a investițiilor, inflația, corupția sunt doar câteva exemple de factori care mențin Moldova pe poziții joase în majoritatea clasamentelor internaționale.

În clasamentul mondial, Moldova ocupă locul 146 din 191, cu un PIB de aproximativ 6 miliarde de dolari americani. În raportul Organizației Națiunilor Unite cu privire la Indexul Dezvoltării Umane, alături de valoarea de 27,4% din PIB a remitențelor pentru anul 2013, se precizează și contribuțiile procentuale ale investițiilor directe străine (FDI) – 3,1%, fluxurile de capital privat – 2,7%,

precum și proporția de 4,2% din PNB a sumelor acordate sub forma asistenței oficiale pentru dezvoltare (UNDP, 2015a; 2015b). Indexul dezvoltării umane în 2015 a fost de 0,693 și a plasat Moldova în rândul statelor cu un nivel mediu de dezvoltare, pe poziția 107. Fiind ultima în rândul statelor din Europa, în același clasament Moldova precedă patru dintre fostele republici sovietice: Republica Kîrghiză, Turkmeninstan, Uzbekistan și Tadjikistan. Cu o populație actuală de 3,5 milioane, Moldova face parte din categoria statelor al căror număr de locuitori va scădea cu până la 15% în următorii 30 de ani din cauza migrației persoanelor tinere și apte de muncă, a speranței scăzute de viață și a sporului natural negativ al populației (Organizația Națiunilor Unite, 2015c). Iar sub aspectul distribuirii echitabile a veniturilor, datele pentru perioada 2005–2013, ce aparțin ONU, atribuie Moldovei un coeficient Gini echivalent cu 30,6 (respectiv 1,1 pentru coeficientul Palma[80]).

5.1.1. Premisele și caracteristicile migrației în Republica Moldova[81]

Ca urmare a desprinderii de URSS, într-un stat ca Republica Moldova, mecanismele instituționale ce se adresau managementului riscurilor economice și sociale erau imperfecte, absente sau inaccesibile unei mari majorități a populației, în acest fel, eșecurile pieței, coroborate cu eșecurile guvernamentale și ale decidenților politici, care au sfidat noțiunile democrației în procesul de guvernare, au contribuit la crearea premiselor necesare pentru declanșarea unui proces de emigrare în masă. Atât pentru autoritățile din Moldova, cât și pentru populația autohtonă, migrația economică s-a dovedit a fi un fenomen nemaiîntâlnit, în perioada comunistă mobilitatea externă a cetățenilor din URSS fiind interzisă și, prin urmare, inexistentă. Problemele sociale precum sărăcia și șomajul au contribuit la emigrarea în masă a populației Republicii Moldova, constituind totodată și factorii majori de respingere[82]. Migrația forței de muncă în Republica Moldova

[80] Pentru mai multe detalii vezi http://hdr.undp.org/en/composite/IHDI#e.

[81] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/534. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Dinamica relației dintre migrație și dezvoltare. Perspective asupra cazului Republicii Moldova”, 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 2(39), pp. 88–112.

[82] Factorii de respingere (*push factors*) invocați de migranții implicați în mișcările de migrație: sărăcia – 20,51%, lipsa unui loc de muncă/ șomajul – 34,27%, lipsa mijloacelor de întreținere/

a fost indusă de modul inoportun și inadecvat de planificare și desfășurare a reformelor, de lipsa măsurilor de garantare a protecției sociale, indisponibilitatea locurilor de muncă, precum și de lipsa unui mecanism viabil de relansare și redresare a sectorului privat (Gorlich și Trebesch, 2008; Martea, 2016; Marcu, 2014; Gaugaș, 2004; Postolachi *et al*., 2007). Conform unor surse, fiecare al treilea cetățean al Republicii Moldova care este apt de muncă a fost implicat în cel puțin unul dintre fenomenele relaționate cu migrația forței de muncă în străinătate (Мошняга, 2000; Мошняга și Евдокимова, 2003; Lücke, Mahmoud și Pinger, 2007). Este lesne de înțeles că procesele de migrație din Moldova se conturează ca strategii de supraviețuire ale populației, reprezentând o inovație socială și o însumare a unor reacții individuale la problemele structurale de ordin economic și social din țară.

Care este numărul migranților economici din Republica Moldova? Câteva precizări importante

Orice tentativă de a analiza obiectiv fenomenele din Republica Moldova este îngreunată de accesul la date statistice relevante și actuale. Monitorizarea fenomenelor migraționale nu a reprezentat un domeniu de interes pentru guvernul moldovean în anii 1990, și, ca atare, subiectul nu s-a regăsit pe agendele publice ale decidenților până pe la începutul anilor 2000, când s-au elaborat și primele analize ale dinamicii migrației. Chiar și atunci, măsurarea volumului fluxurilor de migranți și a efectelor celor mai pregnante ale exodului populației a generat dificultăți și un șir de îndoieli cu privire la acuratețea colectării datelor și a măsurii în care datele au reușit să reflecte realitatea și adevărata amploare a problematicii. În mod inevitabil, s-a creat un context în care cei care doresc să descrie sau să studieze migrația din Moldova și intenționează să realizeze acest lucru de o manieră imparțială sunt constrânși să facă uz de surse de informații ce sunt emise de organizații diferite. Prima sursă este alcătuită din datele statistice puse la dispoziție de Biroul Național de Statistică al Moldovei, iar a doua sursă se constituie din statisticile disponibile la nivel internațional, aparținând, de regulă, unor organizații internaționale, precum Organizația Națiunilor Unite, UNDP, Banca Mondială, OSCE, Organizația Internațională pentru Migrație etc. Ceea ce este în

creșterea cheltuielilor – 46,78% (Lücke, Mahmoud și Pinger, 2007 în baza datelor colectate de CBS-AXA în 2006).

continuare și a fost dintotdeauna surprinzător în această discuție are de-a face cu diferențele semnificative în estimările pe care le prezintă, pe de o parte, sursele oficiale din Moldova, și, pe de cealaltă parte, alte organizații. Astfel, de-a lungul anilor, volumul migrației a putut fi încadrat între limitele a 100.000 de migranți [estimare valabilă pentru anul 1999 (Siegel și Lücke, 2013)] și 1.000.000 de migranți sau mai mulți. În prezent numărul cel mai vehiculat este de 600.000–700.000 migranți (37% din populația activă), cu trimitere la faptul că între 17% și 20% din populația țării lucrează și locuiește peste hotare (Banca Mondială, 2008, 2011).

Este ușor de intuit să cifrele mai mici provin din surse interne, iar cele mai mari din surse externe, însă ceea ce ar trebui să ne pună pe gânduri sunt predilecțiile observabile ale comunității academice și științifice de a analiza migrația din Moldova făcând trimitere mai degrabă la estimările organizațiilor străine, decât la cele autohtone. În alte cazuri, cifrele prezentate de diverse organizații internaționale sunt contrapuse cu cele de la nivel național pentru a ilustra diferențele numerice izbitoare (Vremiș *et al*,. 2013). Printre altele, acest fapt poate să indice următorul lucru: volumul migrației este în mod clar subestimat în statisticile oficiale interne, ceea ce pune la îndoială nu doar calitatea datelor, dar, totodată, delegitimează entitatea de la care acestea provin. Printre explicațiile invocate chiar de reprezentanții instituțiilor de resort din Moldova se regăsesc și următoarele: datele înregistrate la ieșirea din țară, pe linia graniței de Vest, nu reflectă realitatea, deoarece cei care tranzitează frontiera tind să nu declare scopul exact al plecărilor în străinătate; datele ce se colectează la granița de Est nu sunt în totalitate relevante, deoarece sectorul transnistrean nu este controlat de autoritățile din Moldova; în cazul datelor agregate în baza răspunsurilor la sondajele efectuate în rândul gospodăriilor din Moldova, există riscul ca respondenții să evite intenționat să menționeze care este numărul de migranți din familie; de regulă, în cadrul sondajelor efectuate în Moldova sunt măsurate mișcările migratorii temporare sau sezoniere, nu și cele permanente (Luecke, Ganta și Radeke, 2015) (a se vedea Anexa 2). De asemenea, până în acest moment nu a fost întreprins niciun demers prin care să se efectueze un studiu sociologic mai amplu ce ar fi vizat aplicarea unor anchete direct migranților aflați cel puțin în principalele state-gazdă (Moșneaga, 2014). În acele state de destinație în care Republica Moldova are ambasadă sau reprezentanță consulară „numărarea” cetățenilor nu

se face în baza unei metodologii, altfel încât, de regulă, statisticile cu care lucrează atât oficialii din Moldova, cât și cei din exterior, sunt rezultatul următoarelor[83]: (1) evidențele consulare realizate în urma prestării serviciilor consulare cetățenilor moldoveni în statul de destinație; (2) birourile sau institutele de statistică din țările de destinație transmit personalului ambasadelor și consulatelor datele pe care le colectează cu diverse ocazii, în baza propriilor metodologii; (3) estimări realizate de către personalul ambasadelor și a consulatelor Moldovei în baza ratelor de participare la vot a cetățenilor moldoveni, cu ocazia alegerilor parlamentare (ultimele alegeri de acest fel având loc în 2014) sau prezidențiale (ultimul scrutin fiind organizat în 2016). Ca atare, în prezent, printre puținele surse de date comprehensive privind evoluția numărului de migranți, formele și tendințele de migrație, se numără Recensământul Populației și al Locuințelor din 2004[84], Ancheta Forței de Muncă realizată trimestrial începând cu anul 1999 de Biroul Național de Statistică al Moldovei (Biroul Național de Statistică, 2013) și o cercetare națională reprezentativă, realizată în 2006 pe tema migrației forței de muncă și a remitențelor, de CBS-AXA, unul dintre Centrele de Investigații Sociologice și Marketing din municipiul Chișinău, în colaborare cu reprezentanța Organizației Internaționale pentru Migrație din Chișinău, cu sprijinul financiar al Agenției Suedeze pentru Dezvoltare și Cooperare (ASDC).

Problema accesului la datele statistice nu se rezumă doar la credibilitatea acestora și la eventualele dificultăți pe care le-ar putea impune în rândul celor care își propun să investigheze variatele fațete ale fenomenului migratoriu, ci constă în conturarea și perpetuarea unei stări în care statul și alți actori politici importanți nu au capacitatea de a planifica, defini și implementa strategii și politici publice eficiente ce își propun să gestioneze efectele negative și consecințele neașteptate ale plecărilor în masă ale cetățenilor.

Așadar, revenind la discuțiile cu privire la numărul total de migranți moldoveni, aflăm că în 2006, conform estimărilor ce reies din sondajele CBS-AXA, acesta era de 350.000 persoane. Peste 1,4 milioane de persoane au fost afectate

---

[83] Informațiile prezentate au fost deduse în urma unei conversații pe care am avut-o cu unul dintre angajații Ministerului Afacerilor Externe și Integrării Europene al Republicii Moldova.

[84] Datele Recensământului Populației și al Locuințelor din Republica Moldova, realizat în 2014, nu fuseseră date publicității în momentul elaborării lucrării. Conform unor surse neoficiale, există suspiciuni că tergiversarea procesului de publicare a datelor este intenționată, datele urmând să fie puse la dispoziția publicului abia în toamna anului 2017.

de migrație, aceștia reprezentând membrii gospodăriilor care au beneficiat de remitențe. Creșterea numărului de migranți a fost liniară începând cu sfârșitul anilor 1990, neînregistrându-se, de fapt, tendințe de încetinire sau momente în care să se constate epuizarea potențialului de migrare. Agricultura, ramura economică de bază a Moldovei, a cunoscut un declin major în ceea ce privește forța de muncă în perioada 2000–2006, deoarece numărul celor angajați în acest domeniu aproape s-a înjumătățit, ajungând de la 700.000 la 400.000 (Siegel și Lücke, 2013), din mediile rurale provenind peste 65% din totalul migranților, iar în 43,3% dintre aceste cazuri, înainte de emigrare, agricultura era principala activitate economică a acestui segment din populația rurală (Hristev *et al.*, 2009). Conchid pe scurt că de aici derivă și una dintre explicațiile pentru gradul înalt de pauperizare a populației din mediul rural. După aproape două decenii de la începerea emigrării în masă a moldovenilor, aflăm că și în prezent segmentul de populație cel mai afectat de mobilitate este în continuare alcătuit din bărbații din mediul rural, cu un nivel de educație scăzut (Anexa 2).

Formele, direcțiile migrației și profilul migranților din Republica Moldova

Migrația economică în masă începută la finele anilor 1990 a contribuit la stabilirea a doi poli de migrație în ceea ce privește zonele de destinație preferate de migranții moldoveni. Pentru o mare majoritate a acestora (59%, conform datelor CBS AXA din 2006) Rusia[85] a reprezentat statul de destinație, în principal,

[85] Pe termen mediu și lung, faptul că Rusia reprezintă statul ce găzduiește numărul cel mai mare de migranți din Republica Moldova, ar putea produce o serie de implicații și efecte neașteptate. După cum am văzut, în contextul discuțiilor ce fac referire la valorificarea potențialului de dezvoltare al migranților, menținerea legăturilor simbolice cu statul de origine și cultivarea unui sentiment de apartenență la țara natală sunt două dintre elementele importante ale unei politici de diaspora, chiar dacă nu sunt cele mai vizibile. Însă, dat fiind trecutul istoric comun nu foarte îndepărtat al celor două state – Rusia și Republica Moldova – ne-am putea întreba în ce măsură legăturile migranților cu statul de origine se diluează din cauza asimilării culturale mai ușoare a migranților moldoveni în societatea-gazdă, în consecință, putând chiar să manifeste o loialitate sporită față de structurile statului de destinație, în comparație cu statul de origine? (Østergaard-Nielsen, 2003)

La fel de relevantă este și politica Rusiei cu privire la așa-numiții „compatrioți", categorie juridică definită în dreptul constituțional al Federației Ruse, care îi include atât pe cei care au deținut în trecut cetățenia URSS și care locuiesc în prezent în statele ce au făcut parte din URSS și au obținut cetățenia acestor state, cât și pe descendenții lor atât timp cât aceștia împărtășesc afinități lingvistice, religioase sau culturale cu Rusia, permițându-le acestor categorii de persoane să beneficieze de anumite privilegii sociale sau politice, printre care și dobândirea cetățeniei statului rus (Червонюк, Калинский și Иванец, 2002).

datorită apartenenței comune la Uniunea Sovietică, a apropierii geografice, a lipsei constrângerilor majore de acces sau a unor condiții de *entry* prohibitive, a costurilor mici de migrație sau a lipsei barierelor lingvistice etc. Al doilea stat de destinație din Est, după numărul de migranți, a fost Ucraina. La celălalt pol, adică în Europa de Vest, se află state de primire precum Italia (17%, prezentând 55.000 de persoane), Portugalia, Franța, Spania, Grecia, Cehia, Belgia, Marea Britanie, Germania, România și Cipru[86]. Bărbații din mediul rural ce proveneau din familii relativ sărace cu mai mulți membri alcătuiesc grupul predominant pentru prima categorie a țărilor de destinație, cele din Est; persoanele din zonele urbane, cu un nivel mai înalt al educației și al bunăstării s-au orientat către țările de destinație din Vest. Ca atare, nu am putea spune că destinațiile migranților se caracterizează prin diversitate, ci, dimpotrivă, cel puțin în prima parte a procesului migrator, moldovenii manifestă consecvență în alegerea statului de destinație.

Tabelul 4: ***Clasamentul țărilor de destinație după numărul de migranți din Republica Moldova, 1990–2015***

Nr. crt.	Țara de destinație	Stocurile de migranți[A]	Migranți permanenți[87, B]	Migranți din RM conform datelor oficiale ale țărilor de destinație[88]
1.	Federația Rusă	294.314[89]	33.573	34.026 *(an 2015)*

[86] Alte surse plasează numărul de migranți din UE în jurul cifrei de 230.000 (Marcu, 2014; Tajeda, Varzari și Porcescu, 2013).

[87] Datele sunt preluate de pe site-ul oficial al Registrului de Stat al Populației din Republica Moldova, ultima actualizare a acestora fiind făcută la 1 iulie 2016. După cum se vede, situația exprimată în cifre și prezentată în penultima coloană diferă simțitor de datele furnizate de diviziile ONU. O posibilă explicație pentru diferențele de valori ce aparțin diferitor surse ține de faptul că persoanele care părăsesc temporar sau permanent Moldova, preferă, totuși, să își mențină locul de trai în baștină. Mai mult decât atât, la expirarea actelor de identitate (buletin, pașaport), majoritatea migranților moldoveni continuă să le reînnoiască cu ocazia vizitelor efectuate în țară sau în cadrul reprezentanțelor consulare din statele de destinație, chiar și atunci când dețin un statut legal în țara de destinație sau cetățenia statului respectiv. Astfel, în registrele de evidență ale populației se regăsește un număr mai mare de cetățeni decât în realitate, deoarece cei care pleacă în străinătate nu obișnuiesc să aducă la cunoștința reprezentanților instituțiilor publice locale intențiile de părăsire a țării în scop de studii, emigrare, turism, reîntregire a familiei etc.

[88] Ultima coloană reflectă datele cu privire la numărul de migranți din Republica Moldova raportați de instituțiile unei părți din statele-gazdă (birourile naționale de statistică sau oficiile pentru migrație, după caz). În paranteze și cu caractere italice este trecută perioada/ anul pentru care s-au găsit informații.

[89] [88] În acest context merită punctat faptul că perioada de început a migrației economice către Rusia și Ucraina a fost la sfârșitul anilor 1990. O mare parte dintre persoanele înregistrate în Rusia și Ucraina drept migranți sunt, de fapt, etnici ruși și ucraineni, care s-au mutat pe teritoriul

2.	Italia	166.819	277	147.388 *(an 2014)*
3.	Ucraina	149.745[89]	27.191	-
4.	România	81.856	192	114.700 *(an 2015)*
5.	Statele Unite ale Americii	37.489	15.656	22.071 *(2005–2014)*
6.	Germania	23.196	12.582	14.815 *(an 2015)*
7.	Portugalia	19.098	10	6.948 *(an 2015)*
8.	Spania	16.350	34	7.901 *(2008–2015)*
9.	Canada	13.945	596	17.253 *(1992–2015)*
10.	Kazahstan	12.048	301	-
11.	Israel	10.911	7.349	11.100 *(an 2013, 2014)*
12.	Grecia	10.049	27	11.500 *(an 2014)*
13.	Belarus	7.608	2.411	-
14.	Franța	6.560	31	3.100 *(an 2014)*
15.	Cehia	6.421	7	6.200 *(an 2014)*
16.	Irlanda	3.787	2	-
17.	Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord	3.417	26	-
18.	Kîrghistan	2.660	8	-
19.	Turcia	2.341	130	5.000 *(an 2014)*
20.	Georgia	2.213	24	-
21.	*Alte state*	17.783	-	-
Total		888.610	100.427	

Surse: Organizația Națiunilor Unite[A], Divizia pentru populație, 2015b; Registrul de stat al Populației din Republica Moldova[B], 2016 (date descărcate și extrase de autor)

Moldovei sovietice în urma politicilor de populare a republicilor din componența URSS în principal cu etnici ruși și care, în urma colapsului Uniunii Sovietice, au decis să se reîntoarcă în Rusia sau Ucraina. Revenirea (repatrierea?) lor s-a realizat în baza actelor de cetățenie/călătorie emise de statul moldovenesc, actele sovietice anterior deținute nefiind valabile pe teritoriul altor state independente (cel puțin nu în contextul unor granițe reconfigurate), de aici și explicația faptului că o parte dintre cei care s-au deplasat în Rusia sau Ucraina au fost înregistrați ca fiind moldoveni la sosire în țara de destinație.

Subiectul migrației etnice a rușilor, ucrainenilor și chiar a evreilor din fosta RSSM a fost abordat marginal sau deloc în literatura de specialitate din Republica Moldova. În acest sens, nu se cunoaște cu exactitate nici măcar care a fost volumul stocurilor de migranți etnici care au plecat din Moldova după obținerea independenței.

În lipsa unor date, putem doar presupune că ponderea migrației către UE și alte state din Vest a crescut în timp, în consecința diminuării costurilor de călătorie, a consolidării rețelelor de migranți în majoritatea statelor de destinație, a înlesnirii, pe de o parte, a condițiilor de acces a migranților în diverse state occidentale și, pe de altă parte, a impunerii de restricții pentru migranții ce se orientează spre Rusia[90]. La aceste considerente ar mai trebui adăugată și asumpția conform căreia ultimele valuri de migranți au fost alcătuite din persoane tinere cu un nivel înalt al educației, ce manifestă propensiuni evidente de a migra (permanent) în alte state decât Rusia sau statele din Comunitatea Statelor Independente (CSI).

Lücke, Mahmoud și Pinger (2007, p. 27) împart întreaga populație a migranților moldoveni în patru categorii mari, utilizând două criterii – țara de destinație și domeniul de angajare, însă sub rezerva faptului că, în pofida gradului relativ înalt de omogenitate a migranților, aceștia tind să difere în interiorul fiecărui grup în funcție de caracteristicile social-economice, factorii determinanți ai emigrării și practicile de transfer ale remitențelor:

(1) lucrători din sfera construcțiilor în țările CSI – aproximativ 30% din numărul total al migranților;
(2) migranți ce lucrează în statele CSI, dar sunt încadrați în alte domenii de activitate – aproximativ 25%;
(3) migranții din statele membre ale Uniunii Europene – aproximativ 30%;
(4) restul migranților, inclusiv cei din Turcia și România – 12%.

În interiorul celor două fluxuri migratorii, încadrate în „coridorul” estic și vestic, pot fi demarcate trei patternuri de migrație în funcție de durata acestora: pe de o parte, migrația temporară, de scurtă durată sau sezonieră este caracteristică statelor din coridorul estic, iar, pe de altă parte, migrația de lungă durată sau permanentă este valabilă în cazul statelor din UE, a Canadei și a Statelor Unite ale Americii. Ultimele două destinații alcătuiesc a treia categorie de state, întrucât plecările pe continentul American comportă în sine două trăsături distincte față de mobilitatea externă a moldovenilor în țările UE: formele de migrare în

[90] Începând cu anul 2014, a fost liberalizat regimul de vize pentru cetățenii Republicii Moldova care călătoresc în UE. În același timp, în Rusia, în ultimii 5 ani, măsurile aplicate de autoritățile rusești cu privire la migranți au contribuit la îngrădirea accesului pe piața muncii a unui număr semnificativ de cetățeni moldoveni (Barbăroșie, 2013).

Canada și SUA sunt legale, de cele mai multe ori, și permanente (CIVIS și IASCI, 2010; Prohnițchi și Lupușor, 2013).

Opțiunile migranților în ceea ce privește zona de destinație delimitează o altă dihotomie importantă, care se referă la factorii predominanți care i-au determinat pe cetățenii moldoveni să plece din țara lor. Astfel, deplasările în străinătate ale persoanelor care au ales să plece în fostele republici sovietice se explică prin predominanța factorilor de respingere, pe care îi echivalăm cu necesitățile induse de sărăcie și șomaj, iar deplasările în statele din Europa Occidentală au fost determinate într-o măsură mai mare de factorii de atragere, în astfel de cazuri, persoanele care au emigrat propunându-și să exploreze structura de oportunități din țările de destinație, cum ar fi condițiile de trai, oportunitățile de angajare, câștiguri mai mari, exploatarea contactelor sociale stabilite cu alți migranți etc.

Tabelul de mai jos cred că însumează cele mai importante caracteristici și tendințe generale ale migrației populației în Republica Moldova. Am optat să le prezint în această formă, fiindcă mi s-a părut redundant să realizez și în cuprinsul lucrării o descriere simplă a unor ponderi și frecvențe. Totodată, am crezut că datele sunt mai ușor de citit, dacă sunt incluse într-un tabel. Rubricile din tabel au fost definite de mine, iar datele, după cum se poate observa, au fost „spicuite” din surse pe care le-am considerat relevante și de încredere. De asemenea, trebuie să precizez că am extras doar datele care se regăseau în mai multe surse și aveau valori aproximative. Atât timp cât nu se pune problema efectuării unor analize cantitative, cred că diferențele dintre valorile raportate în diferite surse nu împiedică înțelegerea fenomenului în ansamblul său.

Tabelul 5: ***Caracteristici și tendințe generale ale procesului migrator din Republica Moldova***

Număr total migranți	Total migranți: 345.000 persoane, dintre care – din Chișinău: 9,56% – din alte zone urbane: 25,21% – din zone rurale: **65,22%** Numărul total de migranți actuali și reîntorși în Moldova, în anul 2012: 426.900; 1 persoană din 6 cu vârsta cuprinsă între 15 și 64 de ani a fost sau se află în afara țării având statutul de migrant economic.

Ponderea gospodăriilor cu cel puțin un migrant	Total la nivelul țării: 31% – în Chișinău: 14,4% – în alte zone urbane: **36,4%** – în zonele rurale: **34,5%**
Caracteristicile socio-demografice ale migranților	Vârsta medie a migranților: 34,56 ani – sub 30 de ani: 37,34% – între 30 și 50 de ani: **53,41%** – peste 50 de ani: 9,25% Genul migranților: – femei: 41,62% (44,4% dintre femeile migrante se află în Rusia, 32,3% în Italia) – bărbați: 58,08% (81,1% dintre bărbații migranți se află în Rusia) Nivelul de educație al migranților: – Studii primare: 5,32% – Studii secundare: **38,45%** – Studii superioare de scurtă durată: **35,76%** – Studii superioare universitare: 19,21% Statutul pe piața muncii al migranților înainte de plecare: – Migrantul avea un loc de muncă: **33,9%** – Migrantul deținea sau era implicat într-o afacere de familie: 20,3% – Migrantul se afla în căutarea unui loc de muncă: 13,7% Veniturile migranților, în anul 2012, în funcție de gen și zona de destinație: – UE, bărbați: 1.430 € – UE, femei: 1.025 € – CSI, bărbați: 1.084 € – CSI, femei: 842 €
Importanța factorilor de atragere și de respingere în determinarea migrației	Factorii *push-pull*: – Nivelul scăzut al salariilor: **76,5%** – Lipsa locurilor de muncă în concordanță cu calificările/competențele migrantului: 8,8% – Condiții proaste de muncă: 6% – Aspirații de dezvoltare profesională: 4,5% – Reîntregirea familiei în străinătate: 3,9%
Domeniile de activitate ale migranților în țările de destinație (valori aproximative)	Agricultură: 3,63% Industrie și minerit: 5,4% Construcții: **50,4%** Transport: 5,4% Comerț: 12,6% Servicii: **22%**

Ponderea remitențelor din totalul câștigurilor realizate de migranți (valori declarate de migranți)	Sub 25% din câștig: 18% Între 25% și 50% din câștig: **28,8%** Între 50% și 75% din câștig: 25,2% Peste 75% din câștig: 25,2% Caracteristicile migranților care nu efectuează transferuri de remitențe: – incidența mai mare de reîntregire a familiilor (41,1% în comparație cu 17,4% ale gospodăriilor care transferă bani); – în medie cu 2 ani mai tineri decât ceilalți migranți; – reprezintă un număr mai mare de persoane necăsătorite (63,2% versus 71,8%); – manifestă intenții clare de a migra pe termen lung sau permanent. – în 2012, 21% dintre migranți nu efectuau transferuri bănești.
Efectele migrației (categorii și valori declarate de migranți)	(1) Creșterea veniturilor gospodăriei: **84,87%** (2) Plasarea copiilor în grija altor persoane: **26,45%** (3) Stresul emoțional cauzat de experiența migrației: 22,15% (4) Redistribuirea sarcinilor de muncă în gospodărie în urma plecării unui membru: 15,48% (5) Constrângeri create de necesitatea acoperirii costurilor migrației unui membru din gospodărie: 17,01% (6) Mai mult timp liber pentru membrii non-migranți din gospodărie: 7,96%
Intențiile de migrație	Intențiile persoanelor din Moldova de a efectua deplasări în străinătate pe termen scurt sau lung s-au menținut în jurul acelorași ponderi procentuale în perioada 2006–2014, înregistrând oscilații minore de 2–3%, în funcție de sursa datelor. **28%** dintre persoanele care provin din familii cu migranți intenționează să migreze; 23% dintre persoanele care provin din familii fără migranți intenționează să migreze;
Migrația de revenire – comportament antreprenorial	**56%** dintre migranți intenționează să efectueze investiții în țara de origine, cifra fiind valabilă pentru sondajele din perioada 2006–2009; în anul 2012, 41% dintre migranții din CSI și UE declarau că planifică să inițieze o afacere în Moldova; Domeniile în care investesc sau își propun să investească migranții: – Comerț cu amănuntul/ baruri și restaurante: **33%** – Agricultură: 29% (în anul 2014 numărul celor care doreau să efectueze investiții în agricultură a scăzut semnificativ) – Construcții: 17% – Servicii: 13%

	– Industrie/ producere: 7% – Turism: 4% – Alt domeniu: 18% Valorile medii ale investițiilor, anul 2012 (după de Zwager și Sințov, 2014): – Migranți din CSI: 1.575 € – Migranți din UE: 1.260 €
Caracteristicile migrației pe termen lung și ale migrației permanente	40% din volumul migrației totale este permanentă (aproximativ 300.000 persoane) (după Luecke, Ganta și Radeke, 2015); 53.000 dintre gospodăriile din Moldova au toți membrii angajați într-o formă a migrației internaționale, iar experiența migratorie actuală a peste 370.000 persoane este una de lungă durată (după de Zwager și Sințov, 2014); Determinanții migrației pe termen lung: 89,5% – muncă, 4,5% – studii și 4,5% – întregirea familiei; Ponderea migranților care intenționează să se stabilească permanent în străinătate: 14,35% (23,3% migranți din UE, 18% migranți din CSI); Statele de destinație principale: Rusia, Ucraina, SUA, Germania, Israel, Belarus, Canada; Vârsta migranților permanenți: sub 30 de ani – 35,2%, între 30 și 50 de ani – 28,19%, în cazul migranților mai în vârstă se remarcă tendință clară de revenire în Moldova (Mukomel și Cheianu-Andrei, 2013; de Zwager și Sințov, 2014); Genul migranților permanenți: 51,15% femei; Mediul de proveniență: 53,63% din zone urbane; Nivelul de educație: 64,36 studii superioare de scurtă durată și studii superioare universitare; Zonele de destinație: CSI – 47,39%, UE – 35,49%; Constatări empirice cu privire la migranții permanenți (Pinger, 2010): • migranții permanenți din Republica Moldova provin, în mare parte, din familii cu un nivel de bunăstare mai înalt, ai căror membri sunt mai educați decât membrii gospodăriilor din care provin migranți temporari; • migranții permanenți remit cu 30% mai puțin decât migranții temporari; • probabilitatea ca un migrant să nu mai revină în țara de origine crește cu 2% cu fiecare an petrecut în statul de destinație și cu 20% în acele cazuri în care migranții muncesc legal în străinătate, având și o formă de ședere legală.

Surse: Sondaj CBS AXA, 2004, 2006; Pinger, 2010; Biroul Național de Statistică, 2013; CIVIS și IASCI, 2010; de Zwager și Sințov, 20014

O minimă tentativă de cuantificare a fenomenului de „brain drain”?

Cu regret, la nivel național, migrația în rândul persoanelor cu calificări profesionale înalte nu a fost monitorizată în mod oficial și de o manieră sistematică. Cunoaștem însă că în anul 2011, 19% din persoanele cu studii universitare au plecat să muncească și să locuiască în altă țară (Banca Mondială, 2016a). Din puținele statistici și analize existente, aflăm că până la un punct, factorii determinanți ai deciziei de a emigra sunt aceiași în rândurile migranților cu niveluri diferite de educație. Astfel, și în cazul persoanelor care intră în categoria migranților cu calificări profesionale înalte (*skilled migrants*) și care iau parte prin plecarea lor la accentuarea fenomenului de *brain drain*, factorii principali de respingere sunt instabilitatea politică și economică, lipsa perspectivelor de angajare și calitatea scăzută a vieții în Republica Moldova. Printre factorii care diferențiază acest tip de migranți de persoanele fără studii sau calificări, se află subfinanțarea prin alocări bugetare reduse a activităților de cercetare și dezvoltare, lipsa infrastructurii și a echipamentelor specializate, ritmul lent al progresului științific, un context inadecvat pentru dezvoltare profesională și continuarea studiilor, nerecunoașterea publică a prestigiului profesiei, a potențialului și a meritelor profesionale. În cifre, pentru Moldova, exodul creierelor a însemnat o scădere procentuală de 83% a cercetătorilor științifici de la 30.000 la 5.000, în perioada 1990–2005 (Academia de Științe a Moldovei, 2010 *apud* Tajeda, Varzari și Porcescu, 2013; Gaugaș, 2004).

5.1.2. Principalele efecte social-economice ale migrației în Republica Moldova[91]

Conotațiile social-economice ale migrației din Moldova sunt multiple și multifațetate, incluzând efecte de ordin social general, economic, politic și demografic. Întrucât scopul acestei lucrări nu constă în enumerarea și detalierea analitică a tuturor consecințelor, pozitive sau negative, ale migrației din Republica Moldova, voi face în continuare o serie de precizări legate de acele consecințe

[91] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/534. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Dinamica relației dintre migrație și dezvoltare. Perspective asupra cazului Republicii Moldova”, 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 2(39), pp. 88–112.

care se pot ilustra cu ajutorul numărului minim de date disponibile în acest scop. Din punctul de vedere al impactului economic, o părere larg împărtășită este că remitențele migranților reprezintă un panaceu al subdezvoltării Moldovei, întreaga economie depinzând de remiterile bănești din străinătate ale cetățenilor moldoveni (Figura 4). Aproximativ o jumătate din fluxurile de valută străină din Moldova sunt introduse prin remitențele ce depășesc, în același timp, de 8 ori investițiile străine directe (Pinger, 2010; Vimeș *et al*., 2013). De-a lungul anilor, estimările cu privire la volumul remitențelor expediate de migranții moldoveni s-au efectuat pornind de la datele furnizate de Banca Națională a Moldovei (BNM). Întrucât balanța de plăți întocmită periodic de BNM include doar sumele trimise sub forma valutei străine în numerar prin intermediul băncilor comerciale și a serviciilor de transferuri electronice, pentru a surprinde imaginea reală a volumului remitențelor la cele două surse anterior menționate ar trebui adăugate și sumele trimise pe căi informale de către migranți (familie, rude, prieteni, alți migranți, personalul căilor ferate, șoferii care prestează servicii de transport internațional, curieri neoficiali etc.). Acum un deceniu, proporția sumelor expediate utilizând alte căi decât transferurile electronice sau bancare se apropia sau chiar depășea pragul de 50% din totalul remitențelor (Lücke, Mahmoud și Pinger, 2007; CIVIS și IASCI, 2010; Prohnițchi și Lupușor, 2013).

Din analiza cantitativă univariată efectuată de autorii Lücke, Mahmoud și Pinger (2007), în baza datelor colectate în 2004 și 2006, aflăm că distribuția centrală a remitențelor este una relativ asimetrică, în sensul în care gospodăriile de migranți din Moldova se împart în două categorii: cele care beneficiază de sume mari trimise din străinătate și cele pentru care remitențele reprezintă venituri modeste. Cu toate acestea, valorile mediane calculate pentru volumul declarat al remitențelor în anul 2004 și în anul 2006 au fost semnificativ diferite, crescând de la 700 dolari/familie (2004) până la 937 dolari/familie (2006). Trebuie menționat că spre deosebire de estimările referitoare la numărul migranților, datele cu privire la remitențe ar putea fi supraestimate, existând riscul ca unele tranzacții cuprinse în balanța de plați să fie camuflate sub forma remitențelor, pe când acestea reprezintă, de fapt, tranzacții comerciale cu sume relativ mici, susceptibile să nu stârnească suspiciuni cu privire la sursa banilor (Lücke, Mahmoud și Pinger, 2007; Black și Skeldon, 2009).

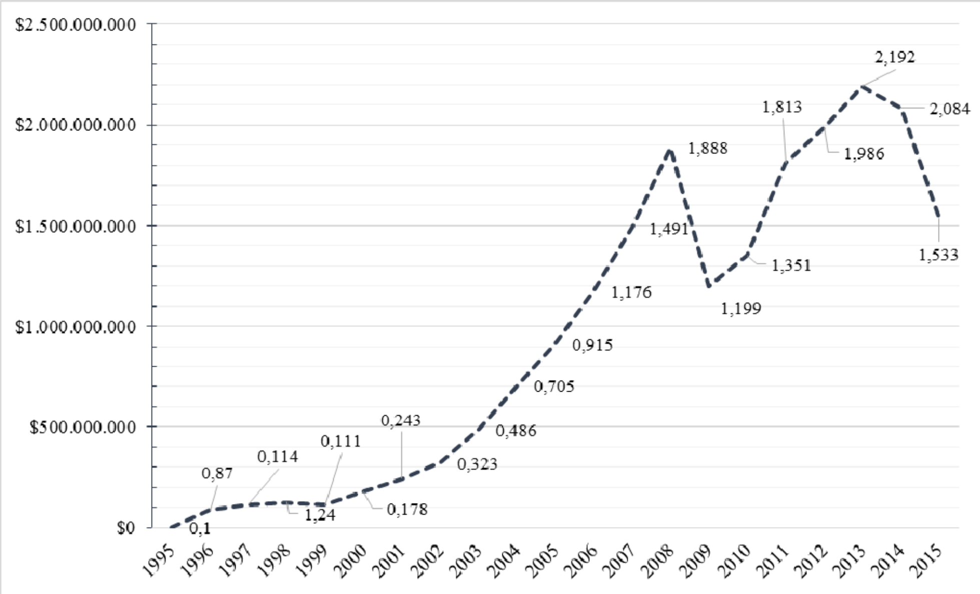

Figura 4: *Volumul total al remitențelor, miliarde $ (1995–2015)*[92]

Surse: Banca Mondială, Banca Națională a Moldovei (BNM) și Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova (date prelucrate de autor) (a se vedea și Anexa 2)

Odată cu schimbarea practicilor de economisire a migranților, realizată prin asigurarea accesului persoanelor adulte la serviciile băncilor comerciale (deschiderea unor conturi și constituirea depozitelor bancare fiind măsurile de bază recomandate de organizațiile internaționale în cadrul așa-numitelor acțiuni *banking the unbanked* ce urmăresc, printre altele, securizarea transferurilor și permit monitorizarea evoluției remitențelor), și cu intensificarea utilizării canalelor oficiale de transfer al banilor (din categoria Western Union, Moneygram etc.), a crescut și probabilitatea ca sumele oficiale raportate drept remitențe de BNM să reflecte situația reală și să fie corect contabilizate de către instituțiile competente. Dacă coroborăm cele două aspecte cu următoarele trei tendințe derivate din simțul practic și parțial validate empiric: (1) numărul populației migrante din Republica Moldova a crescut constant începând cu sfârșitul anilor 1990, (2) în timp, migranții

[92] Ultimele date oficiale, cele pentru anul 2016, arată că volumul remitențelor a scăzut considerabil (1.069 miliarde $), înjumătățindu-se în raport cu valorile aferente perioadei 2012–2014. Deși principalele state furnizoare de remitențe rămân în continuare Rusia și Italia, se pare că migranții din state precum Israel, SUA și Marea Britanie au contribuit mai mult la sprijinirea familiilor prin transferuri bănești în anul 2016 în comparație cu alți ani (Banca Națională a Moldovei, fără dată).

s-au orientat către acele state în care câștigurile potențiale erau mai mari, de exemplu, țările din vestul Europei, (3) pe măsură ce au acumulat experiență și au dobândit calificări noi în regiunile de primire, migranții au fost mai bine remunerați pentru munca lor și (4) organismele naționale și internaționale și-au îmbunătățit metodologiile și modalitățile prin care se urmăresc și se cuantifică fluxurile de remitențe (Black și Skeldon, 2009), ajugem să formulăm o explicație plauzibilă pentru cifrele din ce în ce mai mari, ce au fost raportate de la un an la altul, cu privire la banii trimiși acasă de migranții moldoveni.

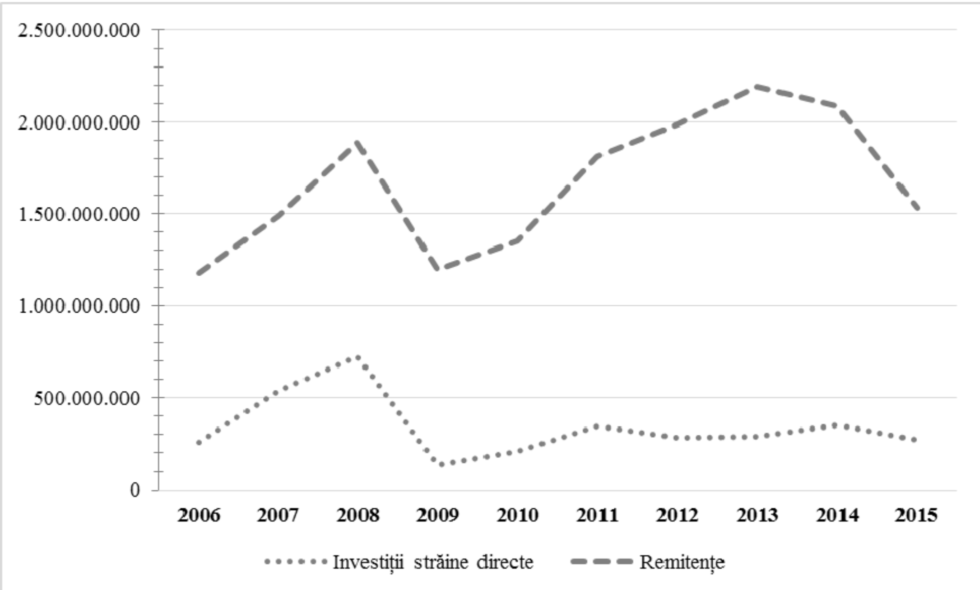

Figura 5: ***Volumul investițiilor străine directe și volumul remitențelor, $ (2006–2015)***
Surse: Banca Mondială, Banca Națională a Moldovei (BNM)
și Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova (date prelucrate de autor)

Ponderea remitențelor în PIB-ul Moldovei, în anul 2014, reprezenta 26,16%, iar în 2015 – 23,4% (Banca Mondială, fără dată) (Figura 6; Figura 5; Anexa 3). Întrucât cifrele prezentate anterior depășesc transferurile guvernamentale, investițiile interne și investițiile străine directe, ne permitem să încadrăm Moldova în rândul statelor dependente de remitențe. La nivel de gospodărie, remitențele sunt a treia sursă de venit pentru familiile din Moldova, după salarii și plăți sociale. De regulă, veniturile migranților sunt afectate de condițiile economice ale țării de destinație, astfel, în cazul Republicii Moldova, începând cu anul 2008, volumul remitențelor

a scăzut semnificativ pe fundalul crizei financiare din Rusia, fapt explicabil și prin numărul considerabil de migranți economici din această țară. Cât privește scopurile în care sunt utilizați banii veniți din străinătate, cunoaștem că odată ajunse la destinatarii lor din Moldova, între 60% și 90% din sumele ce constituie remitențe sunt folosite pentru acoperirea cheltuielilor curente, doar 10–20% reprezentând economii și 5–15% investiții (CIVIS și IASCI, 2010; Orozco, 2007). Chiar mai mult, creșterea consumului se datorează în mare parte remitențelor (Culiuc, 2006), astfel, conform estimărilor Băncii Mondiale, în gospodăriile sărace, peste 40% din creșterea consumului se explică prin faptul că respectivele familii sunt destinatarele remitențelor din străinătate.

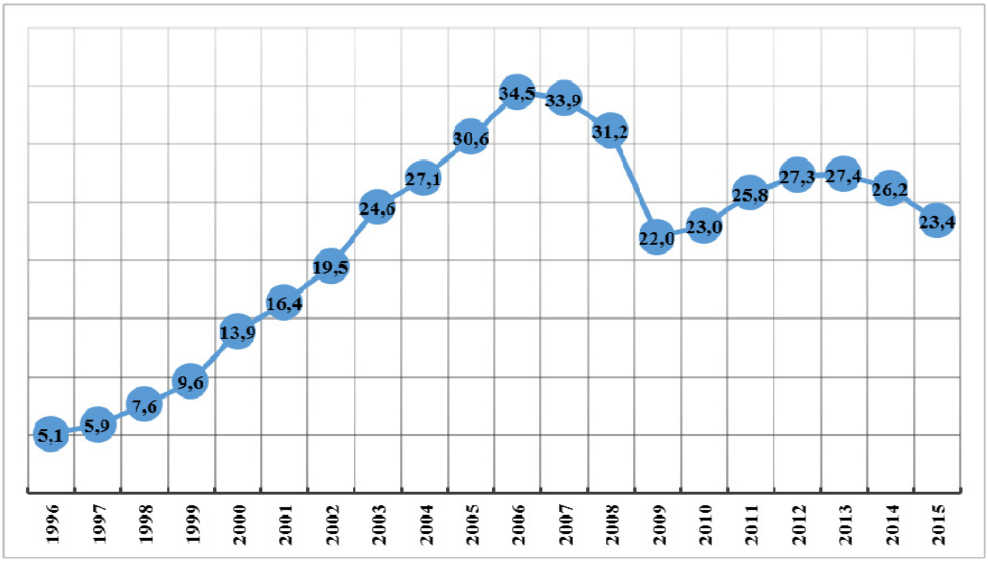

Figura 6: ***Ponderea în PIB a remitențelor, % (1996–2015)***

Surse: Banca Mondială, Banca Națională a Moldovei (BNM)
și Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova (date prelucrate de autor)

Așadar, doar o mică parte din câștigurile migranților ar putea în timp să fie investită, având, astfel, și un potențial de multiplicare a dezvoltării (Vasilova și Jordan, 2011 *apud* Marcu, 2014; Gaugaș, 2004). Din păcate, în astfel de cazuri am puteam vorbi cel mult despre înlăturarea unor cauze ale sărăciei prin intermediul remitențelor și nu neapărat despre o formă de dezvoltare indusă de transferurile bănești [Prohnițchi și Lupușor (2013) estimează că în anul 2011, incidența sărăciei s-a diminuat de 1,65 ori datorită remitențelor, iar acum un deceniu, în mediul

rural, scăderea procentuală de 13,6% a ratei de sărăcie s-a datorat, de asemenea, transferurilor din străinătate (Hristev *et al*., 2009)]. Mai mult decât atât, proporția semnificativă a ajutoarelor financiare venite din străinătate, coroborată cu destinația principală de cheltuire a banilor, exercită un efect negativ asupra gradului de sărăcie a familiilor non-migranților (*relative and absolute deprivation*), iar în rândul familiilor cu migranți contribuie la crearea unor categorii de persoane asistate financiar, pe termen lung acest lucru ducând la adâncirea dependenței de remitențe a familiilor amintite mai sus, dar și a întregii economiii naționale.

Deși am fi tentați să credem că banii trimiși și cheltuiți în Moldova ar trebui să aducă beneficii clare și directe economiei naționale, această presupunere nu poate fi validată în condițiile în care o parte însemnată a bunurilor de consum pentru care sunt cheltuite sumele venite din străinătate provin, de fapt, din importuri și nu sunt produse la nivel local[93]. „Apetitul” ascendent al migranților pentru bunuri importate, un prim indicator al căruia este cerința crescută și, ulterior, materializată în consumul propriu-zis, de fapt, poate dăuna producătorilor autohtoni prin scăderea competitivității bunurilor produse pe piața internă. Într-o optică oarecum similară celei de mai sus, fondurile financiare care pătrund în Moldova pe calea remitențelor contribuie într-o anumită formă la dezvoltarea statelor în care se produc bunurile importate (Culiuc, 2006; CIVIS și IASCI, 2010). În același timp, pe măsura dezvoltării sistemului bancar din Moldova și a intensificării practicilor migranților de deschidere a unor conturi bancare, respectiv, de constituire a unor depozite, ipoteza conform căreia o parte dintre remitențele economise se vor regăsi în depozitele populației pare să fie verosimilă. În acest fel, banii migranților ajung să asigure și o parte dintre lichiditățile în lei sau în valută străină din sistemul bancar al Moldovei.

Firește că volumul mare al remitențelor și al transferurilor efectuate de către migranții moldoveni au atras atenția multor specialiști de la nivel internațional (mai cu seamă economiști) (Figura 4), care au studiat consecințele migrației și efectele remitențelor asupra Republicii Moldova în cadrul unor analize economice, evident, preponderent cantitative, însă în care nu se trasează implicațiile acestora în termeni de politici publice (Siegel și Lücke, 2013; Piracha și Saraogi, 2015;

[93] În luna mai a anului 2016, importurile constituiau 328 milioane de $, iar exporturile 153 miloane de $ (Trading Economics, 2016).

Pinger, 2010; Lücke, Mahmoud și Pinger, 2007; Crăciun, 2006; Piras *et al*., 2016; Poppe, 2007; Rios Avila și Schlarb, 2008). Cu toate că studiile care se axează în principal pe studiul remitențelor aduc un plus în cunoaștere, acestea au tendința să simplifice excesiv procesele de migrație, limitând scopul analizelor la chestiuni legate de determinanții remitențelor și practicile migranților de a trimite membrilor de familie sume de bani destinate consumului și investițiilor cu scop personal (Ryazantsev, 2006).

Efectele sociale ale migrației. Două mari probleme: copiii și persoanele în vârstă

Dacă în cazul efectelor economice ale migrației, posibilitatea de a le cuantifica, chiar și cu o precizie variabilă sau îndoielnică, contribuie, într-un final, la cristalizarea unor subiecte de discuție cât de cât clare, atunci în cazul efectelor sociale, lucrurile se complică din cauza caracterului lor sensibil și al gradului scăzut de măsurabilitate. Totuși, pornind de la numerele care indică volumul fluxurilor migratorii, nu vom greși dacă vom afirma că din punctul de vedere al efectelor sociale, în mod direct sau indirect, în Republica Moldova, aproape fiecare persoană a fost afectată de migrație. Deși numărul celor care pleacă în străinătate denotă doar volumul net al migrației, numărul și categoriile social-demografice din care fac parte cei rămași acasă sunt la fel de relevante în analiza efectelor migrației. Ca urmare a emigrării în masă, se creează un șir de premise negative pentru deteriorarea condițiilor de trai și a stării psiho-emoționale a copiilor migranților, dar și a persoanelor în vârstă, de regulă părinții migranților, care se află în grija celor aflați peste hotarele țării (Cheianu-Andrei *et al.*, 2011; Vianello, 2015; Böhme, Persian și Stöhr, 2014). Conform unor estimări, în anul 2014, numărul copiilor ai căror părinți au fost plecați în străinătate a fost de 100.000 (Yanovich, 2015), iar 22% dintre aceștia nu frecventau o instituție de învățământ obligatoriu. Statistici mai vechi, dar la fel de concludente, precizează că în anul 2011, 1 copil din 5 avea cel puțin un părinte emigrat în străinătate, pe când fiecare al zecelea copil era lăsat în grija bunicilor sau a rudelor, întrucât ambii părinți munceau în străinătate. Printre problemele copiilor migranților, pe care le semnalează studiile recente, se numără abandonul și absenteismul școlar, performanța școlară scăzută și lipsa motivației, dar și faptul că copiii sunt afectați

emoțional în urma migrației părinților, cu precădere în cazurile în care mama este cea care a emigrat (Cheianu-Andrei *et al.*, 2011; Onica, 2008). Dificultățile regăsite în rândul persoanelor în vârstă afectate de emigrarea copiilor, au captat relativ recent atenția autorităților din Moldova, de aceea atât eforturile cât și rezultatele unor măsuri aplicate până în prezent nu pot fi, deocamdată, supuse unei evaluări în lipsa unor studii sociologice sistematice.

5.2. Migrație și dezvoltare în Republica Moldova. Relația migranților cu statul de origine: de la teoretic la empiric[94]

Impactul migrației forței de muncă calificate și rolul migranților alcătuiesc două subiecte introduse relativ recent pe agendele publice ale statelor din Europa de Est. În ultimii ani, instituțiile din Moldova au început să fie din ce în ce mai interesate de relația cu comunitățile de migranți moldoveni, pe care ele însele le denumesc „diaspora", migranții devenind dintr-o dată „vizibili" pentru reprezentanții executivului, membrii partidelor politice, primarii comunelor din întreaga țară, societatea civilă etc. La fel ca în cazul datelor cu caracter general despre stocurile de migrație și caracteristicile mișcărilor de migrație, informația disponibilă despre „noua diaspora moldovenească" este extrem de redusă. Nevoia de informații corecte și detaliate se accentuează pe măsură ce politicile formulate la adresa migranților actuali sau a celor ce intenționează să plece în străinătate ajung să fie importante pentru consolidarea capacității de guvernare a unui stat.

Încercările guvernului Republicii Moldova de a încorpora și de a aborda de o manieră comprehensivă și sustenabilă migrația populației și consecințele derivate ale acesteia, s-au materializat relativ recent într-un set de politici caracterizate prin sporadicitate și printr-un anumit grad necorespunzător de coeziune. Din punct de vedere cronologic, primele luări de poziție clare și ferme cu privire la amploarea fenomenului migrației internaționale și la implicațiile pe care acesta îl are în sferele social-economice, politice și culturale ale societății s-a manifestat

[94] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2017 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la https://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/546/543. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Relația statului de origine cu migranții. O scurtă analiză a unor instrumente de politică publică din Republica Moldova", 2017, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 1(40), pp. 23–43.

aproximativ acum un deceniu, adică la câțiva ani după atenuarea efectelor provocate de criza economiei rusești și începutul migrației economice. De altfel, între 2001–2009, perioada marcată de exodul masiv al populației și, concomitent, de guvernarea Partidului Comuniștilor, migrația nu a reprezentat un subiect major de dezbatere pentru reprezentanții partidului majoritar, fapt ilustrat și de absența referirilor cu privire la migrație din documentele oficiale și din platformele electorale ale comuniștilor[95]. În pofida retoricii negative și a evitărilor premeditate ale subiectului din partea establishmentului politic, cu sprijinul și la inițiativa instituțiilor internaționale[96] prezente în Republica Moldova (cu precădere a Organizației Internaționale pentru Migrație), s-au luat primele măsuri ce au urmărit inițial instituirea unui sistem de management al migrației populației, ce a presupus legalizarea și facilitarea migrației forței de muncă, încheierea de acorduri bilaterale cu principalele state-gazdă, îmbunătățirea cadrelor legislative și instituționale cu scopul armonizării cadrului juridic intern cu reglementările europene și internaționale, a gestionării eficiente a fluxurilor de emigrare și imigrare etc[97] (Oprunenco,

[95] Elaborarea unor politici integrate cu privire la diaspora, migrație și dezvoltare s-a regăsit în premieră în programul de activitate al executivului pentru anul 2013–2014.

[96] Un indicator care vorbește despre implicarea activă a instituțiilor europene și internaționale și a donatorilor externi în afacerile interne ale Republicii Moldova este reprezentat de cele peste 200 de proiecte implementate cu sprijinul și asistența acestora începând cu anul 2007. Proiectele s-au adresat în mod direct sau tangențial cauzelor și efectelor migrației populației (Vremiș *et al*., 2013). Un rol important în trasarea unor linii directoare în ceea ce privește managementul migrației l-au avut instituțiile europene (Moşneaga *et al*, 2011), deoarece implementarea celor mai multor programe a fost posibilă în cadrul Parteneriatului Strategic de Mobilitate dintre Moldova și Uniunea Europeană.

[97] Spre exemplu, măsurile avansate s-au materializat în adoptarea Strategiei Naționale în domeniul migrației și azilului 2011–2020, a Planului național de acțiuni privind protejarea cetățenilor Republicii Moldova aflați peste hotare etc.

Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 655 din 8 septembrie 2011 cu privire la aprobarea Strategiei naționale în domeniul migrației şi azilului (2011–2020), publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 16 septembrie 2011, nr. 152–155.

Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 1009 din 26 decembrie 2011 cu privire la aprobarea Planului de acțiuni pentru anii 2011–2015 privind implementarea Strategiei naționale în domeniul migrației şi azilului (2011–2020), publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 6 ianuarie 2012, nr. 1–6.

Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 736 din 10 iunie 2016 cu privire la aprobarea Planului de acțiuni pentru anii 2016–2020 privind implementarea Strategiei naționale în domeniul migrației şi azilului (2011–2020), publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 17 iunie 2016, nr. 163–168.

Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 94 din 4 februarie 2008 cu privire la aprobarea Planului național de acțiuni pentru anul 2008 privind protejarea cetățenilor Republicii Moldova

2012; Moșneaga, 2014). Subiectul era cu atât mai important, cu cât era asociat cu traversarea clandestină a frontierelor, șederea ilegală și munca la negru a migranților în statele de destinație, traficul de ființe umane, costuri și riscuri crescute asociate cu migrația pentru persoanele cu intenții de a pleca în străinătate etc. De cele mai multe ori, pentru exponenții organizațiilor non-guvernamentale, și, ulterior, și pentru mandatarii politici din Moldova, problemele derivate ale migrației aveau, de fapt, legătură cu contexte politice mai largi, printre care necesitatea asigurării siguranței indivizilor și garantarea drepturilor acestora la ambele capete ale proceselor de migrație.

În contextul menționat mai sus și datorită faptului că Moldova începuse să ocupe primele locuri în clasamentele mondiale cu privire la volumele de remitențe, a fost accentuată importanța pentru economia națională a contribuțiilor financiare provenite de la muncitorii migranți. Astfel, în anul 2000 a fost emis primul decret prezidențial cu privire la cetățenii moldoveni care locuiesc în străinătate[98], iar în anul 2005, câteva figuri din politica moldovenească (în speță, primul ministru Zinaida Grecianîi) au adus în discuție impactul pe care l-ar avea remitențele pentru creșterea economică (Culiuc, 2006) și s-au declarat, chiar dacă nu într-un mod tranșant și deschis, cvasi-susținători ai migrației populației. Spre deosebire de alte state cu experiențe bogate de migrație (de exemplu, Filipine), în Moldova, politicile implementate în timp au presupus doar managementul migrației și gestionarea efectelor negative ale acesteia, dar nu și agregarea politică la nivel tactic și strategic a unor măsuri pentru încetinirea migrației și reducerea stocurilor de migrație. Cu alte cuvinte, nu s-au documentat cazuri în care cetățenii din Republica

aflați peste hotare, publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 12 februarie 2008, nr. 164.

[98] Este vorba despre Decretul Preşedintelui Republicii Moldova privind susținerea persoanelor originare din Republica Moldova domiciliate peste hotare şi colaborarea cu acestea, nr. 1638-II din 30 august 2000, publicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 5 septembrie 2000, nr. 115. Prin decret se recunoaște dreptul persoanelor originare din Moldova, cu domiciliul în alte state, de a beneficia de susținerea statului în ceea ce privește exercitarea drepturilor civile, politice, sociale, economice și culturale, precum și dreptul acestora de a-și păstra identitatea etnică, culturală și religioasă. Guvernul devine entitatea responsabilă de elaborarea direcțiilor „principale de activitate privind susținerea persoanelor originare din Republica Moldova, domiciliate peste hotare, și colaborarea cu acestea" și de constituirea unui „Consiliu coordonator permanent pentru problemele persoanelor originare din Republica Moldova, domiciliate peste hotare". Conform aceluiași act normativ, în sarcina Consiliului coordonator cade organizarea în 2002 a primului congres al persoanelor originare din Moldova.

Moldova ar fi fost încurajați să rămână în localitatea de baștină și să nu emigreze peste hotare în căutarea unui loc de muncă.

Înființarea Serviciului de Stat Migrațiune[99] cu scopul de a gestiona mai eficient politicile de migrație și încheierea la începutul anilor 2000 a unui șir de acorduri bilaterale de colaborare cu o parte dintre țările de primire a migranților moldoveni[100] au constituit dovada originală a atenției sporite acordate subiectului de către guvernul de la Chișinău. Astfel, în 2002 Republica Moldova a semnat primul acord de colaborare în domeniul muncii cu Italia, până în acel moment fiind încheiate acorduri cu state din cadrul CSI. Scopul principal al documentului a constat în reglementarea fluxului de migranți prin propunerea unor măsuri de eficientizare a mecanismelor de control al accesului imigranților, dar și prin legalizarea și protecția cetățenilor moldoveni din[101] Italia (Culic, 2008, p. 157;

99 Atribuțiile în domeniul migrației nu au aparținut niciodată unui singur minister sau unei singure structuri administrative în Republica Moldova. În acest sens, responsabilitățile trasate prin actele normative au fost întotdeauna partajate între ministerul muncii și protecției sociale, ministerul afacerilor interne și cel al afacerilor externe și integrării europene, ministerul educației și ministerul culturii. Prin rotație, de relația cu migranții și diaspora s-au ocupat Serviciul de Stat Migrațiune (desființat), Biroul pentru Relații Interetnice și, mai nou, Biroul pentru Relații cu Diaspora. Au existat voci care au criticat lipsa unei singure instituții și schimbările prea frecvente în dinamica instituțională, pledând, în același timp, pentru crearea unui minister separat pentru diaspora.

100 Mai exact, în perioada 2001–2006 au fost inițiate dialoguri cu 19 state cu care s-au semnat ulterior acorduri bilaterale în domeniul migrației forței de muncă. În anul 2007, Moldova a încheiat un acord cu Comunitatea Europeană cu privire la readmisia persoanelor fără drept de ședere aflate pe teritoriul Uniunii Europene, acțiune urmată de semnarea unui șir de protocoale de implementare cu statele membre UE, dar și întreprinderea unor măsuri similare cu alte 5 state din afara spațiului comunitar. Între anii 2008 și 2014, preocuparea guvernului de la Chișinău față de persoanele migrante și drepturilor sociale ale acestora s-a materializat deopotrivă în semnarea cu statele de destinație din UE a 11 acorduri bilaterale cu privire la securitatea socială a cetățenilor moldoveni. Ultimul acord de acest fel a fost semnat în luna ianuarie 2017 cu Germania. Documentul prevede posibilitatea acordării unor beneficii cetățenilor moldoveni din Germania sub forma pensiilor de vârstă, de urmaș sau de dizabilitate.

101 Caracterul abil şi descurcăreț al imigranților deseori se întrevede în multiplele interpretări şi implementări pe care aceştia le dau prevederilor şi categoriilor administrative din cadrul politicilor imigraționale, dar şi în practicile antreprenoriale ale actorilor ce reuşesc să atragă beneficii de pe urma eludării în mod creativ şi inovativ a cadrelor legale fie din statele de origine, fie din cele de destinație. Într-una dintre analizele sale cu privire la migranții din România şi Moldova, Irina Culic (2008, p. 165) accentuează nevoia înființării unor structuri formale şi instituționalizate ale căror scopuri primordiale să se cristalizeze în jurul consolidării relațiilor dintre guvernele celor două state şi cetățenii lor emigrați. Printre atribuțiile structurilor sugerate ar trebui să se regăsească şi punerea în aplicare a unor măsuri ce permit integrarea economică şi socială a migranților reveniți, alături de preocuparea constantă pentru bunăstarea şi protecția cetățenilor expatriați ai celor două state.

Oprunenco, 2012; Moșneaga *et al*., 2011). La obiectivele formulate de Partidul Comuniștilor, după 2009, partidele declarate pro-europene (Partidul Liberal Democrat din Moldova – PLDM; Partidul Democrat din Moldova – PDM și Partidul Liberal din Moldova – PL) au adăugat și următoarele ținte majore (Oprunenco, 2012): liberalizarea regimului de vize și libera circulație în Uniunea Europeană a cetățenilor Republicii Moldova, formularea de măsuri pentru sporirea migrației de întoarcere și atenuarea efectelor exodului de creiere, atragerea de remitențe pentru investiții, dezvoltarea rurală și crearea de locuri de muncă pentru creșterea atractivității mediului rural deopotrivă pentru populația non-migrantă și pentru migranți, evaluarea riscurilor impuse de migrația în masă asupra sistemului de pensii din Moldova etc.

După cum vom vedea în continuare, politicile pentru diaspora[102] și cele în domeniul migrației au avut mai întâi ca obiectiv menținerea unor legături și activități culturale, și doar mai apoi îndeplinirea unor obiective sociale și economice. Gradual, în Moldova s-au dezvoltat diverse mecanisme instituționalizate de mobilizare, accesare și comunicare cu migranții. De mai bine de un deceniu, statul folosește politicile de diaspora cu un pronunțat caracter etno-simbolic pentru a cultiva sentimentul de apartenență/ loialitate al migranților, făcând trimitere la tradiții, cultură, istorie etc. În consecință, în afișarea formală a intențiilor de a întreține relații de parteneriat constructive cu migranții și diaspora, prin politicile sale culturale, guvernul face uz, în principal, de extinderea beneficiilor simbolice și culturale pentru migranți și cetățenii originari din Moldova stabiliți în străinătate. Cu toate acestea, cadrele legislative și instituționale actuale nu corespund realității și eșuează în încercarea de a face față anvergurii mișcărilor de migrație din Republica Moldova, totodată neacoperind întregul spectru de nevoi pe care îl au migranții și comunitățile constituite de aceștia și nereușind să valorifice în totalitate potențialul de dezvoltare pe care îl generează migrația forței de muncă.

Din prezentarea și analiza succintă de mai jos cu privire la contextul ce caracterizează modul în care s-a abordat problematica migrației și dezvoltării în

[102] Conform ultimelor modificări legislative, diaspora este alcătuită din „cetățenii Republicii Moldova stabiliți temporar sau permanent peste hotarele țării, persoanele originare din Republica Moldova și descendenții lor, precum și comunitățile formate din aceștia" (Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 780 din 19 octombrie 2012, art. 7 (j), publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 23 octombrie 2012, nr. 221).

Moldova nu rezultă faptul că în timp nu s-au depus eforturile necesare pentru contracararea efectelor negative ale migrației, respectiv pentru menținerea și valorificarea celor pozitive, ci, dimpotrivă, o constatare generală este că șirul de măsuri ce s-au adresat migrației a avut un conținut în mare parte adecvat și pertinent. După cum voi încerca să arăt și în continuare, o parte dintre motivele ce explică, printre altele, rezultatele modeste în domeniul managementului migrației în Moldova par să țină de adaptarea cu întârziere și cu întreruperi a cadrelor legislative și a reglementărilor din domeniu, lipsa de viziune și proactivitate din partea factorilor de decizie în raport cu schimbările social-economice contextuale, alocările bugetare necorespunzătoare pentru finanțarea măsurilor prevăzute, necoordonarea inter- și intrainstituțională a structurilor responsabile de punere în aplicare a programelor cu privire la migrație, eventualele contradicții dintre conținutul și obiectivele prevăzute în strategiile sau actele normative adoptate și evoluția pe palierele social-economice și politice etc.

5.2.1. Acte normative, planuri de acțiuni pentru susținerea persoanelor originare din Republica Moldova și strategii naționale în domeniul migrației și dezvoltării

Cel puțin pe hârtie, acțiunile concrete ale guvernului au început să apară, de asemenea, la începutul anilor 2000. Astfel, în perioada menționată, guvernul Republicii Moldova adoptă o hotărâre cu privire la unele măsuri de susținere a persoanelor originare din Republica Moldova, domiciliate peste hotare[103], printre care se numără direcțiile principale de susținere a persoanelor ce provin din Moldova, după cum urmează: *în domeniul drepturilor omului* se propunea susținerea dezvoltării libere a persoanelor originare din Republica Moldova, domiciliate peste hotare, protecția drepturilor și a intereselor legitime ale acestora și stabilirea de contacte cu persoanele originare și cu organizațiile acestora, acordarea de către misiunile diplomatice a unei asistențe organizatorice, metodologice și juridice persoanelor originare din Republica Moldova; *în domeniul culturii* se preconiza facilitarea condițiilor pentru studierea și promovarea de către persoanele

[103] Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 1322 din 29 decembrie 2000 cu privire la unele măsuri de susținere a persoanelor originare din Republica Moldova, domiciliate peste hotare, publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 11 ianuarie 2001, nr. 001.

originare din Republica Moldova a culturii naționale prin instituirea unor centre de cultură/ informare/ documentare, difuzarea de publicații și materiale audiovizuale privind viața culturală, economică, științifică și spirituală a Republicii Moldova, organizarea de manifestări culturale pe teritoriul țărilor de destinație și, nu ultimul rând, susținerea acțiunilor organizațiilor etnoculturale ale persoanelor originare din Republica Moldova în ceea ce privește promovarea limbii, culturii și tradițiilor naționale, păstrarea identității etnice, culturale și religioase; *în domeniul educației și al învățământului* guvernul își propunea să acorde ajutorul necesar persoanelor originare din Republica Moldova și organizațiilor lor etnoculturale în realizarea dreptului de a studia limba maternă, literatura, istoria și geografia Moldovei; *în domeniul protecției sociale* măsurile prevedeau sprijinirea persoanelor originare din Republica Moldova în vederea obținerii documentelor necesare pentru intrarea în Republica Moldova, reîntoarcerea și stabilirea în țară, înmatricularea în instituțiile de învățământ sau încadrarea în câmpul muncii. În plus față de măsurile menționate mai sus, printr-o hotărâre ulterioară[104], emisă în anul 2005, se stabilește componența primului Consiliu coordonator pentru susținerea persoanelor originare din Moldova. În ceea ce privește înființarea acestui organ, nu este lipsit de importanță detaliul prin intermediul căruia aflăm că printre membrii acestuia erau nominalizate doar persoane ce dețineau funcții în executivul moldovenesc sau alte structuri subordonate acestuia, așadar demnitari publici, niciuna dintre așa-numitele „asociații obștești" (ONG-uri), pentru sprijinirea cărora urma să funcționeze Consiliul, nefiind reprezentată în structurile acestuia, cel puțin pe durata următorilor cinci ani după înființare. În cazul de față i-am putea învinui pe cei care au propus și, ulterior, au aprobat componența Consiliului de lipsă de viziune sau claritate în reflecție, întrucât exact persoanelor direct interesate de atribuțiile și acțiunile unei astfel de structuri, adică migranților, li s-a limitat în mod tranșant accesul la aceasta. Vom vedea în continuare că o cu totul altă abordare a fost aplicată în anii următori, în care componența Consiliilor a fost regândită în așa fel încât, cel puțin la nivel formal, migranții și persoanele originare din Moldova au început să beneficieze de reprezentare în Consiliu.

[104] Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 228 din 24 februarie 2005 cu privire la Consiliul coordonator al persoanelor originare din Republica Moldova, domiciliate peste hotare, publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 4 martie 2005, nr. 36–38.

Pe lângă primele inițiative ce au fost prezentate anterior, în următorii ani, demersurile oficiale ulterioare ale guvernului s-au materializat în aprobarea unui șir de planuri de acțiuni[105] ce au cuprins propuneri de susținere a persoanelor originare din Moldova, dar și un număr de documente strategice, cele mai importante fiind Strategia națională „Diaspora-2025"[106] și Strategia națională pentru dezvoltare 2020, în textul căreia, după cum urmează să exemplific mai jos, se propun pentru prima dată soluții alternative pentru creșterea economică nesustenabilă bazată pe remitențele rezultate în urma migrației populației.

Astfel, în planul de acțiuni pentru perioada 2006–2009, alcătuit dintr-un număr de 66 de propuneri de acțiuni, sunt menținute și detaliate patru domenii mai vechi (drepturile omului, cultură, educație și învățământ, protecție socială – cele la care se face referire în hotărârea din 2000, menționată mai sus) și se introduc două domenii noi, prin care s-a urmărit susținerea organizațiilor etno-culturale ale persoanelor originare din Republica Moldova și consolidarea comunicării cu organizațiile de diaspora și mass-media. Parcurgând textul hotărârii, se poate deduce faptul că pentru guvernul de la Chișinău „diaspora moldovenească" era alcătuită din persoane care provin din Moldova și care, în cea mai mare parte, locuiesc în Ucraina, Republica Belarus și Federația Rusă. De altfel, în document nu există referiri explicite la migranți sau la comunitățile acestora, iar acest lucru poate indica că în momentul emiterii actului, la nivelul eșaloanelor politice, nu se conturase foarte clar ideea că măsurile de susținere propuse ar trebui să se adreseze și migranților economici din toate statele de destinație, decidenții părând totodată „rupți" de realitatea prefigurată din ce în ce mai accentuat de avântul fluxurilor migratorii. De asemenea, lipsesc trimiterile la modalitățile de valorificare

[105] Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 809 din 10 iulie 2006 cu privire la aprobarea Programului de acțiuni pentru susținerea persoanelor originare din Republica Moldova, domiciliate peste hotare (diaspora moldovenească), pentru anii 2006–2009, publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 18 august 2006, nr. 131.
Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 237 din 17 aprilie 2012 cu privire la aprobarea Planului de acțiuni privind susținerea național-culturală şi socială a diasporei moldoveneşti pentru anii 2012–2014 publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 26 aprilie 2012, nr. 81.

[106] Guvernul Republicii Moldova, Hotărârea nr. 200 din 26 februarie 2016 cu privire la aprobarea Strategiei naționale „Diaspora-2025" şi a Planului de acțiuni pentru anii 2016–2018 privind implementarea acesteia, publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 4 martie 2016, nr. 49–54.

a potențialului economic al persoanelor ce se află pe teritoriul altor state; la acest capitol singura măsură este cea prin care guvernul își propusese să antreneze oamenii de afaceri originari din Moldova și reprezentanții organizațiilor de diaspora în promovarea produselor agricole moldovenești pe piețele de desfacere străine, de unde deducem că în acel moment, în rândul decidenților nu se răspândise ideea că migranții pot să aducă contribuții individuale sau colective la dezvoltarea țării de baștină. Cu toate acestea, unul dintre aspectele pozitive ce poate fi extras din hotărârea din 2006 ține de formularea unor măsuri tentative pentru consolidarea capacității statutare și a legăturii dintre asociațiile de diaspora din diverse state.

Raportându-mă la subtextul planului și reamintindu-mi contextul economic și politic din Moldova din a doua jumătate a anilor 2000, am încercat să conturez o explicație pentru insistența aparentă a guvernului asupra unor instrumente de consolidare a autonomiei și a capacității asociațiilor de diaspora. Presupunerea mea este că prin măsurile propuse autoritățile din Moldova au încercat să anticipeze o serie de probleme cauzate de emigrarea în masă a populației, moment ce a coincis cu perioada 2004–2010, și, în același timp, sub pretextul consolidării aptitudinilor instituționale ale asociațiilor de diaspora, au căutat să se degreveze de soluționarea acestor probleme prin „împuternicirea" asociațiilor de diaspora în soluționarea dificultăților cu care s-au confruntat migranții moldoveni în țările de destinație. De altfel, în cazul Republicii Moldova, se cunoaște bine faptul că în foarte multe situații asociațiile de migranți au fost cele care i-au ajutat de-a lungul anilor pe migranții nou-veniți sau cei mai vechi, făcând acest lucru mai eficient decât, și chiar înaintea, reprezentanțelor consulare ale Moldovei în statele de destinație (acest aspect l-am putut deduce și în urma desfășurării interviurilor cu membrii asociațiilor de migranți).

La șase ani după emiterea primului plan de acțiuni, în 2012, guvernul adoptă un alt document programatic, mult mai cuprinzător, ce pare să fie mai bine racordat la noile conjuncturi social-economice din țară. Față de planurile anterioare, în acest document, pe lângă obiectivele generale ce urmau să fie îndeplinite – de exemplu, „intensificarea cooperării cu țările de reședință a diasporei moldovenești în vederea satisfacerii intereselor de ordin social, economic și cultural", „susținerea proceselor de structurare a diasporei moldovenești", „asigurarea incluziunii reprezentanților diasporei moldovenești în diverse domenii ale vieții din Republica

Moldova", „contribuirea la satisfacerea cerințelor educative, culturale și sociale ale tinerilor din diaspora moldovenească", „dezvoltarea sistemului de protecție socială" și, „asigurarea accesului liber al diasporei moldovenești la spațiul informațional", se menționează și un șir de indicatori de impact și de progres, cu ajutorul cărora guvernul ar fi putut și ar fi trebuit să evalueze punerea în aplicare a măsurilor. Măsura în care acești indicatori au fost sau nu folosiți pentru măsurarea succesului acțiunilor propuse, constituie un subiect de discuție aparte. Așadar, în urma parcurgerii *Planului de acțiuni privind susținerea național-culturală și socială a diasporei moldovenești pentru anii 2012–2014* am putut să constat următoarele: (1) Diaspora științifică se conturează ca un subiect de discuție distinct, sugerându-se implementarea de măsuri ce ar facilita implicarea membrilor din diaspora științifică în colaborări cu instituții tehnico-științifice din Moldova, în inițiative ce urmăresc identificarea și consolidarea capitalului uman autohton. Conștientizarea potențialului diasporei științifice se întrevede și în faptul că cercetătorii și persoanele cu calificare profesională înaltă se pot implica în calitate de experți în proiecte de cercetare națională. (2) Chiar dacă migrația de întoarcere nu este menționată explicit în cuprinsul documentului, o parte dintre măsuri își propun să încurajeze revenirea migranților moldoveni. (3) O semnificație sporită se acordă măsurilor ce urmăresc să consolideze asociațiile migranților moldoveni și să sprijine activitățile acestora. (4) Se accentuează importanța implicării migranților în activități economice de interes național prin programe de atragere a remitențelor și direcționare a acestora către domenii investiționale de interes național. (5) Un element nou, inclus în planul de acțiuni pentru perioada 2012–2014, constă în acordarea autorităților locale a unui rol accentuat în menținerea legăturii cu migranții proveniți din comunitățile locale aferente. Se urmărește, de fapt, încheierea de parteneriate între migranți și autoritățile locale cu scopul implementării proiectelor de sprijinire a infrastructurii locale. (6) Documentul dedică un capitol separat măsurilor de susținere a tinerilor din diaspora moldovenească. (7) În fine, un alt lucru inedit are de-a face cu tipul surselor de finanțare și anume, se remarcă faptul că pe lângă alocările bugetare, în cazul multor acțiuni sunt prevăzute ca surse de finanțare donațiile și sponsorizările provenite din partea migranților.

În cazul Republicii Moldova, simpla înșiruire cronologică a actelor normative sau a strategiilor în care se face trimitere la binomul migrație–dezvoltare

permite efectuarea unei constatări clare cu privire la tempoul sporadic de adoptare a viziunilor strategice la nivel național, lucru ce a dus la perpetuarea inconsecvenței în ceea ce privește aplicarea măsurilor prevăzute și deopotrivă la rezultate sub nivelul celor scontate. Astfel, în 2016, la patru ani după adoptarea ultimului plan de acțiuni, este adoptată Strategia Națională „Diaspora 2025”, prin care guvernul recunoaște importanța exploatării relației dintre migrație și dezvoltare cu scopul de a crește șansele de modernizare socială și economică a Republicii Moldova, precum și contribuția pe care ar putea să o aibă diaspora în accelerarea proceselor de dezvoltare, asumându-și în mod deschis rolul de facilitator în promovarea și mobilizarea diasporei moldovenești. Documentul este rezultatul inițiativei executivului de a integra prioritățile strategice ce se adresează migrației și dezvoltării în politicile naționale de dezvoltare și de a consolida capacitatea de cooperare în domeniile conexe migrație–dezvoltare a autorităților centrale și locale, a migranților și a asociațiilor din care fac parte primii, dar și a societății civile. Obiectivele specifice ce se precizează în strategie și îndeplinirea cărora se prefigurează pentru un orizont de timp de 10 ani sunt următoarele: „elaborarea și dezvoltarea cadrului strategic și operațional al domeniului diaspora, migrație și dezvoltare”, „asigurarea drepturilor diasporei și consolidarea încrederii”, „mobilizarea, valorificarea și recunoașterea potențialului uman al diasporei”, „implicarea directă și indirectă a diasporei în dezvoltarea economică durabilă a Republicii Moldova”. Printre elementele inovative cuprinse în strategie se numără precizarea cu privire la oportunitatea consultării publice a migranților și a reprezentanților din diaspora cu ocazia elaborării de politici publice în domeniile diaspora, migrație și dezvoltare, recomandarea emisă la adresa autorităților publice centrale și locale de a ține cont de impactul migrațional pe care l-ar putea avea politicile publice și planurile de dezvoltare pe care le elaborează și de a adopta o abordare integrată în rândul factorilor de decizie la nivel local și central cu privire la domeniile migrație, dezvoltare și diaspora. Spre deosebire de planurile de acțiuni prezentate mai sus, documentul strategic ale cărui obiective urmează să fie atinse până în anul 2025 prevede mai puține măsuri concrete: (1) este reiterată ca fiind prioritară necesitatea consolidării capacității statutare a asociațiilor de diaspora prin efectuarea de instruiri și crearea unor rețele de excelență, dezvoltarea de parteneriate regionale în diaspora și definirea de programe specifice dedicate femeilor din

diaspora (propuneri încluse în pachetul de programe *Diaspora Engagement Hub*[107]); (2) se accentuează rolul de donatori și contribuitori în filantropie a migranților; (3) pe plan economic se prevede crearea și diversificarea unor mecanisme de efectuare a economiilor și a investițiilor colective din partea migranților prin intermediul unor platforme de multifinanțare și a unor fonduri de investiții și economii cu destinație specială pentru migranți, iar pe lângă acestea se prevede organizarea de forumuri de afaceri sub egida cancelariei primului ministru al Moldovei; (4) se mențin ca fiind prioritare programele pentru persoanele tinere, fiind totodată redefinite unele măsuri, de exemplu, o noutate fiind propunerea ce vizează organizarea de stagii de practică[108] pentru studenții de la nivel licență/ masterat în organizațiile publice și companiile din Moldova.

În încheierea acestei secțiuni, consider relevant să formulez o ultimă observație ce se referă la modul în care legătura dintre migrație și dezvoltare a fost tratată în cuprinsul actelor normative, al reglementărilor legale și al strategiilor. Așadar, în preambulul Strategiei de Dezvoltare Moldova 2020[109], printr-o referire explicită, volumul remitențelor și consumul susținut de acestea este asociat cu creșterea economică, dar și cu tendința de reducere a gradului de sărăcie. Invocând tendința din ce în ce mai pregnantă a migranților de a-și întregi familiile peste hotare, fapt ce contribuie invariabil la formularea unor estimări negative cu privire la remitențe, în sensul diminuării lor, în strategie se reclamă sustenabilitatea modelului „inerțial" de creștere economică bazată pe remitențe. Propunerile alternative înaintate se înscriu într-un „model dinamic" de creștere economică „bazat pe atragerea de investiții, precum și pe dezvoltarea industriilor exportatoare de bunuri și servicii".

[107] Mai multe informații despre *Diaspora Engagement Hub* pot fi găsite la http://brd.gov.md/ro/content/diaspora-engagement-hub-1.
[108] Propunerea poate fi accesată la http://www.stagii.gov.md/.
[109] Parlamentul Republicii Moldova, Legea nr. 166 din 11 iulie 2012 pentru aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2020", publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 30 noiembrie 2012, nr. 245–247.

5.2.2. Apartenența Republicii Moldova la Forumul Global pentru Migrație și Dezvoltare. Proiecte implementate în domeniul migrației și dezvoltării în Moldova

De ceva timp, Moldova s-a alăturat dialogului întreținut la nivel internațional în cadrul Forumului Global pentru Migrație și Dezvoltare[110] (GFMD), o inițiativă a Organizației Națiunilor Unite, prin intermediul căreia statele care aderă la structură depun eforturi comune pentru a identifica soluții practice, al căror scop principal este să augmenteze interconectivitatea dintre migrație și dezvoltare și beneficiile rezultate din această relație pentru întregul spectru al statelor afectate de migrație (origine, tranzit și destinație).

Pe lângă participarea la întâlnirile anuale, plaforma încurajează schimbul de informații, experiențe și modele de bune practică, stabilirea de parteneriate, implicarea stakeholderilor în definirea și prioritizarea problemelor ce au legătură cu migrația pe agendele publice naționale și internaționale etc. De pe site-ul GFMD aflăm că Moldova este țara de emigrare cu numărul cel mai mare de programe/ servicii/ strategii implementate în domeniul migrației și dezvoltării (35), după Ghana (37) și Filipine (64), în condițiile în care primele programe ce au fost consemnate în această formă sunt cele din anul 2013. Așadar, deduc că în perioada 2013–2016, printr-un șir de programe și proiecte implementate în Moldova s-a încercat integrarea politicilor cu privire la migrație în strategiile și politicile pentru dezvoltare prin finanțarea, sub forma acordării de granturi, a unor inițiative venite din partea migranților. Am reținut un exemplu interesant și anume, programul finanțat de Uniunea Europeană, cu titlul „Susținerea implementării componentei de migrație și dezvoltare a Parteneriatului de Mobilitate UE-Moldova" (*Supporting the implementation of the migration and development component of the EU-Moldova Mobility Partnership*) care a prezentat interes pentru 35 de organizații ale migranților (Porcescu, 2013), dintre care 10 au obținut sprijin financiar pentru desfășurarea de activități ce au prevăzut publicarea de reviste și ziare pentru persoanele care se află în străinătate, realizarea de emisiuni TV cu și despre migranți, organizarea de evenimente culturale de tipul festivalurilor, realizarea de site-uri electronice pentru asociațiile de migranți și furnizarea de materiale educaționale persoanelor aflate în străinătate.

[110] Vezi pagina oficială a Forumului http://www.gfmd.org/.

Un alt proiect ce se bucură de ceva mai multă vizibilitate în Moldova este Centrul Virtual de Servicii NEXUS. Lansat pe data de 15 decembrie 2012, proiectul este implementat de un consorțiu condus de IASCI[111] (*International Agency for Source Country Information,* Austria) cu sprijin din partea Uniunii Europene și a Agenției Elvețiene pentru Dezvoltare și Cooperare, și oferă servicii integrate gratuite oricărui cetățean afectat de migrație, indiferent de etapa de migrație în care se află (înainte de a lua decizia de emigrare sau în timpul experienței propriu-zise de migrație). Ideea de bază a proiectului constă în oferirea de servicii integrate și complete de consultanță migranților (echivalarea de diplome și calificări, migrația de întoarcere și posibilitățile de integrare pe piața forței de muncă, posibilitățile de investiții ale remitențelor etc.), comunicarea dintre aceștia și angajații centrelor NEXUS, deschise în mai multe centre urbane din Moldova (Chișinău, Ungheni, Edineț, Rezina și Cahul), realizându-se prin intermediul mijloacelor informaționale și comunicaționale (e-mail, skype, telefon etc.). Aflăm de pe site-ul NEXUS că soluțiile formulate la adresa problemelor semnalate de migranți sunt creionate după consultarea prealabilă a instituțiilor publice competente și a diverșilor parteneri cooptați în proiect. Din păcate, în pofida originalității celor două programe pe care am ales să le prezint în această secțiune, nu am găsit informații care să vorbească și despre rezultatele sau impactul acestora. De exemplu, un indicator important cu ajutorul căruia ar putea fi evaluat succesul unor astfel de programe, ar fi numărul de beneficiari finali ai proiectelor.

5.2.3. Programul de atragere a remitențelor în economie – „PARE 1+1”

Cu sprijinul și asistența OIM, prin programul PARE 1+1[112] – parte a strategiei mai largi de încurajare a migrației de întoarcere și a investițiilor efectuate de migranți, guvernul Republicii Moldova și-a propus să dezvolte o serie de măsuri pentru reintegrarea în substratul social și economic a migranților reveniți din străinătate. Acest demers se înscrie în politicile publice mai largi ce urmăresc că capteze resursele financiare ale migranților (*remittance capture*, *diaspora/*

[111] Mai multe informații pe pagina oficială a agenției http://www.iasci.info/.
[112] Mai multe detalii despre program pot fi consultate la http://www.odimm.md/ro/component/content/article/70-programul-pare.html.

migrants tapping policies) (Gamlen, 2005, 2008). Obiectivele principale ale programului lansat oficial în anul 2010 și administrat de Organizația pentru Dezvoltarea Sectorului Întreprinderilor Mici și Mijlocii (ODIMM) au constat în creșterea volumului de remitențe sub forma sumelor investite de moldoveni în economia moldovenească, astfel încât acestea să atingă 8,5 milioane de dolari, dar și crearea a 2.000 de afaceri noi (întreprinderi mici și mijlocii), prin care să se asigure peste 6.000 de locuri de muncă (conform planificărilor inițiale se preconiza ca 70% dintre locurile de muncă nou-create să fie în mediul rural). Ideea măsurii a constat în acordarea de contribuții egale din partea guvernului acelor migranți care doresc să inițieze afaceri în Moldova cu banii economisiți din câștigurile obținute în străinătate. Paritatea contribuțiilor (pentru fiecare leu investit de migrant, guvernul se angaja să acorde încă un leu, până la suma maximă de 200.000 lei, reprezentând aproximativ 10.000 de dolari americani) și participarea directă a reprezentanților instituțiilor publice ar fi trebuit să încurajeze implicarea din partea migranților și să ofere o garanție pentru succesul demersurilor de inițiere a unui business din partea migranților sau a apropiaților lor. Programul în sine nu a constituit neapărat o inovație pe plan internațional, fiind conceput după un șir de modele asemănătoare implementate în state precum Mexic, Filipine etc.

În perioada 2010–2014, un număr total de 504 inițiative au fost finanțate. O parte dintre rezultatele modeste ale programului pot fi explicate prin slaba promovare a programului în rândul potențialilor beneficiari, dar și prin tăierile consecutive ale sumelor alocate pentru program în anii 2012 și 2013, și amânarea finanțării propunerilor înaintate în anul 2014 pentru anul 2015, ceea ce ar fi descurajat, într-un final, persoanele care și-au manifestat inițial interesul pentru program (Martinez *et al*, 2015; Strategia de Națională de Dezvoltare „Moldova 2020”, 2012). În raportul de evaluare și monitorizare al PARE 1+1, Martinez *et al.* (2015) au stabilit că printre vulnerabilitățile măsurilor se regăsesc și următoarele aspecte negative: lipsa comunicării dintre beneficiari și reprezentanții guvernului/ ODIMM, inexistența unor măsuri de sustenabilitate ce ar viza afacerile inițiate de beneficiari odată cu încheierea ciclului de finanțare de 24 de luni oferit prin PARE 1+1, insuficiența și superficialitatea asistenței acordate beneficiarilor, precum și persistența inechității în organizarea și furnizarea sesiunilor de formare pentru beneficiari cu privire la planificarea și administrarea

ideilor de afaceri. În fine, raportat la numărul impresionant de persoane emigrate din Moldova, pe durata a cinci ani de implementare (2010–2015), în statisticile oficiale figurează informații doar despre 700 de beneficiari ai acestui program, care, prin afacerile înființate, au creat peste 1.300 de locuri de muncă, majoritatea (60%) în capitala țării, municipiul Chișinău (prime.md, fără autor, 2016). Aceste cifre nu fac decât să confirme rezultatele modeste ale programului „PARE 1+1".

5.2.4. Congresele Diaspora – reuniunile persoanelor originare din Republica Moldova, domiciliate peste hotare

În mod cert, Congresele de Diaspora organizate în Republica Moldova începând cu anul 2004 reprezintă primele instrumente de politici publice adresate migranților și diasporei, pe care reprezentanții statului le-au utilizat chiar înainte de a recunoaște în mod deschis importanța managementului migrației populației și a cultivării relației cu cetățenii aflați în afara hotarelor țării. De data aceasta, măsurile de genul celei prezentate în continuare se înscriu în categoria politicilor etno-simbolice sau culturale. Așa cum am explicat și în subcapitolele anterioare, scopul acestui tip de acțiuni, printre altele, constă și în menținerea identității naționale sau chiar în consolidarea statului-națiune (*identity building/ nation building*).

Desfășurându-se o dată în doi ani, congresele reprezintă reuniuni ale persoanelor originare din Moldova, domiciliate peste hotare și sunt ocazii unice pentru întreținerea unui dialog multilateral dintre executiv și migranți sau reprezentanții acestora pe teme ce au legătură cu politicile de migrație, impactul migrației asupra proceselor de dezvoltare sociale și economice, integrarea opiniilor migranților în procesele decizionale la nivel înalt, drepturile migranților etc. Nefiind gândite ca niște evenimente de amploare, congresele de regulă găzduiesc peste 100 de participanți sau delegați din diferite țări. De exemplu, la primul congres din 2004 au participat 120 de persoane, cel de-al doilea congres, din 2006, a avut 170 de delegați din 22 de state etc.

Aspirațiile inițiale ale acestor întruniri erau de constituire a unui for care să îi reprezinte pe migranții moldoveni. O interpretare personală vizavi de acest subiect este că reprezentanții din Partidul Comuniștilor, care s-au aflat la guvernare în acea perioadă și cărora le-a aparținut inițiativa de înființare a primelor

congrese, și-au propus prin intermediul acestora să își îmbunătățească imaginea în afara țării, să atragă alegători și să își consolideze capitalul politic. De altfel, mă abțin să afirm că ultimele congrese au beneficiat de mai multă popularitate și au atras mai mulți reprezentanți din străinătate, ceea ce vorbește despre faptul că guvernul de la Chișinău nu se află în grațiile cetățenilor migranți. De exemplu, în cadrul ultimului eveniment de acest tip, ce a avut loc în august 2016, participanții la reuniune au solicitat elaborarea și votarea unei rezoluții care a conținut o serie de sugestii/ revendicări venite din partea migranților. Cu toate acestea, acțiunile participanților la congres au fost zădărnicite, deoarece o parte dintre propunerile venite din partea delegaților au fost cenzurate sau scoase din lista propunerilor chiar de către organizatori, adică reprezentanții executivului (Ziarul de Gardă, 2016). Ca urmare, acest eveniment a contribuit semnificativ la adâncirea clivajelor, și așa pronunțate, dintre migranți și autoritățile din Moldova. Dacă ar fi să apreciem rostul unor astfel de congrese, am putea spune că acestea au un rol cel mult simbolic, prin care statul încearcă să își reafirme poziția și să mențină identitatea națională.

5.2.5. Biroul pentru Relații cu Diaspora din Republica Moldova – BRD

Majoritatea lucrărilor ce cuprind analize detaliate cu privire la statele ce se angajează să mențină relații cu migranții sau comunitățile de migranți din diaspora, menționează existența în statul de origine a unei structuri (minister, departament, institut etc.) responsabile de comunicarea și formularea de politici publice la adresa migranților sau a diasporelor (printre multiplele exemple regăsim India, China, Turcia, Filipine, Mexic, Armenia etc.). De curând și Republica Moldova dispune de o astfel de structură și, așa cum voi arătă în continuare, importanța unei instituții de acest gen este de necontestat. Prin urmare, în anul 2013, sub coordonarea directă a primului ministru, este creat Biroul pentru Relații cu Diaspora (BRD)[113]. Toate atribuțiile anterior deținute de Biroul pentru Relații Interetnice fiind preluate de noua structură, având următoarea misiune: „asigurarea unui cadru de politici coerent și comprehensiv pentru consolidarea diasporei

[113] Mai multe informații pe pagina oficială a Biroului pentru Relații cu Diaspora http://brd.gov.md/.

moldovenești, care include cetățenii Republicii Moldova stabiliți temporar sau permanent peste hotarele țării, persoanele originare din Republica Moldova și descendenții lor, precum și comunitățile formate de aceștia, în scopul participării active a tuturor cetățenilor țării la dezvoltarea economică, socială și culturală a țării de origine și de destinație". Obiectivele strategice ale Biroului pentru Relații cu Diaspora pot fi împărțite în două categorii: pe de o parte, BRD își propune să asigure coordonarea politicilor și a programelor pentru diaspora la nivel de Guvern și ministere, și, pe de altă parte, instituția dezvoltă un dialog continuu cu diaspora moldovenească prin menținerea legăturii cu peste 250 de asociații ale diasporei din peste 30 de țări ale lumii (numărul de asociații ale migranților în 2017, raportat chiar de BRD fiind 90!).

Putem spune că doar odată cu crearea BRD, la nivel național a început coordonarea procesului de realizare a politicii de stat în domeniul relațiilor cu diaspora și s-a pus în aplicare sistemul de susținere a diasporei. De pe site-ul instituției aflăm care sunt și principalele priorități ale guvernului în ceea ce privește migranții și diaspora: „valorificarea oportunităților de dezvoltare a migrației pentru dezvoltarea economică și socială a Republicii Moldova", „restabilirea, menținerea și dezvoltarea legăturii dintre diaspora și populația țării și instituțiile publice" și „îmbunătățirea mecanismelor de protecție a drepturilor diasporei moldovenești".

Totodată, cadrul instituțional existent nu dispune deocamdată de o separare clară a atribuțiilor și funcțiilor în domeniul diasporei, iar resursele umane nu sunt suficiente pentru implementarea programelor aprobate, experiența redusă a instituției limitează capacitatea organizațională de a implementa și gestiona proiecte de anvergură/ lungă durată (Strategia Națională „Diaspora 2025", 2016). Un alt punct slab al BRD constă în caracterul sprijinului financiar provenit în mare măsură din partea donatorilor internaționali, ceea ce pune în pericol continuitatea, dar și conținutul propriu-zis al inițiativelor.

Printre altele, într-unul dintre obiectivele sale, BRD își propune să creeze programe care să consolideze relația cu o categorie îngustă și specială de migranți, și anume, cei care dețin calificări și experiență profesională în domenii ce necesită pregătire aprofundată și de lungă durată (domenii tehnice, IT, inginerie, medicină, cercetare și inovare etc.) și fac parte din așa-numita diasporă științifică (*scientific diaspora*). E ușor de intuit că datele de ordin empiric cu privire la acest

segment de migranți sunt limitate, de aceea studiul autorilor Tajeda, Varzari și Porcescu (2013) pare să fie singura referință științifică de dată recentă cu privire la diaspora științifică. Chestionând aproape 200 de membri ai diasporei științifice din Republica Moldova, cei trei autori au conchis pe un ton pesimist că foarte puțini dintre aceștia colaborează în mod formal în cadrul unor rețele sau asociații ce își propun să transfere cunoștințe și abilități dinspre cercetătorii sau profesioniștii supercalificați ce locuiesc sau profesează în străinătate către Moldova, ca stat de origine. Ca atare, printre activitățile transnaționale ale diasporei științifice rar se regăsesc schimburile științifice sau academice, iar migranții, în general, nu dețin informații cu privire la programele oficiale pe care le implementează guvernul prin Biroul pentru Relații cu Diaspora în colaborare cu reprezentanții locali ai organizațiilor internaționale. Cu toate acestea, din studiul realizat de cei trei autori, reiese că diaspora științifică este conștientă de aportul pe care îl poate aduce la modernizarea Moldovei și ar fi dispusă să se implice în activități care ar viza, printre altele, îmbunătățirea imaginii Moldovei, promovarea investițiilor străine, atragerea de finanțări sub forma granturilor și a proiectelor pentru cercetare, creșterea calității cercetării și a inovării etc., lucru susținut și de 85% dintre subiecți care ar fi interesați să se implice în inițiativele transnaționale ale guvernului din Moldova.

5.2.6. Asociațiile migranților moldoveni – vizibilitate și implicare

Odată ajunși în țările de destinație, o parte mică dintre migranții moldoveni aderă sau chiar participă la înființarea unor asociații ale migranților. De cele mai multe ori, astfel de structuri urmăresc să protejeze drepturile migranților în societățile de destinație, să ofere informații și sprijin social și psihologic noilor veniți, dar și să contribuie la menținerea relațiilor cu țara de origine. În relația cu guvernul statului de origine, organizațiile de migranți îndeplinesc roluri de regulă atribuite organizațiilor non-profit, deoarece acestea încearcă să atenueze efectele negative ale unor eșecuri de piață și acțiuni ineficiente ale guvernelor naționale. În anul 2012, diaspora Republicii Moldova era structurată în aproximativ 150 de asociații în peste 30 de țări, iar în 2016 în peste 90 de structuri asociative voluntare, inclusiv în diverse grupuri de inițiativă, organizații informale, cluburi cultural-artistice, organizații cu scop filantropic și de excelență

profesională. Informațiile disponibile relevă că cele mai multe asociații s-au constituit în România, Italia, Ucraina, Federația Rusă, Portugalia, Franța, SUA și Canada (Strategia Națională „Diaspora 2025”, 2016; Biroul pentru Relații cu Diaspora, fără dată).

Anumite circumstanțe istorice ne permit să trasăm o distincție importantă cu privire la tipurile de comunități de diaspora ce există cu precădere în statele ce au făcut parte din fosta URSS și cele ce s-au format în urma migrației economice. Astfel, mă refer la existența unor comunități de migranți mai vechi sau „diaspora veche”, alcătuite din cetățenii Republicii Moldova, emigrați în scop de serviciu sau personal în statele fostei URSS, statele Baltice, Israel sau Germania (de Est) în timpul Uniunii Sovietice (Schwartz, 2007) și la „diaspora nouă”, alcătuită din participanții la fenomenele migrației recente.

Datele empirice cu privire la gradul de implicare a migranților în activitățile asociațiilor create de ei relevă mai întâi de toate o vizibilitate redusă a acestora. De exemplu, am aflat că 78% dintre migranții din Rusia nu dețin cunoștințe despre existența organizațiilor de diaspora (Mukomel și Cheianu-Andrei, 2013). În același timp, la nivel general, 9 din 10 migranți declară că nu interacționează sub nicio formă cu asociațiile de moldoveni din statele de destinație, însă cei mai mulți dintre aceștia primesc informații din partea asociațiilor. Migranții nu se înscriu în categoria membrilor activi, participând doar la unele evenimente, și nu sprijină financiar asociațiile prin donații (de Zwager și Sințov, 2014). Un studiu prin care s-a realizat în premieră cartografierea diasporei din câteva state de destinație precizează că față de alte state, în Italia și Portugalia rețelele de migranți par să fie mai bine consolidate, deoarece un număr mai mare de migranți apelează la reprezentanții organizațiilor din diaspora în cazurile în care întâmpină dificultăți în țara în care s-au mutat temporar sau permanent, numărul celor care declară acest lucru fiind de 15,9% în Italia, respectiv de 37% în Portugalia (Cheianu-Andrei, 2013).

O altă constatare ține de conștientizarea unei evoluții nemijlocite a asociațiilor de migranți determinate de trecerea timpului. Astfel, estimez că în cazul asociațiilor înființate de cetățenii din Moldova vom asista la o consolidare treptată a comunităților de migranți, în urma maturizării proceselor de migrație, a obținerii de către un număr mai mare de migranți a unui statut legal în țara de

destinație, urmată de îmbunătățirea statutului socio-profesional și integrarea cu succes în societățile-gazdă. Odată cu unificarea familiilor, a răspândirii mijloacelor de comunicare și de formulare a opiniilor (rețele sociale, site-uri și forumuri electronice, abordări directe), toate schimbările incrementale din viețile migranților vor contribui ulterior la dezvoltarea unei mentalități ce le va permite să accepte valorile statelor de destinație, pe care vor dori să le promoveze și în statul de origine, inclusiv prin intermediul asociațiilor de diaspora.

CAPITOLUL 6

Migrația internațională a moldovenilor: implicațiile migrației pentru dezvoltare și relația migranților cu statul de origine. Studiu empiric

6.1. Cadrul general de analiză[114]

Majoritatea cercetătorilor vor fi de acord cu faptul că migrația reprezintă un proces complet și complex. Complexitatea subiectului determină caracterul său multidisciplinar și interdisciplinar, dând ocazia celor interesați de orice componentă a migrației să o analizeze din varii puncte de vedere. Cu toate acestea, opțiunile ce reies din modurile în care migrația poate fi abordată empiric nu sunt nelimitate. Dimpotrivă, în astfel de cazuri există constrângeri ce au legătură cu alegerea paradigmei de studiu și a metodelor de cercetare, accesul la date și acuratețea lor, ușurința cu care se pot stabili unitățile de analiză etc. De aceea, pornind de la datele prezentate în capitolul anterior, înainte de a enunța obiectivele de cercetare și de a prezenta celelalte etape metodologice, în paginile următoare am decis să contextualizez problematica dată de binomul migrație–dezvoltare și relația dintre migranți-stat de origine, pentru cazul specific al Republicii Moldova, și să realizez mai întâi o analiză a unor aspecte ale migrației pe care am fundamentat efectiv întregul studiul empiric. A rezultat un set de previziuni, constatări sau deducții, premise sau asumpții, precum și unele scenarii de evoluție a migrației, ce îmi aparțin în totalitate. Doar o parte dintre ideile articulate mai jos au fost validate empiric cu diverse ocazii, de aceea, acolo unde a fost posibil, am oferit exemple, am citat alte studii și mi-am întărit argumentele cu ajutorul datelor sau al statisticilor disponibile în cercetări sau documente relevante și credibile.

---

[114] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2016 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la http://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/534. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Dinamica relației dintre migrație și dezvoltare. Perspective asupra cazului Republicii Moldova”, 2016, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 2(39), pp. 88–112.

➢ *Schimbarea structurii și a dinamicii populației*

În prezent, în Moldova se înregistrează unul dintre cele mai accelerate procese de îmbătrânire a populației de pe întreg mapamondul, pe fundalul unei reduceri drastice a numărului total de cetățeni ce locuiesc în această țară. Per ansamblu, prognozele statistice ale ONU precizează că până în 2050 populația Moldovei se va diminua cu peste 15% (Organizația Națiunilor Unite, 2015c). Conform unor estimări efectuate de membrii Academiei de Științe din Moldova, până în 2050, fiecare a treia persoană din țară va avea peste 60 de ani, iar persoanele îmbătrânite ar putea constitui aproximativ 35–50% din întreaga populație (Paladi, Gagauz și Penina, 2009). Dezechilibrele în cadrul categoriilor de vârstă sunt mai accentuate în mediul rural decât în mediul urban. De pildă, datele pentru anul 2015 arată o diferență semnificativă, de aproape 100.000, între numărul de persoane cu vârstele cuprinse între 60 și peste 85 de ani din cele două medii: 336.676 de persoane în mediul rural și 239.971 de persoane în mediul urban. În contextul modificării indicatorilor demografici, ne putem aștepta la o serie de implicații negative pentru dezvoltarea socială și economică a țării, printre care și creșterea ratei de presiune socială. În esență, acest scenariu prescrie faptul că o persoană angajată în câmpul muncii va ajunge să întrețină câteva persoane pensionate, asistate social etc. (Vremiș *et al.*, 2013). De altfel, datele arată că populația activă în prima jumătate a anului 2016 a fost de 1,3 milioane de persoane, forța de muncă diminuându-se constant în ultimii 10 ani, în medie cu câte 2,8% pe an. Doar în anul 2010, 17,7% dintre tinerii cu vârstele cuprinse între 15 și 29 de ani au fost plecați în străinătate (Strategia Națională de Dezvoltare „Moldova 2020”, 2012), ceea ce a dus la diluarea semnificativă a segmentului de populație ce reprezintă persoanele active.

Migrația în masă a populației tinere și apte de muncă, dar și alți doi factori ce contribuie la menținerea unui spor natural negativ – numărul tot mai mic al nou-născuților[115] și o rată a mortalității[116] înaltă și relativ constantă – explică în

[115] Împărțind perioada 1990–2012 în cicluri de câte 6 ani și însumând numărul de nou-născuți pentru fiecare ciclu am obținut următorul tablou cifric: 1990–1995 – 403.434 persoane, 1996–2001 – 250.668, 2002–2007 – 223.703, 2008–2013 – 236.783 persoane. Uitându-ne doar la diferența dintre primele două cicluri, observăm că numărul de copii care s-au născut în Moldova în intervalul 1990–1995 era aproape dublu față de perioada cea mai apropiată de

parte noile tendințe demografice din Moldova. În mod evident, natalitatea redusă reprezintă un rezultat și al emigrării persoanelor. De asemenea, o altă realitate este că migranții pe termen lung sau permanenți, casătoriți sau care își întemeiază familii în străinătate, devin părinți în statele de destinație și nu în Moldova, de unde și faptul că mulți dintre copiii proveniți din familii cu cel puțin un părinte cu origini în Moldova nu sunt înregistrați în țară și nu figurează în registrele oficiilor de stare civilă sau de evidență a populației. Întregirea familiilor în străinătate, prin alăturarea copiilor la părinții migranți, de asemenea, se conturează ca o practică frecventă și contribuie la reducerea segmentului de persoane cu vârstele cuprinse între 0 și 18 ani. În legătură cu acest subiect, în baza datelor Biroului Național de Statistică, aflăm că în 2016 ponderea tinerilor cu vârstele sub 18 ani reprezenta 18% din totalul populației, în descreștere cu 12 puncte procentuale față de anul 1998, cifrele absolute raportează un număr de 685.523 de tineri, în anul 2016 în contrast cu 1.133.008 tineri în anul 1998, diferența fiind de 447.485 de persoane, ceea ce înseamnă că segmentul populației tinere s-a diminuat cu aproximativ 40% în ultimii 18 ani.

➢ *Prognoze cu privire la scăderea fluxului net al migranților: maturizarea și permanentizarea procesului de migrație*

În chestiunea mobilității umane, timpul este, probabil, singurul element ce nu poate fi controlat de niciun decident politic sau migrant și nu poate fi gestionat prin intermediul vreunei politici publice. A ține cont de trecerea timpului în studiul migrației se dovedește a fi o necesitate crucială, întrucât odată cu scurgerea anilor nu doar formele migrației se pot schimba, ci și alte caracteristici ale fluxurilor migratorii, ale migranților, ale societăților de origine și de destinație. Ceea ce doresc să sugerez în continuare este că creșterea duratelor aferente experiențelor migratorii ale persoanelor provenite din Moldova și schimbarea comportamentelor acestora vor determina fără echivoc maturizarea și permanentizarea fluxurilor migratorii. Bineînțeles, procesul de migrație propriu-zis va

---

zilele noastre, iar în perioada 1996–2001 Moldova a cunoscut o scădere fără precedent a numărului de nașteri.

[116] Cu privire la numărul de decese în perioada 1990–2012, Biroul Național de Statistică furnizează următoarele date: 1990–1995 – 283.915 persoane decedate, 1996–2001 – 255.241, 2002–2007 – 257.475, 2008–2013 – 244.587 persoane. Cu excepția ciclului 1990–1995, în toate celelalte cazuri numărul deceselor depășește semnificativ numărul de nou-născuți.

începe să poarte un caracter matur și permanent, urmând un proces de evoluție gradual. Astfel, pe de o parte, este firesc în unele cazuri ca migrația să fie una permanentă, deoarece unii migranți iau decizia de a migra permanent de la bun început. De exemplu, conform Strategiei Naționale „Diaspora 2025", în anul 2016, în Moldova figurau 101.000 de persoane în categoria migranților permanenți. Pe de altă parte, sunt foarte frecvente cazurile în care migranții își revizuiesc planurile de stabilire în statul de destinație, respectiv, întoarcere în statul de origine și durata șederii în țara-gazdă în funcție de anumiți factori individuali sau conjuncturali. Prioritatea acordată educației copiilor, dobândirea unor drepturi de proprietate sau a unor bunuri imobile în statul de destinație[117], lansarea unor afaceri și multe altele pot constitui pentru un migrant și familia sa motive temeinice pentru a permanentiza experiența de migrație (Luecke, Ganta și Radeke, 2015; Pinger, 2007). Un alt detaliu are legătură cu persistența factorilor de respingere în experiența de migrație a moldovenilor. În acest sens, într-unul dintre sondajele efectuate de CBS-AXA a fost evidențiat faptul că în lipsa perspectivelor de egalare a câștigurilor salariale din Moldova și statele de origine, migranții actuali nu intenționează să se întoarcă acasă chiar și în condițiile diminuării veniturilor din țara de destinație (a se vedea și Moșneaga *et al*., 2011).

În cazul migranților din Moldova, cunoaștem că 17,5% dintre cei care se află în Italia nu doresc să revină în țară, respectiv 15% dintre cei se sunt în Portugalia și Franța, 19% din totatul celor aflați în Marea Britanie. Și mai interesant este faptul că peste 50% dintre persoanele din Italia și Franța se declară indecise cu privire la planurile de revenire, respectiv 70% dintre migranții din Portugalia (Cheianu-Andrei, 2013).

Alte aspecte ce favorizează creșterea duratei de emigrare și, într-un final, permanentizarea procesului, țin de sporirea practicilor de reîntregire a familiilor (de Zwager și Sințov, 2014; Stategia de Națională de Dezvoltare „Moldova 2020", 2012); eliminarea treptată a factorilor determinanți ai migrației; vânzarea proprietăților imobiliare (case, apartamente și terenuri) deținute în țara de baștină, astfel încât migrantul nu are la ce să se mai întoarcă; mobilitatea externă a membrilor de familie și/ sau a persoanelor asistate prin remitențe sau chiar decesul

[117] În anul 2012, 16% dintre migranții din statele UE își exprimau intenția de a cumpăra o locuință în statul-gazdă (de Zwager și Sințov, 2014).

părinților în cazul copiilor emigrați; obținerea unui statut legal în statul de destinație sau dobândirea cetățeniei statului respectiv[118] (Jaroszewicz și Lesinska, 2014); realizarea așteptărilor social-economice inițiale cu privire la experiența migrației (Mukomel și Cheianu-Andrei, 2013) coroborată cu faptul că factorul principal care determină migrația de întoarcere, și anume, îndeplinirea obiectivelor de economisire, cu timpul scade în importanță; integrarea socio-culturală cu succes a migranților în statele de destinație în urma căreia ne putem aștepta să se producă și o reducere/ diminuare a nivelului de frustrare personală a migranților vizavi de statutul de migrant, urmată de o creștere a nivelului de satisfacție a vieții și o reducere a nivelului perceput de discriminare.

- *Reducerea volumului de remitențe*

Odată cu declanșarea migrației economice în Moldova, volumul remitențelor a crescut constant până în anul 2008, când criza financiară a afectat veniturile migranților, contribuind, în același timp, și la reducerea semnificativă a transferurilor bănești din străinătate (Figura 4). Însă în ultimii doi ani (2014 și 2015) remitențele au intrat din nou într-o evoluție descendentă. Ceea ce ar explica într-un mod plauzibil comportamentul migranților este fie faptul că numărul lor este mai mic, fie că aceștia nu mai obțin câștiguri la fel de mari ca în trecut. Într-o altă interpretare, care ar fi trebuit demonstrată empiric, reducerea treptată a volumului de remitențe are loc pe fundalul diluării legăturii emoționale a migranților cu țara de baștină și, în consecință, odată cu scăderea atașamentului se va produce și o reducere a semnificației simbolice a remitențelor (Carling, 2014). Totodată, în urma permanentizării migrației, propensiunea de a efectua remitențe va descrește și ea treptat. De aceea, consider că în viitorul apropiat remitențele migranților din Moldova vor continua să descrească, această constatare fiind frecvent evidențiată, în ultima vreme, în discursurile și documentele oficiale (Stategia de Națională de Dezvoltare „Moldova 2020", 2012; Strategia Națională „Diaspora 2025", 2016).

---

[118] În perioada 2000–2010, un număr de 43.882 de persoane din Republica Moldova au devenit cetățeni ai statelor UE, printre care România, Portugalia, Italia, Bulgaria, Germania, Marea Britanie (Cirlig și Moșneaga, 2012).
Conform altor estimări, în ultimii ani, doar în România, peste 220.000 de persoane au redobândit cetățenia română. O cercetare relativ recentă relevă faptul că 2/3 dintre migranții pe termen lung au reușit să își reglementeze statutul legal pe teritoriul statului de destinație (de Zwager și Sințov, 2014).

Pe de o parte, în contextul migrației permanente, o serie de studii au arătat că ne putem aștepta în continuare la o legătură puternică între migrație și dezvoltare, chiar dacă dinamica acesteia se schimbă. În cazul migranților permanenți se observă în timp că veniturile lor cresc, ca urmare a obținerii unui grad mai mare de autonomie individuală și colectivă, acumularea de resurse și capital. Astfel, migranții își îmbunătățesc nu doar poziția economică, ci și cea socială, prin rezolvarea sau diminuarea inconsistențelor/ dilemelor de status, în sensul în care ei ajung să fie recunoscuți ca membri cu drepturi depline ai societății de destinație (diferențele dintre migranți și băștinași fiind aplatizate), li se recunosc eforturile depuse pe plan profesional, se formează profesional în urma recalificărilor/ a efectuării studiilor în statul de destinație. Potențialul de dezvoltare, dar și dorința de a contribui în diverse feluri la modernizarea statului de origine se vor accentua odată cu integrarea socio-culturală și economică a migranților. La acest capitol, trebuie să se țină cont de un fapt semnificativ, și anume, că, în unele cazuri, integrarea poate să favorizeze orientarea pozitivă a migranților către țara de origine, iar în altele efectul să fie opus, înstrăinarea reducând probabilitatea ca migrantul să se simtă în continuare legat de țara sa.

- *Tendințe noi de migrație: forme și direcții*

Puținele date statistice disponibile în acest domeniu par să contureze un scenariu verosimil în ceea ce privește schimbarea principalelor direcții de migrație. Dacă până în prezent, statele din fosta URSS atrăgeau numărul cel mai mare de migranți, în ultimii ani, Uniunea Europeană a devenit deosebit de atractivă pentru moldovenii care doresc să muncească sau să locuiască în statele sale membre. Prin urmare, un lucru de ordinul evidenței devine schimbarea direcției migrației preponderente dinspre CSI înspre UE. Printre multiplele explicații ale acestui fenomen putem identifica următoarele: în baza acordului de asociere semnat cu Uniunea Europeană, începând cu anul 2014, cetățenii Republicii Moldova beneficiază de un regim liberalizat de vize și de drepturi extinse de călătorie și de ședere în statele membre ale UE; un număr aproximativ de 220.000 de cetățeni moldoveni dețin și cetățenia statului român, fapt ce le înlesnește posibilitățile de călătorie și angajare în Uniunea Europeană; înregistrarea unei mobilități crescute din partea studenților și a persoanelor cu calificări înalte ce se orientează către

occident în căutarea unor oportunități de studii și dezvoltare profesională (Tajeda, Varzari și Porcescu, 2013). Dincolo de interesul mai mare pentru Europa de Vest, se prefigurează ca state atractive SUA și Canada, îndeosebi pentru persoanele tinere și cu un nivel înalt al educației (de Zwager și Sințov, 2014). Totodată, percepția pozitivă cu privire la regimurile de ședere și calitatea crescută a vieții din noile zone de destinație contribuie la perpetuarea migrației către zonele respective și, ulterior, la accentuarea caracterului permanent al acesteia. În ceea ce privește schimbarea formei migrației, o presupunere, pe care nu o putem deocamdată valida empiric, este că migrația sezonieră sau de scurtă durată se va diminua treptat în urma stabilizării generale a fluxurilor și a direcțiilor noi de migrație. Dincolo de toate aceste lucruri, o mare parte dintre migranți, îndeosebi cei din categoria muncitorilor fără calificări și cei care provin din familii cu venituri medii și scăzute, vor fi în continuare încadrați în grupul migranților temporari sau de scurtă durată (*temporary migration, circular migration, shuttle migration*), iar această realitate dictează nevoia formulării unor politici publice coerente adaptate la nevoile și caracteristicile lor (Marcu, 2014).

- *Accentuarea caracterului transnațional al migrației*

Costurile reduse ale migrației datorate liberalizării regimului de vize cu Uniunea Europeană și extinderii serviciilor de transport, consolidarea rețelelor de migranți în diverse state de destinație, utilizarea la scară largă a tehnologiilor informaționale și comunicaționale ce facilitează comunicarea dintre cei ce se află în afara țării (Portes, 2001) și cei rămași în Moldova și implicarea virtuală a migranților prin intermediul rețelelor de socializare în dezbateri cu privire la subiectele de ordin social, politic și economic ale Moldovei sau intensificarea practicilor și activităților ce au loc regulat și simultan între țara de destinație și cea de origine, toate contribuie la accentuarea caracterului transnațional al migrației.

- *Riscuri impuse de migrația de întoarcere și alte efecte sociale ale migrației*

Încercările autorităților din Moldova de a încuraja migrația de întoarcere nu dau rezultate mulțumitoare, în pofida unui număr larg de inițiative și programe prin care se încearcă încurajarea revenirii migranților. Din acest punct de vedere, se prefigurează o tendință mai degrabă contrară celei pe care încearcă să o încurajeze executivul de la Chișinău. Așadar, în ceea ce privește categoria de persoane care

se întorc în Moldova, unii indicatori relevă că într-o măsură semnificativă migrația de întoarcere nu este realizată de persoanele tinere, ci de cele mai în vârstă, care au lucrat o perioadă îndelungată în străinătate și care decid să se întoarcă în Moldova după ce și-au satisfăcut planurile de economisire, au atins vârsta de pensionare în țara de primire/ pornire sau din alte motive (de exemplu, înrăutățirea stării de sănătate) au decis să încheie experiența de migrație. [Odată cu atingerea acestui subiect, capătă contur și un alt efect negativ al migrației, și anume, cazul persoanelor în vârstă ce se află în întreținerea migranților și nu beneficiază de sprijin din partea copiilor din cauza absenței acestora. (Marchetti și Venturini, 2014)]. În acest context, este important să reținem că un alt risc ce are legătură cu cei care intră în categoria persoanelor vârstnice ține de faptul că odată cu revenirea în țară, aceștia, în primul rând, contribuie la diminuarea proporției populației active și la îngroșarea segmentului de populație cu vârstă înaintată, care fie nu va beneficia de pensii de stat în Moldova în lipsa unui stagiu minim de cotizare, fie nu va fi îndreptățită să beneficieze de pensia acordată de statul de destinație, deoarece o parte dintre migranți nu au fost angajați legal în străinătate. Pentru o confirmare este suficient să ne uităm la proporția mare a femeilor angajate în sectorul serviciilor sau a bărbaților în sectorul construcțiilor, în cadrul celor două sectoare de activitate raportându-se, de regulă, o incidență înaltă de angajări fără forme contractuale legale. Pe termen lung, indiferent dacă sunt foști migranți sau non-migranți, persoanelor vârstnice, lipsite de sprijin din partea copiilor sau a apropiaților, li se va diminua calitatea vieții, starea lor aducându-i la limita încadrării în categoria persoanelor vulnerabile din punct de vedere social (Buciuceanu-Vrabie, 2016).

- *Formarea unei culturi a migrației*

Experiențele de migrație contribuie la schimbarea valorilor, percepțiilor și modelelor de comportament în rândul non-migranților prin formarea unei culturi a migrației. În rândul persoanelor tinere acest efect este mai accentuat (Horvath, 2008), deoarece aceștia încep să își vadă viitorul doar în afara Moldovei, iar o astfel de atitudine reduce dorința lor de a-și crea un viitor acasă și le determină, într-un final, opțiunile de viață (de Haas, 2010; Massey *et al*., 1993; Castles, de Haas și Miller, 2013; Horvath, 2009; Мошняга și Цуркан, 2015).

- *Feminizarea migrației și modificarea graduală a rolurilor în familia tradițională*

Din punctul de vedere al distribuției pe cele două categorii de gen, am putea spune că raportul dintre femeile și bărbații care muncesc și locuiesc în alt stat decât Republica Moldova este aproximativ egal. Însă, este de asemenea adevărat că barbații erau cei care emigrau într-un număr mai mare la începutul procesului de migrație, ei fiind afectați în primul rând de lipsa locurilor de muncă în agricultură în mediul rural, dar și de desființarea unităților industriale de producție. Diferențele între cele două genuri se observă atunci când ne uităm la direcțiile de migrație și la sectoarele în care lucrează femeile și bărbații din Moldova. Dacă femeile s-au orientat într-o măsură mai mare spre Vest și spre sectorul serviciilor, bărbaților le-a fost mai ușor să își găsească de lucru în Est, mai exact în Federația Rusă, angajându-se în sectorul construcțiilor. Pe durata crizelor economice multiple din toate economiile naționale, nu doar cea a Rusiei, sectorul construcțiilor are de suferit în primul rând. De aici provin și dificultățile cu care se pot confrunta și muncitorii din sfera construcțiilor. Așadar, în anumite contexte, bărbații reprezintă categoria mai vulnerabilă de migranți, în sensul în care aceștia dețin locuri de muncă mai nesigure și mai instabile, în comparație cu cele ale femeilor. Proporția mare a femeilor migrante din Republica Moldova vorbește, de fapt, despre așa-numitul fenomen de feminizare a migrației, în care persoane de gen feminin, unele dintre acestea neavând loc de muncă în țara de origine înainte de a emigra, își asumă rolul de susținători ai familiei și încep să contribuie semnificativ la suplinirea veniturilor familiei. O altă fațetă a lucrurilor se prezintă și sub forma schimbărilor ce întervin cu timpul în mentalitatea, aspirațiile și atitudinile femeilor migrante. Paradoxal sau nu, dar multe dintre cercetările în domeniul migrației arată că anume odată cu emigrarea, majoritatea femeilor încep să își manifeste instrumentalitatea sau actanța umană (*agency*). În cazul Republicii Moldova, printre puținele studii pe această temă (Marchetti și Venturini, 2014) confirmă că femeile (care au emigrat în Italia) sunt cele care depun eforturi să își întregească familiile, dar și, în egală măsură, se despart sau divorțează de partenerii lor de viață aflați în continuare în Moldova sau în altă parte. Aceleași autoare constată că experiența migrației le împuternicește pe femei (*empowerment*) în sensul că acestea își fac planuri de viitor cu privire la schimbarea locului de muncă, obținerea unei calificări profesionale, deschiderea unei

afaceri în statul de origine sau în cel de destinație etc. (pentru o analiză interesantă efectuată pe cazul României, în care se prezintă dovezi contrare celor de mai sus, a se vedea studiul autoarei I. Vlase, 2013).

➢ *Perpetuarea factorilor de respingere (push factors)*

Accentuarea dificultăților economice și sociale (percepute sau reale) din Moldova și înregistrarea unor întârzieri din ce în ce mai pronunțate în ceea ce privește satisfacerea așteptărilor pe care le au persoanele originare din Moldova sunt în măsură să influențeze comportamentul migranților și al non-migranților. Prin urmare, deciziile de a pleca, respectiv de a se întoarce în țară, de a-și investi economiile etc. vor fi luate în funcție de percepțiile cu privire la circumstanțele economice, sociale și politice atât din țara de destinație, cât și din țara de origine.

➢ *Migranții din a doua generație*

O altă realitate ce nu poate fi evitată, în contextul maturizării mișcărilor de migrație din Moldova, se referă la emergența celei de-a doua generații de migranți, ce urmează să fie alcătuită din copiii migranților care s-au născut în Moldova, care fie și-au petrecut cel puțin primii ani din viață în Moldova, ulterior alăturându-se părinților în străinătate, fie din copiii migranților care s-au născut în alte state (în perioada 2002–2014, conform Strategiei Naționale „Diaspora 2025", în străinătate s-au născut 70.000 de copii cu acte de naștere transcrise la oficiile de stare civilă din Moldova) și care, foarte probabil, vor avea tangențe reduse cu țara natală a părinților lor, deoarece familiile lor au migrat permanent. Sau, în cazul familiilor în care există migrație de întoarcere, copiii migranților nu se vor întoarce în Moldova, întrucât vor fi deja asimilați în societățile în care s-au născut (Schwartz, 2007) și nu vor manifesta orientări identitare pozitive spre Moldova.

➢ *Consolidarea comunităților de migranți și emergența diasporei moldovenești*

Oricare dintre premisele menționate mai sus vor duce în timp la consolidarea comunităților de migranți și la formarea structurilor de diaspora. De asemenea, ne putem aștepta ca în urma permanentizării migrației să apară trei tipuri de orientări identitare în rândul migranților: spre statul de origine, spre statul de destinație și o a treia categorie care presupune o orientare identitară ambivalentă,

spre ambele țări (Sandu, 2010; Morawska, 2011). Un alt aspect ce ține de maturizarea migrației se referă la constatarea oarecum contra-intuitivă extrasă din lucrările științifice al căror obiect de studiu este migrația cetățenilor latino-americani în SUA. Una dintre concluziile care a putut fi formulată în legătură cu comportamentul migranților este că în raport cu statul lor de origine, interesul și dorința de implicare și de întrajutorare a migranților se intensifică pe măsura trecerii timpului. Altfel spus, cu cât este mai îndelungată experiența migrației și șederea într-un stat de imigrare, cu atât mai mare este probabilitatea ca diaspora, comunitățile de migranți să se consolideze prin numărul mai mare de acțiuni și adeziuni (Guarnizo, Portes și Haller, 2003; Portes, Escobar și Radford, 2007; Lowell, Findlay și Stewart, 2004 *apud* Brinkerhoff, 2009; a se vedea și Morawska (2011) pentru o interpretare ambivalentă). Aceeași idee este valabilă în cazul implicării și apartenenței la asociațiile și organizațiile migranților înființate în statele de primire (Voicu și Șerban, 2012).

6.2. Descrierea metodologiei de cercetare și enunțarea obiectivelor de cercetare

Alegerea unei metode de cercetare potrivite și corecte pentru orice lucrare cu conținut empiric este importantă. Acest demers se dovedește a fi deosebit de dificil pentru unele domenii de studiu. În funcție de maniera în care se abordează subiectul studiat, ce derivă din tematica amplă cu privire la migrație, autorii pot opta pentru metode cantitative, calitative sau mixte. Într-o măsură foarte mare, metodele de cercetare vor fi determinate și vor depinde de formarea academică și de experiența anterioară în cercetare a persoanelor care investighează migrația. Din acest motiv, spre exemplu, economiștii vor lucra cu date statistice culese în perioade diferite și în rândul unui număr larg de țări sau de migranți, iar sociologii și antropologii vor prefera metodele etnografice ce presupun efectuarea unor observații participative de lungă durată (Glick Schiller, 2003) etc. Dacă apelăm la literatura de specialitate din domeniu, aceasta pare să încurajeze utilizarea tuturor tipurilor de metode, instrumente și tehnici de cercetare, atât timp cât acestea sunt construite și aplicate corespunzător, producând date empirice valide și corecte (Iosifides, 2011; Vargas-Silva, 2012).

6.2.1. Argumentarea alegerii metodei calitative de cercetare

Pornind de la ideea de mai sus, în lucrarea de față analizele efectuate se bazează pe o abordare calitativă, constând în aplicarea de interviuri semi-structurate și nestructurate unor categorii clar definite de subiecți de cercetare. Alegerea metodei de cercetare a fost realizată ținând cont de următoarele aspecte, unele dintre acestea fiind de ordin metodologic, iar altele de natură conjuncturală:

(1) Alegerea unei metode calitative se datorează, în mare parte, numărului mare de articole și studii parcurse în care analizele empirice sunt realizate cu ajutorul unor date calitative. Din păcate, la acest capitol am reușit să citesc doar un singur articol cu metodologie calitativă axat chiar pe cazul migrației din Moldova (Marchetti și Venturini, 2014), restul fiind articole și studii elaborate de autori străini sau din România ce au vizat, bineînțeles, cazurile altor țări sau comunități.

(2) Admit că în efectuarea demersului empiric mi-am propus să mă îndepărtez foarte tare de tonul altor studii ce s-au concentrat doar pe cazul Republicii Moldova. Am menționat și în alte subcapitole ale lucrării că ceea ce s-a produs în sfera academică și științifică pe tema migrației din Moldova se centrează pe remitențe și pe stabilirea efectelor acestora, precum și pe constatarea unor legături statistice ce s-ar putea să existe între remitențele migranților și alte caracteristici ale familiilor/ gospodăriilor din care aceștia provin. Din acest punct de vedere, metoda de cercetare aleasă mi-a permis să mă concentrez nu doar pe explicarea fenomenului social migrațional, ci și pe înțelegerea acestuia, prin creșterea gradului de comprehesiune. Totodată, cred că a meritat să încerc să explicitez ce se întâmplă în interiorul relației migrație–dezvoltare apelând la altceva decât la distribuții și legături statistice, care, după cum am văzut și în cazul Republicii Moldova, deseori nu sunt relevante și nu aduc un plus în cunoaștere. Până la proba contrarie, cred că abordarea empirică din această lucrare este unică în felul său și nu se întâlnește deocamdată sub forma unei idei asemănătoare în altă parte.

(3) Doar o metodă calitativă mi-a permis să înțeleg din ce sunt alcătuite, de fapt, lumile sociale și economice ale migranților. Ce implicații, cu precădere non-financiare, presupune migrația din Republica Moldova pe termen mediu și lung? Care sunt valențele relațiilor ce se formează sau se vor forma în timp

între migranții moldoveni și statul pe care l-au lăsat în urmă odată ce au emigrat? Ce tipuri de activități, practici și transferuri transnaționale există în rândul migranților și al organizațiilor de migranți moldoveni?

(4) Dacă ne referim la prima categorie de subiecți de cercetare, alegerea acestei metode mi-a permis să analizez în profunzime cazul unui anumit tip de migranți, ce posedă un anumit set de caracteristici și se află într-o singură țară și regiune de destinație. Mukomel și Cheianu (2013, Cheianu, 2013) au realizat rapoarte în care au cartografiat comunitățile de migranți moldoveni din state precum Federația Rusă, Portugalia, Italia, Franța și Marea Britanie prin intermediul unor sondaje efectuate pe eșantioane non-probabilistice. Aceste studii sunt extrem de informative, dar, din păcate, nu reușesc să surprindă idiosincrasiile pe care le prezintă fiecare comunitate de migranți luată separat. De aceea, am încercat, la rândul meu, să pun accentul pe detalii, explicații și interpretări profunde ale unor procese și fenomene de amploare ce au loc și se conturează în timp în afara hotarelor Republicii Moldova, de către și prin intermediul migranților, și despre care, din păcate, se cunosc până în prezent prea puține lucruri.

(5) În ceea ce privește costurile pe care le implică de regulă o cercetare și accesul la date sau la subiecți, pot spune că am profitat din plin de ușurința cu care se comunică în prezent cu diverse persoane, aflate în orice colț al lumii, prin intermediul tehnologiei. Fără îndoială, contactarea subiecților prin e-mail, telefon sau Facebook și efectuarea interviurilor prin Skype sau prin telefon, nu a presupus din partea mea un efort la fel de mare ca cel al unui cercetător care petrece luni în șir într-o comunitate de migranți pentru a efectua o cercetare etnografică. Cu toate acestea, tind să cred că cercetarea realizată de mine corespunde standardelor de calitate la care aderă cele mai bune școli de sociologie din România sau străinătate.

6.2.2. Prezentarea și descrierea eșantionului de subiecți, a nivelurilor și a unităților de analiză

Cercetarea din această lucrare s-a bazat pe un eșantion ce a fost alcătuit din trei tipuri de subiecți de cercetare, fiecare tip constituind o unitate de analiză sau un nivel de analiză distinct (Tabelul 11):

(1) *migranți economici originari din Republica Moldova* (țara de destinație Canada, provincia Alberta, orașul Calgary);
(2) *reprezentanții structurilor asociative voluntare ale migranților moldoveni din țările de destinație (asociații, grupuri de inițiativă, comunități formale sau informale)*;
(3) *informatori-cheie din Canada și alte țări de destinație, informatori-cheie din Republica Moldova.*

Argumentarea pentru alegerea migranților moldoveni din statul de destinație Canada, provincia Alberta, orașul Calgary, ca populație de studiu rezidă în următoarele explicații cu conținut metodologic:

(1) Moldovenii care au emigrat de-a lungul anilor în Canada alcătuiesc o comunitate restrânsă de migranți (Tabelul 6). Datele preluate de pe site-urile oficiale canadiene arată că primii migranți au început să aleagă acest stat de primire începând cu anul 1992, adică la puțin timp după destrămarea Uniunii Sovietice și a obținerii statutului de republică independentă a Moldovei. Numărul migranților din Canada a crescut incremental până în prezent, dar constant și nu a depășit 2.000 de cetățeni moldoveni admiși în fiecare an. Începând cu 2010, an ce reprezintă vârful distribuției numărului total de migranți, fluxul de migranți a intrat într-un trend descendent accentuat, înjumătățindu-se (2010 – 1.988 migranți, 2015 – 929 migranți).

Tabelul 6: ***Număr total de migranți din Republica Moldova admiși în Canada, anii 1992–2015***[119]

Anul	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Total Canada	20	70	225	273	230	294	216	199
Quebec[120]	-	-	-	-	-	37	21	23
Celelalte provincii (diferența)	-	-	-	-	-	257	195	176

[119] Ambasada Republicii Moldova în Canada (provincia Ontario, orașul Ottawa) raportează că în această țară de află între 40.000 și 50.000 de cetățeni, această cifră contrastând puternic cu statisticile oficiale ale canadienilor, în care numărul moldovenilor este sub jumătate din cel anunțat de structurile statului moldav.

[120] Am ales să prezint doar datele pentru Quebec din două motive. În primul rând, am urmărit să ilustrez că o mare parte a migranților din Moldova sunt concentrați în această provincie. Celălalt motiv ține de indisponibilitatea datelor pentru alte provincii.

Anul	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Total Canada	288	513	613	592	628	655	803	1.099
Quebec	33	172	261	194	322	327	450	713
Celelalte provincii (diferența)	255	341	352	398	306	328	353	386
Anul	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Total Canada	1.127	1.535	1.988	1.367	1.416	1.232	941	929
Quebec	673	1.052	1.476	976	1.100	830	601	-
Celelalte provincii (diferența)	454	483	512	391	316	402	340	-

Sursa: Guvernul Canadei, 2016

Organizația Națiunilor Unite raportează pentru anul 2015 un număr total de 13.945 de persoane originare din Republica Moldova care se află în Canada, 7.026 fiind bărbați și 6.919 femei (Organizația Națiunilor Unite, 2015b). Conform datelor din recensământul populației efectuat în Canada în anul 2011, numărul celor care au emigrat din Republica Moldova și locuiesc în una dintre provinciile canadiene de mai jos este:

Tabelul 7: ***Numărul migranților din Republica Moldova în Canada, 2011***

Provincia canadiană	Nr. cetățeni din Republica Moldova conform recensământului din 2011
Quebec	5.829 – anul 2011 8.536 – anul 2016[121] Dintre care 1.620 dețin și cetățenia canadiană
Ontario	4.870 Dintre care 3.460 dețin și cetățenia canadiană
Alberta	955 Dintre care 455 dețin și cetățenia canadiană
British Columbia	830 Dintre care 410 dețin și cetățenia canadiană

[121] Datele mai recente au fost preluate de pe site-ul oficial al provinciei Quebec (Guvernul provinciei Quebec, fără dată). Astfel, am aflat că în anul 2016 în provincia franceză locuiau 8.158 de persoane încadrate în categoria migranților economici și 378 de persoane care s-au mutat în Canada în urma reîntregirii familiilor, această formă a migrației fiind intens promovată de guvernul Canadei în ultima jumătate a secolului trecut (Green, 1999).

Manitoba	275 Dintre care 150 dețin și cetățenia canadiană
Celelalte provincii	90
TOTAL Canada	***12.849***

Sursa: Statistics Canada, Recensământ 2011

În anul 2011, peste 80% dintre migranții din Moldova erau concentrați în regiunile Quebec (45%) și Ontario (37%) doar 7,4% locuind în provincia Alberta (Tabelul 7). În comparație cu fluxurile migratorii ce s-au conturat pe coridoarele vestic (spre state din Europa) și estic (spre Federația Rusă, Ucraina, Israel și Turcia), migrația spre Canada nu a fost la fel de accentuată, nu neapărat din cauza interesului scăzut al moldovenilor pentru acest stat, ci din cauza condițiilor de emigrare (*entry*) prohibitive și specifice ale statului canadian. Astfel, ajugem la următoarea explicație.

(2) Migrația moldovenilor în Canada este importantă și diferită sub aspectul formei de migrație și a regimurilor de migrație practicate de stat. Migranții din Canada se încadrează într-un profil diferit de cel al altor migranți și se definește cu ajutorul criteriilor de selecție prevăzute în politicile cu privire la migrație ale țării de destinație (Green și Green, 1999; Reitz, 2005). Pe parcursul ultimului secol, criteriile de selecție ale imigranților care ajung în Canada au reieșit din nevoile economice și demografice ale statului (ponderea agreată a migranților este de 1% din totalul populației, numărul de migranți admiși anual variind între 250.000 și 300.000 de migranți). Chiar dacă criteriile de eligibilitate și acces ale imigranților au fost constant revizuite de guvernele ce s-au alternat la conducerea Canadei, unele aspecte de bază cu privire la caracteristicile viitorilor rezidenți ai Canadei au fost menținute. Astfel, majoritatea candidaților eligibili pentru emigrare ar trebui să aibă un anumit nivel de educație (în cazul familiilor, cel puțin unul dintre soți trebuie să satisfacă această condiție). De asemenea, este foarte clară condiția cu privire la obligativitatea cunoașterii limbilor străine (franceză și/ sau engleză[122]).

[122] Conform datelor din 2011 (Guvernul provinciei Quebec, fără dată), chiar în rândul migranților din Moldova, aproximativ 50% dintre cei ce se aflau în provincia Quebec cunoșteau și franceza, și engleza.

Alte caracteristici ale celor ce doresc să emigreze în Canada se referă la vârstă, statutul civil, nivelul de educație, pregătirea profesională, vechimea și experiența în muncă etc. (Green și Green, 1999; Reitz, 2005). În politica de migrație a Canadei, caracteristicile socio-demografice ale migranților sunt mai importante decât naționalitatea sau etnia acestora (Green și Green, 1999).

(3) Cu ajutorul informațiilor prezentate la punctul anterior, am putut cu ușurință deduce că politica publică în domeniul migrației, implementată de guvernul canadian, contribuie la conturarea unui profil distinct în rândul migranților economici pe care îi admite pe teritoriul său (nu este cazul să facem referire la cazul refugiaților, chiar dacă subiectul este unul de actualitate). Este suficient să ne uităm la distribuția pe categorii de vârstă a migranților din Republica Moldova, de exemplu (Tabelul 8), pentru a observa că în 2011, 65% dintre moldovenii aflați în Canada aveau vârstele cuprinse între 25 și 34 de ani. În primele două segmente de vârstă (0–15 ani – 12,6% și 16–24 ani – 14,1%) îi putem încadra pe copiii migranților din Republica Moldova, născuți în Canada sau în altă parte.

Tabelul 8: ***Distribuția pe categorii de vârstă a migranților din Republica Moldova în Canada, 2011***

Categoria de vârstă	Canada – total (nr. persoane)	Provincia Quebec (nr. persoane)	Provincia Ontario (nr. persoane)	Provincia Alberta (nr. persoane)[123]
0–15 ani	1.650	1.115	345	80
16–24 ani	1.810	725	750	95
25–54 ani	8.435	3.915	3.070	690
55–65 ani	595	35	470	50
Peste 65 ani	345	35	240	30
Total	12.835	5.825	4.875	945

Sursa: Statistics Canada, Recensământ 2011

[123] În anul 2011, migranții moldoveni din provincia Alberta erau împărțiți pe categoriile de gen și de vârstă în felul următor: din total de 950 de persoane, 560 erau bărbați și 390 erau femei. În funcție de vârstă, grupul bărbaților era repartizat astfel: 0–15 ani – 55, 16–24 ani – 55, 25–54 ani – 395, 55–65 ani – 30 și peste 65 de ani – 20 de persoane, iar femeile: 0–15 ani – 25, 16–24 ani – 40, 25–54 ani – 295 și 55–65 ani – 15 de persoane.

Din punctul de vedere al etniei, am aflat din statisticile oficiale canadiene (Statistics Canada, Recensământ 2011) că în anul 2011, 8.050 de persoane au declarat în momentul efectuării recensământului că se încadrează în categoria de etnie „moldovean”. Diferența de peste 4.500 de persoane, care nu se regăsesc printre cei 8.050 „moldoveni”, până la totalul de 12.835 de moldoveni ce se aflau pe teritoriul Canadei în anul 2011, poate fi pusă pe seama faptului că restul persoanelor au optat cel puțin pentru alte două etnii: „român” sau „rus”. Însă cel mai interesant aspect pe care îl relevă datele este faptul că mai mult de o jumătate dintre cei care s-au auto-încadrat în etnia „moldovean” au precizat și o altă origine etnică. Nu se cunoaște care au fost celelalte opțiuni etnice, dar este cert faptul că din cei 8.050 de migranți „moldoveni”, 3.670 sunt doar „moldoveni”, iar 4.380 aparțin la etnia „moldovean” și la o altă etnie[124]. Lucrurile devin și mai interesante dacă analizăm distribuția persoanelor care s-au declarat „moldoveni” în funcție de generația de migranți. Astfel, dintre 6.545 de „moldoveni” din prima generație de migranți, 3.450 de persoane și-au ales doar etnia de „moldovean”, iar restul, de 3.095 de persoane, au optat pentru o altă etnie pe lângă cea de „moldovean”. Grupul celor din a doua generație este semnificativ mai puțin numeros, fiind alcătuit din 1.140 de persoane de etnie „moldoveni”, dintre care peste 80% (920 de persoane) declară că originile lor sunt multi-etnice. În fine, dintre cei 370 de migranți „moldoveni” din a treia generație, toți au optat sau au fost declarați „moldoveni” cu origini multi-etnice. Ultima categorie trebuie analizată cu precauție, deoarece persoanele din a treia generație reprezintă, cel mai probabil, copiii migranților din generația a doua sau 1.5. Faptul că ei înșiși, copii fiind, s-au declarat „moldoveni” este puțin verosimil. De aceea, este foarte probabil ca opțiunea de „moldovean” să fi aparținut, de fapt, părinților, și nu copiilor care au fost

[124] În cele trei provincii în care se află marea majoritatea a migranților din Moldova, distribuția în funcție de etnie arată astfel: provincia Quebec – 3775 „moldoveni” (dintre care sunt doar „moldoveni” 2.185 de persoane și aparțin la mai multe etnii 1.590 de persoane), provincia Ontario – 2.645 „moldoveni” (dintre care sunt „moldoveni” 895 și se declară multi-etnici 1.750 de persoane), provincia Alberta – cu un total de 690 de „moldoveni” (250 cu o singură opțiune etnică, cea de „moldovean”, și 435 de persoane cu multe opțiuni etnice) (Statistics Canada, Recensământ 2011).

numărați în cadrul recensământului. Chiar dacă descriu sumar distribuția etnică a migranților din Moldova, datele de mai sus relevă totuși un lucru important pentru lucrarea de față, care vine în concordanță cu studiile din literatura de specialitate. Indiferent de locul din care au provenit, de-a lungul generațiilor, migranților li se diluează substratul identitar inițial, iar moldovenii, după cum am putut vedea, nu reprezintă o excepție.

O altă caracteristică evidentă a celor care emigrează în Canada are legătură cu statutul lor de migranți legali sau ilegali. În funcție de perioada în care emigrează și de regulile pe care le aplică o provincie sau alta, migranții au în momentul ajungerii la destinație drept de ședere temporară sau permanentă și nu sunt considerați în niciun fel migranți ilegali. Astfel, sunt aspectul regimului de ședere, și migranții din Republica Moldova sunt stabiliți legal în statul de destinație (Tabelul 9). Acest lucru nu este deloc lipsit de importanță, întrucât pe lângă dreptul de ședere, migranții beneficiază și de alte drepturi și facilități din partea statului canadian. Spre deosebire de conaționalii lor din Federația Rusă sau din orice stat membru al UE, migranții moldoveni din Canada nu riscă să fie expulzați din țară din cauza nerespectării regimului de ședere. Și, din punctul meu de vedere, cel mai important este că dintre toate formele de migrație în care se angajează cetățenii din Moldova, cea din Canada are șanse mai mari să poarte un caracter permanent, definitiv. Or, după cum am văzut deja, față de migrația de scurtă durată, mobilitatea permanentă poate avea implicații diferite pentru dezvoltare și pentru relația migranților cu statul de origine.

Migrația în Canada implică, într-adevăr, costuri financiare mai mari din partea migranților și o durată lungă de așteptare (procesul de analiză a solicitării de emigrare în Canada poate depăși uneori 18–24 luni), însă, în același context, riscurile asociate cu migrația nu sunt comparabile cu consecințele migrației clandestine, deoarece migranții economici din Canada au statut legal în statul de imigrare și beneficiază de sprijin instituțional din partea acestuia atât în etapa premergătoare emigrării, cât și în primele etape ale încorporării în statul de destinație (Culic, 2010).

Tabelul 9: ***Solicitări de permise de ședere temporară, permanentă, cetățenii și permise de muncă din partea cetățenilor Republicii Moldova, 2011–2016***

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Solicitări pentru obținerea dreptului de ședere temporară (Moldova)	2.302	2.637	2.584	2.561	2.494	1.985 (Ian.–Sept.)
Solicitări pentru obținerea dreptului de ședere permanentă (Moldova)	1.712	991	1.296	966	940	443 (Ian.–Sept.)
Număr persoane din Republica Moldova care au obținut cetățenia canadiană	819	531	778	2.478	1.878	705 (Ian.–Sept.)
Permise de muncă eliberate pentru cetățenii din Moldova	-	-	-	180	127	102
Studenți (Moldova)	-	-	-	64	44	35

Sursa: Guvernul Canadei, 2016

Nu cred că greșesc dacă presupun că migranții moldoveni care au ales să emigreze în Canada constituie un grup mai omogen decât, să zicem, cei din Italia sau Federația Rusă. Este foarte probabil că aceștia să aibă un nivel de educație mai mare decât restul migranților (fie că ne referim la formarea dobândită în Moldova sau la studiile pe care le-au urmat în Canada, după ce au emigrat), să facă parte din categoria celor cu venituri medii (emigrarea în Canada poate reprezenta, într-un anumit sens, o adevărată „investiție" pe termen lung din partea migranților) și să fi emigrat cu întreaga familie. Condițiile de emigrare impuse creează un regim de emigrare prin care statul de destinație își „preselectează" nou-veniții în funcție de niște caracteristici anterior stabilite. De asemenea, presupun că lumile (*lifeworlds*) sociale și economice ale moldovenilor dintr-un stat precum Canada se află într-un stadiu mai avansat de formare și sunt vădit diferite de cele ale moldovenilor din Rusia sau Portugalia, de exemplu, care s-ar putea să fie mai vulnerabili din cauza statutului de migranți iregulari sau fără forme legale de angajare din alte state, din cauza discriminării sau a inconsistenței de status etc.

(Mazzucato, 2011). În egală măsură, în contextul discuțiilor despre migrație și dezvoltare, am fost interesată să aflu și să relev care sunt tipurile de practici și activități transnaționale de zi cu zi, specifice comunităților de migranți moldoveni din Canada. Și în acest caz, am pornit de la prezumția că o parte dintre comportamentele transnaționale ale migranților se datorează atât unor factori comuni pe care, cu siguranță, i-am regăsi și în exemplul altor state de destinație, cât și unor factori unici, specifici doar contextului de primire analizat. Urmează să ilustrez că în descoperirea tuturor acestor lucruri a constat provocarea și noutatea lucrării și a efortului de cercetare. Pentru a surprinde niște opinii cât mai stabile din partea migranților cu care am purtat discuții, unul dintre criteriile aplicate pentru selectarea respondenților cu care s-au realizat interviurile a avut legătură cu anul în care aceștia au emigrat în Canada. Am considerat că este mai relevant să încerc să iau legătura doar cu acei migranți care au emigrat de cel puțin doi ani, luând ca punct de referință anul 2015.

(4) Punctul anterior se află într-o legătură strânsă cu ultima parte a argumentării. Am ales să intervievez persoane originare din Republica Moldova (mai exact pe cei care alcătuiesc prima generație de migranți[125]) care au emigrat în ultimele două decenii în Canada și care mențin o legătură cu țara de origine, deoarece acest grup de persoane se încadrează, în același timp, în definiția transnaționalismului și/ sau a diasporei (Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc, 1995; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Sheffer, 2006; Safran, 1991; Cohen, 1996, 2008). Din acest motiv, interesul meu a constat în identificarea, contactarea, obținerea acordului pentru efectuarea interviului și, în final, intervievarea persoanelor care desfășoară anumite tipuri de practici sau activități transnaționale. Doar selectându-i în mod conștient și

[125] Conform datelor din recensământul din 2011, în Canada se află 6.545 de migranți din prima generație, 1.140 de migranți din a doua generație și 370 de migranți din a treia generație. Spre marele meu regret, nu a fost posibil să mai extrag și alte date cu privire la caracteristicile socio-demografice ale migranților din Republica Moldova, deoarece pentru variabile precum educație, starea civilă, număr de membri în familie sau ocupație, criteriul de filtrare a datelor era etnia migrantului și nu cetățenia sau țara în care s-a născut migrantul. Astfel, migranții din Republica Moldova ar fi putut opta cel puțin pentru etnia „română” sau „rusă”. Din acest motiv, căutarea altor date pentru migranții moldoveni în statisticile cu privire la români sau ruși s-a dovedit a fi cu adevărat inutilă.

deliberat pe migranții care se înscriu într-un anumit profil, am reușit să obțin niște explicații și să formulez interpretări pentru subiectul studiat. Cu toate acestea, metoda de selecție aplicată în cazul cercetării realizate de mine nu diferă de alte cercetări din domeniu, în care s-a comis aceeași „greșeală" de eșantionare (*sampling on the dependent variable*). O parte dintre autorii din domeniu au emis atenționări în acest sens, însă, după cum am dedus, acestea nu erau aproape niciodată însoțite și de soluții.

Revenind la procedeul de eșantionare al migranților pe care i-am intervievat, în procesul de selecție am ținut cont de câteva caracteristici ale acestora. Astfel, pentru a-i încadra în definițiile diasporei sau ale transnaționalismului, despre care am discutat pe larg în prima parte a lucrării, cei cu care am luat legătura și cu care am continuat interviul trebuiau să îndeplinească cel puțin una dintre următoarele condiții: (1) să comunice periodic cu familia sau apropiații non-migranți rămași în Republica Moldova; (2) să se informeze periodic cu privire la evenimentele de ordin politic, social, economic, cultural din Republica Moldova prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă, a rețelelor de socializare sau a familiilor, a apropiaților, a prietenilor din alte țări de destinație sau din Republica Moldova.

(5) În cazul primei categorii de subiecți, unitatea de analiză au fost migranții și familiile acestora, iar ceea ce s-a analizat au fost practicile și activitățile transnaționale ale persoanelor intervievate [economice, politice și socio-culturale (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999)], care comportă vreo semnificație explicită sau latentă în contextul discuțiilor despre migrație și dezvoltare, precum și orientarea identitară a acestora, construct care m-a ajutat să evaluez valențele relației migranților moldoveni cu statul de origine.

Pentru a putea obține cât mai multe date empirice, am pornit de la asumpția că în contextul discuțiilor despre migrație și dezvoltare și al relației migranților cu statul de origine, un rol important îl au sau l-ar putea avea structurile asociative voluntare ale migranților din diverse state de destinație. Cunoaștem deja că după ce migranții își încheie periplul și ajung în țara de destinație, mulți dintre aceștia vor încerca să ia legătura cu alți migranți din aceeași țară sau regiune, vor înființa sau se vor alătura, după caz, unor structuri asociative voluntare ce pot să funcționeze ca asociații sau organizații de migranți înregistrate sau neîn-

registrate ca ONG-uri în țara de destinație, asociații de băștinași (cum ar fi așa-numitele *hometown associations, HTOs*, *migrant networks*, *migrant organizations* din Mexic, Maroc, Turcia, India etc.), grupuri de inițiativă formale sau informale etc. Scopul, mărimea și durata de viață a unor astfel de structuri vor depinde de resursele pe care le au membrii din care acestea sunt alcătuite, de atitudinea și sprijinul din partea guvernelor statelor de destinație și de origine, de schimbările de ordin politic și economic din societățile de origine și de destinație, de structurile de oportunitate pe care le întâlnesc migranții etc. La fel ca o bună parte dintre migranții economici din întreaga lume, și migranții din Moldova participă mai mult sau mai puțin activ la întemeierea unor structuri de tipul celor descrise mai sus. Nu se știe exact când au apărut primele asociații ale migranților, dar este cert faptul că în prezent, în unele state de destinație, există câteva zeci de asociații ale migranților din Republica Moldova.

În statisticile ce conțin date cu privire la evoluția din ultimii cinci ani a numărului de asociații, pe care le-am solicitat de la Biroul pentru Relații cu Diaspora din Moldova, figurează pentru anul 2017 aproximativ 87 de asociații, grupuri de inițiativă sau comunități de migranți moldoveni în străinătate (Tabelul 10). Nu se cunoaște exact care este explicația pentru diminuarea numerică impresionantă a acestor structuri în ultimii cinci ani, însă, pot doar presupune că diferențele mari dintre datele din 2012 și 2017 vorbesc despre faptul că organizațiile pe care le fondează migranții sunt, în mare parte, instabile, fragile și efemere. O altă banuială este că structura asociativă dispare odată cu „dispariția" persoanei sau a persoanelor care a/ au contribuit la fondarea acesteia. Am putea identifica cel puțin două exemple pentru această presupunere, care ar fi valabile și în cazul Republicii Moldova. Dat fiind gradul de maturitate redus al procesului de migrație din Republica Moldova, o parte dintre asociații care au existat, să zicem, în anul 2012 și nu mai pot fi identificate în 2017, au dispărut din cauză că migranții s-au mutat din regiunea sau țara de destinație în care a fost inițial înființată asociația. Dacă se va constata că o parte dintre grupurile sau structurile asociative ale migranților moldoveni sunt rodul inițiativelor studențești, atunci pare firesc faptul că odată cu definitivarea studiilor sau a continuării mobilității, studenții nu s-au mai preocupat de activitățile asociațiilor fondate în locurile în care au studiat. Mai mult decât atât, nu știm nici dacă structurile asociative

voluntare sunt mici sau mari, întrucât în niciuna dintre sursele bibliografice parcurse nu se precizează câte persoane aderă, de regulă, la genul acesta de asociații (Caselli, 2012; Lacroix, 2009).

Tabelul 10: ***Numărul structurilor asociative voluntare înființate de migranții moldoveni, după țările de destinație (2012 și 2017), scopurile și vechimea acestora***

Țara de destinație	Număr asociații	Număr asociații	Număr asociații
	2012	2017	Diferență 2012–2017
Marea Britanie	4	2	-2
Canada	5	7	+2
Germania	3	1	-2
Grecia	7	1	-6
Franța	12	-	-12
Italia	50	31	-19
Portugalia	10	2	-8
Federația Rusă	16	10	-6
Ucraina	16	1	-15
Olanda	-	2	+2
SUA	-	7	+7
Spania	-	8	+8
Alte state	*33*	*12*	*-21*
Total	**156**	**87**	**-69**

Obiectivele structurilor asociative (în baza datelor furnizate de Biroul pentru Relații cu Diaspora în 2017):
- Cultural – 90%
- Social – 80%
- Educațional – 56%
- Filantropie/ acțiuni de caritate – 48%
- Antreprenoriat – 20%
- Promovarea Republicii Moldova în țara de destinație – 4%

Vechimea structurilor asociative voluntare înființate de migranții moldoveni:
- 0–2 ani – 20 asociații (23%)
- 3–5 ani – 23 asociații (26,4%)
- 6–10 ani – 30 asociații (34,8%)
- 11–15 ani – 8 asociații (9,3%)
- Peste 15 ani – 6 asociații (6,5%)

Sursa: Biroul pentru Relații cu Diaspora din Republica Moldova (date extrase și prelucrate de autor)

Chiar dacă sub aspectul numărului de membri din care ar putea să fie alcătuite, structurile asociative ale migranților nu se pot compara cu numărul total al migranților, acestea sunt totuși importante, fiindcă au la bază identitatea și acțiunile colective ale migranților (Østergaard-Nielsen, 2009; Fauser, 2012; Orozco și Rouse, 2007; Brinkerhoff, 2008, 2012; Morales și Jorba, 2010). Prin ultima aserțiune am ilustrat motivul pentru care am decis să includ asociațiile de migranți în cercetarea subiectului abordat în lucrarea de față. Pornind de la o bază de date cu informații incomplete cu privire la datele de contact și obiectivele exacte ale asociațiilor, am reușit, totuși, să contactez sub un sfert dintre reprezentanții acestora. La interviurile propriu-zise au participat 18 persoane care fie îndeplineau rolul de președinți/ vice-președinți/ lideri formali sau informali ai asociațiilor, fie, pur și simplu, erau membri activi și dețineau informații despre organizație. Din cauza calității nesatisfăcătoare a datelor, am fost constrânsă să renunț la două dintre interviurile realizate cu a doua categorie de respondenți.

Dacă pentru prima categorie de subiecți, unitatea de analiză a fost „individul", adică migrantul și, în unele cazuri, familia acestuia, atunci în cazul structurilor asociative voluntare ale migranților, unitatea de analiză a fost organizația sau grupul de migranți. În niciunul dintre cazuri nu am reușit să evit efectuarea interpretărilor în afara cadrului de analiză pe care îl oferă naționalismul metodologic[126], deoarece definirea primelor două categorii de subiecți s-a realizat în exclusivitate în limitele trasate de granițele statelor de destinație: migranții moldoveni fie se află pe teritoriul Canadei, fie pe teritoriul altor state în care înființează asociații. Cu toate acestea, consider că cel puțin în al doilea caz, am reușit să fac abstracție de constrângerile inerente naționalismului metodologic, întrucât intenția mea a fost să analizez activitatea și evoluția structurilor asociative ale migranților în ansamblul lor, privindu-le ca pe un tot întreg și nu neapărat ca parte a unui sau a altui stat de primire.

[126] Preluând definiția de la autoarea Nina Glick Schiller (2009), prin naționalism metodologic se înțelege acea abordare ideologică prin care studiul proceselor sociale și istorice se realizează ținând cont de granițele unor state-națiune, ca și cum acele procese sunt incluse în state-națiuni individuale, iar noțiunea de „grup etnic", ca unitate de analiză, reprezintă apanajul analizelor în care se studiază procesele de migrație, fluxurile și transferurile transnaționale, diaspora și integrarea/ asimilarea migranților. De mai sus deducem că adepții naționalismului metodologic sugerează preluarea statului-națiune ca unitate de analiză în cadrul studiilor empirice.

În fine, ultima categorie de subiecți intervievați a constat dintr-un număr de informatori cheie. Acest grup relativ restrâns de subiecți a fost alcătuit din alte persoane care au putut furniza informații pentru conturarea unei imagini mai clare a problematicii analizate. Persoanele din țara de destinație care au și alt statut/ rol pe lângă cel de migrant economic, persoanele din alte țări de destinație care au manifestat în trecut sau manifestă în continuare interes și participă/ formulează diverse inițiative pentru subiectele ce au legătură cu migrația, efectele migrației asupra Republicii Moldova, modalitățile de valorificare a potențialului de dezvoltare al migranților (politic, social, economic și cultural) și persoanele din Republica Moldova ce dețin funcții în structuri la nivelul administrației publice centrale au constituit ultimele unități de analiză ale părții empirice. Atât interacțiunea, cât și informațiile pe care mi le-au putut oferi persoanele de mai sus, mi-au fost de un real folos.

6.2.3. Descrierea procesului de culegere a datelor

Datele folosite pentru partea empirică a lucrării au fost colectate timp de 4 luni, în perioada decembrie 2016 – martie 2017, prin intermediul unor interviuri semi-structurate pe care le-am realizat cu primele două categorii de subiecți, adică migranții moldoveni din Canada și reprezentanții structurilor asociative voluntare ale migranților (am inclus ghidurile de interviu pentru cele două tipuri de respondenți în anexele lucrării – Anexa 4.1 și Anexa 4.2). În cazul informatorilor-cheie am folosit interviuri nestructurate, deoarece convorbirile cu aceștia presupuneau discuții prea specifice.

Pentru selecția respondenților din prima categorie am utilizat o eșantionare de tip „bulgăre de zăpadă” (*snow ball sampling*), acest tip de eșantionare fiind cea mai potrivită și cel mai ușor de folosit, atunci când persoanele care alcătuiesc populația cercetată nu pot fi identificate sau contactate fără dificultate (Atkinson and Flint, 2001). Primele interviuri le-am efectuat cu persoanele pe care le cunoșteam personal și despre care știam că au emigrat în Canada. În fiecare caz, le-am rugat pe persoanele intervievate să îmi ofere sugestii de nume și date de contact ale altor migranți. O altă modalitate de identificare a potențialilor respondenți din prima categorie a constat în utilizarea rețelei de socializare *Facebook*.

Tabelul 11: ***Nivelurile și unitățile de analiză, criteriile și condițiile de selecție, numărul de interviuri realizate și analizate***

Nivel de analiză/ unitate de analiză	Criterii sau condiții de selecție	Număr de interviuri realizate și analizate
(1) Migranți economici din Republica Moldova (Anexa 5.1)	- Persoane cu vârste de peste 18 ani care au emigrat în Canada până în anul 2015; nu au fost intervievate persoanele care au emigrat în ultimii doi ani, pentru a nu crește șansele unor păreri exagerate ale migranților, cauza cărora putea fi experiența din perioada imediat următoare a momentului ajungerii în țara de destinație; - Persoane care fac parte din prima generație de migranți și care locuiesc în provincia Alberta, orașul Calgary; - Persoane care au statut de migranți permanenți (nu s-au aflat în ultimul an mai mult de 6 luni în alt stat sau în statul de origine, Republica Moldova); - Persoane care comunică cel puțin o dată la două săptămâni cu familia sau apropiații din Republica Moldova; sau - Persoane care se declară interesate de subiectele politice, sociale, economice sau culturale cu privire la Republica Moldova și se informează cu ajutorul mijloacelor de informare în masă, a rețelelor de socializare sau al familiei, al apropiaților și al prietenilor din Republica Moldova sau altă țară. Nu au fost intervievați membri din aceeași familie (soț sau soție, părinte sau copil, frate sau soră) pentru a nu surprinde păreri similare; - Persoane care și-au exprimat acordul pentru a fi intervievate.	- 29 de interviuri realizate cu migranții din Canada; - 24 de interviuri analizate; la 5 interviuri s-a renunțat din cauza calității datelor;
(2) Reprezentanți ai structurilor asociative voluntare ale migranților moldoveni din țările de destinație (Anexa 5.2)	- Persoanele intervievate trebuiau să îndeplinească unul dintre următoarele roluri în cadrul structurilor asociative ale migranților din Republica Moldova de tipul asociațiilor, al organizațiilor, al grupurilor de inițiativă sau al comunităților formale	- 18 interviuri realizate cu reprezentanții structurilor asociative voluntare ale migranților moldoveni;

Nivel de analiză/ unitate de analiză	Criterii sau condiții de selecție	Număr de interviuri realizate și analizate
	sau informale: actuali sau foști președinți sau vice-președinți sau membri ai structurilor de conducere formale sau informale, orice alt rol de lider formal sau informal, membru activ; - Printre scopurile și obiectivele structurilor asociative să fie enumerate și activități ce presupun menținerea unei legături cu țara de origine, Republica Moldova; - Reprezentanți ai structurilor asociative voluntare ale migranților care și-au exprimat acordul să fie intervievați; - Persoane care ar fi putut să participe la un interviu desfășurat în limba română sau rusă. - Nu s-a ținut cont de anul de înființare a structurii asociative și de vechimea acesteia.	- 16 interviuri analizate; la 2 interviuri s-a renunțat din cauza calității datelor;
(3) Informatori-cheie din Canada și alte țări de destinație, informatori-cheie din Republica Moldova.	- Alte persoane care au putut furniza informații pentru conturarea unei imagini mai clare a problematicii analizate; - Persoane din țara de destinație care au și alt statut/ rol pe lângă cel de migrant economic; - Persoane din alte țări de destinație care au diverse inițiative și au manifestat în trecut sau manifestă în continuare interes pentru subiectele ce țin de migrație, efectele migrației asupra Republicii Moldova, modalitățile de valorificare a potențialului de dezvoltare al migranților (politic, social, economic și cultural); - Persoane din Republica Moldova ce dețin funcții în structurile administrației publice centrale.	- 5 interviuri realizate și analizate cu următoarele persoane: ▪ 1 preot ortodox din comunitatea migranților moldoveni în Canada; ▪ 1 membru al Mișcării Femeilor Migrante din Moldova; ▪ 2 membri a două grupuri de inițiativă/ asociații migranți din Canada; ▪ 1 reprezentant al Biroului de Relații pentru Diaspora din Republica Moldova.

În acest caz, abordam membrii diverselor grupuri de discuții prin mesaje individuale sau publice, în care mă prezentam pe scurt (numele, afilierea instituțională) și ofeream totodată câteva detalii cu privire la scopul cercetării pe care o desfășuram, rugându-i pe cei care erau interesați să îmi acorde câteva ore pentru un interviu să revină cu un mesaj privat pe același canal de comunicare sau pe adresa personală de e-mail. Într-un final, toate persoanele pe care urmam să le intervievez trebuiau să îndeplinească criteriile de selecție precizate în Tabelul 11. Interviurile cu migranții din Republica Moldova, a căror țară de emigrare este Canada, au durat în medie 2–2,5 ore și s-au desfășurat prin Skype, Facebook sau WhatsApp. Cu unii dintre respondenți am comunicat în mai multe etape și în zile diferite, fiindcă cu ocazia primului interviu nu reușeam să epuizez întrebările din ghidul de interviu sau întâmpinam probleme tehnice legate de comunicarea ce avea loc în mediul on-line. Cu acordul persoanelor intervievate răspunsurile au fost înregistrate, în lipsa acordului din partea respondenților am folosit metoda clasică de notare „pix-hârtie". Pentru analiza și interpretarea propriu-zisă a datelor am apelat la codificarea datelor calitative culese și nu am folosit niciun soft.

Cea mai mare dificultate pe care am întâmpinat-o în procesul de colectare a datelor de la prima categorie de respondenți a fost adaptarea la fusul orar. În cazul celei de a doua categorii de subiecți, prima etapă de selecție a constat în verificarea datelor de contact precizate în lista asociațiilor migranților moldoveni oferită de Biroul pentru Relații cu Diaspora din Republica Moldova. Verificarea am realizat-o cu ajutorul motorului de căutare Google, al rețelei de socializare Facebook și al contactelor personale din diferite țări de destinație ale migranților moldoveni. Cu această ocazie, atunci când constatam că grupul sau asociația dețin un blog, un cont public sau un grup de discuții pe Facebook și/sau o pagină electronică, efectuam și o scurtă analiză a acestor surse electronice și evaluam prezența/ absența și calitatea următoarelor informații: prezența și tipul informațiilor despre scopul, membrii, structura, istoricul și activitățile asociației; anul și luna ultimelor actualizări și frecvența actualizării informațiilor cu privire la activitate; numărul și conținutul textelor scrise (știri, noutăți, anunțuri, postări, mesaje, rapoarte etc.); existența unui formular de contact și precizarea numelor/ pozițiilor persoanelor de contact; prezența unei rubrici cu informații utile pentru membri, parteneri,

persoane interesate etc.; trimiteri sau hyperlink-uri către alte pagini electronice ale altor grupuri, instituții, organizații (ambasade și instituții publice din țările de origine și de destinație, alte asociații sau structuri asociative); prezența pozelor și identificarea tipului de eveniment/ activitate pe care le redau pozele, raportul dintre numărul pozelor și numărul sau lungimea textelor scrise etc.

După verificarea datelor de contact ale responsabililor de structurile asociative, îi contactam pe aceștia pe e-mail sau pe rețeaua de socializare Facebook. În cazul în care răspunsul la e-mailul trimis întârzia să apără după mai mult de 7–10 zile de la trimiterea acestuia, le trimiteam responsabililor un al doilea e-mail. În procesul de selecție a respondenților din a doua categorie, am ținut cont de criteriile precizate în Tabelul 11 (cele mai multe asociații cu care am încercat să iau legătura se aflau și funcționau în Italia, iar cele mai puține în Federația Rusă). Interviurile cu cei 18 reprezentanți ai asociațiilor sau ai grupurilor de inițiativă ale migranților au durat între 1,5 și 2,5 ore, desfășurându-se prin Skype, WhatsApp, Facebook sau telefon. Un lucru cel puțin curios constă în faptul că un număr mai mare de intervievați din a doua categorie nu și-au exprimat acordul pentru înregistrarea răspunsurilor, în pofida tuturor asigurărilor de anonimitate emise de către mine. În fine, informatorii-cheie au fost contactați direct, iar convorbirile cu aceștia au fost unele dintre cele mai scurte sau cele mai lungi, după caz, acest lucru fiind determinat de timpul pe care l-au avut la dispoziție, dar și de gradul de solicitudine a persoanelor.

Ca atare, aş putea spune că etapa de colectare a datelor a constat în depunerea unui efort semnificativ, dar a furnizat în același timp și suficiente recompense intrinseci. Procesul de colectare a datelor a fost unul anevoios, din cauza numărului mare de refuzuri de a participa la interviuri din partea persoanelor identificate, care aveau caracteristicile definite în medologie, și a timpilor lungi de aşteptare din momentul obținerii acceptului pentru participarea la interviu și momentul derulării nemijlocite a discuțiilor cu interlocutorii intervievați. Multe dintre explicații pentru refuzuri au avut legătură cu lipsa de timp, nesiguranța și reticența intervievaților de a vorbi cu o persoană necunoscută (în pofida faptului că subiecților de cercetare li s-a comunicat că au fost contactați la recomandarea unei persoane din anturajul sau cercul lor de cunoștințe). Pe alocuri, întâmplarea a făcut să fiu

nevoită să ofer explicații cu privire la statutul meu de cercetător și garanții cu privire la faptul că nu realizam jurnalism de investigație.

Este, de asemenea, curios că o parte dintre cei contactați erau convinși că nu aveau cu ce contribui la cercetarea pe care o desfășuram. Într-un final, tind să cred că întregul demers a fost unul de succes, iar numărul suficient de mare de persoane cu care am reușit să port discuții, sprijină această asumpție. În anexe am inclus tabele cu informații despre profilul socio-demografic al tuturor tipurilor de respondenți cu care s-au realizat interviuri. Pentru a păstra anonimitatea, în lucrare, identificarea respondenților s-a făcut prin utilizarea unor inițiale, aferente numelui și prenumelui, alese în mod aleatoriu, iar în momentul efectuării interviurilor respondenților li s-a alocat câte un număr, astfel, se poate vedea în Anexa 5.1 că respondenții din prima categorie au fost notați folosind numere de la 1 la 24, iar respondenții din a doua categorie au fost notați în funcție de poziția pe care o ocupau în cadrul organizației de migranți.

6.3. Analiza și interpretarea interviurilor realizate cu migranții. Sunt migranții moldoveni potențiali agenți ai dezvoltării pentru Republica Moldova?

Destrămarea Uniunii Sovietice le-a adus moldovenilor mult râvnita democrație și perspectiva trecerii de la o economie planificată la o economie de piață funcțională, însă a contribuit, în același timp, și la instaurarea unei lungi și obositoare perioade de tranziție ce a adus populația statului independent nou înființat, Republica Moldova, în pragul sărăciei și al disperării. Entuziasmul și sentimentalismele alimentate, după caz, de ideea unirii cu statul vecin – România, sau a constituirii unui stat suveran – Republica Moldova, a dobândirii unor drepturi și libertăți cetățenești, a adoptării unei Constituții, a deschiderii granițelor spre vest și așa mai departe, au fost, în doar câțiva ani, estompate de realitățile crude reliefate în jurul lipsei locurilor de muncă, al șocurilor de pe piața monetară generate de devalorizarea monedei sovietice, al scăderilor drastice în nivelul de trai și al prăbușirii economiei moldovenești cu cele două ramuri de bază ale sale, agricultura și industria.

În contextul unor condiții social-economice create, practic, peste noapte, în timp ce politicienii încercau, în zadar, să identifice modalități eficiente de guver-

nare a țării, oamenii de rând se aflau în căutarea mijloacelor de întreținere și elaborau, de cele mai multe ori nepremeditat, strategii individuale de supraviețuire. Pentru mulți dintre moldoveni, migrația pe cont propriu, cu scopul găsirii unui loc de muncă în străinătate, a reprezentat singura opțiune fezabilă ce le-a permis să depășească dificultățile economice și să își satisfacă, cel puțin pe termen scurt, un amalgam de nevoi existențiale. Atunci când își părăseau familiile în Moldova, cei care se deplasau în străinătate, pentru a realiza un câștig suplimentar prin exploatarea structurilor de oportunități regăsite în diverse țări de destinație, o făceau, de regulă, pentru o perioadă determinată de timp, ce putea să varieze între câteva luni și câțiva ani, în funcție de aspirațiile și nevoile migrantului și ale familiei sale, de posibilitățile de angajare în țara de primire sau de condițiile de acces și ședere ale statului de destinație final, de planurile personale de economisire etc.

În anii 1990, despre cei care plecau din Moldova definitiv se știa că aceștia se îndreaptă spre Rusia, Ucraina sau Israel, în cazul lor mobilitatea fiind de cele mai multe ori ireversibilă, întrucât era motivată de apartenență istorico-etnică la acele state. Totodată, pe parcursul acestor ani, destinațiile către care se îndreptau cel mai des moldovenii aflați în căutarea unui loc de muncă erau Rusia, Ucraina, Turcia sau Cipru (CBS AXA, 2004, 2006; CIVIS și IASCI, 2010). Deși puțini moldoveni se gândeau imediat după desființarea URSS că SUA, Australia, Noua Zeelandă sau Canada ar putea fi posibile destinații pentru emigrare, conform statisticilor oficiale disponibile la nivel internațional, cu privire la numărul și țara de origine a migranților, am aflat că primele persoane originare din Republica Moldova s-au mutat în Canada începând cu anul 1992 (Tabelul 7), mobilitatea acestora având un caracter legal și, foarte probabil, permanent (Guvernul Canadei, 2016; Organizația Națiunilor Unite, 2015b). Așadar, acum 25 de ani, la fel ca în prezent, emigrarea în Canada și în alte locuri îndepărtate avea un caracter definitiv, migranții neavând planuri de a locui temporar în locurile în care se mutau. Acest fapt însă nu indică nimic cu privire la atașamentul față de Moldova pe care migranții fie l-au menținut, fie l-au dezvoltat sau nu, în timp. Spre regret, nu se cunoaște în momentul de față cine au fost pionierii moldoveni ai migrației Nord-Atlantice, nu vom afla probabil niciodată ce i-a determinat pe primii migranți să plece din Moldova și cât de repede s-au adaptat aceștia în țara care

i-a găzduit, acest lucru nefiind lipsit de importanță pentru cineva care încearcă să reconstituie, după câteva decenii, traseul și „povestea" primilor migranți.

În lipsa datelor, a explicațiilor sau a descrierilor sub forma unor „urme scrise", rezultate în urma unor documentări cât de cât amănunțite, analiza pe care încerc să o realizez în continuare se fundamentează, într-o oarecare măsură, pe o speculație personală și pe simțul comun sau, cel mult, pe un mit construit în timp de alte persoane, care, la fel ca mine, nu au participat nemijlocit la niciunul dintre primele evenimente ce ar avea legătură cu migrația populației ce a avut loc dinspre Moldova înspre Canada sau, per ansamblu, înspre oricare dintre zonele sau statele în care în prezent (mai) locuiesc persoane originare din Moldova. Așadar, cu privire la primii migranți din Moldova, mi se pare pauzibil să spunem că, în absența unor inițiative clare de documentare și cercetare, în timpul apropiat nu vom afla cu certitudine niciun detaliu relevant despre viața și experiența de migrație a acestora, începută acum câteva decenii. De aceea, interpretările pe care le fac cu privire la cazul migranților moldoveni din Canada se bazează în exclusivitate pe datele culese de mine, în timpul convorbirilor avute cu aceștia, și nu pe alte tipuri de date statistice sau empirice. Și accentuez, totodată, că orice intenție de a compara rezultatele pe care le-am obținut în cadrul cercetării proprii cu alte lucrări similare reprezintă un demers inutil, fiindcă astfel de lucrări sau cercetări sunt de negăsit, întrucât nu au fost (deocamdată) realizate sau nu au fost identificate de mine. Pe de altă parte, ceea ce încerc să întreprind în următoarele subcapitole poate constitui, la un moment dat, un reper sau un punct de pornire pentru realizarea unor studii în domeniul migrației prin aplicarea unor metode comparative lineare sau divergente (Green, 1994).

6.3.1. Decizia de a emigra și factorii determinanți ai stabilirii în Canada: „Nu am mai suportat gândul că pacienții pe care îi tratam credeau că aștept bani de la ei" sau „Am plecat din Moldova pentru a le asigura copiilor noștri un viitor mai bun"

Cele aproximativ treizeci de interviuri la care au participat migranții din Republica Moldova stabiliți în Canada (provincia Alberta, orașul Calgary) au debutat cu o discuție pe tema deciziei și a așteptărilor legate de emigrare. Indiferent de contextul în care are loc emigrarea, decizia individuală sau colectivă

(în sensul că mai mulți membri ai familiei sau ai gospodăriei participă la procesul decizional) cu privire la stabilirea temporară sau permanentă într-o altă țară este una complexă și însumează implicații de ordin social, economic și politic ce afectează și transformă viața migrantului și contextele societăților de origine și de primire. Interpretate prin cheia paradigmei transnaționaliste, motivația de a emigra, condițiile de *exit* din Moldova și de *entry* în Canada, statutele pe care le dobândesc în timp moldovenii în raport cu locuitorii și instituțiile din Canada, toate vor exercita o influență asupra modului în care migranții și familiile lor se adaptează la noile condiții de trai, muncă și socializare, dar și asupra modului în care migranții interpretează pozițiile și statutele lor, asupra tipului și a intensității activităților și practicilor transnaționale, ultimele fiind și componentele de bază cu ajutorul cărora se realizează „țeserea" spațiului social transnațional (*transnational social space*) pe care îl prescrie abordarea transnaționalistă și în cadrul căruia își au rostul discuțiile cu privire la potențialul de modernizare sau de dezvoltare al migranților.

Grupul persoanelor intervievate de mine, ce dețin statutul de migranți proveniți din Republica Moldova, a fost alcătuit din femei (2/3) și bărbați (1/3) căsătorite/căsătoriți, majoritatea având cel puțin un copil în momentul în care au luat decizia de a emigra sau s-au mutat în Canada (o parte dintre caracteristicile socio-demografice ale respondenților au fost incluse în Anexa 5.1). Subreprezentarea în eșantion a persoanelor necăsătorite sau a celor fără copii nu s-a realizat intenționat, acest lucru datorându-se, în mare parte, omogenității grupului de migranți sub aspectul stării civile, deoarece marea majoritate a moldovenilor din Canada fac parte din categoria migranților cu drept de ședere permanentă, migrația acestora realizându-se cu întreaga familie sau prin reîntregirea familiei[127]. Este posibil ca atașamentul și orientarea identitară față de Moldova și/ sau Canada a celor care și-au întemeiat familiile aflându-se încă în Moldova să difere de cazul celor care erau necăsătoriți în momentul emigrării și/ sau nu li se născuse niciun copil în Moldova. Doar trei persoane, mai exact două femei și un bărbat,

[127] De pildă, datele pentru anul 2015 arată că doar în provincia Quebec numărul de moldoveni din categoria migranților economici pe cont propriu și al celor care au emigrat cu familia a fost de 5.508, iar numărul celor care s-au stabilit în Canada trecând prin procedurile de reîntregire a familiei a fost de 211 (Guvernul provinciei Quebec, fără dată).

erau necăsătorite și nu aveau copii în momentul derulării cercetării. Sub aspectul vârstei, dar și al ocupației și al nivelului de studii, intervievații se aseamănă foarte puțin între ei, grupul fiind unul neomogen. Acest lucru poate fi interpretat pozitiv, deoarece a contribuit la sporirea gradului de eterogenitate a respondenților și a înlesnit culegerea unor date ce se bazează pe atitudinile, percepțiile și experiențele diferite ale migranților. Acolo unde a fost cazul, am accentuat dacă și în ce măsură anumite caracteristici socio-demografice ale migranților (de exemplu, genul, mediul de reședință sau nivelul de pregătire profesională a persoanei) conturează tendințe ce se contrazic sau se diferențiază de cele ale întregului grup de intervievați și, prin urmare, nu pot fi incluse în aceleași modele de gândire sau de comportament, nepermițând, în acest fel, efectuarea unei clasificări a rezultatelor empirice.

În urma realizării interviurilor, am putut deduce fără dificultăți că teoria factorilor de respingere și de atragere (*push-pull factors theory*) și teoria rețelelor de migrație (*migration networks theory*) explică într-o foarte mare măsură decizia de a emigra a persoanelor intervievate. Determinanții emigrării precizați de respondenți sunt numeroși și diferă de la un caz la altul, însă ceea ce am putut constata este că situația materială precară a familiei sau sărăcia nu au servit drept cauze principale pentru intenția și decizia cu privire la emigrare. Dimpotrivă, până în momentul stabilirii în Canada, majoritatea familiilor locuiau în mediul urban sau în apropierea orașului Chișinău și aveau locuri de muncă și venituri stabile, în pofida faptului că acestea erau considerate insuficiente pentru condițiile de trai la care aspirau actualii migranți:

> *Noi am venit în Canada nu din cauză că mueam de foame în Republica Moldova. Și eu, și soțul meu aveam locuri de muncă cu salarii bunișoare. Și am avut noroc că locuiam în apartamentul unei mătuși de-a soțului, deci nu dădeam bani nici pe chirie. Ne-am gândit serios la emigrare doar după ce s-a născut primul copil și am vizitat-o pe sora mea în Ontario. Așa am decis să plecăm pentru copil..., mă rog, copii. Al doilea s-a născut aici deja. Da, așa am făcut pasul... Am plecat din Moldova pentru a le asigura copiilor noștri un viitor mai bun. La asta ne-am gândit când am luat în calcul posibilitatea de a pleca definitiv din Moldova.* (Interviu, R15, femeie, 42 de ani)

Faptul că migranții din categoria celor intervievați nu se aflau la limita sărăciei, lucru accentuat inclusiv de o parte dintre ei, atunci când au decis să

demareze procesul de emigrare este relevant din câteva puncte de vedere. În primul rând, însăși pregătirea procesului de emigrare a presupus realizarea unei investiții financiare din partea migranților, care au economisit resurse din salariile sau veniturile proprii sau au împrumutat bani de la rude sau prieteni pentru a-și „finanța" planurile de migrație. Majoritatea respondenților au depus eforturi să acopere costurile asociate cu migrația atât timp cât se aflau încă în Moldova, existând însă și exemple de familii în care, la câteva săptămâni sau luni după stabilirea în țara de destinație, veniturile cel puțin ale unuia dintre soți erau direcționate către returnarea împrumuturilor efectuate de la apropiații rămași în Moldova. În al doilea rând, fragmentul de mai sus, extras dintr-unul dintre interviuri, ilustrează că planurile de emigrare ale moldovenilor pot fi echivalate, de fapt, cu o strategie de viață pe termen lung, deoarece odată cu articularea intenției de a emigra, persoanele participante la proces și-au anticipat întregul parcurs al vieții, în care prioritară a fost bunăstarea întregii familii, îndeosebi a copiilor și, în același timp, ei au fost constrânși să își „reconfigureze" conținutul lumilor sociale (*lifeworlds*). În egală măsură, migranții au fost atrași de perspectivele unor locuri de muncă mai bine plătite, de calitatea crescută a vieții din Canada, dar și de oportunitățile de dezvoltare profesională și personală, ceea ce denotă o prevalență a factorilor de atragere (*pull factors*) și nu a celor de respingere (*push factors*).

De asemenea, la capitolul factorilor de respingere și de atragere, am putut să delimitez câteva diferențe în rândul celor care provin din mediul rural și, respectiv, din mediul urban. Persoanele care au locuit în mediul rural sau sunt mai familiarizate cu contextele din acest mediu de reședință, deoarece părinții sau alți membri ai familiilor lor extinse locuiesc în comune/ sate, motivează alegerea făcută cu privire la emigrare prin prisma problemelor întâmpinate de ei și de alții în Moldova și prin prisma nemulțumirilor mai accentuate față de condițiile de trai din Moldova. Pe de altă parte, cei din mediul urban reclamă, pe lângă dificultățile economice, și crizele sau evenimentele structurale negative care au legătură cu sfera socială și politică din Moldova (de exemplu, fenomenul pregnant al corupției, marginalizarea socială, iresponsabilitatea decidenților politici față de cetățeni etc.), dar și lipsa perspectivelor de formare și de afirmare în multe domenii profesionale. În acest caz, dihotomia mi s-a părut clară: pe de

o parte, pentru cei din mediul rural au contat mai mult factorii de respingere, iar lumile lor sociale s-au constituit într-o măsură mai mare din nemulțumirile din viața personală sau din spațiul privat, și, pe de altă parte, pentru cei din mediul urban, care alcătuiesc și grupul majoritar al persoanelor cu studii superioare, factorii de atragere au fost mai pregnanți, iar o parte din nemulțumirile lor au avut legătură și cu spațiul public sau percepția cu privire la crizele și schimbările din spațiul public al Republicii Moldova. În acest sens, mi se pare elocventă replica unui bărbat migrant – medic și absolvent de studii medicale – care a lucrat timp de câțiva ani într-unul dintre spitalele din Chișinău, înainte de a se muta în Canada:

> *Cât timp eram în Moldova, în familia noastră erau doi medici [râde]. Ambii am făcut medicină, la Testimițeanu [n.a., Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova], în Chișinău. Cel mai greu a fost când eram ambii la rezidențiat, nu ne ajungeau banii, ne era rușine când părinții de la țară ne ajutau și ne trimiteau mâncare. Dar nu asta a fost problema cea mai mare, părinții tot timpul ne ajută. Problema a fost că eu nu am mai suportat gândul că pacienții pe care îi tratam la spitalul la care lucram credeau că aștept bani de la ei, după tratamente sau intervenții chirurgicale. Pur și simplu nu mă puteam uita în ochii lor și, cu atât mai mult, la ceilalți colegi, care... care credeau că așa e și normal să se întâmple.* (Interviu, R24, bărbat, 41 de ani)

Dacă ne referim la etapele care au trebuit să fie parcurse pentru a emigra, atunci concluzia generală cu privire la acest subiect este că procesul de emigrare nu este perceput ca fiind unul anevoios sau extrem de birocratic de către participanții la procesul de selecție. Migrantii deja cunoșteau care sunt etapele de emigrare, cu care s-au familiarizat cu ajutorul organizațiilor ce prestează în Moldova servicii în acest sens, au participat la sesiuni de informare organizate de ambasada Canadei pentru potențialii migranți sau au solicitat informații despre condițiile de selecție a candidaților pentru emigrare de la rudele și prietenii care emigraseră înaintea lor. Un comentariu frecvent pe care îl formulează migranții se referă nu la durata întregului proces, ci la faptul că acesta a fost costisitor.

> *Nouă nu ni s-a părut că a trebuit să așteptăm mult și am fost acceptați ușor. Înainte de interviu eu învățasem franceza timp de 10 luni. Cred că noi am trecut cu bine de interviu, fiindcă soțul meu avea pregătire bună și deja aveam un copil de șase luni. Greul a urmat doar după ce am ajuns aici.* (Interviu, R6, femeie, 35 de ani)

O parte dintre respondenții intervievați au declarat că în momentul definitivării procesului de emigrare, actele și eligibilitatea în cadrul programului de selecție a migranților le-au permis mai întâi să se instaleze în regiunea Montreal, Quebec, adică în provincia canadiană în care limba oficială este franceza. Necunoscând foarte bine limba franceză și percepând această deficiență lingvistică ca o barieră în calea integrării lor în societatea canadiană, după ceva timp, o parte dintre moldovenii care în prezent locuiesc în provincia Alberta, orașul Calgary, au luat decizia de a se muta într-o localitate în care locuitorii vorbesc predominant în limba engleză. Într-un fel, acest lucru probează faptul că strategia de supraviețuire pe care migranții au început-o încă în Moldova, a fost aplicată și cu privire la unele decizii importante deja în momentul sosirii în Canada.

Nu doar barierele lingvistice percepute i-au determinat pe unii moldoveni să se mute din Quebec în Alberta, ci și posibilitatea de a realiza câștiguri mai mari într-o provincie în care economia se bazează pe extracția de resurse naturale (gaze și petrol) și producția de energie electrică. Din anumite puncte de vedere, pe lângă calitatea de migranți economici internaționali, cei din Moldova, care au fost mobili în interiorului Canadei, dețin și calitatea de migranți interni. Atât într-un caz, cât și în celălalt, factorii de atragere și anume, locurile de muncă ce ofereau perspective de venituri mai mari, au stat la baza mutării. Consecințele deciziilor de a se muta în provincia Calgary s-au reflectat în opțiunile de integrare pe piața muncii a migranților, îndeosebi a bărbaților, mulți dintre ei lucrând chiar în domeniile de care au fost atrași inițial: construcții, firme și companii specializate în instalații și proiectări în domeniul gazelor și a petrolului etc. Un detaliu de-o importanță scăzută, dar interesant, într-o oarecare măsură, este că unele familii au fost atrase de condițiile climaterice mai puțin aspre din regiunea provinciei Alberta:

> *Acum nu cred că ar conta la fel de mult, dar noi am ajuns în Montreal în februarie și era zăpadă de un metru. Cred că am trecut printr-un fel de șoc chiar în primele luni. Aici* [Calgary] *clima îi mai blândă, îi mai uscată, îs tot –20 de grade, dar când ieși afară nu simți atât de tare frigul.* (Interviu, R21, femeie, 39 de ani)

Cu privire la primele etape ale procesului de emigrare, putem formula concluzia că la baza deciziei de a emigra a stat o strategie pe termen lung a migranților, iar în procesul decizional s-a ținut cont de toate variabilele favorabile și nefavorabile

relevante atât în contextul de primire, cât și în cel de origine. În continuare voi explicita că parcursul moldovenilor în Canada este unul pozitiv, iar modelul de integrare a moldovenilor poate fi descris ca unul de succes, acesta datorându-se existenței resurselor necesare pentru a emigra, politicilor cu privire la imigrație a statului canadian, sprijinului instituțional regăsit în țara de destinație, existenței unor contacte personale ale migranților în Canada (a rețelelor de migranți) și incidenței scăzute a discriminării resimțite în punctul de sosire.

6.3.2. „Ochelarii roz i-am lăsat încă când eram acasă”. Așteptările respondenților cu privire la emigrarea în Canada

Din discursurile migranților care făceau referire la pregătirea procesului de emigrare a fost posibil să deduc că nivelul expectanțelor lor a fost unul ridicat, însă, totodată, persoanele implicate în proces prezentau un pragmatism moderat cu privire la succesul demersului migratoriu, per ansamblu, dar și cu privire la durata și caracterul perioadei de tranziție, de adaptare la noile condiții de trai și de muncă din Canada. În linii mari, respondenții intervievați erau conștienți cu privire la riscurile, costurile și beneficiile pe care le-a presupus emigrarea. Am putea spune că abordarea realistă aleasă îi transformă pe migranți în niște actori raționali, asumpție ce poate avea o aparență de adevăr, dacă ne gândim că anume datorită condițiilor de emigrare impuse de guvernul canadian, care îi obligă pe potențialii migranți să se informeze cu privire la toate aspectele emigrării, moldovenii au reușit să ia decizia de emigrare în deplină cunoștință de cauză a situației și în urma efectuării unei estimări a raportului dintre costuri și beneficii (Culic, 2010; Green și Green, 1999). Factorii de atragere și de respingere, deopotrivă cu o atitudine orientată către o utilitate practică și către maximizarea beneficiilor se observă, de exemplu, în cazul lui I.B., un bărbat de 35 de ani, care s-a mutat în Canada cu întreaga familie în anul 2009, după ce a locuit și a lucrat în Chișinău:

> *Așteptări mari nu au fost când am venit în Canada, ochelarii roz i-am lăsat încă când eram acasă, voiam doar să trăim într-o țară cu o altă mentalitate și unde legea se respectă și ești respectat. Avantajele stabilirii noastre aici au fost că de la bun început am simțit pe propria piele că banii câștigați sunt suficienți și că îi poți cheltui cu cap pe călătorii, distracții, studii, ajutor acordat părinților și încă îți mai rămâne ceva în buzunar, pentru economii, ceea ce acasă nu prea ne reușea. Desigur, au fost și dezavantaje. În cazul nostru a fost o grea încercare,*

> *pentru o tânără familie… am fost nevoiți să începem totul de la zero.* (Interviu, R3, bărbat, 35 de ani)

Modul realist de abordare a lucrurilor atât până la emigrare, cât și după mutarea propriu-zisă se întrevede și în cazul lui A.M.:

> *Eu le spun tuturor celor care vor să vină în Canada că aici nu umblă câinii cu colaci în coadă. Aici nu-i mama sau tata și nu trimite bani nimeni „de la Italia" sau din Rusia ca să îi cheltui cum vrei și pe ce vrei tu. Da, viața poate deveni frumoasă, dar pentru asta trebuie să muncești și să ai răbdare. Lucruri bune se întâmplă cu toată lumea care știe cum să profite de oportunitățile pe care ți le oferă țara asta.* (Interviu, R24, bărbat, 41 de ani)

În foarte puține cazuri reprezentarea inițială a locului în care urmau să emigreze moldovenii era într-o oarecare măsură fantezistă, detașată de realitate. Acele persoane își doreau atât de mult să părăsească Moldova, încât, în lunile premergătoare emigrării, Canada devenise pentru ei un produs al imaginației proprii, un „tărâm al făgăduințelor", acest lucru împiedicându-i să anticipeze dificultățile și barierele cu care urmau să se confrunte odată ajunși în țara de destinație:

> *Am ajuns aici și nu știam ce ne așteaptă. Am avut 10 mii de dolari cu noi, dar în primele patru luni banii s-au dus. Am fost nevoiți să sunăm și să îi rugăm pe cei de acasă să ne trimită bani ca să plătim apartamentul.* (Interviu, R14, femeie, 39 de ani)

Cu toate acestea, pentru majoritatea moldovenilor emigrați în Canada, țara în care locuiesc în prezent este sinonimul normalității occidentale, un standard al unui trai decent, la care fac referire ori de câte ori doresc să ilustreze ce înseamnă să te afli într-un loc în care calitatea vieții este mulțumitoare, iar membrii comunității, printre care și migranții, se simt respectați și egali în fața legii. În linii mari, am putea spune că migranții reușesc să își satisfacă aspirațiile și așteptările legate de migrație pe care le-au avut înainte de a emigra. În timpul interviurilor, persoanele cu care am discutat deseori au menționat faptul că în Canada viața familiilor lor s-a îmbunătățit considerabil, că ei duc un mod de viață sănătos și că nu le lipsește nimic din ce le lipsea când se aflau în Moldova. Aceștia afișează o atitudine care vorbește despre faptul că ei se simt împliniți și realizați din punct de vedere profesional și personal, chiar și în cazul exemplelor cu o mobilitate socială redusă, că reușesc să facă economii sau chiar mici investiții,

că veniturile pe care le au le permit să meargă în concedii de câteva ori pe an, să le plătească copiilor lor taxe la grădinițe și școli private sau să călătorească în Europa și în Moldova de mai multe ori pe durata unui an.

Dacă factorii de respingere sunt predominanți și reușesc să explice cel mai bine comportamentele moldovenilor înainte de emigrare, atunci factorii de atragere și structura de oportunități din țara de destinație sunt relevante atât pentru comportamentele dezvoltate înainte de emigrare, cât și pentru cele ce au început să se manifeste după stabilirea propriu-zisă a migranților în Canada. Structura de oportunități din societatea-gazdă a favorizat mobilitatea socială a persoanelor care au putut și și-au dorit să valorifice diverse ocazii ce le-au permis, spre exemplu, să facă studii pentru a obține fie o formare inițială, fie o recalificare profesională sau chiar să devină antreprenori prin deschiderea unor afaceri proprii. Astfel de cazuri sunt frecvente în rândul migranților, dar cel mai important este că înșiși protagoniștii procesului de migrație recunosc că, inițial, planurile lor de emigrare se limitau la găsirea unor locuri de muncă mai bine plătite și la asigurarea unor venituri pentru un trai decent, și nu includeau inițiative clare de urmare a unor programe de studii sau de formare profesională. De aceea, din acest punct de vedere așteptările migranților au fost depășite prin completarea planurilor de migrație incipiente cu obiective noi, ce nu au fost previzionate în primele etape ale emigrării. Cu toate acestea, studiile efectuate pe alte grupuri de migranți relevă faptul că acei moldoveni care au decis, la un moment dat, să se specializeze într-un anumit domeniu sau să obțină o calificare nu au fost ingenioși sau originali în demersul lor, întrucât au imitat un model de gândire și de comportament pe care l-au observat la ceilalți migranți (sau localnici) care, la rândul lor, s-au adaptat la condițiile prielnice pe care le-au regăsit în societatea canadiană. De altfel, Canada se deosebește de restul statelor de destinație preferate de migranții din Republica Moldova prin politicile sale de migrație eficiente și bine puse la punct. Astfel, una dintre respondentele cu care am avut ocazia să discut a mărturisit că anume experiența studiilor din Canada a ajutat-o să se convingă de lacunele și deficiențele sistemului de educație din Republica Moldova, în condițiile în care până la contactul direct cu mediul universitar din Canada, L.S. nu repudia în totalitate calitatea studiilor de care a beneficiat în Moldova:

> *Eu aici a trebuit, practic, să încep să gândesc din nou. Aveam impresia că mă voi descurca foarte bine la facultate, fiindcă n-am fost niciodată o codașă când am învățat în Moldova. Multe lucruri le-am luat de la început. A trebuit să le învăț altfel și atunci mi-am dat seama că ceea ce am făcut în Moldova nu-s cele mai bune lucruri sau nu le-am făcut bine atunci.* (Interviu, R14, femeie, 39 de ani)

În fine, ultima remarcă cu privire la așteptările legate de migrație se referă la durata experienței de migrație pe care respondenții încercau să o anticipeze încă aflându-se în Moldova. Cei mai mulți dintre ei erau conștienți cu privire la faptul că stabilirea în Canada s-ar putea să fie una pe termen lung. Însă, la acest capitol, s-a profilat o contradicție între planurile pe care le au sau le-au avut intervievații pentru ei înșiși și viziunea asupra parcursului vieților migranților pe care o au, de exemplu, părinții acestora. O mare parte dintre respondenți, ai căror părinți sunt în viață și locuiesc în continuare în Moldova, sunt încurajați să își schimbe decizia cu privire la emigrarea definitivă sau pe termen lung în Canada. Atunci când își formulează argumentele și încearcă să îi determine pe migranți să se întoarcă, părinții lor fac trimitere la proprietățile deținute de aceștia în Moldova (case, apartamente, terenuri), pe care urmează să le moștenească migranții, sau vârsta înaintată și/ sau starea de sănătate precară.

6.3.3. Rețelele de migranți moldoveni din Canada: factor de sprijin important pentru noii migranți

Revenind la modelele teoretice ce explică migrația dintre Moldova înspre Canada, și, mai exact, la teoria rețelelor de migrație, pot spune cu certitudine că datele empirice culese arată că persoanele care au ajuns în Canada înaintea migranților pe care i-am intervievat eu au contribuit la crearea și consolidarea unor rețele de migranți moldoveni în această zonă de destinație. Acțiunile în scenariul descris de teoria rețelelor de migrație decurg astfel: în momentul în care un număr critic de imigranți s-a stabilit în țara de primire, alți factori decât cei de tip *push-pull* vor interveni în modelarea fenomenului migrației (de Haas, 2008; Collier, 2013). Astfel, cel puțin cu ajutorul celor pe care i-am intervievat, neavând dovezi empirice și din alte surse care ar valida constatările formulate, am putut conchide că, în prezent, migrația spre Canada nu se face doar pe cont propriu, ci cu precădere cu ajutorul prietenilor și al membrilor de familie deja

aflați într-una dintre provinciile canadiene și care, la rândul lor, au emigrat cel puțin de 2–3 ani:

> *O să o încep prin a spune că Canada a fost aleasă nu de noi, ci de sora mea, care s-a căsătorit aici și noi am decis să venim în vizită peste un an după plecarea ei. Dar după multe discuții în familie, s-a hotărât că ar fi bine să facem și noi documentele de emigrare, pentru că dacă ne va plăcea, să nu fim nevoiți apoi să umblăm cu vizele permanente... și iată că peste 3 ani după prima vizită, anume în 2007, am aterizat direct în Ottawa, la sora mea.* (Interviu, R2, femeie, 42 de ani)

Așadar, de cele mai multe ori, rețelele migranților moldoveni din Canada sunt alcătuite din membrii apropiați de familie, adică părinții, frații și surorile, cumnații și cumnatele migranților etc., alteori rețelele se bazează pe relațiile de prietenie începute și consolidate în Moldova, însă, cel mai curios caz este cel al legăturilor ce se formează dintre migranții moldoveni din Canada și non-migranții din Moldova care nu se cunosc și comunică pe tema emigrării și a oportunităților oferite de procesul de migrație prin intermediul forumurilor de discuție online sau al rețelelor de socializare:

> *Eu am fost cea care a răscolit internetul după informații despre Canada și viața de aici. Am făcut cunoștință pe un forum cu o fată care mi-a explicat ce și cum îi cu venitul în Canada. M-a ajutat mult, chiar la ei am stat când am ajuns aici, ne-au găzduit vreo zece zile până am găsit un apartament pentru noi. Nu am abuzat de ei mai mult, fiindcă ea era însărcinată.* (Interviu, R17, femeie, 29 de ani)

Așadar, evoluția tehnologiilor și a mijloacelor de comunicare impune necesitatea reinventării sau a adaptării definițiilor uzuale ale rețelelor de migranți, bazate pe relații de rudenie sau pe condiția apartenenței la aceeași comunitate, astfel încât, în prezent, acestea ajung să fie alcătuite din persoane care mai întâi se cunosc într-un spațiu „virtual" și doar ulterior, dacă se ivește ocazia, se cunosc în persoană, într-un spațiu „fizic".

Teoria explică că rețelele de migrație constituie o formă a capitalului social pozitiv (*bonding social capital*) în care indivizii se bazează unii pe ceilalți pentru a obține și a-și ușura accesul către o piață de muncă străină (Ciobanu, 2006), dar și integrarea în locul de primire al migrantului. În acest sens, cel puțin în cazul migranților moldoveni din Canada, teoria și realitatea empirică descrisă de respondenții intervievați par să coincidă, accentuând importanța legăturilor interpersonale pe care atât migranții, cât și non-migranții le mențin și le cultivă pe termen lung,

deoarece urmăresc îndeplinirea unor scopuri sau interese individuale și, după cum urmează să vedem, mai rar și colective.

Rețelele de migranți îndeplinesc un rol crucial în adaptarea și asimilarea migranților. Astfel, cei care sosesc ultimii în Canada pot să beneficieze de sprijin bănesc din partea migranților cu ceva mai multă experiență, aceștia acoperindu-le costurile de emigrare sau ajutându-i pe nou-veniți în primele câteva luni de la stabilire, în procesul de identificare a unei locuințe potrivite sau în explicarea strategiilor de căutare a unui loc de muncă. Unii migranți se implică în toate etapele de migrație ale altor moldoveni. Am aflat de cazuri în care bărbații și femeile le recomandă propriilor angajatori alți migranți moldoveni, pentru a le facilita angajarea pe piața locală a forței de muncă. De asemenea, moldovenilor le stă în fire să se sprijine financiar prin împrumuturi bănești constând în sume relativ mici ce pot fi returnate în timp scurt, acceptat ca fiind rezonabil de ambele părți. Într-un cuvânt, cei care alcătuiesc rețelele de migranți, de regulă, oferă informații strategice importante pentru orice nou-venit, astfel încât acesta din urmă să își îndeplinească propriile proiecte și planuri de migrație.

Chiar dacă structurile locale din toate provinciile canadiene în care se află migranți din Moldova, oferă servicii complete pentru consilierea și integrarea migranților din toate țările de origine, se pare că cei care vin din Moldova mizează (mai) mult pe sprijinul compatrioților lor. Oricum, a reieșit foarte clar și din interviuri că pentru a-și rezolva problemele și pentru a depăși anumite dificultăți, migranții se bazează atât pe suportul instituțional canadian, cât și pe rețelele de familie/prieteni. Cele două sunt combinate și alternate cu succes, procesul în sine reprezentând o strategie eficientă de minimizare a riscurilor și a costurilor asociate cu emigrarea și, respectiv, de maximizare a oportunităților sau a beneficiilor. Migranții se îndreaptă către instituții și exploatează suportul instituțional oferit la nivel local atunci când trebuie să își perfecteze actele de ședere sau de angajare, să își perfecționeze abilitățile lingvistice, înscriindu-se la cursuri (gratuite) ce oferă pregătire în acest sens, sau să beneficieze de consilierea oferită nou-veniților de către diverse organizații publice și non-profit ce se adresează migranților din Canada. Or, atunci când au nevoie de sprijin sau de un sfat în ceea ce privește găsirea unui loc de muncă, orientare pe piața forței de muncă, recomandări privind calitatea serviciilor medicale și de educație, găsirea unei

locuințe temporare sau achiziționarea unei locuințe permanente, migranții se îndreaptă către semenii lor și se orientează în funcție de succesele și eșecurile pe care le-au întâmpinat aceștia. Așadar, cel puțin în perioada imediată, după stabilirea în țara de destinație, rețelele și capitalul social al migranților îndeplinesc un rol important pentru mulți dintre ei. Ulterior, scopurile în care sunt utilizate legăturile și rețelele formate se schimbă sau se diversifică, astfel încât, odată cu trecerea anilor, rețelele și capitalul social ajung să fie utilizate nu doar pentru acordarea de ajutor și sprijin membrilor grupului de migranți, ci și pentru satisfacerea nevoilor de relaționare, socializare și comunicare. V.P. (Interviu, femeie, 32 de ani) explică de ce a continuat să comunice cu alți moldoveni din Canada și că face acest lucru din alte motive decât cele inițiale:

> *Mie îmi place să mă întâlnesc cu moldovenii de aici. Cu o parte dintre cei mai apropiați ne vedem în fiecare duminică la biserică, iar după slujbă nu fuge fiecare pe la casa sa… mai stăm la un ceai, la o cafea. Aici așa se obișnuiește. Cu vreo anumită ocazie ne întâlnim într-un grup mai mare, mai multe familii. Facem asta și pentru noi, dar, mai ales, pentru copil, fiindcă credem că este o ocazie bună pentru el să se întâlnească cu alți copii care vorbesc în română.* (Interviu, R10, femeie, 32 ani)

Dinamica și structura rețelelor și a relațiilor stabilite de migranți sunt fluide și în permanentă schimbare. Dacă scopul rețelelor rămâne, de cele mai multe ori, același, atunci mărimea rețelelor, sub aspectul numărului de participanți, și intensitatea raporturilor dintre migranți, sub aspectul frecvenței acțiunilor de comunicare și relaționare, sunt variabile și nestatornice. Acest lucru nu înseamnă că rețelele dispar, dimpotrivă, odată cu creșterea propriu-zisă a numărului de migranți moldoveni din provincia Alberta, și rețelele devin mai extinse, doar că sosirea noilor migranți și retragerea ulterioară a celor care au beneficiat de sprijinul rețelei, cauzează reînnoirea constantă a acesteia. Extinderea rețelelor de migranți se face și în sensul includerii în acestea a persoanelor de alte etnii sau a celor care provin din alte state de origine. Moldovenii profită de trecutul istoric comun pe care îl împărtășesc cu rușii, ucrainienii, bielorușii sau românii și stabilesc relații de prietenie sau profesionale cu migranții din alte state în virtutea afinităților geografice, istorice sau lingvistice. Tendința ce persistă în cazul rețelelor de migranți din grupul studiat este valabilă și pentru celelalte provincii sau centre urbane ce găzduiesc un număr mai mare de migranți moldoveni. Acest fapt a

fost confirmat și în cadrul interviurilor avute cu reprezentanții asociațiilor de migranți din Canada. G.C. (Interviu, bărbat, 45 de ani) afirmă că atunci când are ocazia să se întâlnească cu alți moldoveni, în cadrul unor grupuri mai mari, vede de fiecare dată „chipuri noi”. Astfel, deducem că pentru o parte dintre migranți rețelele constituie un mijloc prin care sunt stabilite relații de lungă durată cu alți migranți și familiile acestora. Pentru alții, rețelele au o utilitate crescută doar la începutul experienței de migrație, atunci când această etapă coincide cu perioada în care migranților le este cel mai dificil să se adapteze la noile condiții de viață, însă, odată cu integrarea în societatea-gazdă canadiană, suportul pe care îl furnizează rețelele nu mai satisface nevoile și interesele migranților:

> *În orașul Calgary sunt vreo cinci sute și ceva de moldoveni de-ai noștri. Despre majoritatea știm ce fac și cu ce se ocupă, dar nu comunicăm. Ei preferă să nu participe la întâlnirile pe care le organizăm. E și normal, în general, aici fiecare moldovean îi cu gașca lui. Suntem împărțiți în mai multe grupulețe și grupușoare.* (Interviu, R16, bărbat, 45 de ani).

Locurile sau ocaziile cu care migranții, de regulă, se întâlnesc în grupuri mai mari pentru a menține și a consolida legături sunt biserica (în cadrul slujbelor religioase sau al școlilor duminicale) și/ sau reuniunile organizate cu ocazia sărbătorilor religioase (Paști, Crăciun) sau a celor civile moldovenești sau canadiene (Revelion, 1 martie – ziua Mărțișorului, 8 martie, 1 iunie, o anumită zi din luna august pentru a marca sărbătorirea zilei Limbii Române sau a Zilei Independenței Republicii Moldova etc.). Toate aceste evenimente și prilejuri au un rol social accentuat pentru cei care participă la astfel de întruniri[128], acest aspect l-am evidențiat și în partea în care analizez interviurile realizate cu reprezentanții structurilor asociative ale migranților moldoveni din mai multe state de destinație.

De regulă, migranții întrețin relații de prietenie cu un număr relativ redus de persoane, acestea fiind constituite, în principal, din 2–3 familii, ceea ce duce la formarea unor relații de lungă durată. Nu este un lucru nefiresc ca migranții să fie selectivi în ceea ce privește relațiile de prietenie, astfel încât se poate întâmpla ca accesul unor persoane la un grup nou să fie limitat, întrucât acei migranți nu

[128] Ziua de 27 august marchează declararea independenței față de URSS a Republicii Moldova, în anul 1991, iar ziua de 31 august a fost declarată în 1989 Ziua Limbii Române, ambele fiind sărbători naționale de mare însemnătate în Republica Moldova, cel puțin în spațiul public.

satisfac o serie de cerințe sau standarde informale ale grupului: dețin interese cu mult diferite față de cele ale grupului sau au un alt statut socio-profesional sau chiar sunt desconsiderați din cauză că sunt migranți nou-veniți. Sub aspectul practicilor de comunicare și de relaționare, am putut observa că migranții preferă și încearcă să se informeze cu privire la reușitele și la modul de trai chiar și al celorlați migranți, cu care nu obișnuiesc să se întâlnească sau să comunice. Această practică reprezintă, de fapt, un exercițiu prin intermediul căruia migranții se compară cu restul membrilor din comunitate, evaluându-și propriul statut social și economic, comparația realizându-se doar în raport cu alți moldoveni sau canadieni și nu neapărat în raport cu alte grupuri de migranți. Mai mult, chiar dacă acest aspect nu a fost pus în evidență în mod explicit de către respondenți, interviurile au relevat tendința migranților moldoveni de a-i trata cu o oarecare condescendență pe migranții ce alcătuiesc grupuri etnice cu o cultură și o tradiție cu mult diferită de cea a moldovenilor. Modul în care moldovenii aflați în Canada se poziționează față de alte grupuri are relevanță pentru raporturile pe care ei le vor crea în timp cu restul membrilor din societatea de primire.

6.3.4. Adaptarea migranților moldoveni și integrarea în statul de destinație: între o mobilitate socială scăzută și o discriminare imperceptibilă

Mobilitatea umană, per ansamblu, poate fi asociată atât cu experiențe pozitive, cât și cu experiențe negative. Experiențele pozitive pot decurge din migrația voluntară sau planurile de emigrare îndeplinite și vor fi posibile atunci când costurile migrației sunt minime sau, cel puțin, nu depășesc beneficiile. Experiențele negative pot fi consecința migrației forțate sau pot fi rezultatul traversării ilicite a granițelor sau al statutelor ilegale pe care le au migranții în țări în care nu au drept de muncă sau de ședere. Riscurile ce reies din experiențele negative de migrație se află în strânsă legătură cu condițiile de încorporare, acomodare și asimilare pe care migranții le regăsesc în societățile de primire, iar marginalizarea și discriminarea, politizarea excesivă și discursurile publice ce instigă la ură sau stigmatizare sunt fenomene frecvente ce îi afectează pe migranți în oricare dintre locurile în care se află. De asemenea, nu trebuie neglijat faptul că experiențele pozitive sau negative de migrație sunt un produs al modelelor de adaptare și asimilare a

migranților care, la rândul lor, vor depinde în mod direct de politicile de migrație pe care le practică un stat de destinație sau altul. Dacă ar fi să privim obiectiv realitatea ce ne înconjoară, ar trebui să admitem că state precum Canada nu se află în lista țărilor în care se înregistrează niveluri ridicate de discriminare a migranților, deoarece, cel puțin în ultimele patru-cinci decenii, toleranța pentru migranți și nou-veniți a fost promovată deschis în Canada, în același timp cu un pluralism etnic și cultural temeinic, sprijinit prin politici publice viabile. Cu toate acestea, ar fi greșit să presupunem că în procesul de adaptare, asimilare și încorporare în societatea de destinație migranții nu întâmpină dificultăți cauzate de factori individuali sau structurali. În continuare voi încerca să redau o parte dintre reprezentările și realitățile ce au legătură cu adaptarea, mobilitatea socială (educațională și ocupațională) și discriminarea resimțită în cazul migranților moldoveni din Canada.

Cu privire la aspectele enumerate mai sus, înșiși migranții au lăsat să se înțeleagă că procesul de adaptare la condițiile social-economice și culturale din punctul de sosire nu este unul îndelungat. Faptul că adaptarea nu este descrisă ca fiind una dificilă sau de durată se poate datora așa-numitului pragmatism al migranților, pe care l-am menționat în paginile anterioare, dar și normelor și valorilor promovate în societatea-gazdă. Cu alte cuvinte, o parte dintre migranți se așteptau și erau predispuși să treacă printr-o perioadă de adaptare anevoioasă, fiind, totodată, conștienți și încrezători că aceasta nu va dura la nesfârșit. Astfel, pentru o bună parte dintre respondenți, doar primele 4–6 luni s-au dovedit a fi mai greu de suportat, iar explicațiile pentru aceste stări le-am spicuit din relatările ce făceau referire la diverse dificultăți ce au legătură, în principal, cu barierele de ordin lingvistic, cu necesitatea sau dorința stringentă a migranților de a-și găsi un loc de muncă sau cu un alt motiv foarte frecvent menționat, și anume, „dorul de casă”, pe care îl putem explica prin lipsa proximității fizice dintre migranți și persoanele apropiate acestora, rămase în Republica Moldova, ce a atras după sine diluarea contactelor sociale interpersonale:

Peste o săptămână sau două de euforie, după ce ne-am tot minunat de tot ce vedeam în jurul nostru, am început a sesiza că nu suntem la locul potrivit... neștiind limba și crezând că totul e super ușor și că sora este aproape, ne-am ciocnit cu primele probleme... sora muncește și nu are când să stea și să te împingă

și să-ți traducă ce te interesează… apoi locuim în zona familială unde doar canadieni sunt în jur și nu ai de cine întreba... iată atunci am înțeles că nu e nimic simplu și colorat cum ne-am imaginat noi la sosire... Deci, da, dificultăți la început au fost multe – limba nimic, lucru nimic, prietenii și comunicarea ne-au lipsit foarte-foarte mult, de aici a și apărut așa-numita depresie. (Interviu, R18, femeie, 41 de ani)

Toate replicile intervievaților la întrebările ce făceau referire la tipul de dificultăți întâmpinate în momentul sosirii în Canada pot fi clasificate astfel: (1) Prioritatea migranților în primele săptămâni a constat în identificarea unei locuințe, cât mai apropiate de mijloacele de transport în comun sau de locul de muncă, care n-ar fi trebuit să presupună alocarea lunară pentru chirie a unei sume exorbitante. (2) A doua dificultate sau necesitate a constat în nevoia de a găsi un loc de muncă, așteptările multor migranți nefiind înalte în ceea ce privește poziția și tipul locului de muncă, ci, mai curând, în ceea ce privește câștigurile pe care le-ar fi putut obține la un loc de muncă sau altul. Moldovenii accesează piața locală a forței de muncă și își găsesc pentru prima dată un loc de muncă apelând la rețelele de migranți (femeile într-o măsură mai mică decât bărbații), ulterior această practică întâlnindu-se mai rar, inclusiv datorită faptului că migranții reușesc să se familiarizeze cu noul context de primire. La acest capitol, am remarcat o deosebire în rândul persoanelor cu calificări înalte, de exemplu, în domeniul IT și al telecomunicațiilor, care au preferat să parcurgă un proces de căutare mai îndelungat și să aștepte câteva luni pentru a-și găsi locul de muncă la care aspirau, ceea ce le-a permis, într-un final, să valorifice pregătirea lor profesională. Și de această dată, la fel ca în cazul etapelor premergătoare emigrării, migranții au adoptat strategii raționale și pragmatice de orientare pe piața muncii ce le-au permis să obțină în Canada un statut socio-profesional similar cu cel pe care l-au avut în Moldova, în rândul lor neînregistrându-se retrogradări semnificative ale mobilității sociale. (3) În fine, a treia barieră de ordin individual pe care o semnalează aproape toți respondenții ține de nivelul nesatisfăcător al competenței lingvistice a migranților. Cunoașterea limbii engleze este importantă pentru migranți, întrucât facilitează adaptarea lor socio-culturală și încadrarea pe piața locală a forței de muncă (King, 2012). Conform reprezentărilor ce aparțin migranților, fluența în limba vorbită în regiunea de destinație le garantează acestora integrarea socio-profesională și culturală cu succes în comunitate. Din acest motiv, o parte a migranților au depus eforturi

pentru a-și îmbunătăți nivelul de competență lingvistică și au apelat la serviciile organizațiilor specializate în oferirea de cursuri de limbă pentru migranți:

> *Eu în primele câteva luni doar am învățat limba. Soțul și-a găsit ușor de lucru în construcții și am decis ca măcar unul dintre noi să își pună la punct cunoștințele de engleză. Am mers mai întâi la cursuri serale gratuite, oferite de ONG-uri doar pentru emigranți. Eram tot soiul de oameni acolo, din toate părțile. Aici dacă nu cunoști limba, nu ai făcut nimic.* (Interviu, R8, femeie, 32 de ani)

Bărbații care nu reușesc sau nu își propun să facă studii pentru a obține o (re)calificare sau cei care se angajează imediat la locuri de muncă ce nu necesită cunoașterea avansată a limbii engleze sunt, de regulă, cei care nu avansează foarte mult din punctul de vedere al mobilității ocupaționale sau/și educaționale. În funcție de caz, majoritatea respondenților evaluează structura de oportunități a țării de destinație în primele 6–18 luni după stabilire în Canada. O parte dintre migranți profită de beneficiile pe care le oferă sistemul de educație și decid chiar în primii ani de la sosire să se înscrie la studii de lungă sau scurtă durată, fiind motivați, în principal, de perspectiva că o calificare nouă le va asigura și un loc de muncă mai bun, respectiv, venituri mai consistente. Numărul celor care după câțiva ani de studii obțin o diplomă de studii superioare este însă restrâns, iar cei care acordă prioritate studiilor consideră că educația necesită o investiție ce nu poate fi neglijată în termeni de timp și resurse financiare. În timpul interviurilor, respondenții au ținut să menționeze în mod explicit că „în Canada sunt medici, avocați, ingineri moldoveni foarte buni și foarte apreciați de toți cei din comunitatea de moldoveni, români, ruși, dar și de canadieni" (Interviu, R6, femeie, 35 de ani), ceea ce vorbește, în primul rând, despre admirația de care beneficiază persoanele încadrate în categoriile profesionale de mai sus și, în al doilea rând, despre incidența scăzută a unor astfel de cazuri. (Într-o oarecare măsură, consider că dacă numărul de „medici, avocați, ingineri moldoveni" din Canada era suficient de mare, persoanele intervievate de mine nu ar fi ținut să îi menționeze cu orice preț, fiindcă numărul mai mare al persoanelor încadrate în astfel de profesii nu ar fi prezentat nimic ieșit din comun). Așadar, datorită faptului că migranții reușesc să facă studii și să obțină calificări noi în statul de destinație, o parte dintre ei reușesc să avanseze pe scala mobilității sociale și să se repoziționeze în ierarhia socială a întregului grup de migranți moldoveni (și nu numai).

Nu este mai puțin importantă constatarea că lucrurile pe care migranții le percep ca reușite produc transformări și la nivel individual, în sensul în care, de exemplu, bărbații se simt împuterniciți, deoarece reușesc să valorifice eforturile profesionale depuse și le crește statutul social, iar femeile se simt emancipate, deoarece emulează niște modele de comportament pe care au ocazia să le observe în rândul persoanelor de gen feminim din societatea-gazdă. Totodată, aceste stări/ sentimente sunt potențate și de percepția pe care o au migranții din Moldova asupra prestigiului și a calității ridicate a studiilor canadiene.

Ar fi greșit să exclud din analiza situației migranților moldoveni prezența fenomenului de *brain waste*, de altfel, destul de pregnant în cazul persoanelor cu studii superioare și al celor care au emigrat în Canada având o experiență de muncă de lungă durată într-un domeniu anumit în Moldova, în care însă nu au avut posibilitatea să se reîncadreze și în Canada. O decădere în sensul unui declin în procesul de mobilitate socială a migranților există în rândul medicilor, al profesorilor, al inginerilor, al antreprenorilor moldoveni sau, în genereal, al persoanelor cu calificări înalte, care se angajează în construcții sau prestează munci cu mult sub calificarea pe care au deținut-o în Moldova, din cauză că instituțiile canadiene nu recunosc calificările inițiale ale acestora[129] și nu le echivalează cu diplomele de studii sau certificatele emise de instituțiile de învățământ autohtone. Atunci când astfel de incongruențe devin vizibile în mobilitatea socială a indivizilor, fie aceștia și migranți, potrivit literaturii de specialitate, există posibilitatea apariției unor dezechilibre în statusul real și cel perceput al persoanelor (Sandu, 1999). Inconsistența de status poate favoriza apariția unor frustrări în rândul migranților sau le poate denatura planurile de viață asociate cu emigrarea, afectându-le stima de sine sau evoluția ulterioară a integrării sociale. Cu toate că în grupul migranților intervievați de mine existau persoane pentru care am putut

[129] Pe parcursul elaborării parții empirice a lucrării am căutat, fără a izbuti să obțin mari rezultate, date statistice cu privire la diverse chestiuni analizate în lucrare. Din acest motiv, consider că detaliul numeric următor este important: în anul 2006, pe tot teritoriul Canadei, se aflau 585 de migranți proveniți din Moldova care practicau meseria de medic, inginer sau profesor în baza calificărilor obținute în Moldova sau în altă parte. Acest număr restrâns de persoane reprezintă doar 9% din totalul migranților din Republica Moldova care dețin calificarea necesară pentru o profesie pe care nu o practică, probabil, pe motivul că nu le sunt recunoscute studiile sau experiența din afara Canadei. Ponderile cele mai înalte de încadrare le au state precum Irlanda, Noua Zeelandă, Australia, Africa de Sud sau Regatul Unit, iar ponderea cea mai scăzută revine Kazahstanului, Moldova situându-se pe penultimul loc (Zietsma, 2010).

să constat un decalaj evident dintre statusurile, descrise chiar de către intervievați, pe care le aveau în Canada, în momentul interviului, și cele pe care le dețineau în Moldova, înainte de emigrare, trebuie să recunosc că, cel puțin prin prisma laturii care mi-a fost permisă să o întrevăd, moldovenii din Canada nu par să resimtă sau să fie afectați de inconsistența de status. O parte dintre ei doar regretă că experiența profesională acumulată în Moldova nu le este de (mare) folos în Canada. Mai mult decât atât, aceștia nu atribuie conotații negative diferitor tipuri de meserii sau locuri de muncă pentru care se solicită calificări joase și care, în mod cert, ar putea crea contextul potrivit pentru conturarea sau accentuarea inconsistenței de status. Însă, un amănunt care mi-a atras atenția pe durata interviurilor este înclinația unor respondenți de a face referire la împrejurări în care alți moldoveni pe care i-au cunoscut „și-au ratat proiectul de migrație" sau chiar „nu au mai rezistat și s-au întors acasă" din cauza inconsistenței de status. În ochii celor care relatau despre destinele migranților care nu s-au putut resemna cu diminuarea statutului social pe care îl aveau în Canada, aceștia fac parte din categoria „neadaptabililor":

> *Cred că unii oameni nu își dau seama când vin aici că viața lor va fi altfel. Pe unii atmosfera de aici îi ia prin surprindere atât de tare, încât ei nu se pot adapta nici după câtiva ani. Am cunoscut o familie în care soțul a fost timp de 20 de ani director de casino în Chișinău. Și aici tot director de casino a vrut să lucreze. Nu, și nu, el doar aia vroia să facă. Eu îi ziceam: Omule, ce să îi faci, îi altă țară, împacă-te cu gândul că aici director de casino n-o să fii. Până la urmă, s-au întors cu toții în Moldova..* (Interviu, R19, bărbat, 39 de ani)

Schimbările pozitive în statutul migranților contribuie constant la redefinirea lor ca indivizi și la reafirmarea acestora în rândul celorlalți. După cum am mai menționat, moldovenii au tendința să își compare viața și reușitele contrapunându-le cu cele ale celorlalți moldoveni sau canadieni, iar prin acest exercițiu de comparație planurile lor de migrație parcurg un stadiu de „reajustare". Per ansamblu, adaptarea celor care sosesc în Canada nu este una dificilă, întrucât înșiși migranții proiectează asupra lor o imagine pozitivă și semnalează un statut aparte pe care îl au în comparație cu alți migranți, acesta fiind, în primul rând, definit de condițiile de eligibilitate pe care le-au îndeplinit pentru a emigra, dar și de oportunitățile precise și aproape nelimitate de afirmare pe care le oferă statul canadian. Ilustrez această idee prin redarea unui fragment din interviul derulat cu M.O. (bărbat, 33 de ani):

Noi aici am venit legal și din start beneficiem de toate drepturile pe care le are restul populației. Nu trebuie să ne ascundem de poliție sau să ne fie frică că ne deportează careva, nu îi ca în Rusia sau în Italia, în care moldovenilor le este frică că mâine-poimâine nu vor mai putea câștiga o pâine în țările respective. Până obținem cetățenia, noi avem toate drepturile ca și cetățenii canadieni, mai puțin dreptul la vot. (Interviu, R9, bărbat, 33 de ani)

În contextul migrației umane, o mare parte a autorilor din domeniu sunt de părerea că ostilitatea sau atitudinile xenofobe ale populației native a statului de destinație, îndreptate la adresa migranților, pun în pericol integrarea acestora în societatea de primire (Lima, 2010; Portes, 1999; King și Mai, 2004). Genurile de comportamente, acțiuni sau reacții pe care le-am putea cataloga drept discriminatorii diferă în funcție de context. Astfel, migranții se pot simți tratați altfel la locul de muncă în momente distincte când are loc selecția și recrutarea angajaților, alocarea de sarcini sau promovarea etc. În relația cu serviciile publice (sănătate, educație, organe de ordine publică sau de drept) sau cu serviciile private (bănci, servicii comerciale de orice gen) sunt deseori semnalate cazuri sau suspiciuni de discriminare sau marginalizare a subiecților migranți. Problematica discriminării nu a fost trecută cu vederea în cadrul interviurilor. De la bun început, am fost interesată să aflu dacă migranții moldoveni resimt vreo atitudine negativă sau diferențiată din partea celorlalți membri ai comunității sau dacă au fost victime ale unor forme de discriminare. Percepțiile și interpretările migranților cu privire la modul în care sunt tratați sunt în măsură să determine adaptarea și integrarea la noile condiții de viață, iar discriminarea și marginalizarea creează premisele pentru excluziune socială și economică.

Incidența situațiilor în care moldovenii sau membrii familiilor lor s-ar fi simțit discriminați sau tratați altfel la locul de muncă sau în spațiul public este rară sau foarte rară, dacă ar fi să mă bazez pe declarațiile intervievaților. Chiar și acele întâmplări care mi-au fost prezentate ca exemple de discriminare, pot fi, cel mai probabil, încadrate în categoria modelelor și practicilor de comportament caracteristice spațiului public canadian, pe care migranții din Moldova au tendința să le interpreteze potrivit cu propriile norme comportamentale care prescriu ceea ce este „acceptabil" în contextul strandardelor de amabilitate și de politețe față de persoanele necunoscute. Pentru a ilustra acest gând, menționez cazul unei respondente care, în expunerea sa, califica drept discriminatoriu

comportamentul persoanelor tinere sau al bărbaților de a nu acorda prioritate femeilor însărcinate în timpul călătoriilor în transportul în comun. Referirile cu privire la gradul redus de discriminare resimțit de respondenți au fost un laitmotiv al discuțiilor avute cu migranții, iar fragmentul de mai jos evocă pe deplin atitudinea localnicilor față de nou-veniți și atmosfera creată de condițiile caracteristice societății de primire:

> *Canadienii sunt extrem-extrem de politicoși cu toată lumea. Amabilitatea lor nu are limite. Oriunde te-ai duce îți zâmbesc și îți vorbesc frumos. Uneori mi se pare că îs de-a dreptul fățarnici. Dar ei nu îți vor zice niciodată nimic cu referire la faptul că ești imigrant sau că ai venit din altă parte în țara lor, fiindcă ei așa au fost învățați și la ei așa-i legea, pe care ei o respectă cu sfințenie. Pe unii îi simți că nu ești pe placul lor, te tratează cu răceală, dar niciodată n-o să îi auzi spunând o vorbă urâtă la adresa ta. Eu nu m-am simțit niciodată aici discriminată.* (Interviu, R5, femeie, 59 de ani)

Analiza pe care am efectuat-o până în acest punct îmi permite să validez asumpția pe care am enunțat-o în partea în care se descrie metodologia de cercetare, și anume, faptul că lumile (*lifeworlds*) sociale ale moldovenilor din Canada se află într-un stadiu mai avansat de formare și, cu siguranță, sunt foarte diferite de cele ale moldovenilor din Rusia sau Italia. Migranții din alte zone s-ar putea să fie mai vulnerabili din cauza statutului determinat de lipsa formelor legale de angajare sau de ședere, a discriminării, a prezenței unor contexte în care nu le sunt respectate o serie de drepturi sau a inconsistenței de status. Discriminarea imperceptibilă sau aproape inexistentă și „urcușurile" ocazionale în mobilitatea socială a migranților sunt două dintre fenomenele ce sunt în măsură să determine practicile transnaționale ale migranților și orientarea lor identitară.

Odată cu emigrarea, protagoniștii procesului de migrație trec printr-un șir de schimbări determinate de deciziile pe care le iau ei și ceilalți membri din familie, de factori individuali precum capacitatea de adaptare, reziliența personală sau perseverența, dar și de factori structurali socio-economici, politici și culturali ce definesc noile conjuncturi ale vieților migranților. Într-o interpretare metafizică forțată, individul care emigrează nu este în totalitate identic cu propria versiune a sa care a existat înainte ca acesta să devină expatriat, deoarece fiece componentă a vieții sale, dar și părți ale eu-lui său public sau privat vor suferi un proces de „reinventare", reașezare, „transgresiune". Cu toate acestea, în mod firesc, experiența

migrației nu anulează comportamentul, practicile, standardele morale și modul de a gândi anterioare ale migranților. Dimpotrivă, cu timpul, majoritatea celor care au părăsit locurile natale vor încerca, uneori fără să își dea seama, să reconstituie sau să „reconstruiască”, în întreg sau în parte, elementele componente ale vieților lor anterioare. Cu toate că comportamentele și practicile migranților din Canada nu au fost menționate în mod explicit în cadrul interviurilor, au existat numeroase referiri cu privire la consumul ostentativ de bunuri al migranților moldoveni, finalitatea acestuia constând în intențiile de afirmare a statutului lor social. Achiziția și etalarea unor mașini scumpe sau a unor locuințe mari și opulente sunt doar câteva exemple ce ilustrează prioritățile materiale ale unor migranți. Aceste practici sunt cu atât mai neobișnuite, cu cât veniturile persoanelor pot fi modeste sau chiar pot să provină din ajutoare sociale. Ceea ce am prezentat mai sus are legătură și cu cele două discursuri ale migranților în ceea ce privește modelele de succes pe care ei le admiră și le descriu: în primul caz, în definiția succesului se încadrează individul care deține bunuri de lux, obiecte de valoare sau se poate lăuda cu câștiguri la care alți semeni de ai săi aspiră, în cel de-al doilea model se încadrează migrantul care a dobândit prestigiu social datorită îmbunătățirii situației sociale și economice ca urmare a mobilității sociale educaționale (obținerea unei calificări profesionale sau terminarea studiilor) și/sau ocupaționale (loc de muncă și venituri însemnate). Vom vedea în timp dacă aceste modele de succes vor determina în rândul migranților diferențieri făcute în baza apartenenței la o clasă socială sau alta, definite tot de migranți.

În plus, în întreaga comunitate de migranți, în cadrul unor grupuri mai mari sau mai mici, are loc o reconstituire a unor relații sociale și ierarhii informale de putere similare cu cele ce există în Moldova. În astfel de cazuri, o persoană, de regulă de gen masculin, își revendică un rol informal de lider și se erijează în mediatorul și organizatorul unui grup de migranți din aceeași comunitate sau vecinătate. Acest ultim detaliu este important și se răsfrânge inclusiv asupra comportamentelor colective, deoarece atunci când un așa-numit lider de grup autodeclarat reușește să convingă și să adune în jurul său mai multe persoane, este întrunită, practic, prima condiție necesară pentru constituirea unei structuri asociative voluntare a migranților sau a unui grup de inițiativă (Waldinger, Popkin și Managa, 2008). Respondenții au mărturisit că, pe parcursul anilor, au existat mai

multe propuneri nereușite de înființare a unor asociații care au eșuat, deoarece cei din îndemnul cărora trebuia să se creeze gruparea comunitară planificau ca activitățile comune să servească doar intereselor și preocupărilor proprii, asociația luând „chipul și asemănarea” liderului sau a inițiatorului propriu-zis. De altfel, în astfel de cazuri, percepția în rândul celor care trebuiau să urmeze exemplul liderului era că scopul și obiectivele întregii grupări nu s-ar fi conturat în urma unui consens asupra nevoilor și direcției asociației, acesta fiind și principalul motiv pentru care grupurile dispăreau înainte să fi realizat ceva:

> *Au existat și vor mai fi tot felul de persoane care încearcă să le arate la alții că ei sunt șefii, dar asta nu ține mult, fiindcă nu mai suntem în Moldova. În primul rând, dacă vrei să faci ceva cu oamenii, trebuie să îi respecți. Și, clar, pentru ca să-i ții pe oameni alături de tine, trebuie ca ceea ce faci să nu faci doar pentru folosul tău.* (Interviu, R14, femeie, 39 de ani)

Chiar dacă urmează să analizez pe îndelete în continuare trăsăturile asociațiilor de migranți, vreau doar să menționez aici că cele de mai sus indică una dintre rațiunile pentru care asociațiiile de migranți au frecvent un caracter eterogen și fragil.

Adaptarea și integrarea presupune, pe de o parte, un proces complex de „transplantare” în punctul de sosire al ideilor, practicilor și tradițiilor migranților, și, pe de altă parte, un proces de „transfer” al unor practici, idei, valori, modele de comportament noi, cu care migranții sunt familiarizați chiar la primul contact cu societatea-gazdă. Cel de al doilea proces este lent și continuu, implicând schimbări pentru migranți ce ar putea consta în „împrumutarea” sau internalizarea unor idei sau valori cu privire la democrație, instituțiile statului, norme societale de comportament și de relaționare, participare politică, egalitatea de gen, etica muncii și multe altele. În cazul grupului intervievat de mine, transformări individuale la nivel atitudinal și comportamental au loc și în ceea ce privește identitatea, mulți dintre migranți fiind conștienți că au reușit să interiorizeze valorile occidentale și și-au schimbat simțitor atitudinea în unele privințe sau subiecte pe care le consideră sensibile și față de care erau anterior intransigenți sau manifestau un comportament intolerant, pe alocuri:

> *Mie străinătatea mi-a dat încredere în puterile proprii, m-a ajutat să ies din gândirea de turmă pe care o aveam în Moldova. Datorită străinătății am ajuns să înțeleg diferit lumea. Nu mai sunt acea persoană care era în stare să dea în cap unui homosexual, doar din simplul motiv că este homosexual. Cred c-am devenit*

un liberal în gândire, care spune lucrurilor pe nume fără a-mi fi frică că voi păți ceva rău. (Interviu, R7, bărbat, 32 ani)

În general, respondenții declară că experiența migrației și a „străinătății" i-a schimbat, iar schimbarea este descrisă ca fiind benefică. Acest lucru se întrevede în discursurile lor în care este pregnant și interpretat ca o schimbare pozitivă faptul că ei cred că au devenit (mai) serioși, responsabili, punctuali, educați și buni profesioniști sau raționali în luarea deciziilor și rezolvarea problemelor și, în același timp, (mai) toleranți, flexibili, emancipați sau opinați: „De când sunt aici am înțeles că timpul oricărui om este prețios. Cum vrei să fii tratat, așa trebuie să îi tratezi și pe alții. Într-un fel am devenit mai egoistă, dar, în același timp, îs mai orientată către cei din jur, către oameni. Nici nu știu cum să explic… am început să înțeleg mai bine. Și totul din cauză că aici omul, cetățeanul este pe primul plan." (Interviu, R1, femeie, 35 de ani).

Dacă ne raportăm la studiile empirice disponibile, din acestea nu reiese foarte clar dacă asimilarea, adaptarea sau integrarea migranților în țările de sosire conduc la apariția unor practici care sunt în măsură să afecteze sau să diminueze frecvența sau intensitatea activităților transnaționale ale migranților. Autori precum Portes, Guarnizo și Haller (2002), Lacroix (2009) sau Østergaard-Nielsen (2009) au arătat în cercetările lor că integrarea încurajează transnaționalismul și orientarea identitară dublă, întrucât cei mai orientați către activități transnaționale sunt cei care se simt mulțumiți de viața pe care au avut-o și o au atât într-o țară, cât și în alta, reușesc să își vizualizeze/ imagineze viețile în locurile de pornire și de origine, iar statutele pe care le au le dau un sentiment de apartenență și loialitate duală, ei putând să își negocieze și să își stabilească (reconstruiască) ușor așa-numita identitate duală ce se formează în contextul unui spațiu social transnațional (Levitt și Glick Schiller, 2008). În concluzie, urmează să examinez în continuare în ce măsură pentru grupul de migranți studiați este valabilă asumpția conform căreia adaptarea, acomodarea și integrarea în Canada, pe de o parte, și menținerea legăturii cu Moldova, măsurată prin implicarea într-un șir de activități transnaționale, pe de altă parte, s-ar putea contura ca două procese paralele și complementare, ce se potențează reciproc, și nu ca două procese ce produc o antiteză definitivă, iremediabilă (Faist și Fauser, 2011). Într-o altă ordine de idei, țin să menționez că descrierea și analiza activităților transnaționale

în paginile următoare au fost realizate utilizând categorisirea autorilor Portes, Guarnizo și Landolt (1999), potrivit cărora activitățile transnaționale se împart în economice, politice şi socio-culturale, de unde au rezultat şi titlurile subcapitolelor de mai jos.

6.3.5. Orientare identitară și perspective de revenire în Republica Moldova

Este un fapt cunoscut că mişcările de migrație nu conduc de fiecare dată la stabilirea pe termen lung a migranților în zonele de primire, iar în cazurile în care migrația devine, totuşi, permanentă, doar o parte dintre indivizi îşi vor păstra identitatea distinctivă și vor participa, eventual, la întemeierea unei diaspore și la menținerea unui flux de activități transnaționale. Literatura de specialitate semnalează că imaginarul migranților creează o conștiință ce, în timp, este înlocuită și întreținută prin discursurile despre țara de pornire (*narratives*) formulate de-a lungul generațiilor de membrii familiilor și ai comunităților de migranți, iar odată cu discursurile, și conștientizarea existenței diasporei începe să producă efecte sociale și politice. În acest caz, o comunitate transnațională se transformă în diasporă chiar și în absența relațiilor transnaționale propriu-zise, fiind suficient ca trăsăturile originare și, ulterior, transnaționale ale comunității să fie menținute la nivel imaginar sau simbolic. În acest context, m-am întrebat cum se raportează migranții moldoveni la statul de origine și la statul de destinație? Putem decela care este tipul de loialitate pe care îl dezvoltă migranții moldoveni de-a lungul experienței de migrație? Este această loialitate una conflictuală sau migranții au tendința să se orienteze deopotrivă către statul de origine și cel de destinație (*hybrid identity*) (Rother și Nebe, 2009)? Printre altele, și foarte pe scurt, voi încerca să arăt în ce măsură interviurile au reliefat răspunsuri la toate întrebările de mai sus.

La partea cu orientarea identitară a migranților moldoveni merită să fie menționat faptul că respondenții, în cadrul interviurilor, au făcut constant referire la Moldova utilizând cuvântul „acasă”. De asemenea, am întâlnit persoane care se exprimau folosind cuvinte precum „patrie”, „Moldova noastră”, „la noi acasă” sau „în țara noastră”. Curios este că intervievații folosesc cuvântul „acasă” chiar dacă nu mai dețin sau nu au deținut niciodată un imobil sau o proprietate în Moldova sau s-au mutat în Canada de mulți ani și nu ar avea planuri de revenire, semn că

cei cu care am discutat nu se referă neapărat la un „acasă" ca la un spațiu fizic, adică o locuință, dar la un loc nedelimitat cu care migranții asociază amintiri, trăiri, cu care se identifică ei înșiși și pe cei apropiați lor. Sunt, așadar, frecvent utilizate sintagme, precum „aici, în Canada", „când am ajuns în Canada", „de când ne aflăm în Canada" în contrast cu expresii de genul „când mergem acasă", „când vorbim cu cei de acasă". Acest lucru poate sugera multe despre dinamica și relația ce se formează în timp între migranți și Moldova. Pe de o parte, deducem că migranții posedă o atitudine negativă doar față de stat și toți cei care sunt asociați cu statul, dar o atitudine pozitivă, alimentată de sentimente de apartenență, de auto-identificare și de „dor", față de tot ce poate fi asociat cu un „acasă" real sau imaginar deopotrivă complex, metaforic și multi-dimensional.

Tot migranții au accentuat că se simt bine și „acasă" atât într-o țară, cât și în cealaltă. Moldova este locul în care s-au născut, și-au petrecut copilăria și tinerețea, în care și-au cunoscut soții sau soțiile și și-au creat familiile. În Canada au reușit să își realizeze planurile personale și profesionale, să se integreze într-o societate sigură și civilizată, să le asigure copiilor lor un viitor prosper și așa mai departe. Din toate punctele de vedere, orientarea identitară a migranților pare să fie duală. Loialitatea față de Moldova se manifestă în virtutea faptului că în această țară ei s-au format ca indivizi și profesioniști, iar față de Canada loialitatea este potențată de nenumăratele oportunități pe care migranții le-au putut valorifica, de calitatea crescută a vieții, dar și de drepturile pe care le-au (re)dobândit sau le-au descoperit în societatea de destinație, deoarece doar în momentul stabilirii în Canada au simțit că toate drepturile le sunt respectate. Apartenența duală a migranților, la ambele societăți, a fost laitmotivul interviurilor:

> *Aș putea să spun că mă simt bine și în Moldova, și în Canada. În Moldova, aud la tot pasul limba mea, acolo îmi sunt părinții și rudele. În Canada, am un loc de muncă pe care îl iubesc, aici s-a născut fiica, aici mă simt apreciată pe plan profesional. Tot timpul cred că voi simți că aparțin la două locuri deodată.* (Interviu, R4, femeie, 29 de ani)

La prima vedere, integrarea moldovenilor în societatea de origine nu contribuie la diminuarea legăturilor transnaționale, dar, în același timp, nu este foarte clar dacă acesta ar fi factorul care contribuie la menținerea lor pe termen lung. Până la un punct, acest lucru contrazice dovezile empirice ale unor autori

care au investigat în alte cazuri de migranți legătura dintre transnaționalism și încorporare (Itzigsohn și Saucedo, 2002). Să presupunem că, din punct de vedere juridic, migranții pot fi considerați deplin integrați în societatea de origine în momentul în care devin cetățeni ai respectivei țări. Legislația din Canada prevede că după patru ani de reședință permanentă migranții au dreptul să solicite cetățenia statului canadian. Prin urmare, nu m-a mirat faptul că printre cei pe care i-am intervievat au fost și persoane care au dublă cetățenie. Cei care au cetățenie dublă se declară multumiți și mândri de acest fapt. O parte nu și-au dorit neapărat să fie cețățeni ai țării de destinație, dar, din moment ce îndeplineau condițiile pentru obținerea actelor de cetățenie, au depus un efort și au întreprins demersurile legale necesare pentru a deveni cetățeni. Migranții sunt conștienți cu privire la avantajele pe care le oferă cetățenia statului canadian, înseosebi în cazul copiilor care sunt născuți în Canada și obțin cetățenia la naștere:

> *Fiica noastră s-a născut aici, în Canada. Când am mers în concediu în Turcia a trebuit să plătesc taxa de intrare în țară pentru ea, pe când eu, soțul și băiatul mai mare eram cu actele moldovenești. Pe moment, m-am revoltat un pic, fiindcă era o cheltuială în plus, pe care nu o prevăzusem. Dar, ulterior, m-am calmat, soțul zicând că nu contează că acum dăm 50 de dolari pentru viză, contează că fiica noastră, când va crește mare, va putea merge peste tot cu pașaportul canadian.* (Interviu, R1, femeie, 35 de ani)

Nu doar cetățenia canadiană îndeplinește un rol utilitar, dar și cea a statului de origine, Republica Moldova. În contextul deținerii unei cetățenii a unui stat puternic, occidental, am fost interesată să aflu dacă migranții din Moldova s-au gândit să renunțe la cea moldovenească. Tatonând acest subiect, am putut constata un șir de reacții neașteptate din partea migranților, în sensul că aceștia păreau mirați de întrebare, semn că nu au luat niciodată în calcul o asemenea decizie. De data aceasta, cetățeniei moldovenești îi este atribuit un rol utilitar accentuat. Fiind conștienți că cetățenia Republicii Moldova nu le oferă avantaje pe termen scurt și mediu, migranții cred, totuși, că aceasta le poate fi de folos în situații de forță majoră sau neprevăzute, determinate de eventualitatea unor schimbări geopolitice majore pe plan internațional:

> *Nu, nu am renunțat la cetățenia moldovenească. Chiar o să le facem și la copii actele. Nu se știe niciodată ce se schimbă în lume și cum faptul că ai cetățenia unui stat mai apropiat de Rusia te poate ajuta.* (Interviu, R15, femeie, 42 de ani)

Așadar, în parte, orientarea duală a migranților se poate datora și faptului că aceștia dețin două cetățenii și vor continua să fie cetățeni ai Republicii Moldova fie din motive simbolice, fie din rațiuni ce se bazează pe simț practic.

În mare parte, orientarea duală și tentativele respondenților de a-și valorifica statutele atât într-o parte cât și în cealaltă determină practicile și activitățile lor transnaționale. Contribuie la acest lucru și faptul că ei nu se simt excluși sau marginalizați în societatea de destinație. Această constatare este în concordanță cu afirmațiile autorilor Portes, Guarnizo și Landolt (1999) care argumentează că la baza proceselor transnaționale stau orientările duale ale migranților. Datele culese în urma efectuării interviurilor ilustrează, în mare parte, dualitatea vieților moldovenilor din Canada, manifestările cele mai evidente fiind următoarele: migranții vorbesc sau înțeleg mai multe limbi (română, rusă, engleză, franceză), dețin cetățenia Republicii Moldova și/sau a Canadei (după caz, și a României), beneficiază de un grad sporit de mobilitate între două sau mai multe culturi (rusă, românească, canadiană), mențin locuințe/ proprietăți sau se raportează la un „acasă" (*home*) atât în statul de origine, cât și în cel de destinație (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; Faist, 2010; Foner, 2007), și, nu în ultimul rând, desfășoară și se angajează simultan sau alternativ în activități economice, sociale, politice și culturale continue/ neîntrerupte ce au loc într-un spațiu social situat între Republica Moldova și localitățile (*localities*) în care se află migranții. Ceea ce menține orientarea duală a celor care au plecat din Moldova și intensitatea activităților transnaționale ale migranților moldoveni este atașamentul personal față de țară, dar și situația nefavorabilă și precară în care se află în continuare cei cărora ei le trimit remitențe, cei pe care îi ajută. De aceea, cred că transnaționalismul se va manifesta în diverse forme și grade atât timp cât cei din alte țări vor continua să îi sprijine pe cei rămași în Moldova, iar nevoia de a-i susține decurge din eșecurile statului moldav de a susține economia, de a implementa politici viabile. Într-un fel sau altul, acest aspect îi face pe moldoveni să fie în continuare orientați către Moldova: prima categorie de actori sociali (non-migranții) sunt cei ce au nevoie de asistența celor plecați din țara de origine, iar a doua categorie, pe care o echivalăm cu un singur actor, adică statul, este cel pe care migranții îl critică, îl blamează și îl consideră responsabil de toate aspectele negative și de toate „relele". Dacă în cazul evreilor sau al armenilor, victimizarea și

persecuțiile au prezentat catalizatorii menținerii orientării către țara de origine și au determinat, într-un final, formarea diasporei, în cazul moldovenilor, într-un mod puțin ironic, statutul de stat eșuat și nefuncțional al Moldovei determină orientarea și interesul migranților și, rămâne de văzut dacă, după mai mulți ani, va conduce la formarea unei diaspore cu rol de opozantă a statului, a partidelor și a decidenților politici din Republica Moldova.

Orientarea identitară a moldovenilor este hibridă așadar, ei fiind atașați de ambele contexte, dar, totodată, aceasta se conturează ca fiind una conflictuală sau antagonică, întrucât pozițiile față de orice entitate asociată cu statul sunt negative, iar cele ce au conexiune cu spațiul privat, al familiei și al comunității de origine, se bazează pe evocări și atitudini pozitive. De altfel, într-o oarecare măsură, transnaționalismul alimentat de situația precară a celor dragi, rămași în Moldova, și de nemulțumirea migranților față de un stat care „nu face nimic pentru cei de acasă" este o „carte" pe care statul moldovenesc poate să o joace dacă își propune să exploateze și să valorifice potențialul de schimbare și de dezvoltare pe care îl pot genera migranții.

Cât privește perspectivele de revenire, în cazul unei majorități covârșitoare a migranților se remarcă o persistență a unui anumit mit al întoarcerii în Republica Moldova întreținut de un sentiment de apartenență la un alt loc decât cel în care se află în prezent cei emigrați. Expunerea nostalgică a V.T. este similară cu pozițiile formulate și de alte persoane:

> *Nu voi uita vreodată de unde am venit. Da, să știți că deseori ne-am gândit dacă am vrea să ne întoarcem în Moldova. Și credem că am vrea, doar că nu în* timpul apropiat. Pentru început, vrem să ne vedem copiii puși bine pe picioare. (Interviu, R21, femeie, 39 de ani)

Un element ce furnizează temei pentru menținerea mitului de revenire este acela că o parte dintre moldovenii care au deținut proprietăți imobiliare în Moldova au decis să nu le vândă înainte de a se muta în Canada. Dacă la începutul experienței de migrație, decizia de a păstra casa sau apartamentul din Moldova a făcut parte din strategia migranților prin care ei se asigurau că au la ce să se întoarcă în cazul în care planurile de migrație inițiale nu vor fi atinse, în prezent, imobilul este tratat ca o sursă pentru generarea unor venituri mici, deoarece, de cele mai multe ori, migranții își închiriază locuințele din Moldova sau, în caz contrar, le

lasă în grija apropiaților. Percepțiile intervievaților cu privire la acest subiect au fost elocvente, întrucât ei înșiși au dat de înțeles că planul de migrație se transformă în unul definitiv doar în momentul în care migranții renunță la locuințele pe care le-au avut în Moldova, semnificând, totodată, eliminarea neîndoielnică a unui factor ce ar sta la baza argumentului revenirii.

În cazul persoanelor tinere, necăsătorite și cu o mobilitate socială crescută, mitul reîntoarcerii se concretizează într-o conștientizare a unei reveniri improbabile sau incerte, verbalizată foarte des în felul următor:

> *Cred că m-aș întoarce, dar, în același timp, nu cred că am la ce să mă întorc. Poate când situația se va ameliora cât de cât, dar din păcate nu cred că se va întâmpla în curând.* (Interviu, R3, bărbat, 35 de ani)

O tendință ce nu trebuie neglijată este aceea că tinerii cu calificări profesionale înalte asociază eventualitatea revenirii cu niște planuri nu foarte bine conturate, dar care implică participarea lor în calitate de experți sau specialiști la diverse proiecte, programe, inițiative din Moldova. Ei nu au în vedere o revenire definitivă pentru a se stabili din nou în Moldova, ci una ce presupune valorificarea unor abilități proprii și (re)constituirea unor rețele sociale personale și profesionale.

Planurile ipotetice de întoarcere nu sunt legate de condițiile din societatea de destinație, ci, în exclusivitate, de cele din Moldova, iar revenirea propriu-zisă este privită ca o soluție de rezervă, la care migranții ar apela doar în cazul în care viața lor ar urma un curs neașteptat, marcat de evenimente negative, precum pierderea locului de muncă și imposibilitatea de a plăti împrumuturile bancare. În spiritul pragmatismului caracteristic migranților intervievați, pe care l-am evidențiat și mai sus, un alt respondent a ales să accentueze că opțiunea întoarcerii migranților nu este doar nefezabilă, dar ar genera mai multe dezavantaje pentru contextele sociale și economice din Moldova.

> *Eu îs absolut sigură că foarte mulți moldoveni de-ai noștri au în cap ideea asta: de a se întoarce în țară. Și noi suntem la fel. Doar că eu nu știu dacă eu, familia mea și chiar cei din Moldova, cu care voi lucra, de exemplu, voi intra în contact în viața de zi cu zi, vor avea ceva de câștigat de pe seama faptului că eu sunt o persoană supărată și frustrată, fiindcă nu îmi ajung banii să îmi îndestulez familia. Cred ca noi ajutăm Moldova mai mult aflându-ne aici, cel puțin cu banii pe care îi trimitem în Moldova, decât dacă am fi rămas acasă – poate fără loc de muncă, cu venituri mici, poate mai supărați pe cei din jur, poate mai needucați.* (Interviu, R18, femeie, 41 de ani)

Orientarea și loialitatea față de statul de origine și față de cel de destinație nu sunt două trăsături cu caracter statornic. Dimpotrivă, acestea pot să fluctueze în funcție de cele mai mici schimbări din viața migranților sau în funcție de atitudinile pe care ei le au față de subiectele de importanță majoră ce au legătură cu cele două societăți în care se derulează traiul transnațional al migranților. De asemenea, orientarea identitară nu se moștenește și nu poate fi transmisă de la o generație la alta. Aceasta poate fi inoculată, consolidată prin intervenția și încurajările părinților constând în păstrarea tradițiilor, perpetuarea unor discursuri despre țara de origine, dar acest fapt nu garantează că loialitatea față de patrie a unui părinte va fi transmisă copiilor acestuia sub forma unui bun, ce se dobândește prin moștenire. De aceea, constatările formulate în cazul migranților moldoveni din prima generație s-ar putea să nu se aplice copiilor lor. De altfel, literatura de specialitate a relevat în repetate rânduri acest adevăr (Lacroix, 2009, 2010a, 2010b). Așadar, dacă reluăm studiile pe această temă peste vreo 15–20 de ani și îi vom studia pe migranții din generațiile a doua sau a treia, este foarte posibil să ajungem la concluzia că spre deosebire de părinții și bunicii lor, atașamentul primilor față de Moldova s-ar putea să fie în mare doar rezidual, diminuându-se considerabil în timp.

6.3.6. Activități sociale transnaționale: comunicare, co-prezență, informare și fluxuri de remitențe sociale

Reamintesc aici că din punctul de vedere al transnaționalismului, migrația nu este un proces autonom și unidirecțional, ci un flux alcătuit din acțiuni/ comportamente repetitive ale migranților și non-migranților ce au loc cel puțin între două puncte geografice (*localities*): locul din care s-a emigrat și locul în care s-a stabilit migrantul. Am menționat în capitolele anterioare că la baza proceselor transnaționale se află numeroase ocupații și activități repetitive de migrație ce se desfășoară dincolo și dincoace de hotarele fizice ale statelor și care presupun angajament semnificativ și implicare din partea participanților la procesul de mobilitate. O parte dintre aceste activități și ocupații sunt vizibile imediat sau, mai mult, pot fi chiar intuite cu ușurință, înainte ca cercetătorul să intre în contact cu realitatea studiată. În acest subcapitol am ales să prezint acele activități ce s-au prefigurat în urma interviurilor ca aparținând la sfera „socialului” sau a

„socializării”, mai bine zis, și, de aceea, am decis că este cel mai bine să le încadrez în categoria activităților transnaționale sociale. Trei tipuri de activități, practici sau comportamente s-au conturat ca fiind caracteristice vieților sociale ale migranților, după ce le-am trecut prin filtrul transnaționalismului: (1) cele ce fie presupun un proces de comunicare cu non-migranții, fie la baza cărora se află comunicarea, precum ar fi și fenomenul de co-prezență (*co-presence*) sau (2) remitențele sociale (pe care le-am definit în cel de-al doilea capitol) și (3) procesul de informare, care are loc în mod autonom și disociat de țara de origine sau de cei rămași acasă, dar constă în totalitatea practicilor prin care migranții se informează cu privire la subiectele de primă importanță, de actualitate sau de interes, ce, în definitiv, au legătură directă cu Republica Moldova. Referindu-ne la procesele de migrație, este cert faptul că interacțiunea și comunicarea dintre migranți și non-migranți nu are loc într-un vacuum, ci într-o întindere non-materială pe care Levitt și Glick Schiller (2008) o denumesc câmp social transnațional (*transnational social fields*), în cadrul căruia se desfășoară un spectru larg de activități și tranzacții transnaționale interconectate, inclusiv cele pe care le-am enumerat mai sus.

Până în prezent tehnologia a contribuit la facilitarea fără precedent a comunicării dintre indivizi, astfel încât pentru prima dată în istoria omenirii putem spune că timpul și spațiul deopotrivă se comprimă datorită evoluției înregistrate în domeniile tehnologiei și ale telecomunicațiilor. Dacă acum un deceniu, făcând referire la contextul migrației internaționale, Vertovec (2004) menționa că telefonia fixă și mobilă constituie „adezivul social al proceselor transnaționale de migrație”, în zilele noastre, întâietatea apelurilor telefonice internaționale necostisitoare a fost preluată de tot ceea ce implică utilizarea internetului și a rețelelor de socializare. Mai mult decât atât, deosebirile semnificative dintre modalitățile și conținutul comunicării curente față de cea caracteristică secolului trecut pot fi puse pe seama unui fenomen nou și inedit, și anume cel de „co-prezență”, ce nu s-ar fi conturat dacă mijloacele moderne de comunicare n-ar fi existat. Nedelcu (2012) și alți autori propun utilizarea termenului de co-prezență (*co-presence*) pentru a delimita interacțiunile sociale ce au loc în lipsa prezenței fizice și a proximității spațiale dintre diverși actori sociali (cum ar fi cazul unui migrant care participă la luarea unor decizii importante, ce vizează familia sau gospodăria sa din țara de origine, doar datorită faptului că apelurile telefonice sau cele

efectuate pe Skype îi permit acestuia să fie la curent cu evenimentele ce au loc acasă). Bineînțeles, co-prezența este mediată de noile tehnologii și asigură simultaneitatea și regularitatea legăturilor și a experiențelor de comunicare. Astfel, două persoane care utilizează telefonul sau Skype-ul, se aud și se „văd" în același timp, nefiind nevoite să aştepte zile sau săptămâni în şir pentru a comunica sau a primi un mesaj, așa cum se întâmpla pe vremuri cu scrisorile ce trebuiau să străbată distanțe considerabile pentru a ajunge la destinație. De asemenea, co-prezența nu se limitează doar la interacțiuni ce rezidă în comunicare, ci presupune, printre altele, consultare, participare, negociere etc. Un exemplu interesant și simpatic este cel al unui respondent care mi-a povestit despre procesul de organizare a botezului fiicei sale pe care îl organiza în Moldova, aflându-se în Canada, cu ajutorul apropiaților rămași în localitatea de origine. E ușor de intuit că toate detaliile cu privire la eveniment se stabileau de la distanță și prin Skype.

Impulsul de a comunica cu cei rămași în Moldova a reprezentat prima „prioritate non-materială" a respondenților. În plus, am dedus că, inițial, tehnologiile nu facilitau doar comunicarea, ci contribuiau și la reducerea stresului emoțional sau estomparea șocului cultural al migranților în primele luni după sosirea în Canada. Se remarcă că prin comunicarea realizată la distanță, participanții la proces au reușit să reinventeze spațiul de primire și cel de origine, ajustând distanțele în sensul scurtării imaginare a acestora, astfel încât ceea ce o dată era perceput de migranți ca fiind extrem de îndepărtat – Canada, Republica Moldova – acum apare într-o formă apropiată, accesibilă, chiar dacă nu neapărat din punct de vedere strict geografic. Pentru respondenți, timpul dobândește o nouă dimensiune, în sensul că actorii sociali care comunică între ei se raportează la fusuri orare diferite, între cele două repere temporale existând interacțiuni continue ce doar se ajustează în funcție de orele la care se comunică de pe cele două continente, nord-american și european.

> *[...] Imediat după ce am găsit apartamentul în care am locuit în primul an, prima noastră preocupare era să aflăm cum se procedează aici cu internetul. Dacă nu deschideam laptopul să îi sun pe ai mei pe Skype, simțeam că nu mai pot, mă sufocam. După ceva timp, am râs cu soțul meu pe tema asta. Noi în primele săptămâni nu aveam pahare și furculițe în casă, dar aveam wi-fi. Da, la început, faptul că puteam să ne auzim și să ne vedem cu cei de acasă era mai important decât orice altceva. Oricum, în timp s-au aranjat toate... am cumpărat și pahare, și furculițe.* (Interviu, R21, femeie, 39 de ani)

Schimburile și tranzacțiile interpersonale de idei, impresii, relatări, informații și detalii din viața personală și cea publică toate reprezintă forme de comunicare și interacțiune pe care se sprijină activitățile sociale transnaționale ale migranților. Participanții la interviuri au declarat că este un lucru firesc că pe telefoanele mobile sau pe calculatoarele personale „Skype-ul să fie mai tot timpul pornit”. De aceea, stabilirea legăturii se face ușor, fără dificultate, uneori chiar în lipsa unor înțelegeri prealabile asupra zilei sau orei potrivite pentru a purta o conversație. De asemenea, putem spune că comunicarea cu familia nucleară (părinți, frați și surori) și extinsă sau prietenii este una dintre formele cele mai importante și evidente de menținere a raporturilor sociale dintre migranți și non-migranți prin intermediul mijloacelor de comunicare și de socializare puse la dispoziția unui număr imens de utilizatori grație evoluției tehnologice și comunicaționale. Contrar unor percepții, pe alocuri larg împărtășite, cu privire la statornicia limitată a relațiilor interpersonale ce au loc în procesele de migrație de lungă durată, în cazul migranților pe care i-am studiat eu, am putut constata că legăturile acestora cu apropiații din țara de origine nu se subțiază sau nu își reduc din intensitate, ci, dimpotrivă, în contextul noilor condiții de viață și de relaționare, rezultate în urma emigrării, legăturile devin mai dese. Fragmentul de mai jos, extras dintr-un interviu, pune la dispoziție o dovadă clară pentru faptul că procesul de comunicare dintre migranți și „cei de acasă” se articulează prin conexiuni dense și continue.

> *În prima perioadă după sosirea noastră în Canada, vorbeam atât de mult cu mama pe Skype, încât la un moment dat stăteam și, pur și simplu, ne uitam una la cealaltă și nu mai știam ce să mai povestim* [râde], *fiindcă deja discutasem despre tot și despre toate... eu despre viața noastră de aici, ea despre ce fac ei acasă, în Moldova.* (Interviu, R8, femeie, 32 ani)

Cu privire la persoanele cu care se comunică, am discernut un pattern aparte, și anume acela că migranții obișnuiesc să comunice cu anumiți membri apropiați de familie mai des din momentul sosirii în Canada, explicația pentru acest lucru regăsindu-se în dispariția unor contexte/ pretexte vechi pentru disensiuni sau mici neînțelegeri. Astfel, unii migranți au afirmat că aflându-se la distanță de familie au reușit să îmbunătățească unele relații sau să aplaneze unele conflicte mai vechi cu apropiații. De asemenea, sunt prezente și situații în care cu membrii familiei extinse sau cu o parte dintre prieteni, relațiile devin în mare măsură superficiale, fapt ce este privit ca un lucru firesc de toate părțile.

O altă activitate socială importantă ce denotă, în primul rând, interes din partea migranților pentru țara de origine este cea de informare cu privire la diverse subiecte de actualitate ce au legătură cu Republica Moldova. În contextul problematicii abordate în lucrare, acest aspect este important, fiindcă faptul că migranții se ambiționează să rămână informați cu privire la principalele evenimente din sfera publică a țării de origine indică dorința lor de a menține legătura cu Moldova. Toți cei cu care am avut ocazia să port conversații declară că cel puțin o dată pe săptămână încearcă să consulte un site ce conține ultimele știri din Moldova (ofer doar câteva exemple: ProTV, azi.md, Timpul, Ziarul de Gardă, prime.md, Publika etc.). Migranții nu manifestă predilecții față de anumite surse de informare, preferându-le pe cele în care au încredere și evitându-le pe cele ce prezintă suspiciuni de manipulare sau au tendința să denatureze modul în care sunt prezentate faptele reale. Deseori migranții consultă știri internaționale cu privire la Moldova în speranța că acestea reflectă într-un mod mai obiectiv realitatea din această țară. O altă tendință pregnantă este că migranții tratează cu scepticism orice tip de informație și o verifică ori de câte ori au ocazia fie prin intermediul unor surse alternative, fie prin intermediul non-migranților din Moldova care, în acest caz, îndeplinesc rolul de informatori. Migranții accentuează importanța calității, a corectitudinii și a veridicității informațiilor despre Moldova, fiind de părerea că odată cu informarea din surse valide sunt menținute și șansele ca ei să fie în continuare „conectați la ceea ce se întâmplă acasă" (Interviu, R9, bărbat, 33 de ani). În plus, o parte dintre persoane, cum este și V.M., consideră că informarea este obligatorie îndeosebi în acele cazuri în care persoanele își doresc să influențeze sau să contribuie la schimbarea lucrurilor asupra cărora se informează, fără să fie induși în eroare sau dezinformați:

> *În linii mari, eu sunt atent la tot ce se întâmplă în Moldova, pe plan politic, economic și social. Nu mă bazez foarte mult nici pe părerile altora, chiar și ceea ce văd la alții pe Facebook pun la îndoială. Ca să îmi pot forma o părere proprie și să pot vedea lucrurile cât de cât obiectiv, pentru ca ulterior să îmi dau seama ce pot face eu sau ce pot să le sugerez altora să facă, prefer să mă informez singur.* (Interviu, R13, bărbat, 34 de ani)

Într-o altă ordine de idei, contextul cel mai des întâlnit în care se discută despre remitențe este cel ce conferă termenului o conotație financiară, băneas-

că. Remitențele sunt involuntar asociate cu sumele în dolari sau euro pe care migranții le trimit prin transferuri bancare sau prin intermediul terților către familiile lor. Însă, literatura de specialitate precizează că banii nu sunt singura formă de capital pe care migranții o acumulează pe parcursul experienței de migrație. Odată ajunși și stabiliți la locul de destinație, migranții parcurg ipostaze în care dezvoltă idei, comportamente, capital social și identități noi ce, în totalitatea lor, formează așa-numitele remitențe sociale (*social remittances*) (Levitt, 1998; Levitt și Lamba-Nieves, 2010; Goldring, 2003; Page și Mercer, 2012). Astfel, la nivel micro, cel al familiilor și al non-migranților, migranții, care se integrează în societatea de origine, îndeplinesc rolul de brockeri sau transmițători ai valorilor și normelor occidentale, în acest caz, al celor canadiene. Migranții moldoveni admit că încearcă să influențeze mentalitatea și comportamentele pe care le remarcă în rândul apropiaților rămași acasă și pe care le califică drept negative. Unele dintre acestea au o legătură directă cu (1) familia migrantului, de exemplu: încercările de a redefini rolul femeii (mamă, soție) în familie și în societate, importanța ce se acordă educației în cazul în care în familie există frați sau surori mai mici, reinterpretarea relației dintre părinți, copii și nepoți etc.; sau cu (2) societatea. În cel de-al doilea caz, migranții promovează importanța exercitării unor drepturi, corectează o serie de practici sau comportamente pe care le consideră greșite și așa mai departe. Toate aceste manifestări, mijlocite de comunicarea realizată prin tehnologii, le punem pune pe seama migrației și a contactului persoanelor cu o societate nouă.

Fără a avea pretenția de a epuiza subiectul, mai jos mi-am propus să exemplific prin câteva exemple ideea că prin remitențele sociale, de genul schimbărilor în mentalitate, al atitudinilor, al valorilor, al practicilor, al obiceiurilor și prin comunicare directă cu cei rămași acasă, migranții contribuie incremental la declanșarea și menținerea continuă a unor schimbări sociale din Republica Moldova. Cu toate că genul acesta de activități și remitențe nu pot fi monetizate sau exprimate în cifre, neavând efecte tangibile sau imediate, ele sunt importante, deoarece, în timp, contribuie la remodelarea și rearticularea contextelor sociale, politice și economice în care actorii sociali din Moldova, migranți și non-migranți deopotrivă, interacționează. Așadar, primul exemplu pe care îl menționez este cel al D.P., o tânără emigrată în Canada în anul 2009, care lucrează de aproximativ trei ani

într-un spital canadian. D.P. se declară deranjată de corupția din sistemul sanitar din Moldova și consideră că toate formele de corupție, îndeosebi cele la care pacienții contribuie în mod direct, trebuie descurajate. De fiecare dată când aude de cazuri de dare sau luare de mită în spitalele din Moldova, D.P. reacționează și argumentează gravitatea cazurilor inclusiv prin prisma experienței personale acumulate în Canada, în ultimii ani:

> *Mama a venit la noi să ne ajute cu copilul, imediat după ce am născut. A fost prima ei călătorie cu avionul, dacă vă vine să credeți. Anterior fusese doar în România sau în Ucraina, la mare. A fost atât de impresionată de tot ce i-am arătat. Și am încercat să îi deschid ochii, să îi arăt ce atitudine au canadienii de la mic la mare, de la medic la vânzător în magazin… cum nimeni nu te calcă pe trecerea de pietoni când ești în stradă. Tare i-a plăcut mamei. Și acum, când îi în Moldova deja, s-a întors… și când vorbim și mama îmi spune că iar a fost la nu-știu-ce medic și i-a dat bani după consultație… eu zic: „Mama, nu mai da bani, ei doar asta și așteaptă. Matale dai, alții dau… așa nu mai scăpăm de corupție în țara aceea”.* (Interviu, R4, femeie, 29 ani)

Următorul exemplu aparține lui I.B., un bărbat de 35 de ani care și-a convins tatăl să achiziționeze acum câțiva ani niște echipamente agricole noi pentru a eficientiza activitatea agricolă, în general, și pentru a crește calitatea și cantitatea produselor agricole:

> *Și canadienii fac agricultură, doar că ei o fac cu cap. Ai mei asta fac, trăiesc din agricultură. […] Mi-a luat ceva timp până i-am convins să investească în utilaje mai ca lumea. Am reușit doar după ce le-am argumentat că în alte țări, ca fel și în Canada, așa se face.* (Interviu, R3, bărbat, 35 de ani)

Comportamentul politic al locuitorilor din Moldova este, de asemenea, influențat de migranții din Canada. Respondenții au declarat că își încurajează membrii familiilor să participe la actul politic prin a participa la alegerile locale, parlamentare și, mai nou, prezidențiale (prima dată, după 16 ani, în 2016 președintele Moldovei a fost ales în mod direct de către cetățeni). A.P. locuiește în Canada din 2008 și apreciază importanța participării la vot atât în rândul celor care se află peste hotarele Moldovei, cât și în rândul cetățenilor de pe loc:

> *În toamnă, le-am zis și celor din familie și prietenilor mai apropiați să meargă neapărat la vot, să nu se lenevească, să nu inventeze scuze. Având cetățenie canadiană, noi deja am votat o dată și aici. De când suntem în Canada ne-am convins câte se pot schimba, dacă se schimbă și clasa politică. Același lucru ne dorim să se întâmple și în Moldova.* (Interviu, A.P., femeie, 42 de ani)

Există și modalități mai puțin convenționale prin care are loc transferul de remitențe sociale. Un astfel de caz este cel al respondentei L.S., care de peste un an publică articole pe tema migrației într-unul dintre ziarele cu distribuție națională din Moldova. Genul acesta de contribuții, în presa scrisă sau în mediul online, influențează indirect modul de gândire al cititorilor din Moldova prin faptul că relatează și ilustrează calitatea vieții din Canada, și din alte parți, și le prezintă celor ce citesc astfel de materiale o altă normalitate, diferită de cea a locului. Întrucât articolele pe care le scriu migranții, în care se axează, în principal, pe experiențele personale pozitive de migrație, precum și pe contrastele pe care le observă de-a lungul timpului între societatea de origine și cea de destinație, sunt parcurse de un număr mare de persoane și generează comentarii și reflecții din partea acestora, s-ar putea ca remitențele sociale transmise în această formă să provoace un ecou de durată mai lungă decât cele individuale, transmise de la o persoană la alta.

În fine, tind să cred că tot la capitolul remitențelor sociale se pot menționa și schimbările în practicile de consum ce au loc mai întâi în rândul migranților, ca mai apoi să se propage și asupra celor cu care primii comunică și interacționează. Schimbarea practicilor de consum are consecințe duble, primii afectați fiind migranții. Aici vorbim de practici sau idei pe care le împrumută migranții de la nivel local și le implementează ei înșiși, ulterior încercând să le transmită mai departe. Accentul plasat pe un mod de viață sănătos, pe o alimentație echilibrată sau grija față de starea sănătății și efectuarea unor vizite regulate la medic sunt doar câteva exemple. De asemenea, un detaliu care m-a surprins într-o oarecare măsură este că respondenții încurajează consumul local în rândul non-migranților pe fundalul unor schimbări de percepții pozitive îndeosebi cu privire la calitatea produselor fabricate în Moldova și importanța lor pentru economia Moldovei, acest lucru având legătură cu consumul nostalgic de bunuri, produse și servicii locale al migranților, fiind un alt tip de comportament transnațional al migranților pe care ei îl manifestă atunci când vizitează sau se reîntorc în locurile din care au plecat (Orozco *et al.*, 2005; Orozco, 2008).

În paginile de mai sus, am arătat că activitățile transnaționale din categoria celor sociale sunt prima și, uneori, cea mai decelabilă dovadă a faptului că migranții își trăiesc viețile în calitate de actori constitutivi ai mai multor contexte sociale

pe care le influențează și le schimbă, de cele mai multe ori, în sens pozitiv. În cazul analizat, aceste multiple contexte sociale cuprind regiunile geografice în care migranții s-au mutat, adică locurile de destinație, și locurile în care se află non-migranții cu care cei care au plecat din țara de origine întrețin relații sociale, simbolice sau materiale. Pe termen lung, influențele individuale agregate conduc la modificarea comportamentelor și a mentalităților celor cu care migranții interacționează, contribuind la accentuarea legăturii dintre migrație și dezvoltare.

6.3.7. Activități economice transnaționale: remitențe, donații translocale și contexte nefavorabile pentru investiții și comportament antreprenorial în țara de origine

Activitățile transnaționale au loc în paralel și nu se exclud reciproc. De aceea, participarea la vot, sprijinirea unui partid politic, deschiderea unui business în țara de origine, trimiterea de ajutoare bănești rudelor, comportamentul filantropic sau interacțiunea în mediul online cu familia, toate pot avea loc simultan, însă în grade diferite de intensitate. Mai mult, unii migranți pot să practice implicarea cu preponderență în unele activități și să neglijeze cu desăvârșire altele. Altfel spus, indiferent de locul din care provin, pot doar să bănuiesc că în foarte puține cazuri vom surprinde la migranți întreaga paletă de activități și practici transnaționale. În concepția lui Portes și a altor autori (2001, 1999; Itzigsohn si Saucedo, 2002) migranții care au venituri constante, o situație economică bună și un statut legal în țara de destinație, se vor implica înt-un număr mai mare de activități transnaționale, spre deosebire de migranții ilegali, veniturile și posibilitățile de mobilitate ale ultimilor fiind limitate. Urmează să vedem în ce măsură această asumpție poate fi validată în cazul respondenților intervievați și care fac parte din categoria migranților de lungă durată.

În paginile următoare prezint și analizez activitățile economice ale migranților. La fel ca în alte părți, mă bazez în exclusivitate pe datele culese de mine, întrucât alte lucrări pe această temă, realizate pe grupuri de migranți moldoveni, nu am găsit. Interviurile au relevat câteva practici economice la care respondenții participă în întreg sau în parte. Acestea constau în efectuarea de remitențe, călătorii și vizite în Moldova, comportament filantropic și antreprenorial. De asemenea, este important să înțelegem că practicile și activitățile de mai sus nu reprezintă

doar simple tranzacții economice, în care migranții îndeplinesc rolul de actori raționali, ci sunt rezultatul unor relații complexe, „încastrate" într-un spațiu social transnațional în care migranții fac uz de actanța lor (*agency*).

Într-un demers ce analizează practicile și comportamentele transnaționale, durata migrației ar putea avea un rol important. Din acest motiv, dezbaterile cu privire la forma migrației ce ar genera beneficii nete mai mari (cea temporară sau cea permanentă?) nu au fost ocolite de autorii din domeniu. Astfel, Portes (2007) este de părerea că mobilitatea circulară, adică cea în care migrantul pleacă pentru câteva luni din locul de origine la muncă în alt stat și nu migrează pe termen lung sau, mai mult, cu scopul de a se stabili permament în străinătate, este benefică atât pentru țara de origine, cât și pentru cea de destinație. Argumentul autorului este că migranții reîntorși sunt cei în cazul cărora incidența de a realiza economii mai mari, dar și investiții productive în localitatea de baștină este crescută în comparație cu migranții care participă la alte forme de migrație (reîntregire a familiei, definitivă). Totodată, faptul că familiile celor care pleacă să muncească peste hotare rămân în țară, tot acestea fiind principalele beneficiare ale remitențelor, reprezintă cea mai puternică motivație pentru revenire. De pildă, în cazul Republicii Moldova, Pinger (2009) a stabilit că volumul transferurilor efectuate de migranții temporari este cu aproximativ 30% mai mare decât cel alcătuit din banii trimiși de migranții permanenți. Interviurile realizate au scos la iveală un fapt pe care l-am bănuit de la bun început, și anume, acela că migranții din Canada efectuează transferuri bănești semnificative, în pofida faptul că au emigrat de mult timp și pentru o perioadă nedeterminată. Datele calitative pe care le-am obținut cu ocazia realizării cercetării rezonează cu suma de 13 milioane de dolari ce doar în anul 2015 a intrat în Moldova sub forma remitențelor din Canada (Banca Mondială, 2016b; Anexa 3).

Așadar, ce putem spune despre practicile de transfer ale remitențelor realizate de migranții moldoveni din Canada și despre motivațiile ce stau în spatele lor? Cu ajutorul remitențelor se mențin relațiile sociale dintre migranți și apropiați, fiind cert că prin remitențe migranții compensează lipsa lor fizică din Moldova și acoperă cu banii pe care îi trimit nevoile celor rămași acasă. Chiar și în cazurile în care apropiații celor care se află în Canada au o situație financiară satisfăcătoare,

aceștia nenecesitând suplimentarea veniturilor din partea migranților, există, totuși, un flux de transferuri bănești ce iau forma atențiilor simbolice, a cadourilor oferite cu ocazia sărbătorilor sau a aniversărilor.

În ceea ce privește motivația de a remite, am putut să deduc că sentimentul de obligație sau atașamentul față de persoana destinatară sunt factorii determinanți principali ai remitențelor. În același timp, nu am putut să disting dacă există o tendință în ceea ce privește frecvența de remitere a banilor dinspre Canada înspre familiile din Moldova. Astfel, în funcție de nevoile pe care remitențele ar trebui să le acopere, unele persoane au declarat că trimit bani în Moldova în fiecare lună, altele au declarat că o fac doar ocazional. În unele cazuri se constată și o erodare a relațiilor ca urmare a migrației unui sau a mai multor membri din familia extinsă. În astfel de exemple, fluxurile de remitențe sunt mai rare, dar nu lipsesc cu desăvârșire, deoarece stringența sau tipul nevoii/ dificultății pe care o întâmpină beneficiarul final condiționează prezența remitențelor mai mult decât frecvența comunicării sau statornicia legăturilor interpersonale.

Cu referire la subiectul remitențelor, câteva patternuri deosebite pot fi conturate în funcție de apartenența la gen. De exemplu, bărbații au declarat, în marea majoritate a cazurilor, că nu obișnuiesc să trimită remitențe. Ulterior, mi-am dat seama că acest lucru poate fi explicat prin faptul că soțiile lor, de regulă, își asumă rolul de a gestiona problema transferurilor bănești, dacă este cazul. Așadar, femeile sunt cele care identifică nevoile celor rămași acasă și negociază sumele trimise. Soților doar li se comunică cine este persoana care are nevoie de ajutor și care este cuantumul ce urmează să fie remis. Acest lucru înseamnă că, per ansamblu, familiile sunt actorii sociali emițători de remitențe, doar că bărbații nu se implică atât de mult în acest proces, fiind, totodată, mai pragmatici și mai puțin empatici, neavând un simț al datoriei sau al obligației la fel de accentuat ca cel al femeilor, ceea ce îi face să fie sau să pară mai detașati de acest subiect. Totodată, acest lucru mai poate avea legătură cu faptul că femeile sunt cele care mențin legăturile cele mai strânse cu apropiații din Moldova sau din altă parte. (Ultimul detaliu l-am menționat intenționat, pentru a accentua faptul că uneori beneficiarii remitențelor nu se află în Moldova, ci în alte state de destinație, un exemplu relevant fiind al unei respondente care o ajută pe sora sa din Grecia, deoarece întreaga familie a acesteia a fost afectată de situația economică din această țară). În plus, prin faptul

că comunică mai des, femeile se află în relații mai apropiate cu părinții sau rudele lor sau ai soților, gradul de intimitate și relația de încredere ce se consolidează în timp între persoane, permițându-le să afle care sunt problemele cu care se confruntă cei care au nevoie de remitențe. Ajutoarele sub forma banilor trimiși în Moldova sunt, de asemenea, prioritizate în funcție de nevoi. În acest fel, pe de o parte, respondenții mai tineri par să pună mai mult accent pe nevoile și dificultățile ce au legătură cu sănătatea și educația, iar, pe de altă parte, migranții mai în vârstă și cei ai căror părinți au o stare de sănătate ce nu le permite să muncească sau veniturile cărora sunt insuficiente pentru a acoperi cheltuielile zilnice, declară că banii pe care îi trimit sunt folosiți pentru medicamente, alimente, bunuri de consum curent sau achitarea facturilor pentru întreținere:

> *Mămica mea locuiește singură în sat, la țară. Eu tot timpul i-am trimis bani, chiar dacă ea niciodată nu îmi cere. În primii ani îi trimiteam câte 100–150 de dolari, dar de când mama s-a pensionat și cheltuielile sunt foarte mari… că doar văd și eu acest lucru în fiecare an când mergem acasă și mă conving că pensia pe care o primește nu îi ajunge pentru mare lucru… de ceva vreme îi trimit mai mult, doar s-o știu că îi bine și că nu îi lipsește nimic.* (Interviu, R11, femeie, 43 de ani)

Perspectiva ulterioară a unor câștiguri și condițiile economice stabile sunt „plasa de siguranță" a migranților și le conferă garanția în baza căreia ei se lipsesc de banii pe care îi remit în Moldova, în principal, din cauză că sunt încrezători că veniturile lor vor fi suplinite în cel mai scurt timp. Așadar, la nivel macrostructural, chiar și în comunitățile permanente de migranți fluxul de remitențe este prezent și îi poate fi caracteristică o oarecare continuitate atât timp contextul economic al statului de destinație favorizează comportamentele economice transnaționale.

Fluxurile de remitențe ce provin din Canada sunt considerabile și nu pot fi estimate doar cu ajutorul datelor oficiale, obținute în urma contorizării banilor ajunși în Moldova prin bănci sau firme specializate în transferuri monetare internaționale, aceasta în condițiile în care din declarațiile migranților reiese că ei în continuare apelează la forme tradiționale de transfer. Or, migranții cu care am purtat conversații declară că obișnuiesc foarte frecvent să apeleze la ajutorul prietenilor sau al membrilor apropiați ai familiei care călătoresc cu diverse ocazii în Canada din Moldova, și invers, pentru a transmite bani celor care au nevoie de

ei. Fără a investiga în mod special acest aspect, mi-a fost totuși ușor să îmi dau seama că sumele variază de la câteva sute de dolari și pot ajunge la câteva mii de dolari. De exemplu, o respondentă a admis că urmează să trimită în câteva tranşe 15.000 de dolari canadieni unor prieteni din Moldova care au nevoie de acești bani pentru cumpărarea unui imobil și care au decis să apeleze la ajutorul familiei din Canada pentru a evita contractarea unui credit bancar neavantajos din Moldova. Returnarea banilor acordați cu titlu de împrumuturi se face, de cele mai multe ori, pe aceeași cale, adică prin „curieri" personali în care participanții la procesul de tranzacționare au deplină încredere, semn că sumele oficiale ce figurează ca remitențe în statisticile instituțiilor bancare naționale sau internaționale nu reflectă, de fapt, amploarea acestui fenomen economic transnațional.

În multe cazuri, rolul migranților de emitățori de remitențe este implicit, iar ceea ce explică comportamentul economic al migranților este fie altruismul, fie înțelegerile mutuale explicite sau implicite dintre migranți și membrii non-migranți ai familiilor extinse, rămase în Moldova. Prin urmare, relațiile pe care le întrețin migranții cu non-migranții și sentimentele reciproce de obligație socială, cantonate de relațiile de rudenie sau prietenie, explică cel mai bine comportamentul economic al migranților și transferurile bănești, chiar și în acele cazuri în care migrația este definitivă.

O diferență importantă, cu noimă în contextul discuțiilor despre migrație și dezvoltare, este că destinatarii ce provin din mediile rurale beneficiază mai des de transferurile din străinătate. Explicația pentru această tendință o regăsim în nivelul de trai scăzut din mediile rurale din Moldova și în gradul de sărăcie accentuat al gospodăriilor din comune și sate. Nu doar cuantumul remitențelor, ci și nevoile pe care le acoperă sumele respective variază în funcție de mediul de reședință (în mediul rural sunt prioritare problemele de sănătate, cheltuielile de subzistență, acoperirea cheltuielilor necesare pentru întreținerea gospodăriei, iar în mediul urban sunt văzute ca fiind importante problemele urgente de sănătate, investițiile mici sau medii, cadourile și atențiile mai dese, totodată, uneori, banii având scopul de rezerve de contingență desemnând în limbajul autohton „bani pentru zile negre", „pentru orice eventualitate" sau „lasă să fie, că banii nu cer de mâncare"). Deci, în mare parte, în cazul remiterilor bănești, comportamentul economic al migranților este determinat în mediul rural de nevoie, iar în mediul

urban doar uneori de oportunitate sau de contingență. Din declarațiile migranților a reieșit că frecvența și valoarea remitențelor crește în acele momente în care situația economică generală se înrăutățește sau când părinții lor ating vârsta pensionării. Un alt lucru evident ține de faptul că banii migranților sunt în mare parte destinați consumului curent și rareori ajung să fie investiți în afacerile apropiaților și, cu atât mai puțin, în afacerile proprii. De aici va rezulta un impact scăzut al acestor contribuții financiare, care, după cum am arătat, au efecte pe termen scurt asupra sărăciei din mediul rural și în foarte puține cazuri reprezintă un catalizator pentru dezvoltare prin investiții sau activități economice lucrative.

Este accentuat și un alt fenomen, și anume, cel al dependenței non-migranților de ajutoarele financiare venite din străinătate, întrucât practicile transnaționale ce constau în transferul de remitențe contribuie la formarea și la menținea unor relații asimetrice între migranți și non-migranți, în care primii își asumă treptat rolul întreținătorilor sau al celor „care pot" să contribuie sau trebuie să contribuie la bunăstarea și sprijinirea ultimilor care, la rândul lor, îndeplinesc rolul de întreținuți sau al celor „care au nevoie" sau, de multe ori, al celor care se simt „îndreptățiți să ceară" și să beneficieze de ajutorul migranților. Practic, comportamentul economic transnațional, cu componenta principală a acestuia, constând în efectuarea regulată de transferuri de bani, în cazul moldovenilor își găsește în mod aproape negreșit explicația în felul în care participanții la tranzacțiile transnaționale de bani se raportează la importanța primordială acordată familiei și la obligațiile morale ce contribuie la fixarea clară a rolului pe care îl are fiecare membru în familie (părintele bolnav sau în vârstă este cel nevoiaș, iar migrantul este cel care îl întreține, având și putere economică). Dintr-un alt punct de vedere, ne permitem să interpretăm că migranții din Canada și din alte părți vor continua să trimită bani celor din Moldova atât timp cât relațiile sociale pe care se fundamentează acest comportament vor continua să existe și vor fi alimentate de sentimentele de obligație sau de altruism, după caz. Iată cum s-a exprimat V.A. cu privire la rolul pe care îl au migranții în viziunea celor rămași acasă:

Trimitem bani acasă, chiar și atunci când nu prea ne ajung nici nouă. Cei de acasă au impresia că în Canada curg râuri de lapte și miere, și îi suficient doar să urci în avion ca viața să devină frumoasă și fără probleme. Cel mai interesant îi că toți așteaptă bani, așteaptă să îi ajuți, să le dai... că doar ești în Canada și

> *îți merge bine, ești dator, într-un fel să le dai și lor. Când mergem în Moldova cred că îi normal să le dăm câte cincizeci, o sută de dolari, când suntem aici, mulți îndrăznesc să ne ceară un împrumut sau să ne roage să îi ajutăm. Dar impresia pe care și-o creează ei îi greșită, de fapt. Așa se întâmplă și cred că la fel va mai fi o vreme, până lumea va înțelege că noi aici am venit să trăim, așa cum trăiesc și ei în Moldova. Sau până viața celor de acasă se va îmbunătăți cât de cât, ceea ce mă îndoiesc că o să se-ntâmple* (Interviu, R14, femeie, 39 de ani)

În timp, în Republica Moldova, practicile transnaționale ale persoanelor care muncesc în străinătate au condus la conturarea unui discurs public în care migranților aproape în totalitate li se atribuie un rol de contribuabili deteritorializați, care nu plătesc taxe și impozite în țară, dar care mențin constanța fluxului de remitențe. Aceste percepții personale ale locuitorilor rămași în Moldova și discursuri publice îi deranjează pe migranți și contrastează puternic cu ideile lor cu privire la modalitățile alternative prin care ei pot să faciliteze diverse schimbări sociale și economice din țară. Astfel, un fapt interesant este că unii respondenți au fost de părerea că cei care muncesc în străinătate și trimit remitențe ar trebui să pună capăt acestor practici, fiindcă, în viziunea respondenților, banii ce ajung în Moldova din alte state, sub forma ajutoarelor financiare de la migranți, nu fac decât să adâncească decalajele de dezvoltare existente și favorizează perpetuarea stării de fapt nefavorabile (corupție, menținerea calității scăzute a serviciilor publice, diferențele în nivelul de trai al celor care beneficiază de remitențe și al celor care sunt lipsiți de acest sprijin bănesc etc.). De altfel, am decelat poziția foarte tranșantă a unor respondenți cu privire la impactul negativ pe care îl au remitențele, din punctul lor de vedere. Aceștia au sugerat că practica de efectuare a remitențelor ar trebui să înceteze și că moldovenii care muncesc în alte țări, în general, nu trebuie să mai trimită bani din străinătate pentru a nu încuraja consumul nesustenabil, dependența de remitențe și „lenea" în rândul celor sprijiniți. Mai jos redau un fragment elocvent pe această temă:

> *Mă gândesc deseori și chiar discut și cu prietenii... Ce-ar fi pur și simplu să încetăm, noi, cei care suntem în alte țări, să mai trimitem bani acasă? Oare nici atunci cei care guvernează în Moldova nu se vor trezi la realitate? Nu vor face nimic ca să îmbunătățească viața oamenilor care au mai rămas să trăiască în Moldova. Fiindcă fără banii noștri, Moldova va fi pe butuci în câteva luni. Da, îmi dau seama că nu-i un scenariu realist, că eu oricum îmi voi ajuta rudele și familia. Dar, mi-e ciudă când mă gândesc că o parte din ceea ce câștig eu cinstit*

și cu greu ajunge, pe diferite căi, și în buzunarele corupților. (Interviu, R10, femeie, 30 de ani)

Întorcându-ne la literatura de specialitate, ne reamintim că unii autori (Nyberg-Sørensen, Van Hear și Engberg-Pedersen, 2002; Newland, 2004; Glick Schiller, 2009) au ales să clasifice motivele care se aplică, indiferent de context, migranților ce fac transferuri bănești către diverși adresanți non-migranți în funcție de următoarele condiții: (1) Prima condiție se referă la cazurile în care destinatarii direcți ai remitențelor sunt copiii, părinții sau soții migranților, într-un cuvânt membrii familiilor și rudele. (2) Atunci când, în zonele de destinație, migranții se confruntă cu situații în care sunt discriminați din cauza apartenenței la altă rasă sau le sunt aplicate alte forme de discriminare politică, socială sau economică. (3) Remitențele vor veni din partea migranților care au un venit constant, indiferent de sursa sau volumul acestuia. (4) O condiție mai puțin evidentă se aplică în cazul migranților care resimt experiența migrației prin prisma pierderii statutului social-economic pe care l-au deținut înainte de emigrare în statul de origine. În astfel de situații, remitențele și contextul economic către care sunt îndreptate acestea furnizează migrantului oportunitatea să își mențină sau să își îmbunătățească statutul/ poziția socială. (5) Migranții vor continua să remită bani și să facă economii, fiind motivați de oportunitățile de investiție pe care reușesc să le identifice în regiunile de baștină. Așadar, care dintre motivațiile enumerate mai sus explică comportamentul grupului de migranți analizat? Din punctul meu de vedere, este lesne de înțeles că în prezent comportamentul economic al migranților are loc în prezența primei și celei de a treia condiții.

Viziunea unor autori de specialitate este în acord cu rezultatele obținute în urma cercetării efectuate. Într-adevăr, remitențele constituie o contribuție importantă a celor plecați din Moldova, însă acestea au un impact imprecis și greu de decelat întrucât, din câte se pare, remitențele rareori vizează în mod direct procese de dezvoltare sau schimbări sociale. Cu toate acestea, Guarnizo (2003) precizează că în pofida caracterului intim și privat al tranzacțiilor bănești către familii, rude și prieteni, dacă le privim în asamblu, putem spune că acestea sunt capabile să producă efecte substanțiale și la nivelul comunității sau chiar al întregii țări, iar pentru a crește efectul de multiplicare al aportului financiar al migranților, ceea ce contează este stabilitatea și volumul de neneglijat al remitențelor.

Remitențele ocupă un loc important în literatura cu privire la migrație și dezvoltare, însă majoritatea autorilor accentuează faptul că potențialul de dezvoltare al migranților nu rezidă doar în banii pe care îi trimit aceștia în țara de origine, ci și în investițiile pe care pot și sunt dispuși să le facă. Succesul unor astfel de modele de dezvoltare a fost demonstrat în alte state cu o bogată istorie a migrației, precum China, India, Filipine, Mexic și așa mai departe. În cazul Moldovei, cel puțin pe exemplul migranților din Canada, într-un mod nu în totalitate neașteptat, datele culese în urma interviurilor au arătat că la capitolul potențial și comportament investițional lucrurile stau cu totul diferit. Nu știm deocamdată care sunt explicațiile exacte pentru comportamentul moldovenilor, dar este cert faptul că ei nu sunt antreprenori și nu doresc să investească în Moldova. Chiar și acele persoane care nu au o aversiune atât de pronunțată față de risc și ar fi dispuse să investească o parte dintre economiile acumulate în urma migrației, sunt totuși reticente în ceea ce privește șansele de reușită ale unui asemenea demers, în principal, din cauza mediului economic instabil din Moldova, a concurenței neloiale și a neîncrederii sporite în autoritățile publice din Moldova.

> *Să am o afacere a mea a fost un vis pe care l-am avut tot timpul. Nici acum nu am renunțat la această idee. Dar să încerc să deschid un business în Moldova? Cred că îi prea riscant. Nu aș putea să pun la bătaie banii cu care le-aș putea plăti copiilor, de exemplu, facultatea. Totodată, înțeleg ce ar însemna asta pentru Moldova. În primul rând, banii mei investiți, veniți din afară, sunt un plus, dar și acele câteva locuri de muncă care ar rezulta, ar ajuta și mai mult.* (Interviu, R22, bărbat, 47 de ani)

Spre surprinderea mea, migranții nu au invocat că distanța ar fi elementul principal care i-ar împiedica să deschidă o afacere în Moldova, ci convingerea că în țara lor de origine „nu poți face business în mod cinstit” (Interviu, R5, femeie, 59 de ani). Un alt aspect curios este că o parte dintre migranți, îndeosebi bărbați, și-au deschis propriile afaceri în Canada, fapt ce denotă abilitățile de antreprenori ale moldovenilor, care însă au fost puse în valoare doar într-un context prielnic. În plus, în cazul celor care au o situație financiară bună și au reușit să economisească de când s-au mutat în Canada, se remarcă o tendință clară de a investi în proprietăți (apartamente, spații de închiriat) sau mici afaceri în Canada și nu în Moldova. Un alt factor care va contribui în timp la inhibarea tendințelor și a

potențialelor comportamente antreprenoriale este certitudinea diminuării legăturilor și a capitalului social al migranților cu cei rămași acasă, în condițiile în care primii nu mai sunt prezenți fizic în Moldova și nu mai participă direct la viața socială și economică la nivel local. Altfel spus, migranții sunt conștienți cu privire la dificultățile pe care le implică gestionarea de la distanță a unei afaceri, de aceea, în cazul în care ar investi în Moldova, migranții s-ar afla în cautare de parteneri sau asociați de încredere, cu care ar putea împărți inclusiv riscurile financiare. În această privință, concluzia pe care o putem formula este destul de evidentă, și anume, din câte se pare, neîncrederea în instituțiile statului și în contextele economice din Moldova sunt factorii principali care subminează potențialul antreprenorial și de investiții al migranților. O poziție pe cât de interesantă, pe atât de pragmatică a fost enunțată de A.M. cu privire la oportunitățile pe care, pe de o parte, le ratează statul moldav în lipsa unor atitudini și strategii corecte vizavi de migranți și potențialul lor de a contribui, și, pe de altă parte, migranții le întrevăd, dar nu vor avea curajul să le valorifice în timpul apropiat:

> *Cred că fiecare dintre noi are idei de ce se poate îmbunătăți și cum anume. De pildă, eu am rămas cu gura căscată când am văzut cum canadienii construiesc case din materiale de construcții ușoare în doar câteva săptămâni. Și nu cu costuri mari. Și am zis… d-apoi asta îi o minunăție pentru Moldovioara noastră. N-aș investi eu sau alți moldoveni în casuțe din astea pentru părinții lor de la țară 40–50 de mii de dolari? Asta după ce îi aduci pe moldovenii noștri aici și îi înveți cum se construiește o casă din asta, iar statul se gândește la un fond în care contribuie cu o parte din bani, alături de banii imigranților. Eu cred că îi posibil așa ceva și iată cum ajungi să îi motivezi pe moldoveni să contribuie cu banii pe care aici îi pun deoparte.* (Interviu, R5, femeie, 59 de ani)

Am clarificat într-unul dintre capitolele lucrării că există o deosebire între contribuțiile individuale și cele colective ale migranților. Transferurile publice sau colective sunt diferite de remitențele individuale, deoarece, probabil, dacă sunt luate în totalitate s-ar putea să reprezinte contribuții mai mici decât remitențele. Ceea ce este important în cazul contribuțiilor colective este faptul că în unele contexte semnificația lor depășește efectele economice sau materiale imediate, întrucât ele au un potențial de restaurare și de consolidare a capitalului social dintre migranți și non-migranți, deteriorat în urma plecării unui număr mare de persoane din comunitățile de origine. În cazul analizat, volumul de remitențe

către alți destinatari, pe care le putem denumi și donații, este redus sau lipsește în totalitate. Aici doar putem menționa cazurile rare în care migranții, din proprie inițiativă, au contribuit cu bani trimiși altor familii aflate în dificultate, fiind sensibilizați de situații tragice, precum cea a unui copil bolnav sau decesul prematur al unei persoane tinere etc. Doar că, și în aceste cazuri remitențele au avut destinatari exacți, pe care migranții îi cunosc personal, dar care nu fac parte din familia extinsă. La partea cu donațiile, merită adăugat și faptul că unii respondenți au admis că obișnuiesc să facă donații către bisericile din comunitățile din care provin, mai exact din comune, din proprie inițiativă, dar și la sugestia sau chiar presiunea părinților. Atunci când fac astfel de donații, migranții, de fapt, se solidarizează cu persoanele pe care le ajută și care se află în situații dezavantajoase. Așadar, într-o oarecare măsură, practicile de remitere ale migranților probează tipul relației pe care îl au migranții cu spațiul de origine, acestea ancorându-se în și fiind catalizate, în cea mai mare parte, de obligații și interese personale și nu de cele ce se formează în raport cu comunitatea de origine.

Cu toate că alte studii efectuate pe grupuri de migranți din întreaga lume arată că donațiile sunt destul de frecvente, în cazul de față înclin să concluzionez că în rândul migranților moldoveni comportamentul filantropic (*migrant philanthropy*) se află deocamdată într-o fază incipientă de formare. Cei interesați de subiect vor putea să studieze comportamentul filantropic al migranților peste alți 5–10 ani. Cu toate acestea, în cea de-a doua parte, în care analizez activitățile structurilor asociative ale migranților moldoveni din întreaga lume, contribuțiile colective deja se conturează ca un subiect aparte și devin ceva mai vizibile. În încheierea comentariilor cu privire la comportamentul filantropic transnațional, redau unul dintre puținele exemple pe care le-am încadrat la categoria donațiilor translocale și care pare să se contureze ca un precedent ce s-ar putea să fie perpetuat în viitor:

> *Eu fac parte dintr-un grup al mămicilor de aici. Și într-o zi am decis să facem pachete cu hainuțe pentru copii, pe care le avem acasă și nu le mai folosim, și să le trimitem în Moldova. Am făcut-o pe cheltuiala proprie, am plătit transportul din banii noștri. Iar în Moldova am contactat câteva persoane care ne-au ajutat să ducă hăinuțele la o casă de copii din raionul* [numele localității]. *Gestul nostru a fost bine primit și am zis că în viitor vom mai organiza astfel de campanii.* (Interviu, R17, femeie, 29 de ani)

Îndepărtându-mă de subiectul remitențelor, al donațiilor și al investițiilor, menționez în continuare că un alt comportament frecvent al migranților care, în concepția unor autori (Orozco *et al.*, 2005; Orozco, 2008), contribuie și la dezvoltarea statului de origine, constă în circulația migranților între țările de origine și de destinație, prin care se subînțeleg vizitele și călătoriile pe care le efectuează migranții în scop personal, turistic, medical sau de afaceri. Cu privire la migranții intervievați, aș putea aprecia că aceștia călătoresc și fac vizite în Moldova destul de des, după standardele și aprecierile proprii, cel puțin o dată pe an, în timpul verii, luna august fiind preferată din mai multe motive: se consideră că este o perioadă oportună pentru vacanțe și se suprapune cu concediile altor membri ai familiei, care, la fel ca și ei, se află în străinătate. Niciunul dintre migranții intervievați de mine nu a declarat că ar călători în Moldova în alte scopuri decât cele personale, de exemplu, de afaceri. Unii percep efectuarea vizitelor cu o oarecare regularitate ca pe o obligație față de părinți. Acest comportament se schimbă după primii 2–3 ani după emigrare, astfel că, ulterior, traseele migranților se modifică și se diversifică, o parte preferând să combine călătoriile în Moldova și în alte state ale Europei, pe care le vizitează în calitate de turiști. Comportamentul unora se explică și prin faptul că multe dintre familiile moldovenilor sunt transnaționale, mai mulți membri din aceeași familie aflându-se în cel puțin trei state diferite: „Doar gândiți-vă cât suntem de dispersați. Eu sunt în Canada, sora mai mare în Italia, iar fratele mai mic în Londra. El este cel care merge cel mai des acasă. Lucrează un pic, se întoarce și tot așa. Părinții noștri, bineînțeles, sunt în Moldova. În ultimii ani, ni s-a întâmplat de puține ori să ne vedem cu toții. Și atunci când se întâmplă [râde] e mare sărbătoare!” (Interviu, R23, femeie, 33 de ani).

În pofida numărul relativ restrâns de interviuri realizate cu cei care fac parte din categoria persoanelor cu calificări profesionale înalte (*highly skilled professionals*), am putut să constat că cel puțin la nivel declarativ, migranții ar fi dispuși să participe la un moment dat la un schimb profesional sau la un transfer de abilități și cunoștințe. Acest lucru poate să denote potențial de *brain circulation* ce poate fi valorificat, dar doar într-un context potrivit de politici publice din partea Republicii Moldova. Lucru cu atât mai important cu cât așteptările migranților din acest punct de vedere se formulează nu la adresa actorilor

privați (firme, companii sau organizații non-guvernamentale), ci la adresa instituțiilor statului. Așadar, chiar și din punctul de vedere al migranților, care până în acest moment nu au avut ocazia să reflecteze îndelung asupra potențialelor contribuții pe care le-ar putea aduce la schimbarea socială sau economică a statului de origine în calitate de profesioniști cu calificări înalte, statului îi revine sau îi va reveni, în definitiv, sarcina de a atrage potențialul profesional al cetățenilor săi care locuiesc și lucrează în străinătate.

> *Deja de trei ani lucrez în sistemul medical din Canada. Eu nu am avut tangențe profesionale cu spitalele din Moldova, nu am văzut cum funcționează lucrurile din interior, dar multe probleme sunt ușor de intuit. Și rezolvările la acele probleme acum le văd mai clar, după ce am acumulat experiență de muncă în această țară. De fiecare dată când aud că a murit un copil în Moldova sau, în general, de cazuri în care se bănuiește că cineva a murit din neglijența sau lipsa de profesionalism a medicilor, mă îngrozesc. Și mă gândesc că cu specialiștii de aici nu s-ar fi întâmplat așa tragedii. De aceea, da, cred că expertiza mea și ceea ce știu să fac ar putea ajuta în Moldova. Aș vrea să cred că la un moment dat voi putea să mă întorc cumva și să ajut, să contribui la îmbunătățirea sistemului de acasă.* (Interviu, R11, femeie, 43 de ani)

Ce fel de atitudini alimentează percepțiile similare cu cea anterior menționată? Unii migranți simt că trebuie să contribuie cu ceva întrucât admit că unele avantaje profesionale le-au obținut datorită formării inițiale pe care au avut-o în Moldova, alții din cauză că sunt conștienți cu privire la exodul masiv al specialiștilor dintr-un spectru foarte larg de domenii și de pierderile capitalului uman ce conduc la imposibilitatea ca societatea sau locuitorii din Moldova să beneficieze de abilitățile și competențele migranților bine pregătiți. Așadar, concluzia cu privire la potențialul de transfer de cunoștințe și *know-how* este destul de clară: în prezent, există o perspectivă redusă de transfer de competențe din partea celor care intră în categoria persoanelor cu calificări profesionale înalte, chiar dacă dorința de implicare și conștientizarea unor asemenea posibilități de a contribui este din ce în ce mai vizibilă.

6.3.8. Activități politice transnaționale: participare la vot și revendicarea drepturilor politice

O parte dintre autorii lucrările cărora le-am consultat consideră că activitățile și legăturile transnaționale sunt mai intense atunci când țara de origine și țara de

destinație sunt despărțite de o distanță geografică mai mică (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999), într-un fel, proximitatea geografică putând să determine repetitivitatea și frecvența activităților transnaționale. Însă, în ultimii ani, răspândirea fără precedent a mijloacelor de comunicare și accesibilitatea serviciilor de transport de toate tipurile, au condus la conturarea unei realități diferite de cea de acum două decenii. Astfel, în prezent, și migranții care se află la o distanță semnificativă față de locul de origine au ocazia să se angajeze în activități transnaționale intense. Registrul activităților transnaționale ale migranților nu ar fi complet, dacă nu am menționa și acele practici ce au tangență cu pozițiile politice explicite sau implicite pe care le adoptă migranți de-a lungul experienței lor de migrație. Guarnizo, Portes și Haller (2003) amintesc că spațiul politic transnațional nu este unul amplu, extins sau distribuit în mod uniform printre migranți, iar acest lucru se datorează, în mare parte, și faptului că numărul migranților implicați în activități politice, ce transcend frontierele statelor, este relativ restrâns. Aserțiunea de mai sus, formulată de cei trei autori în urma efectuării unui studiu pe migranții sud-americani din SUA, pare să se aplice și migranților moldoveni din Canada. Pe ilustrarea acestui gând mă voi concentra în continuare.

Din punctul meu de vedere, pe lângă frecvența mai scăzută a activităților politice, există și un dezechilibru evident între diferitele tipuri de activități transnaționale, ce poate fi explicat în felul următor: practicile și activitățile transnaționale sociale și economice, spre deosebire de cele politice, sunt mai intense și au mai multă vizibilitate, deoarece, după cum am arătat și în secțiunile anterioare, se bazează pe sentimentele de reciprocitate și relațiile sociale stabilite între migranți și non-migranți. Concomitent, acestea sunt forjate de încrederea și capitalul social întreținute de participanții la tranzacțiile transnaționale de ordin economic sau social. Practicile transnaționale politice sunt diferite de restul activităților sau comportamentelor, fiindcă sunt în mare parte opționale și nu sunt alimentate de obligații personale. De pildă, participarea la vot poate fi privită ca o îndatorire sau un drept civic al migrantului, dar nu este sub nicio formă obligatorie, spre deosebire de modul în care un copil-migrant percepe și interpretează gestul de a contribui la sprijinirea părintelui său în vârstă. Totodată, activitățile din sfera politicului vizează legăturile dintre migrant, pe care îl privim ca pe un actor politic sau cetățean cu drepturi politice al statului de origine, și instituțiile statului,

implicând raporturi bilaterale sau multilaterale extrem de complicate, deoarece acestea nu se formează între două persoane, sau între o persoană și un anumit grup identificabil (cum este cazul migrantului și al familiei sale), ci între migrant și o altă entitate cu care nu se poate comunica sau relaționa în mod direct și simultan. Instituțiile administrației publice centrale sau locale, reprezentanțele consulare, organizațiile media sunt entități cu care migranții pot încerca să relaționeze, cărora ar dori să se adreseze pentru a formula diverse sugestii sau revendicări. Astfel, dacă în cazul transferurilor de remitențe sau al comportamentelor filantropice, reacțiile destinatarilor care se află în Moldova sunt aproape imediate, fiind însoțite de solicitudine și gratitudine, în cazul activităților politice, de tipul participării la vot sau al angajării în activități de lobby, reacțiile sunt fie întârziate, fie lipsesc cu desăvârșire, fie nu au conținutul pe care migrantul și-l dorește sau îl anticipează. Un exemplu relevant este cel al persoanelor aflate în străinătate, din Republica Moldova, cărora la alegerile prezidențiale din toamna anului 2016 nu li s-a respectat dreptul la vot ca urmare a organizării deficitare a procesului electoral la secțiile de vot din străinătate. O parte dintre cetățenii moldoveni care au dorit să voteze în străinătate au fost lipsiți de această ocazie, deoarece numărul votanților a depășit cu mult numărul buletinelor de vot stabilit în prealabil. Situația creată a declanșat un val de reacții și nemulțumiri din partea moldovenilor din diaspora, exprimate în spațiul virtual sau în presă, însă acestea au rămas fără ecou în rândul autorităților sau al instituțiilor responsabile de organizarea scrutinului electoral. Lipsa reacțiilor oficiale a reușit să îi „supere” și mai mult pe cei care nu au putut participa la alegerea președintelui, așa încât, chiar și la o jumătate de an după consumarea evenimentului, pe rețelele de socializare sau în presă acest subiect rămâne unul important. O altă deosebire mai puțin evidentă între activitățile economice și cele politice ține de detaliul că unele configurații ale activității politice a migranților sunt mai greu de observat și de cuantificat, probabil, singura excepție fiind numărul persoanelor care decid să se prezinte la vot. Astfel, dacă în cazul remitențelor, banii trimiși din străinătate sunt contorizați de bănci sau instituții financiare, în cazul poziționărilor politice ale migranților lucrurile rămân relativ opace până în momentul în care cineva se hotărăște să îi întrebe în mod deschis ce părere au despre un lucru sau altul ce are legătură cu sfera politicului.

Atunci când analizăm activitățile, practicile și comportamentele politice ale migranților ce se desfășoară la nivel transnațional, ar trebui să ne uităm, pe rând, dacă cetățenii expatriați ai țării votează cu ocazia alegerilor naționale sau dacă sunt, în general, interesați de subiecte politice și cât de importantă li se pare participarea la vot. Mai apoi, s-ar putea să fie de interes și măsura în care aceștia sprijină în mod public anumiți actori politici și, dacă obișnuiesc să o facă, care sunt mijloacele pe care le folosesc, precum și tipul sau frecvența mijloacelor ce pot lua forma unor acțiuni individuale sau colective, a unor reacții private sau vizibile doar în spațiul privat sau și în cel public etc. Odată enumerate, în paginile ce urmează voi încerca să analizez chestiunile de mai sus cu ajutorul datelor pe care le-am obținut pe parcursul cercetării și să accentuez pozițiile pe care le-au adoptat migranții în funcție de un subiect sau altul, ale căror reverberații ar fi în măsură să declanșeze transformări mai mult sau mai puțin binevenite, în spațiul public din Moldova.

Primul lucru la care se gândește cineva când contrapune ideea de migrant, ca cetățean ce se află în afara statului său de origine, și ideea de spațiu politic național, este, la modul cel mai simplu de intuit, acțiunea de a participa a migrantului la viața politică a țării pe care a părăsit-o prin exercitarea dreptului la vot. De la bun început, trebuie menționat faptul că, în niciun moment al existenței sale ca stat suveran, Republica Moldova nu a retras dreptul de a vota al cetățenilor săi aflați în alte state. De aceea, dreptul de a vota al moldovenilor de peste granițele republicii nu a fost revendicat niciodată, deoarece nu a fost cazul, însă nu putem spune același lucru despre revendicările formulate cu privire la asigurarea accesului la vot și corectitudinea organizării procesului electoral pentru migranți. Cu toate acestea, acest detaliu se dovedește a fi puțin relevant, în condițiile în care singurele scrutine la care moldovenii migranți pot participa în prezent sunt cele ce se organizează la secțiile de votare din străinătate pentru alegerea reprezentanților parlamentului și, mai nou, a președintelui, care a fost ales în mod direct de către populația Republicii Moldova doar de două ori, în 1996 și în 2016. În perioada 2000–2016 președintele statului a fost ales de către parlamentari.

În ceea ce privește participarea la vot a migranților, interviurile au conturat foarte clar că acest subiect are o importanță majoră pentru cei ce locuiesc în prezent în Canada, provincia Alberta, însă părerile lor trebuie interpretate cu

precauție și, fără doar și poate, nu trebuie generalizate. Explicațiile pe care le înaintez în legătură cu semnificația acordată relativ *recent* votului sunt de două feluri. În primul rând, interesul crescut al migranților pentru evoluția evenimentelor de pe arena politică din Moldova a coincis, într-un mod total nesurprinzător, cu anul 2016, aceasta pentru că în lunile octombrie și noiembrie ale acelui an, după o perioadă de 15 ani în care șeful statului a fost ales prin votul parlamentarilor, cetățenii moldoveni au putut să își aleagă din nou președintele. Tema alegerilor a fost una intens mediatizată și, prin urmare, dezbătută, în interiorul și în afara țării, cu atât mai mult că „bătălia" finală în cel de-al doilea tur de scrutin s-a dat între doi candidați cu direcții și viziuni foarte diferite. Întrucât nu cred că este nevoie să ofer mai multe detalii cu privire la profilul celor doi concurenți electorali, doar voi preciza că unul dintre ei a fost Maia Sandu, candidat cu viziuni pro-occidentale și președinte al Partidului Acțiune și Solidaritate[130], celălalt fiind Igor Dodon, până în decembrie 2016 președinte al Partidului Socialist din Republica Moldova[131] și promotor al consolidării relațiilor cu partenerii estici, în special cu Federația Rusă. De altfel, Igor Dodon a și fost câștigătorul cursei electorale și, în prezent, este președintele Republicii Moldova. Așadar, în mare măsură, mizele politice majore, asociate cu rezultatul alegerilor prezidențiale din 2016, au contribuit la creșterea interesului moldovenilor din diaspora pentru subiect, per ansamblu, dar și pentru participarea la vot, probată printr-un număr record de peste 130 de mii de cetățeni[132] care au votat la cele 100 de secții de vot deschise în străinătate. Pentru a accentua ultima remarcă doar menționez că pe durata organizării alegerilor parlamentare din 2014, diaspora moldovenească nu a dat dovadă de aceeași capacitate de mobilizare, deoarece la alegeri s-au prezentat aproximativ 73 de mii de moldoveni aflați în alte state. A doua parte a explicației rezidă în faptul că cei ce fac parte din comunitatea moldovenilor din provincia Alberta au putut să voteze doar la secțiile deschise la distanțe geografice considerabile, fie în Canada (Toronto, Montreal și Ottawa), fie în SUA. Lipsa unei secții de

[130] Mai multe detalii despre PAS și Maia Sandu se pot consulta pe pagina oficială a partidului: http://unpaspentru.md/maia-sandu/.

[131] Mai multe detalii despre PSRM și Igor Dodon se pot consulta pe pagina oficială a partidului: http://socialistii.md/despre-partid/conducerea-partidului/ispolkom/.

[132] Mai multe detalii pot fi găsite pe site-ul oficial al Comisiei Electorale Centrale a Republicii Moldova, http://cec.md/r/procese-verbale/prezidentiale-t2–2016/.

votare și dorința de a-și exprima votul cu privire la un subiect pe care îl considerau important, i-a determinat pe o parte dintre respondenți să se angajaze într-un comportament fără precedent, fapt ilustrat și de fragmentul de mai jos:

> *Neavând secție de vot prin apropiere, am venit cu ideea de a merge în SUA, Seattle, la 1100 km. Mi-a părut bine, eu fiind inițiatoare, când am văzut receptivitatea de care au dat dovadă conaționalii mei. Am mers în jur de 50 persoane, poate și mai multe, doar din Calgary, pentru a ne expune dreptul la vot. Am ajuns cu bine, ne-am întors cu bine, ne-am făcut datoria de cetățeni ai Moldovei. Însă când am văzut rezultatele, toată însuflețirea noastră s-a transformat într-o foarte mare dezamăgire. Am simțit atunci că tot efortul nostru a fost depus în zadar.* (Interviu, R11, femeie, 43 ani)

Atât activitățile transnaționale, cât și atitudinile față de subiectele politice se dovedesc a fi cele mai fluide și cele mai nestatornice, depinzând tot timpul de ceea ce se întâmplă în Moldova și reprezentând reacții ale migranților la condițiile din țara de baștină. Din această cauză, în momentul de față, nu pot spune cu certitudine dacă migranții cu care am discutat vor avea opinii la fel de stabile cu privire la semnificația acordată participării la vot și peste câteva luni sau peste câțiva ani. Pentru a constata astfel de diferențe de opinii se cere efectuarea unui studiu longitudinal. Însă, datele culese de curând vorbesc, înainte de toate, despre faptul că majoritatea persoanelor dintre cele intervievate doresc să își exercite dreptul la vot, pentru mulți dintre ei materializarea acestui drept constituindu-se într-un mijloc de re-afirmare la nivel individual, dar și colectiv. Într-un fel, interesul pentru viața politică din „țară” reprezintă o modalitate prin care migranții se simt în continuare activi politic, îndeosebi în cazul în care obișnuiau să se implice în astfel de subiecte și în Moldova. De aceea, pentru unii participarea la vot în străinătate este doar o continuare a unei practici încetățenite în țara de origine. Mai mult, în rândul celor care își doresc și cred că este important să voteze persistă o convingere că votul lor, la un moment dat în timp, poate schimba în bine situația din Moldova, că ei sunt în măsură să influențeze mersul lucrurilor măcar de dragul celor care încă locuiesc în localitățile lor de origine. Dorința de implicare în viața politică este motivată de obligație, un sentiment de apartenență comună și de patriotism, după caz, dar și de faptul că migranții se angajează în această activitate politică transnațională pentru ei înșiși. În această linie de gândire, pe de o parte, ei declară că au evoluat până la o etapă

în care au ajuns să „țină" la acest drept și că au învățat de la membrii societății de destinație, după câțiva ani petrecuți în Canada, că drepturile politice nu pot fi încălcate într-o democrație veritabilă, semn că au împrumutat din valorile și normele caracteristice societății de destinație. De asemenea, o altă lecție învățată în Canada se referă la faptul că respectarea drepturilor politice duce la multiplicarea oportunităților economice, deoarece o persoană care are libertatea să aleagă un candidat drept președinte, este și o persoană căreia îi este respectat dreptul de acces echitabil pe piața muncii sau de a iniția o afacere pentru care nu va fi supraimpozitat etc. Pe de altă parte, determinanții comportamentului migranților au de-a face cu faptul că din totalitatea drepturilor de care beneficiază ei în Canada, unora le lipsește dreptul de vot (îi avem în vedere pe cei care deocamdată nu dețin cetățenia canadiană). Astfel, într-o altă interpretare, migranții compensează lipsa acestui drept în societatea de destinație cu posibilitatea exercitării lui în societatea de origine. Cu alte cuvinte, faptul că migranții merg la vot și/sau pot să voteze le completează postura de cetățeni cu drepturi depline. În multe cazuri, rezultă că un drept pe care migranții l-au avut și de care nu au vrut să beneficieze cât se aflau pe teritoriul Moldovei, este apărat cu vehemență de către o parte dintre ei, acum că se află în străinătate. Din aceste motive, odată ajunși să aprecieze importanța și valoarea atribuită unor drepturi politice, migranții reacționează în acele situații în care drepturile lor sunt încălcate sau atunci când se simt excluși de la participarea la procesele politice/ democratice ce au loc în statul de origine. Așa s-a întâmplat în cazul celor cărora nu le-au ajuns buletine de vot la alegerile prezidențiale din 2016 sau în cazul celor care și-ar fi dorit să voteze la o secție de vot apropiată de locuința lor, fără să fie nevoiți să călătorească sute de kilometri. Redau în continuare un fragment din interviul desfășurat cu A.M., ale cărei gânduri consider că reflectă foarte bine ideile de mai sus:

> *Când eram în Moldova, nu prea mă interesa politica și nici nu mergeam la vot. N-are rost să spun că eram disciplinată, pe când nu eram și nici nu prea îmi păsa. Au trecut anii și am înțeles aici cât de mult contează votul în țările civilizate. Mulți din moldovenii care se laudă că au stat ceasuri în șir la coadă la ambasade și consulate ca să voteze zic că au făcut-o pentru țară și pentru cei rămași acasă. Nu-i adevarăt… o facem și pentru noi, fiindcă aici tot timpul vom fi cei străini, chiar dacă avem acte, cetățenie, locuri de muncă, ne-am stabilit permanent cu tot cu familii și așa mai departe. Și, da, doar după aia o facem și pentru țară.* (Interviu, R5, femeie, 59 ani)

Amintesc aici că după părerea unor autori (Kastoryano, 2002), în cadrul proceselor de migrație, statul de origine se transformă într-o sursă de identitate, iar statul de primire devine o sursă de drepturi. Într-un mod oarecum paradoxal, Canada, ca stat de destinație, devine pentru migranții moldoveni o sursă de drepturi *și* de obligații, pe când Moldova rămâne în continuare doar o sursă de identitate, dar se conturează și ca o sursă de drepturi. Rămâne să vedem în ce măsură acest lucru se explică prin faptul că migranții din Moldova sunt în continuare atașați de locul de origine și, în paralel, au tendința să conteste legitimitatea și corectitudinea acțiunilor îndeplinite de actorii politici din Moldova, fiind, în același timp, deplin integrați în statul de destinație.

Un alt aspect pe care îl găsesc interesant ține de faptul că respondenții cu care am discutat au o opinie și cu privire la ce se întâmplă în viața politică din Canada, nu doar cu privire la cea din Moldova. În contextul acestei dualități de interese, unele persoane au menționat sau, pe alocuri, chiar au ținut să îmi explice ce înțeleg ei din ceea ce se întâmplă în culisele politicii canadiene, deseori pronunțând numele unor demnitari canadieni și punând în evidență principalele subiecte din presa canadiană ce atrag atenția comunității internaționale. Un subiect recurent s-a referit la activitatea și evaluarea performanțelor politice ale primului-ministru canadian, Justin Trudeau, dar și politica promovată pe plan extern în ceea ce privește problema refugiaților din Siria. Așadar, este clară și ușor de decelat dualitatea orientării migranților moldoveni în legătură cu activitatea politică, însă asocierea dintre cele două nu este deocamdată la fel de evidentă. Altfel spus, este interesul pentru evenimentele politice din Canada determinat de interesul pentru cele ce au loc în Moldova sau invers? Și în ce măsură dorința de a înțelege și de a fi la curent cu viața politică din Canada diminuează sau eclipsează propensiunea migranților de a se implica în dezbaterea și influențarea cursului evenimentelor politice din Moldova?

Contrar așteptărilor pe care le-am avut inițial cu privire la deschiderea respondenților vizavi de unele tematici abordate în interviu, ei s-au dovedit a fi extrem de deschiși și receptivi. Chiar dacă se declară într-un mod tranșant și direct simpatizanți ai unui partid politic sau ai unui candidat, în general, printre moldovenii care se află în străinătate nu întâlnești persoane care să admită că sunt membri ai vreunui partid din Moldova. De asemenea, este destul de slab răspândită practica

prin care cetățenii aflați în afara țării sprijină diverși actori politici prin intermediul donațiilor sub forma contribuțiilor bănești. Însă, din câte se pare, există și abateri de la această regulă, pe care le surprindem chiar în grupul de migranți studiați. Astfel, câteva persoane au declarat că în anul 2016 și-ar fi dorit să susțină partidul politic al candidatei la președinția Moldovei, Maia Sandu, prin donații oferite cu scopul sprijinirii campaniei electorale. Spre profunda dezamăgire și nemulțumire a respondenților, ei nu au putut să transfere banii cu care doreau să susțină partidul, pe motivul că Regulamentul cu privire la finanțarea campaniilor electorale, căruia i s-au adus modificări semnificative cu puțin timp înainte de derularea alegerilor din toamna anului 2016, înterzicea foarte clar ca persoanele fizice din Republica Moldova ce realizează venituri în străinătate să contribuie la finanțarea sau sprijinirea materială a campaniei electorale a oricărui candidat[133]. Prin gestul lor, cei care și-au propus să contribuie la finanțarea campaniei electorale, își doreau să sprijine candidatul la postul de șef de stat pe care îl considerau capabil să aducă o schimbare în Moldova, în condițiile în care Maia Sandu promitea să aplice măsuri menite să reducă corupția din sectorul public și să eficientizeze activitatea instituțiilor de stat. Din punctul meu de vedere, în timp, odată cu înmulțirea unor astfel de practici, care în prezent constituie doar niște excepții de la regulă, există șanse ca relația migranților cu statul de origine să capete alte configurații și ca aceștia să poată influența schimbările sociale din Moldova. Iată cum se raportează M.B. cu privire la acest subiect:

> *Și eu, și alți băieți am vrut să facem donații pentru campania Maiei Sandu. Nu sume mari… acolo un 50–100$. Ne-am gândit că în felul acesta am putea ajuta, cu atât mai mult că Maia a avut puțină vizibilitate în unele raioane… mă refer la sate. Și când un prieten mi-a explicat că îi interzis, m-am enervat… adică îi normal să trimit mii de dolari în Moldova la rude, din cauză că statul nu își face treaba, dar nu pot să susțin un candidat pe care îl plac. Știi ce-i asta?! Batjocură!* (Interviu, R12, bărbat, 34 ani)

Am precizat și mai sus că moldovenii declară că se informează frecvent, urmăresc presa și se uită la știrile ce prezintă subiecte politice ce au legătură cu Moldova. Atunci când se află în compania altor persoane din Moldova, subiectele

[133] Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova, Regulamentul privind finanțarea campaniilor electorale, aprobat prin hotărârea CEC nr. 3352 din 4 mai 2015, modificat și completat prin hotărârea CEC nr. 147 din 30 august 2016.

politice sunt frecvent aduse în discuție și constituie motiv de dezbatere. În cadrul grupului, participanții la discuții nu ezită să își exprime pozițiile sau viziunile opuse. Mai mult, din relatările făcute în timpul interviurilor a rezultat că respondenții deseori se pomenesc în situații în care îi blamează pe cei care au alte viziuni politice. În general, în astfel de cazuri, conflictul se definește în jurul opțiunilor de vot ai celor care votează cu „estul" și ai celor care sunt de părerea că „direcția europeană" este cea mai bună pentru Moldova. Revenind la exemplul alegerilor desfășurate în lunile octombrie și noiembrie 2016, cei care îl susțineau pe Igor Dodon erau automat renegați de restul grupului de migranți, pe când cei care urmau să o sprijine sau să o voteze pe Maia Sandu se coalizau între ei. Totodată, respondenții par să urmărească lucrurile de la distanță, fără să participe sau să se exprime într-un mod public/ organizat, și, de cele mai multe ori, sunt deranjați de știrile negative care prezintă situația social-economică și politică din țară, dar indignarea lor se consumă în cadrul discuțiilor pe care le au cu membrii familiilor din Canada și din Moldova sau cu prietenii. Totodată, ei sunt contrariați și deranjați de faptul că interesele pe care le au ei înșiși în ceea ce privește Moldova nu coincid cu interesele sau viziunile celor rămași în Moldova, referindu-se deopotrivă la non-migranți, adică cetățeni, și decidenți politici. Primilor le este reproșat faptul că nu întreprind nimic substanțial și eficient pentru „a-și schimba" soarta sau pentru a-și îmbunătăți calitatea vieții. Un aspect evident a fost că o parte dintre respondenți îi cataloghează pe non-migranți drept „leneși", iresponsabili sau chiar le impută faptul că „stau cu mâna întinsă" și așteaptă ajutor de la alții. Printre acei „alții" fiind enumerate instituțiile ce oferă asistență socială și migranții care contribuie cu remitențe și îi ajută pe cei rămași în Moldova. Politicienii, partidele politice sau cei care se află la guvernare sunt acuzați constant de incompetență și corupție, de neglijență și nepăsare față de cei pe care îi guvernează.

Dincolo de participarea la vot, mozaicul spațiului transnațional politic este alcătuit și din comportamente sau practici cu un caracter public, de tipul celor în care migranții se organizează colectiv pentru a-și exprima opoziția, susținerea sau nemulțumirea față de anumite subiecte cu valențe politice. În prezent, toate acestea pot fi articulate în spațiul online, cu ajutorul rețelelor de socializare, sau sub forma unor adresări oficiale, a intervențiilor în presă sau a adresărilor către

destinatari preciși de genul demnitarilor publici, al membrilor partidelor politice și nu numai. La cealaltă extremă, se află manifestările de genul protestelor spontane sau organizate, al marșurilor de susținere, al întrunirilor și luărilor de poziții publice etc. Așadar, ce fel de caracteristici împărtășesc migranții din Republica Moldova, din acest punct de vedere?

În mare parte, interviurile au relevat date în baza cărora am putea conchide că migranții sunt activi doar în spațiul privat, delimitat de familie și câțiva prieteni din Moldova sau din Canada cu care se discută sau se dezbat diverse subiecte politice. Activitatea în spațiul public este foarte timidă și restrânsă, însă exemplele pe care le voi menționa în continuare pot fi interpretate ca un semn al maturizării diasporei moldovenești și al parcurgerii unei etape importante în formarea acesteia, pe care o echivalăm cu dobândirea unei conștiințe diasporice. Totodată, să nu uităm că migranții analizați prezintă un grup relativ restrâns, alcătuit doar din câteva sute de persoane, prin urmare, tipul, intensitatea activităților transnaționale și mobilizarea slabă a migranților poate fi explicată și prin numărul mic al celor care ar trebui să participe la susținerea fluxului de activități și practici din spațiul politic transnațional.

Singurele poziții ceva mai ferme, pe care le-aș încadra la categoria celor colective, au fost articulate de către președinții asociațiilor de migranți din Canada. Spre exemplu, în virtutea statutului de lideri ai organizațiilor de migranți, câțiva dintre președinți s-au considerat responsabili să intervină pe lângă ambasada Republicii Moldova cu solicitarea de a asigura accesul la vot al cetățenilor moldoveni din Canada. Tot ei au fost cei care au formulat câteva comentarii extrem de pertinente vizavi de dezavantajele schimbării modalității de alegere a legislativului din Republica Moldova, ce ar consta în trecerea de la sistemul de vot proporțional la cel uninominal sau mixt. Subiectul votului uninominal se conturează ca fiind unul important, întrucât poate să afecteze direct atât dreptul la vot al migranților, dar și presupusa reprezentare a diasporei moldovenești în parlamentul Moldovei. Președinții s-au referit și la rolul pe care îl (auto)prescriu migranților moldoveni din diaspora în raport cu ceea ce pot și ar trebui să facă aceștia pentru Moldova:

> *Diaspora este într-un fel puterea a cincea în stat… după puterile executivă, legislativă, judecătorească și mass-media…, chiar dacă noi [migranții sau cei*

care alcătuiesc diaspora] nu ne aflăm pe teritoriul Moldovei. Pe asta cu diaspora ca puterea a cincea am auzit-o la cineva într-o emisiune și mi-a plăcut... Deci, da, rolul diasporei, adică al nostru, al tuturor, este să asigure un flux informațional corect către Republica Moldova, să informeze prin diverse mijloace pe cei din Moldova, să îi lumineze cât de cât pe cei ce sunt afectați de manipularea venită către ei pe calea mijloacelor de comunicare în masă, a politicienilor corupți, a celor care fac propagandă și încearcă să îi mintă pe oamenii de rând. (Interviu, R13, bărbat, 37 ani)

Închei acest subcapitol cu două exemple pe care le consider relevante pentru activitățile ce au conotație politică și ce alcătuiesc spațiul transnațional al migranților. Primul exemplu se consolidează în jurul reacțiilor individuale sau de grup, conturate în urma închiderii în Moldova a postului de televiziune JurnalTV[134]. Cu o grilă de programe exclusiv în limba română, postul este urmărit de un număr mare de persoane din Moldova și din străinătate. În primele săptămâni ale lunii ianuarie 2017, presa din Moldova anunța că postul de televiziune se va închide după ce conducerea postului nu a reușit să soluționeze problema spațiului pe care îl închiria pentru studiourile de filmări și birourile administrative. Paralel cu știrea care a întristat mii de telespectatori fideli, au început să apară materiale în presă care înaintau ipoteza conform căreia întregul proces de închidere a postului TV ar fi fost instrumentat de către persoane cu o semnificativă putere și influență politică care ar fi fost deranjate de modul deschis în care erau criticate în reportajele și programele realizate și difuzate de JurnalTV (Vasiliu, 2017). Nedumeririle și nemulțumirile migranților s-au manifestat, în principal, în spațiul online, prin zecile de comentarii și postări realizate pe Facebook. De asemenea, se sugera redactarea unei petiții online și colectarea de semnături prin care semnatarii și-ar fi exprimat indignarea față de ingerința politicului din Moldova în activitatea unui post TV perceput ca făcând parte dintre puținii reprezentanți ai presei libere din Moldova. Respondenții care au adus în discuție acest subiect explicau că au simțit că le este îngrădit accesul la una dintre sursele de informare pe care ei o considerau de încredere și care le permitea să își formeze o imagine nedenaturată asupra evenimentelor publice din Moldova. Din acest motiv, eforturile agregate ale celor care au reacționat la știrea închiderii postului de televiziune constituie,

[134] Site-ul oficial al postului de televiziune JurnalTV din Moldova este http://www.jurnaltv.md/.

de fapt, o poziție politică adoptată de migranți, chiar dacă nu este una formalizată sau instituționalizată.

Al doilea exemplu este conectat, din nou, la subiectul alegerilor prezidențiale. Câțiva dintre cei cu care am discutat mi-au împărtășit că în semn de solidaritate și de susținere a unuia dintre candidații la președinție s-a sugerat organizarea unei „ieșiri" informale, în aer liber, cu scopul realizării unei poze sau a unui video scurt, de tipul celor pe care le vedem pe YouTube sau Facebook, prin care participanții la eveniment și-au propus să disemineze în mediul online și pe rețelele de socializare, mesajul de susținere formulat. Spre surprinderea organizatorilor, evenimentul s-a bucurat de ceva mai multă popularitate. Dincolo de acest aspect, ceea ce contează este faptul că atunci când analizăm unele detalii, la prima vedere nesemnificative, ne convingem că migranții se implică din ce în ce mai mult în activități ce transcend granițele statelor și, dacă le privim în ansamblul lor, acestea pot avea potențial de schimbare. L.S. evocă în felul următor modul în care s-au întâmplat lucrurile:

> *Ne-am organizat foarte repede și am decis că dacă se nimerește într-un weekend să fie o zi cu soare, ne întâlnim cu toții în parc, venim îmbrăcați în tricouri galbene* [n.a., culoarea folosită în campanie de candidatul electoral susținut], *facem o poză sau un scurt filmuleț, ne gândim la o lozincă și postăm după aceea poza sau filmulețul pe paginile noastre de FB. Mesajul acesta nu l-am trimis la multe persoane. Ne gândeam că vom fi maxim 10–15 cu tot cu copii. Dar, am fost foarte mirată când, într-o sâmbătă, în parc au apărut vreo 50–60 de persoane, toate îmbrăcate în ceva galben.* (Interviu, R8, femeie, 32 de ani).

La prima vedere, multe dintre activitățile migranților sunt private, însă, dacă le analizăm cu atenție, putem constata că ele, de fapt, au loc într-un spațiu public transnațional semi-instituționalizat și transcend limitele spațiului privat. Ingredientele de bază ce nu se regăsesc în spațiul transnațional politic sunt, de multe ori, mobilizarea și capacitatea de a se organiza a participanților la procesele transnaționale, prin care toate acțiunile individuale alăturate se transformă într-una colectivă. De asemenea, așa cum am reușit să arăt, o mare parte a activităților transnaționale ale migranților sunt private și orientate către familie, și doar uneori către comunitate, fapt ce marchează preocupările reduse pentru transformarea, modernizarea sau schimbarea societății de origine.

După ce investigăm amănunțit toate tipurile de activitități transnaționale în care se angajează migranții, ne dăm seama că fiecare dintre acestea are o amploare diferită, în unele dintre acestea unii migranți fiind mai implicați, alții mai puțin implicați. Mai mult, practicile și activitățile transnaționale din sferele politice, culturale, sociale sau economice nu trebuie privite ca fiind mutual exclusive, ci, dimpotrivă, acestea sunt, în mare parte, complementare. La fel de important este ca prin intermediul unor demersuri empirice de tipul celui de față să reușim să demontăm percepția general împărtășită cu privire la activitatea principală a migranților, instalată în mentalul colectiv din cauza narațiunilor din sfera mass-mediei și a discursurilor politice, și anume aceea că migranții nu fac nimic altceva decât să trimită bani în statele din care provin. De asemenea, în ceea ce privește activitățile politice cu caracter transnațional, am putea spune că acestea sunt modeste, sporadice și au o vizibilitate redusă în spațiul public din Moldova. Chiar și atunci când diaspora este mai vocală, revendicările și pozițiile adoptate sunt în mare parte neglijate de decidenții politici din Moldova, fapt ce accentuează natura conflictuală a relației dintre migranți și actorii politici sau instituțiile statului, per ansamblu. Cu toate că migranții moldoveni sunt, în general, informați cu privire la diverse subiecte din sferele politicului și ale economicului ce au legătură cu Moldova, ei sunt pasivi când ar putea sau ar trebui să își exprime opiniile și pozițiile sau să își manifeste inițiativa și să se implice în activități.

Potențialul de dezvoltare al migranților constă nu doar în practicarea repetitivă de activități transnaționale, dar și în manifestarea unor comportamente sau deținerea unor idei pe care Preibisch, Dodd și Su (2016) le denumesc capacități (*migrant capabilities*) sau Al-Ali, Black și Koser (2001) capacități transnaționale (*migrant transnational capabilities*). Așadar, capacitățile transnaționale reprezintă disponibilitatea și abilitatea grupurilor de migranți de a se angaja în activități ce transcend granițele naționale, fiind întreținute de o orientare identitară clară înspre țara de origine și putând fi potențate de capitalul social și economic pe care migranții îl dețin în țara de destinație. Așa cum se conturează lucrurile în prezent, capacitățile transnaționale ale migranților sunt limitate, iar transnaționalismul moldovenilor din Canada, dar posibil că și din alte părți, este unul de tip linear [(celelalte două fiind transnaționalismul de tip reactiv și cel dependent de resurse (Itzigsohn și Saucedo, 2002 sau p. 51 în această lucrare)], deoarece acțiunile

migranților constau, în principal, în trimiterea de remitențe, efectuarea de călătorii în Moldova, constituirea de organizații etnice (de genul asociațiilor sau al grupurilor de inițiativă) în țările de primire, al căror scop constă, în principal, în reconstituirea relațiilor sociale și a modului de viață pe care l-au avut oamenii în țara de origine.

6.4. Analiza și interpretarea interviurilor realizate cu reprezentanții structurilor asociative voluntare ale migranților moldoveni din țările de destinație și cu informatorii-cheie din Republica Moldova[135]

6.4.1. Structurile asociative ale migranților moldoveni din diverse state de destinație. Diferite sau în mare măsură asemănătoare?

Un proces de migrație implică călătoria, deplasarea unei persoane dintr-un loc în altul. Majoritatea celor care se stabilesc în altă țară o fac pe cont propriu sau cu familia, iar familia poate fi cea nucleară sau extinsă. Odată ce ajung la destinație, în mod firesc, persoanelor li se întâmplă să își dorească să întâlnească și alți oameni care sunt de aceeași etnie sau naționalitate și care provin din aceeași regiune sau comunitate. Fără doar și poate, fiecare migrant român sau moldovean a participat cel puțin o dată la o întâlnire, la o petrecere, la un meci de fotbal la care au fost prezenți și alți români sau moldoveni. Deși majoritatea întrunirilor, mai mici sau mai mari, se încheie odată cu consumarea evenimentului, o parte dintre acestea, dacă sunt suprapuse peste inițiativa unor persoane de a realiza lucruri în comun cu alți migranți, conduc la formarea unor asociații, grupuri de inițiativă sau organizații ce aparțin migranților care se află într-o țară sau alta. De aceea, nu este o noutate faptul că, de-a lungul timpului, indiferent de locul în care se aflau, migranții au participat la formarea unor structuri asociative voluntare. Asociațiile de ajutor reciproc, formațiunile politice naționaliste, cluburile culturale, grupurile de lobby sau advocacy, comunitățile religioase, societățile

[135] Părți din acest subcapitol se regăsesc într-un articol publicat în anul 2019 în *Revista Transilvană de Științe Administrative*. Articolul are autor unic și poate fi accesat online la https://rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/583/580. Detalii bibliografice: Haruța, C., „Structurile asociative ale migranților din Republica Moldova: parte a unei societăți civile „delocalizate"?", 2019, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, vol. 2(45), pp. 31–49.

secrete sau asociațiile băștinașilor sunt doar câteva exemple rezultate în urma materializării dorinței de asociere, organizare și mobilizare colectivă a migranților cu scopul satisfacerii unor nevoi și interese comune (Moya, 2005).

Ca urmare a căror procese apar astfel de structuri ce au un caracter greu de definit, întrucât nu aparțin în totalitate nici țării în care se înființează și nici țării din care provin persoanele care le înființează? Până în prezent, studiile efectuate pe tema comportamentului asociativ al migranților au contribuit la delimitarea a două perspective distincte ce și-au propus să explice apariția organizațiilor de migranți. În timp ce prima perspectivă accentuează că motivul apariției organizațiilor sunt tensiunile ce pot să survină, pe de o parte, între aspirațiile de integrare ale migranților în societatea de destinație și, pe de altă parte, atașamentul lor față de locul de origine, a doua abordare pune în evidență exact simultaneitatea celor două procese, adică integrarea în țara în care se află și orientarea spre țara din care provin migranții (Fauser, 2012; Faist, Fauser și Kivisto, 2011). Din punctul de vedere al teoriilor ce alcătuiesc prima perspectivă, organizațiile de migranți sunt „punți de legătură" sau mediatori ce contribuie la integrarea unor străini într-o societate nouă, ele putând să indice și eșecul procesului de integrare în acele cazuri în care atașamentul pentru locul de pornire persistă și duce la diminuarea loialității față de țara de destinație, totodată subminând-o. Pentru a măsura succesul organizațiilor de migranți prin prisma modului în care acestea reușesc să îi ajute pe străinii nou-veniți să se adapteze, este suficient să ne uităm la scopurile pe care le definesc și pe care se sprijină organizațiile. De aici și logica conform căreia organizațiile care își propun să reproducă și să promoveze cultura și tradițiile locului de origine și sunt, în mare parte, orientate către acesta, nu sunt percepute ca fiind capabile să susțină integrarea migranților sau să apere interesele lor colective. Aceleași teorii clasice precizează că, odată cu trecerea timpului, chiar și organizațiile care au un substrat etnic neîndoielnic vor dezvolta loialități și atașamente mai pronunțate față de țara-gazdă. Adepții celei de a doua perspective evidențiază angajamentele simultane ale organizațiilor de migranți îndreptate atât înspre soluționarea problemelor ce țin de stabilirea și integrarea migranților, dar și înspre menținerea legăturilor cu țara de origine (Portes, Escobar și Radford, 2007; Faist, Fauser și Kivisto; Fauser, 2012; Lacroix, 2009, 2010b). Dovada pentru faptul că angajamentele simultane nu reflectă incompatibilități,

ci, dimpotrivă, se consolidează reciproc, sunt proiectele, inițiativele, programele, activitățile, pozițiile și discursurile oficiale articulate de reprezentanții organizațiilor de migranți într-un spațiu social transnațional. Un argument pentru punctul de vedere exprimat mai sus este că prin intermediul capitalului social acumulat de organizațiile de migranți în urma activităților transnaționale, ce constau în transferurile de experiență, cunoștințe și resurse, ele reușesc, de fapt, să faciliteze procesele de adaptare și integrare a migranților (Vertovec, 2004). Așadar, ne putem aștepta ca organizațiile migranților moldoveni să se încadreze fie în prima perspectivă, fie în cea de-a doua. Oricum ar fi, este cert faptul că în contextul problematicii abordate în lucrare, organizațiile care vor avea un potențial de dezvoltare mai accentuat sunt cele a căror apariție poate fi explicată utilizând a doua perspectivă.

Asemenea relațiilor și interacțiunilor individuale, nici cele colective nu au loc într-un vid. De aceea, ar trebui precizat că specificul și conținutul combinațiilor de legături sociale, materiale și simbolice ce alcătuiesc spațiile sau câmpurile transnaționale (*transnational social spaces/ fields*) sunt consecințele unor acțiuni individuale de ordinul milioanelor, dar și ale celor colective, susținute de rețelele, organizațiile sau asociațiile migranților. Spre deosebire de influențele și transferurile efectuate de entitățile internaționale, de genul organizațiilor internaționale și interguvernamentale (de pildă, Banca Mondială, OECD, Fondul Monetar Internațional), al companiilor multinaționale și al corporațiilor, pe care le înscriem în așa-numitul transnaționalism „de sus în jos" (*transnationalism from above*), migranții, alături de familiile, comunitățile și asociațiile pe care le formează, participă la menținerea formelor celui de al doilea tip de transnaționalism „de jos în sus" (*transnationalism from below*) (Portes, Escobar și Radford, 2007; Faist, 2010; Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; și subcapitolul 1.3 în această lucrare).

Revenind la subiectul Republicii Moldova, sunt nevoită să justific, din nou, absența în lucrare a unor referiri numerice și descriptive concrete la structurile asociative ale migranților moldoveni prin invocarea lipsei acestora în alte studii, baze de date sau rapoarte disponibile la nivel internațional sau național. Cu alte cuvinte, nu le-am menționat în lucrare întrucât, din păcate, acestea, pur și simplu, nu există. O caracteristică omniprezentă a asociațiilor este că acestea nu dețin

statute, regulamente sau strategii. Practic, acestea nu lasă niciun fel de „urme scrise” ce ar putea fi citite, parcurse sau analizate. Singura modalitate de a afla mai multe despre istoricul și evoluția organizațiilor, precum și despre activitățile, viziunile, obiectivele sau planurile de viitor, este să contactezi un reprezentant al acestora sau să accesezi paginile web sau de Facebook ale organizațiilor. Merită adăugat că chiar și atunci când asociațiile au o pagină web, ea conține puține informații despre asociație și, deseori, nu este actualizată. De asemenea, singurele informații disponibile sunt statisticile ce conțin detalii cu privire la evoluția din ultimii cinci ani a numărului de asociații fondate de moldovenii împrăștiați în întreaga lume, pe care le-am solicitat de la Biroul pentru Relații cu Diaspora din Republica Moldova și în care, pentru anul 2017, se precizează un număr aproximativ de 87 de asociații, grupuri de inițiativă sau comunități de migranți moldoveni în străinătate (Tabelul 10). Nu se cunoaște exact care este explicația pentru diminuarea numerică impresionantă a acestor structuri din ultimii cinci ani, însă, unul dintre argumentele pe care le pot înainta, bazându-mă pe informațiile culese în cadrul interviurilor, este că diferențele mari dintre datele din 2012 și 2017 vorbesc despre faptul că organizațiile pe care le fondează migranții sunt, în mare parte, instabile, fragile și efemere. Mai mult, se pare că acestea nu sunt create să reziste și să persiste. De asemenea, s-a dovedit pe cât se poate de adevărată asumpția că structura asociativă dispare odată cu „dispariția din peisaj” a persoanei sau a persoanelor care a/ au contribuit la fondarea acesteia. Am identificat cel puțin două explicații ipotetice pentru această presupunere, care ar fi valabile și în cazul Republicii Moldova. Dat fiind gradul de maturitate redus al procesului de migrație din Republica Moldova, o parte dintre asociații care au existat, să zicem, în anul 2012 și nu mai pot fi identificate în 2017, au dispărut din cauză că migranții s-au mutat din regiunea sau țara de destinație în care a fost inițial înființată asociația și nu s-au mai (pre)ocupat de soarta și evoluția ei ulterioară. În plus, întrucât o parte dintre grupurile sau structurile asociative ale migranților moldoveni sunt rodul inițiativelor studențești, de aici ar putea să decurgă faptul că odată cu definitivarea studiilor sau a continuării mobilității studențești, tinerii fondatori nu s-au mai preocupat de activitățile asociațiilor create în locurile în care au studiat. De asemenea, un factor important care influențează dinamica organizațiilor de migranți rezidă în faptul că puține dintre acestea au un caracter

formal sau instituționalizat, ceea ce ar presupune ca asociațiile să fie oficial înregistrate ca structuri voluntare și nelucrative, fiind, de regulă, înscrise ca organizații non-guvernamentale, în orașele sau localitățile de destinație ale migranților. Doar cu titlu de exemplu, să ne uităm la cazul migranților moldoveni de pe teritoriul Republicii Italiene. În anul 2015, centrul IDOS din Roma a realizat, la solicitarea Ministerului Muncii din Italia, o inventariere a organizațiilor înființate de migranții proveniți de pe toate continentele, din care a rezultat că moldovenii ocupă al șaselea loc după numărul de asociații active fondate, care reprezintă în termeni absoluți 72 de organizații sau 3,4% din totalul celor ce existau în Italia în momentul efectuării studiului (Moraru și Deleu, 2016). Același document arată că peste 30% dintre asociațiile moldovenilor au fost fondate între 2000 și 2009, ani ce coincid cu perioada în care populația Republicii Moldova s-a orientat decisiv spre alte state din Europa, și nu numai, cu scopul găsirii unui loc de muncă, în prezent Italia fiind al doilea stat după Federația Rusă în care se află numărul cel mai mare de cetățeni din Moldova. Datele culese de italieni se contrazic cu cele ale moldovenilor, deoarece în baza de date actualizată periodic de Biroul pentru Relații cu Diaspora din Republica Moldova, al cărui scop este să colaboreze și să comunice cu migranții din întreaga lume, în 2012 figurau 50 de asociații în Italia, iar în 2017 doar 31 de asociații, semn că tenacitatea asociațiilor de pretutindeni, nu doar din Italia, este limitată. Sub aspectul vechimii organizațiilor de migranți moldoveni, dacă analizăm datele din 2017, ajungem la concluzia că aproape un sfert dintre acestea au o vechime de 0–2 ani, iar un alt sfert au o vechime de 3–5 ani. Peste 30% dintre asociații au fost fondate acum un deceniu sau mai puțin și pot avea o vechime de 6–10 ani. Doar 15% dintre asociațiile despre care se cunoștea că există în 2017 aveau o vechime cuprinsă între 11 și 15 ani.

Evoluția organizațiilor fondate de moldoveni în țările de destinație este neclară, însă se cunoaște că față de acum cinci sau zece ani, în prezent asociațiile au scopuri mai bine delimitate și că există asociații și în state de destinație, mai noi, precum Belgia, Franța, Olanda, Danemarca, constituite fie de studenți, fie de persoane care au pregătire profesională înaltă și s-au stabilit permanent în acele state (a se vedea și Tabelul 10). Nu știm nici dacă organizațiile migranților moldoveni sunt mici sau mari, dacă reușesc să atragă un număr mare de persoane.

Însă toate datele indică că numărul celor care fac parte formal sau informal din organizații este de ordinul zecilor. Doar la unele evenimente sau activități reprezentanții asociațiilor reușesc să reunească câteva sute de moldoveni, ceea ce nu înseamnă că ei sunt sau se consideră membri ai organizației sau chiar ai comunității de migranți. În pofida faptului că unele grupuri sau asociații de migranți nu sunt alcătuite dintr-un număr mare de membri, acestea funcționează datorită unei minorități active și, din câte se pare, se consideră că un număr mai mare al membrilor nu reprezintă o garanție pentru existența unor structuri consolidate și stabile:

> *Oficial, în asociația noastră există peste 500 de membri, însă persoane active și care se implică frecvent sunt vreo 20–30. Să știți că, din punctul meu de vedere, nu contează numărul membrilor, ci calitatea acestora, pe cine te poți baza când faci vreo activitate.* (Interviu, Președinte al asociației de migranți 5).

Lipsa de stabilitate a organizațiilor de migranți din Republica Moldova nu ar trebui să ne mire, deoarece, per ansamblu, reziliența, adaptabilitatea și flexibilitatea nu sunt trăsături caracteristice organizațiilor de migranți, în principal, din cauză că acestea se dovedesc a fi incapabile să evolueze și să se adapteze la schimbările ce au loc în mediul în care există și în comunitatea de migranți. De altfel, de-a lungul existenței sale, orice asociație ar putea să se confrunte cu trei tipuri de provocări majore, care o pun la încercare, dar o și ajută să își construiască reziliența, dacă este cazul. Acestea sunt (1) transformările sociale, economice și politice ce au loc în țara de origine și în țara de destinație, (2) modificările pe care le suferă direcțiile și formele de migrație, alături de schimbările survenite în politicile de migrație ale statelor de destinație și (3) mutările și schimbările ce au loc în interiorul comunităților de migranți ca urmare a efectelor intregrării migranților mai vechi și a presiunii de integrare a migranților mai noi. Un exemplu pentru prima provocare sunt schimbările în politicile cu privire la imigranți. Dacă un stat de primire își revizuiește politica față de migranți prin care este afectată toleranța față de aceștia și duce la accentuarea în rândul migranților a sentimentului că ei nu sunt bineveniți, atunci și organizațiile de migranți vor fi în mod automat lipsite de membrii lor, întrucât o parte dintre aceștia vor decide să revină de unde au plecat sau să se mute în altă parte. Tot la prima provocare, se pot invoca politicile de diaspora ale statelor de pornire. Pe

măsură ce statele de pornire dezvoltă instrumente prin care își propun să (re)câștige încrederea cetățenilor săi emigrați, o parte dintre organizațiile de migranți vor dori să își adapteze scopurile pentru a include mai multe activități orientate înspre statul de origine și își vor recalibra raporturile cu acesta. Pentru a exemplifica a doua provocare este suficient să ne gândim că la puțin timp după creșterea ceva mai simțitoare a numărului de migranți din Moldova în noile state de destinație, precum cele din Nordul Europei, au început să apară și structurile asociative voluntare ale acestora. În fine, cea de a treia provocare o voi ilustra în secțiunile următoare, făcând referire la diferențele de viziuni, opinii și poziții care apar chiar în rândul liderilor organizațiilor de migranți moldoveni, datorate, la prima vedere, diferenței de vârstă, însă, dacă analizăm lucrurile în profunzime, vom vedea că diferențele sunt, de fapt, cauzate de experiențele de migrație oarecum neasemănătoare ale celor care au ajuns în statul de destinație în calitate de studenți sau angajați cu calificări înalte, și respectiv, în calitate de migranți economici, în sensul clasic al tipologiei, din categoria cărora fac parte cei care au plecat din Moldova pentru a-și „câștiga pâinea” în străinătate.

Prin intermediul interviurilor și al site-urilor/ paginilor de Facebook ale asociațiilor, am putut decela că, deocamdată, există trei tipuri de structuri asociative ale migranților moldoveni aflați în străinătate: (1) prima categorie este a celor care se axează, în principal, pe activitățile cu caracter etno-simbolic, (2) al doilea tip, cel mai puțin numeros, este al asociațiilor ce vizează doar activități transnaționale sau locale cu caracter civic sau filantropic și, în fine, cea de-a (3) treia categorie înglobează cele mai multe dintre asociații și este alcătuită din acele structuri care combină, în diferite proporții, practicile, inițiativele și activitățile etno-simbolice locale și transnaționale cu cele civice/ politice locale sau transnaționale. Pentru început, voi spune doar că practicile și activitățile cu caracter etno-simbolic sunt locale și au drept scop menținerea și, pe alocuri, construirea unei identități individuale și colective, iar practicile și activitățile filantropice, lobby-ul politic, cele ce constau în transferuri de *know-how* sunt transnaționale și urmăresc menținerea legăturii cu statul de origine, Republica Moldova, având, totodată, o mai mare relevanță pentru acele contexte în care putem spune că migrația contribuie la dezvoltare.

Se consideră că atunci când nu sunt sau nu se simt binevenite, organizațiile și membrii lor nu pot dezvolta o identificare puternică cu societatea-gazdă și, ca rezultat, se pot retrage din aceasta în favoarea aprofundării atașamentului față de locul de origine. Prezumția de mai sus nu se aplică în cazul organizațiilor de migranți moldoveni, întrucât orientarea etno-simbolică și culturală persistentă și omniprezentă nu poate fi pusă pe seama faptului că migranții nu se simt bineveniți în societățile de primire. Din analiza efectuată a reieșit că lucrurile stau cu totul altfel și că migranții se organizează în moduri asemănătoare din obișnuință și din inerție, iar interviurile au arătat că anumite practici sunt, pur și simplu, preluate fără să fie adaptate sau îmbunătățite, de regulă, neavând nicio legătură sau nefiind în vreun fel influențate de condițiile de primire ce constau, după caz, în politicile/ programele destinate integrării migranților și colaborării cu organizațiile de migranți sau discursurile publice specifice statului de destinație. În statele în care numărul de migranți din Moldova este mare, adică, în principal, în cele în care s-a emigrat pe direcția Vest, la sfârșitul anilor 1990 sau la începutul anilor 2000 (Italia, Spania, Portugalia), asociațiile au caracter etno-simbolic evident și accentuat, articulează interese politice și se organizează, de regulă, în jurul etniei. Autorii de specialitate apreciază că este de așteptat ca în urma emigrării, participanților la proces să li se accentueze identitatea națională sau etnică, potențată fiind de experiențele de migrație, dar și de poziționarea diferențiată sau, deseori, chiar antagonică a migranților față de restul membrilor din cadrul societății de destinație. Atât interviurile, cât și materialele online analizate, indică detaliul că o trăsătură a asociațiilor migranților din Moldova, ce nu poate fi trecută cu vederea are legătură cu faptul că activitățile, simbolurile și practicile structurilor asociative sunt uneori profund etnocentrice. Spre exemplu, limba de lucru este, de cele mai multe ori, româna, se promovează portul popular tradițional și simbolurile etnice, iar tricolorul este un element omniprezent. Aceste amănunte confirmă, o dată în plus, că prin activitățile și întâlnirile culturale pe care le organizează în cadrul asociațiilor sau al grupurilor informale, moldovenii reproduc, de fapt, un șir de simboluri culturale asociate cu țara de origine, acest lucru permițându-le să mențină o legătură imaginară și emoțională cu Moldova, întreținând, în același timp, sentimentul de apartenență la un loc geografic ce pentru o parte dintre persoane echivalează cu un „acasă" mai mult sau mai puțin îndepărtat. Am fost

interesată să descopăr dacă acest mod „de a face lucrurile” se fundamentează pe niște rațiuni anume sau ne aflăm într-o situație în care orice asociație nou-înființată imită modelul altor asociații mai vechi, în ceea ce privește reproducerea culturală și etno-simbolică. Reacțiile celor pe care i-am invitat să reflecteze asupra acestei chestiuni au venit pe loc și au validat prezumția inițială:

> *Când ești într-o țară străină parcă tot ce se asociază cu țara ta devine mai important, mai drag, mai apropiat. La început aveam doar un tricolor, dar acum avem de toate: prosoape de-ale noastre și oale, obiecte de artizanat moldovenești. La evenimente facem rost de busuioc și chiar de icoane. Și covoare avem dacă ne trebuie. Fiecare fată pe care o cunosc eu are cel puțin o ie în garderobă. De fiecare dată le purtăm cu cea mai mare plăcere. Toate obiectele acestea ne amintesc, ne reprezintă și ne aduc mai aproape de Moldova.* (Interviu, Președinte al asociației de migranți 7)

Totodată, spre surprinderea mea, unele dintre reacțiile menționate mai sus nu au fost deloc reconciliante. Astfel, s-a ajuns chiar până într-un punct al discuției în care câțiva respondenți au declarat că ceea ce urmăresc să realizeze cei care se implică activ în activitățile organizației este să promoveze și să păstreze graiul și tradițiile românești în rândul moldovenilor din alte țări, și nu pe cele rusești, făcând aluzii că cei nemulțumiți de modul în care văd ei lucrurile se pot abține de la a participa la activitățile organizației și că este acceptabil că unii să nu își dorească să adere la comunitatea moldovenilor din acel stat sau oricare altul, dacă împărtășesc viziuni filo-etnice contrare. Cu toate acestea, un fapt oarecum îmbucurător este că în mod public și deschis, niciuna dintre asociații nu promovează vreun discurs etnocentrist sau cu tentă etnocentristă despre ce ar însemna să fii moldovean, de exemplu, sau despre ce trebuie să facă sau cum ar trebui să se comporte o persoană care se consideră moldovean.

În Caseta 3 mi-am propus să realizez o prezentare succintă a unor exemple de asociații ale căror obiective și activități le-am preluat de pe site-urile asociațiilor, dacă acestea existau, sau de pe paginile oficiale de Facebook sau le-am aflat în urma interviurilor. Cu ajutorul informațiilor prezentate în Caseta 3 se poate lesne vedea că orientarea structurilor asociative este difuză și imprecisă, multe dintre ele nefiind extrem de deschise spre cooperarea sau colaborarea cu diverse entități din contextele de primire, iar, în ceea ce privește societatea de origine, obiectivele și scopurile asociațiilor denotă, în multe cazuri, dorința menținerii

unor legături simbolice cu Moldova. În foarte puține descrieri dintre cele pe care le-am găsit pe internet se menționează obiective ce fac referire la contribuții, implicare, co-dezvoltare, intervenții, stabilirea de colaborări, parteneriate, inițierea de proiecte, dezvoltarea și diversificarea activităților prin atragerea de finanțări locale sau internaționale etc. Chiar și în acele cazuri în care astfel de obiective sunt precizate undeva, activitățile pe care le desfășoară organizația nu reflectă îndeplinirea obiectivelor. Din baza de date sumară solicitată de la Biroul pentru Relații cu Diaspora aflăm că 90% dintre organizații precizează că scopul lor este unul cultural, 80% specifică un scop social, 56% și, respectiv, 48% dintre organizații precizează că promovează scopurile educaționale și filantropice și doar 20% vizează scopuri antreprenoriale și puțin sub 5% își propun să promoveze Republica Moldova în țara de destinație în care se află. Deși acest lucru nu reiese în mod explicit din puținele date disponibile, pare să fie evident că majoritatea organizațiilor de migranți au fost înființate și există pentru a se concentra în special asupra activităților cu specific cultural, constând în reproducerea și perpetuarea culturii și a tradițiilor țării de origine. De asemenea, în pofida faptului că majoritatea activităților desfășurate în cadrul asociațiilor au legătură cu viața migranților din țara de origine, acest detaliu nu este lipsit de importanță pentru problematicile tratate în lucrare, deoarece aceste activități indică o orientare identitară puternică, multe dintre ele putând fi descrise ca fiind transnaționale.

Caseta 3: ***Scopurile și obiectivele asociațiilor de migranți. Câteva exemple***

Exemplul 1

Comunitatea Moldovenilor din Quebec, Canada

Website-ul Asociației „Comunitatea Moldovenilor din Quebec” precizează că organizația a fost înființată în anul 2008 și este rodul inițiativei a două familii de moldoveni emigrați în Canada. Comunitatea Moldovenilor din Quebec sau CMQ este o organizație ce la începutul existenței sale și-a propus „să apropie și să unească diaspora moldovenească, să consolideze potențialul său spiritual și economic”. Un alt scop al organizației constă în oferirea sprijinului pentru moldovenii care se mută să locuiască în Canada, provincia Quebec, aceasta asumându-și să contribuie la integrarea eficientă a nou-veniților în societatea canadiană.

La rubrica „Cuvânt de salut” din partea președintelui asociației se precizează că fondarea CMQ este o consecință a nevoii de reprezentare a moldovenilor în relațiile cu diverse organizații, precum organismele guvernamentale și non-profit din Canada, Quebec sau Republica Moldova, dar și a nevoii de consolidare a relațiilor dintre membrii care

alcătuiesc comunitatea de moldoveni din provincia Quebec „prin inițierea de activități, ajutor reciproc și înlăturarea oricăror încercări de dezbinare".
Misiunea oficială a asociației este de a promova interesele moldovenilor în Canada și de a consolida legăturile politice, economice și sociale între țara de destinație și Republica Moldova. Obiectivele organizației sunt facilitarea și favorizarea integrării și a adaptării economice și sociale a migranților; promovarea dezvoltării sociale, economice și politice a comunității; promovarea muzicii, a folclorului și a tradițiilor moldovenești prin organizarea de evenimente; organizarea de acțiuni filantropice și de caritate; încurajarea parteneriatelor cu alte asociații de migranți și cooperarea cu autoritățile locale din Canada în vederea promovării comunității.
Site-ul asociației este actualizat și conține informații despre evenimentele organizate și un calendar al acestora. Există o rubrică cu informații pentru migranți, dar și un forum. Organizația obișnuiește să editeze un newsletter anual în care se relatează despre evenimentele organizate. În plus, pe site sunt deseori plasate oferte de muncă și publicitatea unor firme deținute sau gestionate de migranții din Moldova stabiliți în Canada.
Sursa: http://www.moldovaquebec.ca

Exemplul 2

Asociația moldo-britanică pentru cultură și dezvoltare „Vatra", Marea Britanie

Organizația a fost înființată în anul 2010 de către un grup de persoane stabilite în Marea Britanie. Membrii fondatori și-au propus să încerce să păstreze și să promoveze tradițiile și cultura Moldovei, să inițieze cooperări cu organizații guvernamentale și non-profit din Moldova și din Marea Britanie și să contribuie la eradicarea sărăciei și la creșterea nivelului de trai al locuitorilor din Moldova prin contribuția la realizarea unor programe naționale de dezvoltare.
Pe site-ul asociației există o rubrică întitulată „Direcții de activitate", însă aceasta nu conține niciun text. La o altă rubrică, „Documentele Asociației", pot fi găsite statutul asociației și trei buletine informative. Site-ul a fost actualizat ultima dată în anul 2011, însă pagina de Facebook este actualizată și populată cu mesaje de promovare a evenimentelor pe care le organizează asociația.
Sursa: http://www.vatra.org.uk/

Exemplul 3

Asociația moldo-italiană de colaborare și integrare A.M.I.C.I., Italia

Structura a fost fondată în anul 2007 de un grup de cinci migranți moldoveni din Italia, iar în anul 2008 a fost oficial înregistrată în Italia. Obiectivele inițiale ale asociației au fost menținute până în prezent și constau în promovarea culturii românești în rândul comunității de moldoveni din Italia și organizarea acțiunilor filantropice și de caritate pentru locuitorii din Moldova. Pe termen lung, membrii asociației și-au propus să înființeze un centru cultural în Veneția. Intenția reprezentanților asociației este de a implementa această idee fără aportul sau implicarea politicienilor din Republica Moldova sau din România. Dintre cei aproximativ 100 de membri ai organizației, 50 sunt activi și participă frecvent la activități.
Organizația nu are resurse proprii, dar beneficiază de donații din partea membrilor săi și este uneori sprijinită prin contribuții modeste din partea Biroului pentru Relații cu Diaspora din Moldova.

Reprezentanții asociației mențin o colaborare strânsă cu redacția revistei „Limba Română" din Moldova, în vederea promovării moldovenilor cu talente literare din Italia, și cu Uniunea Scriitorilor din Moldova. Pe fondul evenimentelor politice din ultimii ani, președintele asociației a declarat că nu încurajează comunicarea cu partidele politice sau alți actori politici din Moldova.

Sursa: Interviu, Președinte al asociației A.M.I.C.I.

Exemplul 4

Asociația „Venlig hilsen Moldova", Danemarca

Organizația a fost fondată în anul 2013 de un grup restrâns de tineri. Obiectivele principale ale organizației constau în informarea cetățenilor moldoveni din Danemarca cu privire la legislația din această țară. Membrii asociației și-au propus să contribuie la facilitarea procesului de integrare a moldovenilor și să mențină valorile culturale ale țării de origine. Organizația nu are resurse financiare de niciun fel, iar toate evenimentele se organizează din donațiile modeste ale membrilor voluntari.

Sursa: Interviu, Președinte al asociației „Venlig hilsen Moldova"

Exemplul 5

Asociația moldovenilor din Marea Britanie, AMMB

Asociația a fost înființată în anul 2007 de către un grup de studenți aflați la Londra. Obiectivele inițiale, ce au fost menținute până în prezent, au constat în organizarea de activități pentru a consolida comunitatea de moldoveni din Marea Britanie și a facilita legătura cu cei din Moldova. AMMB s-a poziționat de la început ca o asociație apolitică și nu beneficiază de finanțare din surse externe. Viziunea pe termen lung este „crearea unui punct de referință pentru toți moldovenii aflați în Marea Britanie și colaborarea internațională cu alte asociații similare."

Activitatea membrilor din comitetul organizatoric este voluntară, iar proiectele și evenimentele organizate au la bază contribuții provenite de la membrii comunității, în mare parte persoane fizice. Echipa AMMB are 8 membri și este re-aleasă în fiecare an prin vot deschis, cu participarea foștilor membri. Grupul are un președinte, un vicepreședinte și coordonatori pentru comunicare/PR, organizare evenimente, relaționare și proiecte caritabile.

Asociația are câțiva parteneri cu care menține legătura și încearcă să extindă relațiile de parteneriat. Deseori membrii organizației apelează la Ambasada Republicii Moldova, precum și la parteneri comerciali și persoane fizice din Londra. Membrii asociației nu se așteaptă să primească vreun suport din partea statului de origine, în principal, din cauză că „ajutorul ar putea veni împreună cu solicitări sau obligații ce ar contraveni valorilor împărtășite de cei din comunitatea moldovenilor din Marea Britanie".

Sursa: Interviu, Vicepreședinte al asociației AMMB

O trăsătură importantă a structurilor asociative este că la origine, adică în momentul înființării, puține dintre acestea își propuneau să apere interesele și drepturile moldovenilor migranți în societatea de primire, aceasta pentru că cele mai multe dintre asociații au avut drept scop inițial reproducerea culturală și

identitară. Scopurile asociate cu necesitatea de a oferi asistență migranților pentru a-i ajuta să se adapteze și să se integreze în contextele de imigrare s-au prefigurat doar ulterior, după câțiva ani de la fondarea asociației. Chiar și așa, consilierea, asistența și întrajutorarea nu erau formulate ca obiective specifice și explicite. În câteva cazuri, în cadrul discuțiilor cu intervievații, au existat referiri implicite la rolul de socializare, dar și de integrare pe care îl au activitățile asociațiilor, a căror importanță este mare pentru persoanele care reușesc mai greu să se integreze în societatea de primire. În aceste situații deseori se află migranții nou-veniți, cei care întâmpină dificultăți de comunicare din cauza necunoașterii limbii statului de destinație, persoane de o anumită vârstă care au emigrat singure, fără familie, sau cele care au locuri de muncă ce le privează de comunicare cu semenii sau co-naționalii, de exemplu, femeile care muncesc ca îngrijitoare în casele localnicilor (Interviu, Președinte al asociației de migranți 4)

> *În părțile astea sunt foarte multe femei moldovence care au doar o zi pe săptămână liberă. În restul timpului, muncesc de dimineață până-n seară la curățenie sau îngrijesc de bătrâni. Cele care au ore* [la curățenie] *măcar locuiesc separat și pot să ia o gură de aer curat, dar foarte multe locuiesc și muncesc în aceeași casă. Și le vine foarte greu, unele nu văd pe nimeni cu săptămânile, se simt închise, izolate de restul lumii. Noroc cu telefoanele și cu internetul în ziua de azi. De aceea, când organizăm evenimente, doamnele noastre sunt entuziasmate și când pot, vin cu drag. Se întâlnesc, comunică și își mai spun păsurile, se consolează reciproc.* (Interviu, Președinte al asociației de migranți 4)

Totodată, este evident că organizațiile nu iau forma unor structuri de tip închis sau elitist (cel puțin nu la nivel declarativ) și nu se comportă ca organizații de tip „container” care contribuie la ghetoizarea reprezentanților unui anumit grup de migranți, probabil și datorită frecvenței relativ reduse a ocaziilor de întâlnire sau relaționare și, înainte de toate, a numărului relativ mic de membri sau participanți la activitățile organizației. Altfel spus, asociațiile nu își permit „luxul” de a se transforma în grupuri elitiste, deoarece interesul migranților față de acestea este oricum foarte scăzut.

Sub aspectul coeziunii interne, cei care reprezintă asociațiile recunosc că reușesc să stabilească o relație de colaborare și chiar de prietenie cu o parte dintre membri, pe când de către alții sunt tratați cu o oarecare ostilitate sau lipsă de simpatie. Declarând acest lucru, ei afirmă că, deseori, aceste atitudini negative

nu sunt argumentate și împiedică luarea deciziilor, inițierea unor noi activități sau trasarea unor noi obiective pentru întregul grup sau întreaga asociație. Tot ei apreciază că la nivelul comunităților în care se află există două tipuri de discursuri predominante cu privire la Moldova. Unul aparține persoanelor care au un atașament pronunțat față Moldova și „nicicum nu reușesc să își potolească dorul" sau să își suplinească sentimentul de apartenență și de nostalgie, iar celălalt discurs este cel practicat de persoanele care neagă cu vehemență tot ce are legătură cu Moldova și încearcă să se înstrăineze intenționat de alți moldoveni. Iată cum s-a expus un respondent cu privire la acest subiect:

> *Vă spun foarte sincer că pe unii moldoveni i-am auzit foarte clar când se prezentau în fața unui localnic ca fiind din Rusia sau din România. Îi drept ca unii o fac doar ca să scape de explicații după întrebarea „Where are you from?", dar alții o fac din cauză că nu vor să audă nimic despre Moldova, ei se bucură că au plecat și au scăpat, sunt cu toată familia aici. Și când încerci să le spui ceva de Moldova, cum am încercat eu să îi conving să vină la vot… doar suntem aproape* [n.a., de secția de vot]… *nu, nimic, atâta ură, de parcă le-ai da cu sare în ochi* (Interviu, Președinte asociație de migranți 2)

Asociațiile nu obișnuiesc să colaboreze sau colaborează foarte puțin cu alte organizații sau cu diverși actori de la nivel local, de tipul ONG-urilor sau al administrațiilor publice locale. Acest fapt reprezintă un mare dezavantaj, căci, într-un atare mod, asociațiile nu reușesc să își diversifice activitățile, ratează oportunități de finanțare și de co-dezvoltare care ar putea avea un impact atât asupra migranților dintr-o societate de destinație sau alta, cât și asupra Moldovei, în cazul în care beneficiarii unor posibile proiecte sau cooperări s-ar afla în Moldova. Colaborarea și conlucrarea intrafrontalieră și transfrontalieră dintre organizațiile de migranți este esențială, întrucât acestea generează resurse sociale precum încrederea și rețelele de reciprocitate, constând în două dintre elementele politice și economice productive pentru contextul actual (Faist, Fauser și Kivisto, 2011).

După cum am lăsat deja să se înțeleagă și mai sus, structurile asociative ale migranților moldoveni sunt diferite sub aspectul mărimii, al scopurilor, al nivelului de formalizare sau instituționalizare, al resurselor, al duratei de viață, al practicilor de comunicare și colaborare pe care le practică etc. O parte dintre studiile realizate pe cazurile migranților ce provin din alte state confirmă faptul

că trăsăturile regăsite pentru cazul specific al migranților din Moldova sunt, în general, definitorii pentru comportamentul asociativ al migranților de pretutindeni (Morales și Jorba, 2010; Østergaard-Nielsen, 2009; Lacroix, 2009; Caselli, 2012). Prin urmare, în această privință, Moldova nu constituie o excepție sau un caz aparte. Dacă comparăm tabloul obținut pentru asociațiile de moldoveni din întreaga lume cu rezultatele altor studii efectuate pe grupurile de migranți proveniți din alte regiuni sau state, ne convingem că trăsăturile caracteristice structurilor asociative înființate de moldoveni în străinătate, adică eterogenitatea și hibriditatea, se regăsesc într-o mulțime de alte exemple. De pildă, Lacroix (2009) a scris despre marocanii și algerienii din Franța și a reușit să constate lucruri similare, iar Morales și Jorba (2010) s-au concentrat pe asociațiile migranților din Spania și în studiul lor ajung la aceleași concluzii. De asemenea, din exemplele pe care le analizează autorii care s-au preocupat de organizațiile, grupurile sau asociațiile migranților din SUA, Franța, Spania sau Germania, reiese că structurile asociative pe care le creează migranții îndeplinesc roluri ce combină interesele individuale și cele colective, capacitatea migranților de a se mobiliza colectiv fiind elementul care accentuează înainte de toate potențialul de modernizare, schimbare socială sau dezvoltare al acestora (Østergaard-Nielsen, 2003, 2009; Lacroix, 2009, 2010a, 2010b; Morales și Jorba, 2010; Fauser, 2012; Portes, Escobar și Radford, 2007).

6.4.2. Problemele structurilor asociative ale migranților moldoveni: participare, implicare și reprezentare

Per ansamblu, comunitățile de diaspora și cele transnaționale sunt toate diferite și nu se aseamănă unele cu altele. Nu există un model în care am putea încadra măcar două dintre acestea, iar exemplele altor țări indică că asociațiile și comunitățile de migranți se diferențiază în funcție de etnie, ocupație, clasă, orientare politică, interese culturale etc. De asemenea, de-a lungul existenței lor, organizațiile cunosc o evoluție determinată de diverși factori interni și/sau externi. Care sunt problemele și dificultățile pe care le întâmpină în prezent structurile asociative voluntare ale migranților moldoveni? Ce le împiedică să se dezvolte și să își extindă obiectivele și activitățile prin care cei care se află în străinătate ar putea contribui colectiv la o schimbare socială, economică și politică în Moldova?

La aceste întrebări voi răspunde detaliat mai jos, deoarece interviurile au furnizat date valoroase în acest sens.

Prima și cea mai importantă problemă pe care o reclamă reprezentanții organizațiilor rezidă în capacitatea și dorința scăzută a migranților de a se asocia. Slaba organizare a moldovenilor în străinătate, în structuri coezive și unitare, se explică prin prisma lipsei de experiență de a se implica în sectorul asociativ din Moldova și, în general, de oriunde. Nici în timpul comunismului și nici pe durata celor 25 de ani de independență în Moldova nu s-au creat condițiile necesare pentru ca cetățenii moldoveni să deprindă un comportament participativ și să dezvolte un spirit civic mai pronunțat. Aceste cauze macrostructurale stau la baza dezinteresului migranților față de implicarea în asociații, față de înregistrarea oficială a organizațiilor pe care le fondează, față de asumarea unor obiective pe termen lung sau elaborarea unui statut oficial al asociației, precum și față de inițierea unor dialoguri cu actori sociali și instituționali din țările de destinație și de origine etc. În același timp, gradul de asociativitate caracteristic moldovenilor din străinătate este redus, deoarece, într-o oarecare măsură, nevoile de socializare și de relaționare ale migranților par să fie sătisfăcute și prin intermediul activităților desfășurate în țările de destinație de alte comunități etnice cu care moldovenii au afinități culturale și lingvistice, precum cele ale românilor, ale rușilor sau ale ucrainenilor. După părerea unor reprezentanți ai asociațiilor, în astfel de circumstanțe, unii moldoveni au tendința să „graviteze” automat către acele comunități și/ sau organizații cu care intră în contact prima dată. Tot liderii de asociații indică o suprasaturație a activităților pe care asociațiile le propun migranților, fapt ce, pur și simplu, nu mai justifică crearea altor organizații.

Prin urmare, o greșeală ar fi să credem că asociațiile reprezintă întreaga comunitate de migranți dintr-un anumit oraș sau regiune de destinație. Dimpotrivă, majoritatea migranților nu sunt și nu se simt reprezentați de aceste organizații, deoarece, în primul rând, nu cunosc despre existența acestora și, în doilea rând, atunci când se întâmplă să le cunoască au o atitudine apatică față de ceea ce prezintă și ce pot face asociațiile pentru migranți sau, se poate întâmpla, ca unele asociații să nu beneficieze de acceptare și recunoaștere din partea persoanelor pe care se presupune că ar trebui să le reprezinte. Mai mult, câteva voci din rândul celor pe care i-am intervievat pledau pentru eliminarea, în măsura posibilităților,

din denumirile actualelor și ale viitoarelor asociații sau structuri asociative ale migranților a cuvintelor „moldoveni”, „din Republica Moldova”, „comunitate”, „de pretutindeni”, deoarece simpla insinuare sau aluzie la faptul că un anumit grup restrâns de persoane reprezintă interesele tuturor migranților sau ale unei părți covârșitoare a acestora, fără să fie, în prealabil, mandatați de către cei în numele cărora acționează, este susceptibilă să provoace nemulțumiri și reacții negative. În schimb, se sugerează ca denumirea asociației să facă trimitere la sau să indice scopul sau misiunea generală a acesteia, cei care propun această soluție de compromis fiind încrezători că acest lucru va ajuta atât asociațiile să își creeze propria imagine și identitate, cât și potențialii membri sau beneficiari să își revizuiască atitudinea față de primele.

Așadar, lipsa unei culturi politice și civice a participării și a experiențelor de implicare civică se profilează ca explicații pertinente pentru paloarea fenomenului asociativ în rândul migranților moldoveni din diverse state de destinație. Însă, și moștenirea istorică și amprenta pe care o lasă aceasta asupra mentalului colectiv este importantă. Astfel, în repetate rânduri, interviurile au reliefat că așteptările individuale, dar și colective ale migranților au legătură în continuare cu statul și cu obligația pe care o au decidenții sau instituțiile din Moldova să sprijine migranții proveniți din Moldova: „nimănui din Moldova nu îi pasă de noi”, „de noi își amintesc doar când trebuie să trimitem bani în Moldova și să astupăm găurile în buget”, „pe noi nimeni nu ne ajută cu nimic” etc. Genul acesta de păreri sau revendicări, venite în special din partea persoanelor cu o experiență mai lungă a migrației, vorbesc despre faptul că unii migranți nu sunt, deocamdată, pregătiți să contribuie în vreun fel la schimbările sociale din Moldova. Persistența așteptărilor „de a primi” sau de a beneficia în continuare de ceva „din partea statului” estompează predispunerea, care decurge, în mod firesc, din atașamentul emoțional și material față de locul de origine, de „a da ceva înapoi” nu neapărat statului, ci, înainte de toate, comunităților de origine din care fac parte migranții.

La fel ca în cazul migranților din Canada, integrarea cu succes în societatea de primire este complementară cu dorința și propensiunea de implicare a celor care fie coordonează asociațiile, fie se implică activ în organizarea activităților. Mai mult decât atât, adeziunea și participarea la activitățile structurilor asociative le-ar putea oferi migranților posibilitatea de a-și gestiona tensiunile inerente

identității lor duale, rezultate în urma fragmentării realizată de cele două statute simultane (Lacroix, 2010b), și anume, calitatea de emigrant în relația cu Republica Moldova și calitatea de imigrant în relația cu statul de destinație. Din punctul meu de vedere, încercările moldovenilor de a reconcilia cele două statute deseori eșuează, întrucât aceștia nu se simt în totalitate integrați niciunde. Iată cum se expune vizavi de acest paradox unul dintre informatorii-cheie pe care i-am intervievat:

> *Nu știu dacă și la alții este la fel, dar, de-a lungul anilor, având contact cu migranții, eu am remarcat că moldovenii noștri, care îs împrăștiați în toate colțurile lumii, sunt ciudați. Când sunt departe, îi auzi că le este dor, că vor cât mai repede să revină, măcar în vizită. Iar când sunt acasă, după 1–2 săptămâni, vor să se întoarcă înapoi, nu mai pot, se sufocă parcă. Nu le place nimic, critică în stânga și în dreapta. De cum traversează vama văd doar drumuri stricate, oameni care nu îs amabili. Zici că își urăsc țara. Și iar se întorc, și iar îi pălește dorul!* (Interviu, informator-cheie 1).

Într-un fel, se remarcă elanul și entuziasmul celor care inițiază activități și fondează asociații, dar nu am putut constata că persoanele respective sunt perseverente, iar una dintre problemele majore ale asociațiilor este capacitatea de lucru și de organizare redusă a acestora. Cazul migranților moldoveni cărora le lipsește capacitatea, cultura și, de ce nu, dorința asocierii, agregării și organizării, nu este unic. Astfel, pe plan internațional există studii și rapoarte în care se arată că reprezentanții altor grupuri etnice și naționale ce au statutul de migranți într-o țară de destinație sau alta, de asemenea, reușesc cu greu să se mobilizeze la nivel local sau transnațional (Morales și Jorba, 2010; Østergaard-Nielsen, 2009; Lacroix, 2009; Caselli, 2012; Fauser, 2014; Waldinger, Popkin și Managa, 2008; Guarnizo, Portes și Haller, 2003). Din acest punct de vedere, de exemplu, numărul mai mare de asociații din anumite țări, precum Italia, nu ar trebui interpretat ca un indicator al capacității de agregare sau de asociere a moldovenilor din regiunile în care se află. Dimpotrivă, interviurile au relevat că, în multe cazuri, asociațiile sunt rezultatul imediat și direct al fragmentării profunde ce persistă în comunitățile de moldoveni din străinătate. În contextele în care viziunile și interesele migranților nu converg, asociațiile devin instrumente prin intermediul cărora liderii acestora tind să dobândească prestigiu sau vizibilitate sau să acumuleze capital social sau politic în rândul compatrioților lor. Un rezultat ușor de intuit al unei astfel de dinamici este incidența mare a cazurilor în

care asociațiile sunt utilizate cu scopul promovării unor interese personale din partea liderilor sau când acestea rivalizează între ele, uneori, fără vreun scop anume.

De multe ori, conflictele sau disensiunile dintre membrii comunităților și ai organizațiilor de migranți au un substrat și sunt motivate politic. Totodată, chiar dacă din start multe asociații se declară apolitice, limitele impuse sunt încălcate la scurt timp sau aproape imediat după fondare, astfel încât subiectele politice penetrează ușor mediul în care au loc activitățile asociației. Există un potențial conflict vizibil și recunoscut de membrii și liderii asociațiilor, deoarece ei provin cu toții dintr-o societate puternic polarizată, clivajele căreia au fost, de asemenea, transpuse în contextul societății-gazdă. Atât literatura de specialitate, cât și o parte din interviurile realizate, validează asumpția că înființarea și reînnoirea organizațiilor create de migranți este posibilă îndeosebi în acele contexte în care participanții la proces cad de acord asupra naturii apolitice a viziunii, a obiectivelor și a activității structurii. Depolitizarea, văzută mai întâi ca o aspirație și, ulterior, pusă în practică, se conturează ca o condiție necesară ce garantează acumularea resurselor și a entuziasmului fără de care realizarea proiectelor nu este posibilă. Deși nu toți respondenții verbalizau în mod deschis acest lucru, în unele cazuri dorința acestora de a delimita și de a proteja asociațiile migranților de sfera politicului, a fost mai mult decât evidentă. Se remarcă și o tendință schismatică sau secesionistă vizibilă îndeosebi în acele cazuri în care organizații disparate, nu neapărat din state de destinație diferite, trebuie să comunice, să colaboreze și că coordoneze activități de comun acord, dar o fac foarte rar sau niciodată. De altfel, modelele de cooperare și de organizare ale moldovenilor din străinătate se aseamănă foarte bine cu practicile ce se desfășoară în interiorul granițelor Moldovei, fiind determinate, în mare parte, de fragmentarea socio-culturală, lingvistică și politică caracteristică perioadei post-sovietice. Dacă ne propunem să comparăm comunitățile alcătuite din migranți moldoveni cu diasporele mai vechi sau chiar cu cele în formare, ajungem la concluzia că înclinațiile și capacitățile diasporei moldovenești sunt, în mică măsură, determinate de diferențele de clasă, gen, și, într-o oarecare măsură, de apartenența generațională sau etnică (interviurile au arătat că în cazul liderilor de asociații distanța dintre generații se asociază cu anumite divergențe; de asemenea, este pregnantă tendința

unor asociații de a se defini în jurul unor simboluri etnice). Orientările și predispozițiile moldovenilor sunt relativ omogene în pofida disensiunilor politice ce apar din când în când între diverse grupuri sau persoane, chiar și atunci, doar în unele contexte. În ipoteza în care în timp se va confirma că diaspora moldovenească este formată, în mare parte, din indivizi cu viziuni sau păreri ce converg de la sau până la un anumit punct și că structurile de migranți reușesc să comunice pe o orizontală a puterii și nu pe verticală, faptul că nu vor apărea disensiuni alimentate de diferențele caracteristice grupurilor diasporale se va dovedi a fi un avantaj ce va putea fi exploatat pentru instituirea unui dialog cu actorii din Republica Moldova, constituindu-se, în timp, într-o pârghie în procesele de negociere și comunicare între diaspora și stat.

Întorcându-ne la asociații, am reușit să remarc că multe dintre acestea funcționează în baza unor convenții/ înțelegeri sau reguli nescrise, întreținute prin faptul că membrii reușesc să comunice și să negocieze fără să apară conflicte interpersonale. Însă există și cazuri în care liderii grupurilor nu sunt recunoscuți de către restul membrilor, autoritatea lor fiind în mod direct sau indirect contestată. Un impediment în calea coeziunii și a bunei funcționări a grupului, pe care îl semnalează respondenții, constă în urmărirea frecventă de către cei care fac parte sau sunt activi în cadrul asociațiilor a unor interese personale, în acest fel fiind sacrificate interesele întregii organizații. Aceste tendințe contribuie la diluarea sentimentelor de încredere reciprocă și diminuează totodată solidaritatea dintre membrii grupului. Acolo unde există o problemă de leadership sunt semnalate în mod indirect un vid sau o criză de autoritate la nivelul grupurilor, rețelelor sau al asociațiilor de migranți, altfel spus, unii migranți simt că și pe ei ar trebui să îi reprezinte cineva, să transmită ideile și revendicările lor mai departe, într-o formă organizată, coerentă și articulată. Cei care ar îndeplini rolul de reprezentare ar trebui să fie capabili să transmită un mesaj comun din partea migranților către ceilalți membri ai grupului, dar și către celelalte structuri din statele de origine și de primire, adică autorități centrale și locale, partide și reprezentanți politici. Iată punctul de vedere al unei tinere reprezentante a unei organizații de migranți moldoveni:

> *Atât în Moldova, cât și în afara ei, cred că oamenii trebuie să fie reprezentați de persoane capabile să demonstreze că nu au interese ascunse și că urmăresc*

binele comun, al tuturor celor care lucrează în străinătate. Ei trebuie să dea dovadă de imparțialitate și de verticalitate, în ei trebuie să poți avea încredere. A avea inițiativă este doar primul pas. Și moldovenii de peste hotare duc lipsa unei elite, la fel ca și cei care locuiesc în țară. (Interviu, Președinte asociație de migranți 5)

Literatura de specialitate pe care am consultat-o precizează că, în mod obișnuit, experiența migrației stimulează nevoia de coeziune între migranții care aparțin la același grup etnic sau provin din aceeași localitate. Analizând cazul migranților din Moldova ajung să afirm că realitatea pe care o confimă interviurile este contrară acestei așteptări. Cu alte cuvinte, experiența migrației și a străinătății nu îi face pe cei din Moldova să se comporte ca un grup cu legături sociale strânse. De altfel, această constatare complică și mai mult lucrurile și adaugă și alte motive la lista celor care trebuie analizate. În ce măsură putem afirma că moldovenii care nu participă la activități asociative au un asemenea comportament din cauză că sunt integrați în societatea de origine și, ca urmare, consideră că implicarea în organizațiile migranților nu le-ar îmbunătăți cu nimic modul de trai din punctul de vedere social și al relaționării? Sau comportamentul lor îl putem explica printr-o atitudine generală de respingere și repudiere intenționată a genului de structuri pe care le înființează migranții? Există și alte exemple de comunități în care inițiativele colective sau cele ce presupun un grad mai mare de asociere a membrilor nu au succes, nu sunt salutate sau chiar sunt evitate de migranți. King și Mai (2004) sunt doi autori care au analizat comunitățile de migranți albanezi din Italia și au ajuns la concluzia că aceștia sunt în mare parte orientați către sine și către familiile lor, interiorizând o atitudine și un comportament individualist. Ceea ce explică motivele pentru care migranții albanezi repudiază ideea acțiunilor și a activităților colective sunt presiunile cărora au fost supuși în timpul comunismului (King și Mai, 2004). Făcând paralela cu comunitățile de albanezi din Italia și cele de moldoveni de pretutindeni, cuvintele unui respondent mi se par elocvente pentru acest subiect:

Sincer, nu știu de ce moldovenii nu depun mai mult efort și nu încearcă să participe la ceea ce organizăm noi. Doar, ce-i sigur îi sigur, și anume că în oraș sunt câteva mii bune de moldoveni și nu toți îs… din ăia… care lucrează la stroikă [n.a., construcții]. *Unii au mai mult timp liber, lucrează în birouri… în fine, au job-uri bune. O explicație ar fi că se integrează bine în acest loc sau că pur și simplu nu le place când cineva îi organizează. S-au săturat ca cineva să îi tot or-*

ganizeze sau să le spună ce au de făcut, ca la kolhoz [n.a., cooperativele agricole din timpul URSS]. *Poate că ei vor doar să își trăiască viața și să fie lăsați în pace.* (Interviu, Grup de inițiativă, lider informal al grupului de migranți 1)

În plus, problema reprezentării și a capacității de asociere se complică, dacă admitem că în unele state, ce constituie destinații relativ noi pentru migranții din Moldova, precum Suedia, Norvegia, Finlanda, Olanda, Danemarca sau Belgia, aceștia nu simt nevoia să fie reprezentați sau să se facă auziți/ „văzuți" în vreun fel, întrucât se integrează foarte repede și ușor în societățile de destinație. În astfel de locuri, numărul moldovenilor este relativ mic, ei făcând parte fie din categoria studenților, fie din categoria persoanelor angajate, cu calificări profesionale înalte, cu interese și motivații vădit diferite de cele ale migranților din Italia, Portugalia sau Spania, de exemplu. Migranții din statele de destinație noi sunt descriși de reprezentanții asociațiilor din acele state ca fiind dezamăgiți de situația social-politică și economică din Moldova. Or, pe fundalul acestei dezamăgiri, se conturează niște deosebiri esențiale între migranții mai vechi și cei care au venit în Europa motivați fiind de alți factori decât cei strict economici. Așadar, pentru început, am putut deduce că ei sunt mai puțin motivați și mai puțin implicați (ca și grup) în activități comune, sunt tranșanți cu privire la viziunile și pozițiile pe care le au și, în același timp, se declară în mare parte apartinici și apolitici. Nefiind atașați de nicio ideologie sau curent politic, ei contestă în mod deschis legitimitatea actorilor politici din Moldova și admit că nu există foarte multe modalități prin care ar putea contribui la schimbarea sau modernizarea Moldovei. Mai mult decât o fac alții, acești tineri reprezentanți ai organizațiilor de migranți invocă necesitatea schimbării mentalității cetățenilor din Moldova, ca o condiție indispensabilă pentru obținerea unei schimbări, semn că modul în care gândesc ei înșiși a fost marcat de interacțiunea și contactul cu societățile de destinație. Chiar și atunci când declară că și-ar dori să aducă un aport colectiv sau individual, singurele propuneri sau idei pe care le-ar accepta sunt cele ce nu implică revenirea lor pe termen lung în Moldova. Datorită acestor aranjamente ipotetice, dar și obligatorii, deopotrivă migranții și reprezentanții asociațiilor din statele de destinație din Europa se văd mai degrabă contribuind prin donații și acte de filantropie sau transfer de cunoștințe și abilități. În plus, acestui segment de migranți i-am putea atribui un rol de ambasadori culturali, care obișnuiesc să se

angajeze în activități formale și informale ce presupun promovarea țării lor de origine în tot soiul de contexte (întâlniri de afaceri, conferințe, la locul de muncă sau în cercul de prieteni).

Pe lângă problema reprezentării, ce alți factori impun probleme organizațiilor și, dacă putem să ne exprimăm astfel, „inhibă" potențialul lor, inclusiv cel ce ar putea avea însemnătate pentru Moldova? Lipsa timpului, a interesului și a resurselor de orice fel (timp, bani, energie/ disponibilitate, dedicare personală) sunt printre principalele cauze și explicații înaintate pentru participarea redusă a moldovenilor migranți în activitățile de grup și asociative. Ceea ce apare ca fiind un paradox este că cei care, de obicei, au resurse și timp, adică persoanele cu o anumită vechime a migrației și cu o poziție social-economică bună, nu își doresc să se implice, iar cei care îndeplinesc condiția cu privire la interes, nu au timp și nu au resurse, întrucât fie nu sunt deocamdată integrați în societatea de origine, fie sunt prea ocupați cu obținerea prin muncă a unor venituri pentru ei înșiși sau/și pentru familiile lor. Cu excepția asociațiilor înființate de studenți, interesul și implicarea propriu-zisă în activitățile asociațiilor a migranților tineri sau a celor din generația 1.5 este redusă. Acest lucru poate fi interpretat în două moduri. Pe de o parte, tinerii pot avea inclinații mai reduse pentru a deveni membri ai asociațiilor și, pe de altă parte, dezinteresul lor denotă capacitatea limitată a asociațiilor și a liderilor lor de a atrage și de a motiva persoanele tinere. A doua explicație ține de faptul că, în general, vizibilitatea asociațiilor de migranți este scăzută. Datele provenite din interviurile realizate pe durata efectuării cercetării confirmă constatările formulate de alți autori în acest sens, care au arătat că 9 din 10 migranți moldoveni nu interacționează sub nicio formă cu asociațiile din statele de destinație. Însă se pare că reprezentanții structurilor asociative depun eforturi pentru a-i informa pe migranți. Totodată, migranții nu se înscriu în categoria membrilor activi, deoarece obișnuiesc rareori să participe la unele evenimente organizate de asociații și, probabil, cel mai important aspect negativ este că ei nu sprijină financiar inițiativele sau activitățile asociațiilor prin donații, sponsorizări sau cotizații (de Zwager și Sințov, 2014). În fragmentul de mai jos, unul dintre respondenți a încercat să explice participarea slabă a migranților la activitățile pe care le organizează asociația:

Doar în anul 2016 am organizat aproximativ șapte activități diferite. Știind că compatrioții noștri au diferite doleanțe, aspirații și viziuni, am încercat să organizăm câte ceva care putea să fie pe placul tuturor. Ce vă pot spune e că prind și au succes doar acele activități care sunt gratuite. Era suficient să stabilim un preț sau o contribuție minimă, nu vorbim de sume mari, gata… publicul dispărea, nu am o explicație concretă pentru acest fenomen sau comportament, sunt doar careva zvonuri... moldovenii mai bine de zece dolari își cumpără niște bere și stau în fața TV-ului, decât să vină să facă cunoștință cu alții, să socializeze, nemaivorbind că niciunul dintre membrii noștri nu e remunerat, totul se face din dragoste și dorința de a aduna mai mulți compatrioți la un loc. Aici e problema, de fapt, moldovenii nu doresc să se întâlnească, au grupuri din 3–4 familii și sunt fericiți. Alții argumentează că au fugit de moldovenii invidioși și nu vor tot cu ei să se întâlnească... și asta nu e o poveste inventată acum de mine, discut cu multe familii chiar din [numele orașului], *din* [numele orașului] *și la întrebarea de ce nu participă la alte evenimente, la fel, primesc aceleași răspunsuri. Eu nu vorbesc aici despre concerte cu artiști din Republica Moldova la care lumea vine… de regulă, pentru distracție, eu spun despre evenimente sau ateliere tradiționale, picnicuri sau alte întâlniri familiale.* (Interviu, Președinte asociație de migranți 3)

Alte elemente ce împiedică coeziunea dintre membrii comunităților de moldoveni sunt vârstele pe care le au migranții și perioada în care au ajuns aceștia în țara de destinație, fapt ce determină vechimea experienței de migrație. Cele două contribuie, în mod nemijlocit, la împărțirea în două categorii distincte a liderilor și a organizațiilor pe care le gestionează aceștia. Astfel, persoanele mai tinere, de regulă studenții sau cei cu un nivel de pregătire profesională mai înalt, și-ar dori ca asociațiile sau grupurile de inițiativă ale migranților să aibă anumite obiective, pe când cei mai în vârstă sau „pionierii migrației” din Moldova în statele de destinație din vestul Europei, au alte viziuni cu privire la scopurile și rațiunile de a exista ale organizațiilor. La fel ca în alte cazuri, liderii mai tinerii gândesc mai pragmatic și declară că ceea ce ar aduce avantaje Moldovei este promovarea în străinătate a imaginii și a brandului de țară, cu un accent pe susținerea antreprenorilor și promovarea produselor fabricate în Moldova, precum și pe atragerea de potențiali investitori. Tot ei sunt cei care obișnuiesc să aplice noi modele de branding și de promovare, axate în special pe organizarea de evenimente orientate către populația autohtonă, se consideră ambasadori culturali ai Republicii Moldova și încearcă să se adapteze și să beneficieze de structura de oportunități din țările de destinație în care se află. Tipului acesta de reprezentanți ai asociațiilor de migranți îi este caracteristică viziunea conform căreia colabo-

rarea și coordonarea pe orizontală, și nu pe verticală, ar fi mai eficientă și ar face organizațiile de migranți să fie mai funcționale. O idee larg împărtășită este că migranții din Moldova nu trebuie să fie reprezentați doar de o singură asociație, ci de mai multe organizații mai mici, specializate pe domenii culturale, sociale sau economice orientate atât către migranții care se află în statul de destinație, cât și către non-migranții din Moldova. Sunt, prin urmare, pregnante angajamentele transnaționale simultane ale acestor lideri tineri, iar constatarea făcută reflectă în mare măsură rezultatele unor cercetări efectuate de autori care au concluzionat că migranții mai educați, cărora le merge mai bine din punct de vedere economic și cei care sunt mai bine poziționați din punctul de vedere al statusului social în statul de destinație, sunt și cei mai activi pe plan transnațional (Guarnizo, Portes și Haller, 2003). Care sunt trăsăturile reprezentanților organizațiilor de migranți, despre care am putea să spunem că alcătuiesc prima generație de migranți moldoveni? Interviurile au relevat că aceștia au viziuni mai conservatoare și sunt mai sentimentali în discursurile lor cu privire la Moldova. Spre exemplu, și ei, la fel ca primii, consideră că dezvoltarea Moldovei nu este posibilă, dacă țara nu va urma direcția europeană, prioritatea fiind integrarea Moldovei în Uniunea Europeană, însă, concomitent cu această manieră de a privi lucrurile, se întrevede și un discurs dominat de sentimentalisme alimentate de ideea Unirii cu România. De exemplu, o dovadă pentru acest fapt este că o mare parte dintre activitățile pe care le fac constau, de exemplu, în organizarea unor cenacluri literare sau în lansarea de volume de versuri sau proză în cadrul cărora apar intervenții din partea unor persoane cu viziuni vădit unioniste sau care se încheie deseori cu formularea unui astfel de mesaj.

Diferențele de viziuni și păreri contradictorii conturate în rândul persoanelor care aparțin la diferite generații, au ocupații sau niveluri de educație ce variază, s-ar putea să genereze în timp un șir de asimetrii în relațiile de putere ale reprezentanților de organizații ce ar putea ca efect să submineze planurile și inițiativele asociațiilor, inclusiv cele cu un impact asupra Moldovei. Oricum ar fi, nu a fost greu să discern că în prezent există cel puțin două modele de leadership în cadrul asociațiilor de migranți. Primul tip de lider este unul mai mult tradițional, întrucât poziția este deținută de o persoană cu vârsta cuprinsă între 40–50 de ani, care se află în țara de destinație de mai bine de 10–15 ani, are vizibilitate în rândul

multor membri ai comunității de migranți din Moldova, a reușit să se facă remarcat prin acțiuni sau inițiative anterioare, obișnuiește să mențină legătura cu anumite structuri instituționale din Moldova în special de la nivel local, cum ar fi primăriile comunelor sau ale orașelor de origine, sau de la nivel central, cum ar fi anumite partide politice. Tot aceste persoane sunt de multe ori simpatizanți sau chiar membri ai unor partide politice din Moldova. Trăsăturile definitorii ale celui de-al doilea tip de lideri sunt acelea că aceștia sunt ceva mai tineri decât primii, cu vârstele cuprinse între 25–35 de ani, fac parte din generația 1.5 de migranți, în prezent urmează studiile sau au absolvit o facultate în țara de destinație și dețin, prin urmare, o calificare profesională mai înaltă decât a celor din prima categorie de lideri. Au inițiative care presupun comunicarea cu organizațiile și reprezentanții din alte țări de destinație, sunt mai flexibili, se adaptează mai ușor și încurajează alte modalități de colaborare cu ambasadele și instituțiile din Moldova, colaborare ce ar trebui să aibă loc în afara sferei politicului. Tot ei sunt cei care pun accentul pe solidaritatea dintre membrii organizației și explorează alte tipuri de resurse. De exemplu, spre deosebire de primii lideri, ei știu ce presupune să scrii și să depui un proiect prin care se solicită sprijin sau finanțare, sunt mai orientați către exploatarea diverselor oportunități pe care le întrezăresc atât în țara de destinație, cât și în cea de origine, semn că în rândul lor propensiunea de a se angaja în activități transnaționale simultane este mai accentuată. În fine, într-o oarecare măsură, ei par să fie mai capabili să își asume mai multe riscuri sau chiar să sfideze unele norme sociale. Pentru a conferi coerență ideilor de mai sus, redau un fragment dintr-un interviu desfășurat cu o tânără de 27 de ani, președintele unei asociații studențești de migranți din Republica Moldova:

> *Eu nu vreau să fiu rea și să fac o aluzie că ceea ce fac colegii mei din alte asociații… da, cred că pot să le spun că sunt colegi… dar eu de-aia am ținut atât de mult să ne facem asociația noastră, pentru studenții de aici, pentru cei mai tineri… fiindcă îi frumos să recităm poezii de Mihai Eminescu sau Grigore Vieru, dar eu nu cred că acest lucru ne mai ajută pe noi, mai tineri sau mai bătrâni, care suntem în* [numele țării]*… și nici nu îi ajută deloc pe cei din Moldova. Se apropie anul 2017, lumea se schimbă, dacă noi nu știm să facem ceva bine, atunci ar trebui să învățăm de la alții. Și* [numele țării] *sau alte țări din Europa sunt exemple bune în acest sens. Mă uit la alte grupuri de migranți care sunt de decenii aici deja și se organizează altfel, de aceea cred că și noi putem.* (Interviu, Președinte asociație de migranți 4)

Am văzut cât de important este liderul în organizațiile de migranți și cât rău poate să facă unei asociații un stil de leadership defectuos. Înainte de a continua cu alte subiecte, merită să încercăm să evidențiem care sunt motivațiile liderilor și ale președinților de a se implica în fondarea și coordonarea organizațiilor de migranți. Înainte de orice, ei declară că au dorit și doresc să îi aducă împreună măcar pe o parte dintre migranții din Moldova. Alții cred că orice grup formal sau informal, mai devreme sau mai târziu, va avea nevoie de un lider care va ghida grupul și îi va da pe viitor o direcție comună. Alții argumentează nevoia organizațiilor și a unor persoane care să le gestioneze prin prisma dificultăților pe care le întâmpină migranții moldoveni din diverse state, astfel, din punctul lor de vedere, asociațiile sunt locurile în care are loc transferul de cunoștințe și experiențe către migranții care au nevoie de ele pentru a se adapta/ integra mai ușor în societatea de destinație. Există și categoria celor care declară că implicarea în calitate de lideri în organizațiile de migranți le aduce o împlinire personală, ce atenuează din sentimentul de insatisfacție pe care o au la locul de muncă, și că, în acest fel, ei „simt că fac ceva mai mult pentru moldovenii" dintr-o țară sau alta, dar și pentru ei înșiși. În acest sens, să nu uităm că o mare parte a migranților moldoveni, printre care și președinți de asociații, sunt angajați la locuri de muncă în care prestează munci necalificate, de aceea, implicarea în asociații compensează lipsa mobilității sociale a unor migranți. În fine, ultima categorie este a celor care admit, mai mult sau mai puțin deschis, că atunci când au decis să fondeze o asociație sau să participe la coordonarea ei, au urmărit, de fapt, să obțină mai mult prestigiu social și recunoaștere din partea membrilor grupului. Indiferent de motivațiile pe care le-a prezentat un lider sau altul, important este că, cel puțin în aparență, acestea par să combine motivațiile altruiste cu cele personale.

Pe de altă parte, se remarcă o diversificare a statutelor socio-profesionale nu doar în rândul persoanelor care aspiră sau își asumă într-un final rolul de lideri ai asociațiilor sau ai organizațiilor de migranți, ci și în rândul persoanelor interesate să contribuie și să participe la activitățile structurilor asociative. În ambele cazuri, diferențele reale de statut sau, de multe ori, doar aspectele interpretate de migranți ca diferențe de statut (de exemplu, loc de muncă, nivel de studii, vârstă, gen etc.) împiedică coeziunea dintre membrii grupului și, într-un final, subminează gradul de identificare a migranților cu interesele, nevoile și preocupările

pe care le exprimă restul grupului. De fapt, pe termen lung, aceste disensiuni reale sau artificiale contribuie la diminuarea utilității și a rațiunii de a exista a structurilor asociative:

> *Eu personal cred că toți cei care doresc să se implice în asociație, ar trebui să fie bineveniți. Cât timp am coordonat eu activitățile, mă rog, să zicem că am fost președinte, chiar dacă mie nu îmi place cum sună, eu am pledat ca orice persoană – studenți, persoane care lucrează în construcții, persoane cu sau fără studii, cei care se află de un an sau de zeci ani în* [numele țării] – *să facă parte din asociație. Dar, au fost alții care parcă erau deranjați de alte persoane, care ori nu vorbeau așa cum trebuie, ori nu lucrau acolo unde trebuie. În fine, s-a creat așa o impresie că noi suntem un club elitist. Și mie nu îmi plăcea acest lucru, fiindcă noi nu existam doar pentru noi, dar încercam să facem ceva și pentru alți moldoveni.* (Fost președinte al asociației de migranți 1)

De asemenea, devine din ce în ce mai pregnant faptul că în prezent asistăm la primele etape de formare ale unor elite în cadrul comunităților de moldoveni din străinătate ce sunt alcătuite chiar din migranți. Acestea par să fie de două feluri. Pe de o parte, avem elitele locale de migranți care întreprind acțiuni, se afirmă și sunt active într-un oraș sau o regiune dintr-o țară de destinație în care numărul de migranți din Moldova este mai mare. Un astfel de exemplu sunt orașele din nordul Italiei, în care și numărul de persoane din Moldova este considerabil. Ceea ce fac reprezentanții acestor elite este important și relevant pentru migranții din acele locuri, iar persoanele ce alcătuiesc elita pot fi persoane cu o experiență mai lungă a migrației sau cei care s-au afirmat pe plan profesional și au reușit să deschidă afaceri, iar dacă ținem cont de faptul că societatea moldovenească este în continuare una tradițională și conservatoare, îi putem include în categoria elitelor locale și pe preoții din comunitățile de moldoveni din străinătate. Cel de al doilea tip se formează în jurul elitelor pe care le-am putea numi translocale sau transnaționale. Aici avem exemple de persoane care adoptă o poziție la nivel declarativ prin care se presupune că sunt reprezentate interesele migranților ca și grup, iar migranții care alcătuiesc acest grup nu se află neapărat într-un anumit stat și cei care alcătuiesc elita, la rândul lor, nu își atribuie statutul de migrant dintr-un anumit oraș, regiune sau stat de destinație. De aceea, am putea spune că modul de viață și comportamentele celor care fac parte din a doua categorie de elite se ancorează într-un context cosmopolit care îi face să aparțină la două

sau chiar mai multe locuri (*localities*) în același timp (Sokefeld, 2006). Ei sunt, de regulă, persoane tinere care preferă să folosească mijloace de comunicare online și nu consideră că pentru a face o diferență sau a produce un efect benefic pentru migranți sau non-migranți deopotrivă, trebuie să îi cunoști personal pe cei pe care dorești să îi reprezinți sau în numele cărora adopți o poziție sau o inițiativă. Atitudinea și acțiunile lor denotă încercări de coalizare a migranților din diverse țări, accentuează importanța participării și a implicării în diverse activități și acțiuni concrete și cu impact. Recunoașterea și legitimarea acestor persoane are loc în mare parte în mediul online, iar formele de legitimare sunt cu mult diferite de cele cu care s-ar putea să fie obișnuiți cei din prima categorie a elitelor, aici putem da exemplul acelor *followers* de pe Facebook sau a vitezei și a intensității cu care mesajele publice, tot din mediul online, sunt diseminate și transmise către alte mii de persoane de către cei care îi urmăresc pe cei care formulează mesajele în numele unor grupuri întregi de migranți. O altă deosebire dintre cele două elite, fundamentată de mijloacele de comunicare și relaționare preferate, ar fi faptul că prima categorie a elitelor poate fi inclusă în rândul celor formale, pe când ce-a de-a doua în rândul celor informale. La fel ca în cazul liderilor de asociații, a doua categorie este alcătuită din persoane tinere și flexibile, cu o orientare pragmatică și o capacitate de mediere crescută, capabile să se adapteze ușor la orice context și să întrevadă avantaje în oricare dintre locurile în care se află. O mare parte din elitele de al doilea fel este alcătuită din persoane care au făcut studii universitare și au calificări profesionale înalte, iar o trăsătură pe care aceștia o împărtășesc are legătură cu faptul că ei nu au planuri de revenire în Moldova și sunt, totodată, adepții ideii conform căreia aportul pe care îl pot aduce migranții la schimbările social-economice și politice din Moldova ar fi mai mare dacă ei ar menține legăturile materiale și simbolice cu țara, însă rămânând în țările în care s-au stabilit. Ultima deosebire între cele două tipuri de elite rezidă în faptul că doar cei din a doua categorie menționează transferul de cunoștințe și abilități din partea migranților și posibilitatea creării unor rețele profesionale transfrontaliere ca opțiuni fezabile, ce pot fi puse în aplicare pentru a valorifica potențialul de dezvoltare al migranților din Moldova. Cu referire la acest subiect, este relevantă poziția lui C.P, un tânăr de 31 de ani, care locuiește și lucrează în domeniul IT într-o capitală europeană și argumentează pertinent

oportunitatea creării unor rețele profesionale și/sau științifice de diaspora (*scientific diaspora networks*):

> *Singura resursă umană pe care o are Moldova sunt oamenii. Noi nu avem petrol, nu avem aur și nu cred că vom avea vreodată un sistem bancar ca-n Elveția. Mă gândesc că nici nu vom ajunge să producem mașini mai bune ca cele din Germania. Ș-atunci cu ce rămâne Moldova? Cu oamenii rămâne, cu populația. Iar o bună parte din populația sa este plecată în străinătate. Oamenii sunt soluția la problemă, dar și parte a problemei, în același timp. De aceea, eu cred că singurul capital sigur care poate și trebuie avut în vedere este cel al oamenilor din Moldova, dar, mai ales, al celor care sunt plecați din Moldova. Rețelele sau grupurile de specialiști și profesioniști mai devreme sau mai târziu trebuie să apară și în Moldova.* (Interviu, Membru al asociației de migranți 2)

Exemplele preluate de la alți autori relevă capacitatea înaltă a liderilor organizațiilor sau a rețelelor de migranți de a gestiona diferite niveluri de legitimitate și de a identifica accesul la resurse și abilități atât din interiorul, cât și din afara grupului de migranți (Lacroix, 2009, 2010b; Fauser, 2012; Portes, Escobar și Radford, 2007). În cazul structurilor asociative voluntare ale moldovenilor, potențialul liderilor, împreună cu planurile și aspirațiile acestora, este eclipsat și, de multe ori, irosit, din cauza unor dificultăți de natură operațională sau funcțională. Unul dintre informatorii-cheie intervievați a explicat în timpul interviului că din șirul nevoilor sau al dificultăților cu care se confruntă asociațiile de migranți cel mai des este invocată lipsa unui spațiu fizic în care cei care fac parte din grupul migranților ce alcătuiesc asociația să se poată întâlni pentru discuții și desfășurarea activităților. Celelalte inconveniențe semnalate au legătură cu penuria echipamentelor electronice necesare pentru derularea activităților (calculator, acces la internet, imprimantă), dar și cu faptul că cei care inițiază și se implică în activitățile organizației o fac voluntar și nu beneficiază de remunerație pecuniară (Interviu, informator-cheie 1). Voluntariatul în sine nu constituie o problemă din punctul de vedere al respondenților, dimpotrivă, gestul unor persoane de a-și dedica timpul și energia pentru a realiza ceva pentru organizația de migranți și pentru cei care beneficiază de pe urma ei, este lăudat și considerat, pe alocuri, chintesența participării asociative. Din anumite puncte de vedere, efectele negative nepremeditate ale voluntariatului constau în constrângerile create asupra continuității activităților, ceea ce, într-un final, se poate răsfrânge, per ansamblu,

asupra planurilor pe termen lung și asupra longevității organizației (Interviu, Vicepreședinte al asociației de migranți 1).

6.4.3. Prioritățile, planurile și proiectele structurilor asociative ale migranților moldoveni

Scopurile pentru care se întâlnesc migranții sunt diferite și se schimbă. La începutul fondării grupurilor sau a organizațiilor, persoanele se întâlneau pentru a socializa și pentru a participa la activități recreative, relațiile fiind menținute pentru a facilita integrarea pe piața muncii și într-o societate străină. Aici mă refer la deja emblematicile exemple în care sunt menționați moldovenii care obișnuiesc să se întâlnească în parcurile din centrele urbane majore din Europa, în zilele de sâmbătă sau duminică, sau în locurile din care pleacă sau sosesc microbuzele și autocarele din Moldova care transportă pasageri, remitențe sau colete transmise de migranți celor de acasă. Bineînțeles, activitățile de tipul celor precizate mai sus persistă în continuare, dar și rolul asociațiilor devine din ce în ce mai pregnant. Cele mai multe dintre acestea au început să ofere sprijin voluntar și imediat noilor migranți ajunși în statele de destinație și încearcă să le soluționeze diverse probleme (astfel de exemple am identificat în Franța, Italia, Belgia sau Canada).

În ciuda faptului că majoritatea asociațiilor se orientează în continuare către moldovenii aflați în țările de destinație în care sunt înființate și că activitățile pe care le desfășoară contribuie la consolidarea și reproducerea unor patternuri sociale vechi, caracteristice țării de origine și cu care migranții sunt familiarizați, mai nou, se remarcă o tendință recentă de constituire a unor patternuri sociale noi și transnaționale, constând în activități de voluntariat, acte de filantropie, implicare în comunitate, formarea unor rețele de transfer de cunoștințe, adoptarea unor poziții de lobby și multe altele, toate fiind realizate de migranți și cei din diaspora. Într-o altă interpretare, diversificarea treptată a activităților migranților și accentuarea caracterului lor transnațional contribuie și la modificarea rolului pe care l-ar putea avea migranții, în general, și organizațiile lor, în particular. Ceea ce doresc să pun în evidență este că diaspora, constituită din suma migranților și a structurilor asociative, începe să își schimbe definiția și se transformă dintr-un grup etnic aflat peste hotarele țării sale de origine, într-o ramură a societății

civile moldovenești ce se extinde peste granițele Moldovei. Simultan, o parte dintre migranți și organizațiile lor cele mai active, vocale și prezente frecvent în spațiul virtual și cel mediatic, par să reprezinte, dintr-o anumită perspectivă, un segment delocalizat al societății civile moldovenești și, cu siguranță, încep să îndeplinească rolul unor actori importanți pentru Moldova.

Pentru a da greutate argumentului de mai sus în cele ce urmează voi analiza și voi descrie principalele activități, inițiative, proiecte, programe sau mișcări ale migranților din Moldova, așa cum acestea s-au conturat în urma efectuării cercetării calitative ce a constat în realizarea de interviuri și în examinarea materialelor online (site-uri, pagini de Facebook, bloguri, știri etc.). În Caseta 4 am prezentat doar câteva exemple de activități pe care le-am considerat a fi mai relevante și care reflectă eterogenitatea inițiativelor orientate doar către migranții din țara de destinație și a celor transnaționale, orientate către Republica Moldova. Este un lucru bine știut că activitatea transnațională, îndeosebi cea care poate avea implicații asupra dezvoltării țării de origine, nu este foarte intensă, întrucât migranții sunt în mare parte concentrați asupra viețiilor și lumilor lor sociale și economice din țara de destinație. Cu toate acestea, câțiva apărători ai transnaționalismului au argumentat în repetate rânduri că în pofida volumului limitat al activităților transnaționale, atunci când la fluxurile susținute în mod repetat de unii migranți activi în spațiul transnational, precum asociațiile, se adăugă și nenumăratele activități periodice și ocazionale ale celorlalți migranți, combinația creată poate conduce la procese sociale și economice ce pot avea un impact asupra unor comunități sau țări întregi (Portes, 2003). De aici, de fapt, decurge importanța pe care o au toate acțiunile orientate către țara de origine a organizațiilor de migranți.

Caseta 4: ***Activitățile, inițiativele și proiectele asociațiilor de migranți. Câteva exemple***

Exemplul 1
Asociația DOR, Canada
Scopul asociației înființate în anul 2016 este de a promova cultura și tradițiile românești și moldovenești în comunitățile de moldoveni din Toronto și Ottawa, precum și a talentelor moldovenilor care au emigrat în Canada. Prin activitățile pe care le organizează, fondatorii organizației și-au propus să aducă „Moldova mai aproape de cei care se află departe de casă și să le potolească dorul de meleagurile natale”. Pentru aceasta

se organizează diverse evenimente cu participarea artiștilor locali și a celor din Republica Moldova, se celebrează portul popular și tradițiile gastronomice moldovenești.
Deși asociația propriu-zisă a fost înregistrată în vara anului 2016, fondatorii acesteia și-au propus să organizeze anual, cu sprijinul membrilor organizației, Festivalul Vinului „Polobocul de Aur”, ajuns la a 11-a ediție. Până în acest moment, Festivalul Vinului este evenimentul ce se bucură de cea mai mare vizibilitate, reunind 400–500 de participanți. Activitățile mai noi constau în organizarea Festivalului Sarmalelor și a Plăcintelor, cărora organizatorii planifică să le dea amploare în anii următori.
Activitățile filantropice ce constau în colectarea de donații sunt ocazionale. De exemplu, în anul 2016 în cadrul Festivalului Vinului „Polobocul de Aur” s-a desfășurat o campanie de colectare de fonduri pentru sprijinirea unui atlet paralimpic din Moldova, stabilit în Canada. Cât privește activitățile ce au legătură cu Moldova, organizatorii nu au desfășurat deocamdată nicio activitate de acest fel, dar intenționează să își diversifice inițiativele în viitor.
Sursa: Interviu, Membru al asociației DOR

Exemplul 2

Asociația moldo-italiană de colaborare și integrare A.M.I.C.I., Italia

Membrii și reprezentanții asociației se axează în principal pe organizarea activităților cu specific cultural, desfășurate cu prilejul sărbătorilor naționale sau religioase. Deosebit de importante sunt activitățile educative ce constau în organizarea de cursuri de studiere a limbii române și a istoriei românilor pentru copiii migranților moldoveni din Italia. Acțiunile de filantropie vizează beneficiarii din Moldova și presupun colaborarea cu orfelinatele și azilurile de bătrâni din Moldova, dar și comunicarea directă cu familiile social vulnerabile din Moldova pe care le identifică membrii asociației.
Asociația califică activitățile culturale și cele filantropice ca fiind acțiuni de succes, dar și-ar dori să extindă și activitățile cu caracter educativ, acest lucru fiind împiedicat de lipsa manualelor și a persoanelor pregătite care ar fi dispuse să organizeze cursuri de studiere a limbii române. Pe de altă parte, președintele asociației a declarat că activitățile de natură educativă sunt tocmai acelea la care migranții moldoveni sunt mai puțin receptivi și nu își manifestă dorința de a-și mobiliza copiii să studieze limba română în cadrul unor instruiri, chiar și atunci când acestea se oferă gratuit.
Ultima acțiune cu scop caritabil a avut loc în luna martie a anului 2017 și a constat în organizarea unui concert cu participarea unui artist al muzicii populare din Moldova. În urma evenimentului au fost donați 450 de euro ce urmau să fie direcționați către un azil de bătrâni din Nordul Republicii Moldova pentru achiziționarea unor electrocasnice.
Sursa: Interviu, Președinte al asociației A.M.I.C.I.

Exemplul 3

Asociația moldovenilor din Marea Britanie, AMMB

O mare parte dintre activitățile asociației sunt transnaționale, majoritatea evenimentelor având un scop caritabil, iar fondurile colectate sunt transmise, în Moldova, organizațiilor non-profit de tipul orfelinatelor, al centrelor de plasamente pentru copii cu dizabilități sau în instituțiile de învățământ preuniversitar din mediul rural. Două dintre evenimentele care se organizează cu regularitate sunt „Martishop” și „Colindăm și donăm”,

acestea au loc primăvara și iarna și presupun îmbinarea activităților de relaționare cu cele de strângere de fonduri.
În anul 2015, asociația a organizat o acțiune denumită „Football Charity Cup" în parteneriat cu organizația Hope and Homes for Children, organizație non-profit din România. Evenimentul ce a avut loc în Londra s-a axat pe un meci de fotbal între reprezentanții Republicii Moldova și ai României. Scopul acțiunii a constat în promovarea comunicării culturale transfrontaliere între migranții români și moldoveni. În lipsa resurselor financiare, evenimentul s-a organizat doar într-un singur an.
Membrii asociației au sprijinit ambasada Republicii Moldova din Londra în organizarea alegerilor prezidențiale din anul 2016. Contribuția lor a constat în recrutarea voluntarilor pentru secțiile de vot, informarea cetățenilor moldoveni din Marea Britanie cu privire la procedura și condițiile participării la vot și a demersurilor CEC ce aveau legătură cu subiectul desfășurării alegerilor în străinătate. Deși intenția membrilor asociației de a se implica în facilitarea organizării alegerilor pentru cetățenii din Moldova aflați în Marea Britanie a avut la bază ideea de încurajare a participării la vot, indiferent de opțiunile politice ale persoanelor, gestul asociației a fost interpretat de o parte dintre migranți ca partizanat politic și, drept urmare, a subminat legitimitatea organizației.
În anul 2014, asociația AMMB, în parteneriat cu asociația studenților din Republica Moldova „Jeunes Moldave" din Franța și Biroul pentru Relații cu Diaspora din Moldova, au pus bazele unui program[136] destinat tinerilor din diaspora moldovenească. Programul a constat în organizarea de stagii de practică profesională în cadrul sectoarelor privat și public pentru studenții moldoveni ce studiază și locuiesc în diverse state de destinație. Desfășurarea programului este continuă, însă, deocamdată, nu sunt clare rezultatele acestuia, precum și impresiile participanților la program.
Sursa: Interviu, Vicepreședinte al asociației AMMB

Exemplul 4

Comunitatea Noroc din Olanda, Asociația pentru Integrarea Migranților din Franța, Casa Mare din Estonia, „Sănătatea are Gust" din Republica Moldova

Cele patru organizații, trei dintre care aparțin moldovenilor ce se află în străinătate, au implementat cu sprijinul Biroului pentru Relații cu Diaspora un proiect de scurtă durată și de o amploare mică ce a constat în organizarea de activități de tipul instruirilor, ore de curs, de laborator, sesiuni de coaching și networking, dedicate tinerilor din Republica Moldova. Întitulat „Școala Sustenabilității", proiectul a fost compus din cinci proiecte mai mici, scopul cărora a constat în dezvoltarea unor idei inovatoare pentru proiecte sau afaceri sociale ce urmau să fie înființate în Moldova. Proiectul și-a propus să valorifice potențialul de dezvoltare al moldovenilor din diaspora și efectuarea unui transfer de cunoștințe și abilități dintre migranții cu experiență profesională din diverse domenii și persoanele tinere din Moldova. Durata nemijlocită a evenimentului a fost de trei zile, având formatul unei școli de vară ce a avut loc într-o comună din apropierea capitalei Moldovei.
Sursa: https://www.facebook.com/ScoalaSustenabilitatii/, http://brd.gov.md/ro/content/membri-ai-diasporei-din-olanda-franta-si-estonia-au-dat-startul-scolii-sustenabilitatii

[136] Pentru mai multe detalii cu privire la ideea programului: http://www.brd.gov.md/sites/default/files/concept_stagiu.pdf și http://www.stagii.gov.md/.

Exemplul 5

Asociația Koolture Tricolore, Canada

Inițiativa aparține președintelui asociației Koolture Tricolore din Canada. Pe parcursul a două luni, în vara anului 2017, președintele asociației, specialist cu o vastă experiență în domeniul marketingului și al organizării de evenimente, va oferi un program de mentorat pentru studenții secțiilor de jurnalism și comunicare publică ai universităților din Moldova. La fel ca în exemplul precedent, proiectul se fundamentează pe ideea transferului de cunoștințe, *know-how* și abilități. Proiectul beneficiază de sprijin financiar în cadrul programului guvernamental de granturi Diaspora Engagement Hub, subprogramul Reîntoarcerea Profesională a Diasporei al Biroului pentru Relații cu Diaspora, implementat în parteneriat cu Organizația Internațională pentru Migrație, misiunea în Moldova, finanțat de Agenția Elvețiană pentru Dezvoltare și Cooperare.

Sursa: https://www.facebook.com/albotnata, http://www.brd.gov.md/ro/content/diaspora-engagement-hub-0

Exemplul 6

Comunitatea Moldovenilor din Quebec, Canada

Un grup de persoane care fac parte din comunitatea moldovenilor migranți din Canada, în luna martie a anului 2017, au dat startul unei inițiative, întitulate „Generația Valiza", prin care și-au propus să sprijine familiile din Moldova ce întâmpină dificultăți economice. Deocamdată, activitatea principală a grupului constă în identificarea familiilor ce se află la granița sărăciei și în suplinirea nevoilor lor prin acordarea de donații umanitare și bănești.

Sursa: https://www.facebook.com/GeneratiaValiza/

Prin implicarea în proiecte și programe transnaționale structurile asociative voluntare ale migranților încearcă să atenueze eșecul acțiunilor statului sau să compenseze absența lor în domenii pe care le identifică ca fiind prioritare, precum asistență socială, sănătate, educație, protecția mediului și altele. Donațiile și contribuțiile filantropice ale migranților au caracter translocal și, deocamdată, nu se cunoaște exact cum acestea sunt identificate și cine le prioritizează, dar este cert faptul că cele mai multe dintre asociații apelează la promovarea unor cauze sociale sau umanitare care au legătură cu Moldova.

Prioritățile și domeniile care necesită intervenție și pe care le identifică asociațiile au legătură cu sărăcia și problemele social-economice din Moldova. Atenția celor care inițiază și implementează proiecte de amploare mică se îndreaptă de cele mai multe ori către persoanele social dezavantajate sau cele care fac parte dintr-o categorie vulnerabilă: copii orfani sau din familii numeroase și cu venituri reduse, bătrâni care nu beneficiază de sprijinul membrilor familiilor

sau sunt instituționalizați, persoane cu dizabilități etc. Alte tipuri de proiecte prevăd donații de echipamente, aparatură și produse medicale cu destinatari exacți (persoane cu dizabilități sau unități sanitare din Chișinău sau din alte raioane), dar și donații pentru persoane bolnave sau pentru cei care au suferit accidente rutiere sau de muncă. Accesul la educația preuniversitară a copiilor este iarăși un subiect care, de regulă, suscită atenția migranților și a asociațiilor de migranți. În aceste cazuri, fondurile și eforturile se îndreaptă înspre asigurarea copiilor cu obiectele necesare studiului (rechizite școlare, îmbrăcăminte, bani pentru transport). Într-un fel, putem spune că proiectele și ideile migranților sunt mai curând tradiționale, puține dintre acestea fiind inovative, cei care contribuie nereușind să identifice și alte nevoi, puncte slabe sau probleme în rândul celor rămași în Moldova. Dintre toate, activitățile filantropice sunt preferate de către membrii asociațiilor, deoarece au rezultate imediate și tangibile, sunt mai ușor de realizat, fiindcă efortul principal constă în colectarea unor sume simbolice de la un număr cât mai mare de donatori individuali, de cele mai multe ori donatorii fiind chiar migranții sau membrii asociațiilor. Cu toate că în cele mai multe cazuri rezultatele nu sunt cele pe care și le-ar dori organizatorii de evenimente, ei se declară mulțumiți de micile reușite. Cauzele pe care le înaintează tot ei și care explică rezultatele modeste ale inițiativelor filantropice sunt slaba promovare a ideilor și a proiectelor, eforturile reduse îndreptate înspre persuadarea și convingerea migranților în ceea ce privește utilitatea sau necesitatea ideilor sau a proiectelor. O altă provocare majoră constă în sentimentul de încredere care ar trebui să existe între cei care inițiază activități filantropice și donatori. În continuare redau un fragment dintr-un interviu efectuat cu un membru activ al unei asociații de migranți în care respondentul își expune părerea vizavi de amploarea activităților cu caracter filantropic:

> *Sumele pe care le strângem nu sunt mari. Ne bazăm pe donații mici și pe câteva donații mai mari. Dacă cineva dă 50 sau 100 de euro deja îi mult. Cel mai mult au reușit să adunăm 700 de euro de la un eveniment de caritate pentru o casă de bătrâni. Dar eu zic că încet-încet oamenii se obișnuiesc cu astfel de chestii, au început să capete încredere. Dar e important să le arăți ce ai făcut cu banii lor, nu contează dacă au donat un euro sau o mie.* (Interviu, Membru al asociației de migranți 3)

Interviurile și analiza efectuate au relevat faptul că practicile și activitățile transnaționale ale asociațiilor nu au la bază o viziune, o strategie sau cel puțin

un plan, o estimare a unor costuri sau a unui impact asupra celor care urmează să beneficieze de acestea. În activitățile desfășurate, asociațiile nu par să urmeze o agendă cu obiective sau priorități care ar denota orientarea către societatea de origine și/ sau cea de destinație, așadar, din moment ce nu am putut discerne dacă acestea există sau nu și ce conținut au, mi-a fost imposibil să mă pronunț asupra caracterului conflictual al acestora. Însă, atât timp cât sunt lipsite de coordonare, de sprijin logistic sau financiar, activitățile rămân sporadice, de puține ori au un efecte de multiplicare, în și mai puține cazuri devin cunoscute sau devin exemple de bună practică. În unele cazuri, efectul activităților și practicilor transnaționale cu potențial de modernizare sau dezvoltare nu este capitalizat, deoarece structurile instituționale din statele de destinație nu se implică în definirea parametrilor ce ar încuraja comportamentul transnațional al migranților moldoveni. Alteori, după cum a reieșit chiar din declarațiile unor respondenți, moldovenii nu doresc sau/și nu cunosc cum să profite de structura de oportunități a statului de primire:

> *Este important să îți dorești să faci ceva, dar nu este suficient. Eu le spun celor care vor să facă ceva în comunitățile în care se află: înființați o asociație și înregistrați-o în mod formal, asta nu presupune mare efort. Apoi căutați parteneri, sponsori, surse de finanțare, țineți legătura unii cu alții, învățați cum se scrie o aplicație pentru un grant și cum se fac niște estimări de cheltuieli. Este posibil să obții bani, adică finanțare, să primești un spațiu gratuit pe care nu trebuie să îl închiriezi, să primești alte sponsorizări. Statul în care vă aflați vă ajută, dar nu vă poate da fără să depuneți și voi un efort.* (Interviu, Președinte al asociației de migranți 5)

Ieșind din zona inițiativelor și a practicilor de natură culturală sau socială ale organizațiilor de migranți, în continuare vor fi menționate acele practici nenumeroase, cu caracter politic, ce denotă activitate colectivă și în spațiul transnațional politic. Mai întâi de toate, merită accentuat că ceea ce se întâmplă astăzi în multe dintre comunitățile de migranți moldoveni din întreaga lumea, îndeosebi după răsturnările pe plan politic din ultimii doi ani, este un exemplu clasic în care comunitățile diasporice se mobilizează pentru a desfășura activități de lobby prin care își exprimă nemulțumirea și opoziția față de deciziile, acțiunile forțelor politice din Republica Moldova. Cu ajutorul internetului și al rețelelor de socializare, activități ce au loc, de regulă, în locuri geografice disparate, ce acum douăzeci de ani nu s-ar fi propagat cu aceeași forță de contagiune și viteză, contribuie astăzi la formarea așa-numitului spațiu public sau forum global (*global*

public space or forum) (Vertovec, 1999). Pentru a ilustra acest gând voi oferi două exemple care mi se par relevante. În toamna anului 2016, în urma desfășurării primului tur de scrutin pentru alegerea președintelui Moldovei și a rămânerii în cursa electorală a celor doi candidați care s-au confruntat la scurt timp în scrutinul final (Maia Sandu și Igor Dodon), un grup de persoane din mai multe țări de destinație au creat un grup public de discuții pe Facebook, căruia i-au dat numele „Adoptă un Vot!”[137]. Scopul inițial al grupului virtual era să promoveze o campanie a cărei idee era să ofere ocazia cetățenilor din Republica Moldova care și-au propus să voteze, dar se aflau în momentul alegerilor în străinătate, să cunoască și să comunice cu alți moldoveni din întreaga lume pentru a-și facilita deplasarea și cazarea pe durata alegerilor în acele orașe în care urmau să fie deschise secții de vot. Inițiativa s-a bucurat de o popularitate fără precedent, astfel încât la scurt timp după enunțarea îndemnului organizatorilor de a fi solidari cu toți cei care doresc să își exercite dreptul la vot, pe grup au început să apară sute de mesaje prin care o parte dintre cei înscriși pe grup solicitau să li se ofere cazare, iar ceilalți își arătau deschiderea și își puneau locuințele la dispoziția celor care se deplasau, de exemplu, din München, oraș în care nu a existat secție de vot, în Berlin, oraș în care secția de vot a fost deschisă în incinta sediului misiunii diplomatice a Moldovei în Germania. După încheierea alegerilor și îndeplinirea, în aparență, a scopului său inițial, activitatea grupului nu s-a încheiat, ci, dimpotrivă, numărul membrilor a crescut spectaculos, ajungând la aproape 100 de mii de moldoveni, deopotrivă din Moldova și din străinătate. Cei care administrează pagina de Facebook au ales ulterior să descrie acest grup ca fiind cea mai mare comunitate a moldovenilor de pretutindeni. La fel de important este faptul că acest grup nu este revendicat de nicio asociație de migranți și va fi funcțional atât timp cât membrii lui vor fi activi și vor găsi că apartenența la grup le este utilă. De altfel, așa cum arată grupul în prezent, se poate spune că acesta îndeplinește rolul unei platforme virtuale în cadrul căreia mii de persoane care provin din Moldova și care nu se cunosc diseminează și obțin informații, recomandări, sugestii și nu numai ce au legătură cu viața lor privată, dar, în special, cu viața publică din Moldova.

[137] Pagina oficială de Facebook a grupului „Adoptă un Vot!” poate fi accesată aici: https://www.facebook.com/groups/327330864290265/

Al doilea exemplu care mă ajută să fundamentez ideea că migranții din Moldova contribuie la formarea și consolidarea unui spațiu public global și transnațional are la origini prima inițiativă, doar că, de data aceasta, acțiunea transnațională nu are loc doar în spațiul virtual. Așadar, un alt grup de persoane din Moldova, ce în prezent locuiesc și muncesc în state din Europa de Vest, dar și în SUA sau Canada, au decis să încerce să capitalizeze succesul campaniei și al grupului virtual „Adoptă un Vot!" prin organizarea unei întâlniri, eveniment întitulat Offline[138], la care au fost invitați să participe toți cei care sunt atașați de Moldova și preocupați de modalitățile prin care cei care se află peste hotarele țării lor de origine pot să se implice și să contribuie la rezolvarea unui șir lung de probleme cu care se confruntă Moldova. Inițiativa organizatorilor s-a materializat destul de repede într-o întrunire ce a avut loc în Veneția, în 18–19 martie 2017, la care au participat peste 180 de moldoveni din aproximativ 19 țări de destinație, nefiind impuse niciun fel de restricții sau condiții de eligibilitate în termeni de etnie, limbă sau apartenență politică sau religioasă. Evenimentul a fost popularizat în mare parte în mediul online, dar și în presa considerată liberă și nepărtinitoare din punct de vedere politic din Moldova. Este de remarcat faptul că spre deosebire de alte reuniuni, mai mult sau mai puțin similare, aceasta nu a avut loc în Moldova, semn că diaspora moldovenească a ajuns să înțeleagă că mobilizarea migranților din Moldova nu trebuie să se facă neapărat în țara de origine. În plus, acest tip de mobilizare „deteritorializată" le-a permis organizatorilor să păstreze caracterul apolitic și apartinic al întâlnirii și a rezultat în formularea unei declarații și a unei rezoluții care nu diferă considerabil de celelalte șapte documente adoptate în cadrul Congreselor de diaspora, ce au fost deja menționate în lucrare. Însă, ceea ce este diferit în acest caz este că participanții la întâlnire și semnatarii declarației și ai rezoluției au întocmit și un plan de acțiuni prin care și-au propus să implementeze o parte dintre soluțiile incluse în rezoluție cu sau fără aportul nemijlocit al actorilor din Moldova. Dacă peste ceva timp vom ajunge să constatăm că măcar o parte dintre propunerile formulate în cadrul întrunirii din primăvara anului 2017 au fost transpuse în fapte concrete, putem spune cu certitudine că aceasta reprezintă printre primele acțiuni

[138] Mai multe informații pot fi găsite la pagina următoare: http://www.offlineauv.info/.

colective, ce s-au bucurat de ceva mai multă vizibilitate, în care migranții și diaspora din Moldova s-a mobilizat de o manieră exemplară și inedită.

Sunt relevante și exemplele pe care le-am putut extrage din interviuri și din analiza materialelor online din care reiese că asociațiile se solidarizează cu diverse inițiative sau mișcări civice ce au loc în Moldova. Solidarizarea are loc cu preponderență în mediul online, prin mesaje în care asociațiile își exprimă în mod deschis susținerea față de acele inițiative sau evenimente. Prin astfel de mesaje, semnate sau formulate de asociații și de migranți, se încearcă corectarea unor comportamente în rândul non-migranților rămași acasă, adică a populației de rând. La fel ca în cazul remitențelor sociale individuale, prezentate în prima parte a studiului empiric, prin acțiuni de genul celor descrise aici, migranții, de fapt, îndeplinesc rolul unor brokeri ai valorilor și normelor democratice occidentale. De exemplu, cu prilejul zilei de 8 martie, în anul 2017, s-a încurajat respectarea drepturilor femeilor din Moldova, lupta împotriva violenței domestice verbale și fizice, egalitatea de șanse și de drepturi pentru femei și pentru barbați. Alte exemple constau în mesaje publicate și popularizate pe rețelele virtuale și în presa online cu ocazia marcării Zilei Autismului, a Zilei persoanelor cu dizabilități sau a celor care suferă de cancer etc. Tot în această categorie de acțiuni se înscriu încurajările pe care le emit reprezentanții și membrii asociațiilor prin care cei care locuiesc în Moldova sunt invitați să participe la acțiuni de protest sau marșuri de mică amploare cu substrat civic, precum Marșul Femeilor din luna martie 2017, sau cu caracter politic, precum manifestațiile din orașul Chișinău ce au urmărit să celebreze 99 de ani din momentul unirii Basarabiei cu România (anul 1918).

Fără îndoială, internetul și mediile de comunicare din spațiul online au constituit instrumentele ce au facilitat, în ultimii 3–5 ani, câteva mișcări sociale ce au avut loc în rândul migranților și/ sau au fost inițiate de către cei care se află peste hotarele Moldovei, locuind sau muncind în alte state. Dat fiind faptul că nu au mai existat precedente în trecut de tipul celor pe care le-am exemplificat mai sus, am putea chiar spune că majoritatea mișcărilor sociale pe care le observăm în prezent se datorează, în mare parte, evoluției telecomunicațiilor și tehnologiilor, au loc în exclusivitate în mediul online și poartă, pentru prima dată după foarte mult timp, un caracter inedit, inovator. De asemenea, a fost facilitată formarea unor grupuri sociale și actori sociali colectivi noi, în interiorul și în afara Moldovei, a

căror socializare are loc cu și prin intermediul internetului. Mai mult decât atât, în prezent, odată cu dezvoltarea unor noi practici de negociere, de luare a deciziilor, de comunicare, ce au loc în pofida oricăror bariere de timp sau de spațiu, asistăm, totodată, la derularea unor momente unice în care se produce generarea unui nou *habitus* transnațional. Acesta va persista pe termen lung, deoarece depinde de mediile online de relaționare și comunicare, și va contribui la formarea unor identități colective deteritorializate (*de-territorialized)* chiar și în rândul migranților și al diasporelor. Din punctul meu de vedere, în cazul Republicii Moldova acest lucru a început să fie evidențiat odată cu coagularea unor inițiative sau mișcări, extrem de vizibile în spațiul online, de tipul celor descrise mai sus (platforma Adoptă un Vot! și Offline-ul organizat în luna martie 2017). Ultima observație formulată concordă cu părerea unor autori precum Mihaela Nedelcu (2012) potrivit căreia în zilele noastre în pofida absenței fizice a migranților din locul de origine, internetul și rețelele de socializare, de fapt, facilitează prezența lor în mediul online. Prin urmare, vechiul arhetip al migranților se reinventează în condițiile date în așa fel încât cei care se mută din locul lor de baștină nu devin doar migranți, ci „migranți online". Spre deosebire de migranții de acum 20 de ani, „migranții online" posedă câteva caracteristici complexe ce sunt rezultatul proceselor de cosmopolitizare a lumilor lor sociale (p. 1345; Sokefeld, 2006) și constau în sisteme multiple de referință (de exemplu, migranții se raportează atât la instituțiile politice din țara de destinație, cât și la cele din țara de origine), în prezența mai multor locuri de care aparțin (migranții se pot simți acasă și în Moldova, și în țara de destinație), în loialități și orientări ambivalente sau duale, stiluri de viață interconectate (să facem referire la un tânăr care în timpul săptămânii muncește în Londra, iar în weekend participă la o conferință în Chișinău) și în abilitatea migranților de a acționa și de a reacționa la distanță în timp real (în acest caz, îmi vin în gând exemplele de intervenții prin Skype sau telefon pe care migranții din Moldova obișnuiesc a le avea în cadrul emisiunilor televizate pentru a comenta vizavi de viețilorlor din locurile în care se află și a-și da cu părerea vizavi de subiectele de importanță ce privesc Moldova).

Din anumite puncte de vedere, nu e greșit dacă spunem că vechimea procesului migratoriu și stadiul de formare a comunităților de migranți deocamdată nu permite exploatarea potențialului de dezvoltare al acestora, indiferent dacă

acest lucru se face din interior, adică prin inițiativele care vin de la migranți sau prin politicile publice inovative, de timpul celor prevăzute în documente strategice precum Strategia Națională „Diaspora 2025" (2016), pe care guvernul din Republica Moldova și-a propus să le implementeze pentru a valorifica capacitățile moldovenilor ce locuiesc și lucrează în alte state. Datele colectate în rândul migranților și al reprezentanților structurilor asociative pun în evidență prezența unei conștientizări slabe în rândul migranților a multitudinii de forme prin care aceștia pot avea un rol și o contribuție la menținerea legăturii cu statul de origine și la modernizarea acestuia. O mică parte dintre aceștia întrevăd faptul că donațiile mici de resurse, de timp și de energie sunt primele și cele mai simple forme de implicare și participare. De asemenea, cei care alcătuiesc diaspora nu sunt pregătiți să se implice în activități colective, acest lucru se întâmplă din două motive: de pe o parte, nu există o cultură sau deprinderi în acest sens, pe de altă parte acestea nu se încurajează nici în statele de origine, nici în cele de destinație, întrucât nu există contexte favorabile în cadrul cărora migranții moldoveni să poată participa la activități transnaționale. Condițiile pentru crearea unor contexte favorabile în cadrul cărora migranții își schimbă rolul din agenți individuali în agenți colectivi de dezvoltare sunt acordarea de finanțări pentru activități, inițiative și politici publice ce includ o dimensiune de co-dezvoltare, un grad de coeziune mai înalt în rândul comunităților de migranți, interesul crescut de implicare din partea migranților, interesul din partea instituțiilor donatoare și multe altele.

6.4.4. Relația structurilor asociative ale migranților cu statul de origine: parteneriat, conflict sau opoziție?

În ceea ce privește relația dintre moldovenii aflați în străinătate și statul de origine, indiferent dacă aceștia își articulează individual sau colectiv revendicările și pozițiile, putem spune că deja există două tendințe clare în această privință. Pe de o parte, migranții contestă autoritatea/ legitimitatea și acțiunile decidenților politici, printre care guvernul, partidele politice, administrația publică centrală și locală etc., și formulează pretenții de transformare socială și schimbare politică. Pe de altă parte, migranții mențin relația cu statul de origine prin alimentarea unor sentimente de nostalgie și a dorinței de a păstra cultura și tradițiile caracteristice Moldovei. Perspectiva duală de mai sus contribuie la menținerea dihotomiei

actuale conturată în jurul categoriei de „migrant politic” și a celei de „migrant economic”. Nemulțumirile migranților sunt accentuate de faptul că în discursurile publice oficiale cei care locuiesc sau lucrează în afara granițelor Moldovei sunt, pe de o parte, elogiați în acele cazuri în care se dorește să se accentueze importanța fluxurilor bănești pentru economia statului și, pe de altă parte, denigrați sau neglijați în subiectele publice ce vizează drepturile și postura migranților de vectori ai schimbării occidentale:

> *Cu mare tristețe o spun, dar nimănui nu îi pasă de noi acolo, în Moldova. Noi suntem doar buni la trimisul remitențelor, cu banii noștri se scoate țara din crize. Migranții, mă scuzați că mă exprim astfel, sunt doar o vacă pe care o poți mulge mult și bine. Își amintesc din când în când de noi, dar, în rest, ar prefera să stăm cu gurile închise, să ne vedem de job-urile noastre din Italia, Franța sau Rusia și să trimitem cât mai mulți bani acasă.* (Interviu, Grup de inițiativă, lider informal al grupului de migranți 3)

Prin urmare, la nivelul discursului oficial din Moldova, axat aproape în exclusivitate pe perspectiva migrantului economic și pe strategiile/ politicile de atragere a remitențelor (*remittance capture engagement strategy)*, rolul pe care îl atribuie oficialii din Moldova migranților intră într-o contradicție cu rolul de migranți politici pe care și-l autoprescriu cei care alcătuiesc diaspora sau comunitățile transnaționale de moldoveni din străinătate. Diaspora și migranții pretind că puterea lor economică (aici ne referim în special la remitențe) să fie cel puțin la fel de mare și de vizibilă și în sfera politică, astfel încât să existe un fel de potrivire/ compatibilizare (*matching*) între cele două.

Reprezentanții cu care am discutat intuiesc că statul și-ar dori să se asigure că cetățenii săi, care se află în afara granițelor, sunt docili și supuși, ușor de guvernat, prin intermediul diverselor politici prin care statul-națiune își extinde, de fapt, hegemonia și asupra celor care nu se află în Moldova, iar această stare a lucrurilor contribuie și mai mult la creșterea unor tensiuni și presiuni între migranți, pe de o parte, și instituțiile asociate cu statul, pe de altă parte. Mai jos sunt prezentate alte două comentarii, formulate de respondenți, cu privire la interesele diferitor actori din Republica Moldova și la relația dintre aceștia și migranți, în general:

> *Partidele politice, oricare ar fi ele, vor încerca mereu să subordoneze diaspora pentru a avea voturi. O vor linguși, o vor cumpăra, dar nu-i vor oferi cele cerute: democrație, transparență, lupta cu corupția, stabilitate economică, reformă judiciară etc.* (Interviu, Președinte al asociației de migranți 5)

Statul, Republica Moldova, este cel mai mare câștigător în problema cu migranții, el face promisiuni an de an, zâmbește și vorbește frumos cu demnitarii europeni pentru a câștiga mai multe granturi. Statul este concentrat la probleme care nici pe departe nu ar avea un impact pozitiv asupra stopării emigrării masive a concetățenilor săi în diferite colțuri ale lumii. (Interviu, Membru activ al asociației de migranți 4)

Atât în cadrul interviurilor cu migranții din Canada, dar mai ales în cadrul celor realizate cu președinții sau liderii de asociații ale migranților moldovenilor, mi-a fost imposibil să nu remarc ambivalența în atitudini ce denotă, pe de o parte, însușirile unui patriotism defensiv al moldovenilor și, pe de altă parte, remarci sau interpretări negative care vorbesc despre dezamăgirea intervievaților față de situația politică și economică din Moldova, față de progresul lent al proceselor de democratizare și față de eșecurile constante în lupta anti-corupție și așa mai departe. Poziționările, activitățile și atitudinile afișate sau neafișate ale reprezentanților asociațiilor pot spune multe despre relația migranți-stat de origine și ne permit deja să formulăm câteva predicții cu privire la raportul actual dintre migranți și instituțiile sociale și politice ce reprezintă statul. Deși manifestările actuale nu sunt nici frecvente și nici intense, acestea pot să indice cum se vor prefigura raporturile viitoare dintre migranți și statul de origine, Republica Moldova, fiindcă cel puțin o tendință este deja clară, aceasta doar urmează să se accentueze sub o formă sau alta odată cu trecerea timpului, perioadă în care va avea loc și afirmarea diasporei ca un grup ce articulează interese politice, sociale și economice ce deseori nu se vor suprapune sau vor merge în direcția paralelă cu cele ale statului de origine. Oricum ar fi, în prezent majoritatea reprezentanților structurilor asociative tratează cu suspiciune și cu scepticism acțiunile, intervențiile și inițiativele care vin din partea statului. Așadar, utilitatea și impactul acțiunilor sunt puse la îndoială, împreună cu imparțialitatea și bunele intenții ale celor care le propun sau coordonează anumite programe, proiecte sau strategii. În funcție de subiectul abordat, pentru migranți, instituțiile statului compun o pleiadă întreagă de entități pe care ei le-au menționat cu diverse ocazii în timpul interviurilor, iar trimiterile la acestea sunt în totalitate negative. Biroul pentru Relații cu Diaspora, executivul, legislativul și partidele politice de la guvernare, Centrul Național Anticorupție, Banca Națională a Moldovei, Comisia Electorală Centrală din Moldova, reprezentanțele consulare și ambasadele din statele de destinație,

instituțiile administrațiilor locale sunt doar câteva exemple de instituții în care migranții nu au încredere și a căror competență o pun în mod frecvent la îndoială. Din punctul de vedere al celor care nu mai locuiesc în Moldova, pentru moment, în Republica Moldova, subiectul cu privire la migranți sau diaspora este unul sensibil, în principal din cauza mizelor politice și, într-o oarecare măsură, ideologice care se accentuează în diverse forme în funcție de agendele publice sau private ale unui număr restrâns de actori din societate (partide politice, demnitari sau persoane publice, oameni de afaceri etc.).

> *Știți, migranții se simt folosiți și nu mai cred în acest stat, Republica Moldova… ăsta este adevărul. Ei se simt folosiți doar la alegeri, atunci când personajele politice au nevoie de susținerea noastră și atunci încep iarăși cu promisiuni și cu tot felul de șiretlicuri… Iată în 2018* [n.a., în 2018 în Moldova urmează să se organizeze alegeri parlamentare] *cu siguranță vor veni cu o campanie prin care vor încerca să ne tragă de partea lor, dar noi suntem împotriva acestui mod mârșav de comportament. Ei manipulează diaspora și migranții între est și vest… în funcție de interesele fiecărui partid. […] Pentru ei asociația, n-o să neg, este doar un mod de a-i manipula pe migranți prin liderii de asociații care au în jurul lor o comunitate de moldoveni care ar putea vota în favoarea unui partid sau a altuia.* (Interviu, Fost președinte al asociației de migranți 1)

Așteptările reprezentanților asociațiilor față de entitățile politice din Moldova, în general, și față de Biroul pentru Relații cu Diaspora – instituția ce are cele mai multe prerogative în ceea ce privește relația cu cetățenii din străinătate, în particular, sunt foarte înalte, îndeosebi în ceea ce privește comunicarea, colaborarea, tipul de programe și politici pe care și le-ar dori să fie implementate. Ideile și dezideratele formulate de cei care se află în străinătate în mod sigur nu coincid cu bugetele reduse ale acestei structuri, iar prioritățile pe care le identifică reprezentanții diasporei nu coincid cu realizările și acțiunile concrete întreprinse de-a lungul anilor de către oricare dintre instituțiile moldovenești responsabile de relația cu diaspora. Acest lucru este exprimat în repetate rânduri de diverși reprezentanți din diaspora în cadrul intervențiilor ce au loc în mediul online și în mass-media, dar și cu ocazia organizării congreselor de diaspora. Reamintesc aici că reuniunile denumite „Congrese ale Diasporei din Republica Moldova” au loc o dată la doi ani, reprezintă reuniuni ale persoanelor originare din Moldova, domiciliate peste hotare și sunt ocazii unice pentru întreținerea unui dialog multilateral dintre executiv și migranți sau reprezentanții acestora pe teme ce au legătură

cu politicile de migrație, impactul migrației asupra proceselor de dezvoltare socială și economică, integrarea opiniilor migranților în procesele decizionale la nivel înalt, drepturile migranților etc. Nefiind gândite ca niște evenimente de amploare, congresele, de regulă, găzduiesc peste 100 de participanți sau delegați din diferite țări (de exemplu, la primul congres din 2004 au participat 120 de persoane, cel de-al doilea congres, din 2006, a avut 170 de delegați din 22 de state), iar aspirațiile inițiale ale acestor întruniri erau de constituire a unui for care să îi reprezinte pe migranții moldoveni. În legătură cu aceste evenimente, este de remarcat că ele se încheie cu o rezoluție pe care o formulează și o prezintă în plen cei care participă la congres, iar, sub aspectul conținutului, documentul reprezintă, de fapt, o listă de sugestii și revendicări pe care le are diaspora față de actorii politici și instituționali din Moldova. Ceea ce în mod vădit îi nemulțumește pe cei care participă la Congresele de diaspora și pe restul persoanelor, care nu participă, dar sunt de acord cu poziția comună pe care o adoptă participanții, este faptul că acestea trec neobservate și că la congresele ulterioare migranții obișnuiesc să menționeze fără încetare că „revendicările și soluțiile sugerate în rezoluțiile precedente au fost totalmente neglijate" (Interviu, Președinte al asociației de migranți 5).

În cadrul interviului, respondentul care a lucrat în trecut în calitate de coordonator de programe în cadrul Biroului pentru Relații cu Diaspora (Informator cheie 1), structura guvernului responsabilă pentru menținerea legăturii cu diaspora și migranții moldoveni din străinătate, și cu diverse ocazii a comunicat cu reprezentanți ai diasporei și ai asociațiilor de migranți, a fost de părerea că uneori energia și resursele migranților care au reușit să implementeze proiecte în Moldova era irosită, întrucât cei care aveau idei de astfel de proiecte nu tot timpul sunt capabili să evalueze nevoile și prioritățile de la nivel local. Acest lucru poate fi o explicație pentru eșecul unor inițiative. În tot acest proces cel mai interesant este faptul că unele părți participante se scuză și se justifică în fața reproșurilor formulate de celelalte părți. Altfel spus, în primul caz instituțiile publice din Moldova, cum este BRD-ul în acest caz, reclamă comunicarea deficitară cu asociațiile de migranți, iar reprezentanții ultimelor îi acuză pe primii de neprofesionalism, lipsă de transparență și duplicitate funcțională ancorată într-o loialitate disimulată în fața unor structuri superioare corupte. Părerile pe care le formează părțile unele despre altele contribuie la accentuarea disensiunilor între acestea,

accentuează conflictul și diminuează șansele unor colaborări de viitor, subminând, în acest fel, și potențialul de dezvoltare al diasporei și al comunităților de migranți din Republica Moldova. Fragmentul de mai jos evocă poziția tranșantă a unui respondent:

> *Părerea mea este una neutră cu privire la BRD și programele pe care le implementează, sunt prea puține la număr pentru a schimba ceva major pentru migranți sau pentru cei din Moldova, și au un impact minim, din păcate. Majoritatea programelor sunt concentrate pe teritoriul Republicii Moldova, și nu în Diaspora, prin acordarea de granturi și crearea unor bugete anuale, în care mai mult de jumătate din resurse sunt salariile angajaților și cheltuieli justificate, între ghilimele, pentru derularea corectă a acestora prin cea mai transparentă prismă posibilă. Transparență tot între ghilimele.* (Interviu, Membru al asociației de migranți 1)

Paradoxal este faptul că pozițiile liderilor sau ale membrilor de asociații, care critică în mod deschis instituțiile statului și refuză cu orice ocazie să comunice cu actorii politici din Moldova, coordonează, respectiv, fac parte din asociații care au scopurile cele mai puțin diversificate și care par să se adapteze cu dificultate la condițiile în permanentă schimbare din țara de primire și din Moldova. Într-un fel, devine clar că predispunerea negativă a reprezentanților organizațiilor de migranți, care aleg să păstreze o relație conflictuală cu statul, de fapt, creează o constrângere pentru ca acele structuri să rămână rigide și închise, condamnându-le la un „status-quo" ce funcționează în detrimentul impactului pe care l-ar putea avea în timp atât pentru migranți, cât și pentru non-migranți. Paralel cu aspectul prezentat mai sus, se conturează exemple de grupuri sau asociații de migranți care au acceptat să colaboreze și să comunice, de pildă, cu ambasadele sau cu Biroul de Relații pentru Diaspora din Moldova, în pofida divergențelor de viziuni și a antipatiilor evidente. Din declarațiile respondenților a decurs că concesia făcută a avut rezultatele scontate, astfel încât unele asociații au avut chiar ocazia să se „reinventeze" prin lărgirea și adaptarea listei de obiective și prin implementarea unor activități noi și inovative, multe dintre acestea având implicații pozitive pentru grupuri de persoane sau comunități din Moldova. Cei care, totuși, apreciază sau au o părere pozitivă despre BRD și consideră că programele pentru migranți și diaspora comportă o dimensiune de dezvoltare sau schimbare socială sau economică, tind să creadă că, înainte de toate, prin intermediul acestora migranților le este recunoscut potențialul și statutul de actori

importanți care pot contribui la îmbunătățirea unor procese din Moldova. Și de această dată, orientarea pragmatică a liderilor/ președinților de asociații față de ceea ce ar presupune asocierea sau parteneriatul oficial cu o instituție publică din Moldova a constat în elementul principal ce a garantat demararea și implementarea unor proiecte ce vizează implicarea celor din diaspora. Sumarizând discuțiile pe care le-am purtat pe această temă, redau un fragment dintr-un interviu realizat cu liderului unui grup de inițiativă coordonat în Europa vreme de cinci ani:

> *Acei din diaspora care doresc să facă ceva pentru asociațiile lor, pentru moldovenii pe care îi reprezintă, pentru oamenii din Moldova, nu au cum să evite instituțiile statului. Da, acestea sunt corupte. Da, acestea nu sunt transparente și sunt extrem de politizate. Dar așa cum noi reprezentăm diaspora, așa Moldova este reprezentată de ministere, ambasade, organele frontierei de stat, BRD* [n.a., Biroul de Relații pentru Diaspora] *și așa mai departe. Dacă ne propunem să facem ceva în Moldova, ele nu pot fi ocolite, astfel că nicio inițiativă sau vreun proiect de amploare sau care se vrea a fi unul de impact, nu cred că poate fi realizat fără implicarea directă a statului*. (Interviu, Grup de inițiativă, lider informal al grupului de migranți 1)

Așa cum mi-a fost dat să văd sau să înțeleg unele lucruri, interpretarea mea personală este că asociațiile de migranți nu își doresc în mod intenționat să adopte o poziție conflictuală în relația cu Moldova, ci sunt nevoite să o facă ca răspuns la acțiunile statului. Într-un fel sau altul, fie că o declară oficial și includ ideea promovării unor schimbări sociale în mod conștient printre obiectivele oficiale ale organizațiilor de migranți, fie că a fost posibil să deduc acest lucru în urma conversațiilor, de regulă, asociațiile nu au scopuri subversive și nu își propun să submineze autoritatea niciunei entități din Moldova, iar foarte puține dintre acestea au vreun scop politic. Este foarte evident că în ceea ce privește viziunile și planurile ce au legătură cu Moldova, asociațiile își doresc să promoveze o schimbare socială și să contribuie la îmbunătățirea situației social-economice și politice din țara lor de origine. Însă, în același timp, diaspora se afirmă ca un actor politic nou, ce se poziționează în opoziție și ca fiind „anti-sistem" (Interviu, Președinte al asociației de migranți 3), într-un moment în care are loc o deconstrucție sau chiar o erodare masivă a câmpului politic din Republica Moldova. Toate evenimentele din ultimii câțiva ani, pe care le-am urmărit și le-am analizat, demonstrează că diaspora din Moldova a devenit conștientă de ea însăși

și a realizat că are putere/ resurse, chiar dacă, deocamdată, întâmpină greutăți în a preciza care îi sunt sursele de putere și resursele. În plus, și de această dată ne confruntăm cu un alt fel de paradox: este clar că migranți moldoveni sunt mulți, dar nu este sigur dacă numărul migranților reprezintă cu adevărat un atu sau o resursă:

> *Noi, ce din diaspora, suntem datori să facem ceva pentru țara din care am plecat și nu neapărat din patriotism. Sunt atât de mulți oameni care ar dori și ar putea să facă ceva, dar nu își dau seama cum să facă acest lucru. De aceea, cred că ceilalți care sunt mai activi… aici nu mă refer doar la asociații, dar și la persoane individuale care au idei sau au ceva mai mult curaj să iasă în față cu un mesaj sau să facă ceva singuri sau să îi coopteze și pe alții din jurul lor, tot din diaspora… ș-atunci cu ajutorul lor… cum să zic, în cazul ăsta marea masă a celor care îs împrăștiați în toată lumea ar deveni un fel de pod… a brigde* [n.a., o punte] *prin care se va face legătura cu cei din Moldova.* (Interviu, Președinte asociație de migranți 6)

Nemulțumirea și revolta intervievaților și a celor pe care ei îi reprezintă este neîndoielnică, însă, un alt detaliu interesant pe care l-au relevat interviurile are legătură cu optimismul migranților în ceea ce privește afirmarea diasporei moldovenești. În accepțiunea respondenților, ascensiunea și implicarea moldovenilor din străinătate în treburile economice, politice și sociale ale Moldovei este firească și se va accentua, fiind favorizată de faptul că cetățenii care se află în alte state devin mai „educați”, termen prin care se are în vedere atât faptul că ei fac studii în statele în care se află, dar și faptul că, în timp, ei împrumută și interiorizează valorile și normele occidentale. Fie că vorbim de persoane care și-au îndeplinit obiectivele de migrație sau au dobândit un alt statut social în statul de destinație, au finalizat studiile și/ sau și-au găsit un loc de muncă ce le permite să se preocupe de alte subiecte, tot mai multe persoane devin active, cel puțin în mediul virtual, și manifestă angajamente simultane față de societatea pe care au lăsat-o atunci când au emigrat și față de cea care i-a învățat că dreptul la implicare și la exprimare nu este privilegiul celor puțini. În același context, este emisă un gen de avertizare la adresa actorilor politici din Moldova prin care se reiterează ferm că migranții contribuie la conturarea unei realități pe care cei care iau deciziile în plan național ar trebui să accepte și să țină cont că din ce în ce mai multă lume se va orienta către Moldova și că acum, mai mult ca oricând,

tehnologia și internetul le permit migranților să se informeze și să discearnă adevărul de tentativele de a-i induce în eroare. Subliniez acest gând printr-un fragment transcris în urma unui interviu cu o respondentă:

> *E foarte greu să faci ceva. Pe zi ce trece simt că și aici, și în Moldova, progresul este lent sau chiar imposibil. De parcă te-ai lupta cu morile de vânt. Dar eu nu cred că trebuie să renunțăm. Trebuie să încercăm să ne facem auziți de politicienii și corupții din Moldova și să le dăm de înțeles că noi îi vedem și că suntem atenți la tot ce se întâmplă acasă.* (Interviu, Grup de inițiativă, lider informal al grupului de migranți 2)

În încheierea analizei efectuate până în acest moment, cred că este important să readuc în discuție distincția, pe care am trasat-o și în prima parte a studiului empiric, dintre „dorința" și „capacitatea" de a se implica a migranților, întrucât atât în cazul migranților, cât și în cazul asociațiilor de migranți interpretările interviurilor relevă faptul că dorința de a contribui a migranților (*desire to engage*) este depășită de capacitățile lor de a contribui (*capacity to engage*). Autorii care propun dihotomia reliefează faptul că capacitatea de a se implica a migranților se fundamentează pe gradul de securitate socio-economică pe care îl au persoanele, dar și pe veniturile lor ce ar trebui să le permită să își acopere mai mult decât nevoile simple, precum cele de subzistență. În egală măsură, capacitatea este dată de libertatea migrantului de a se exprima liber și de a-și forma un șir de competențe sociale și politice, precum cele ce presupun desfășurarea unor activități de lobby, organizare de campanii, scriere și adresare de petiții sau colectare de fonduri pentru proiectele și ideile pe care le au migranții. În contrast, dorința de a se implica a migranților este influențată și modelată de motivații personale sau private, cum ar fi nevoia de a-și sprijini familia sau apropiații, de a contribui la cauze umanitare sau filantropice în folosul unei comunități sau chiar națiuni, dar și de propensiunea de a se angaja în cauze politice ca urmare a manifestării unor păreri politice personale sau sentimente etno-naționaliste (Al-Ali, Black și Koser, 2011). Cu privire la dihotomia capacități-dorințe, în cazul migranților moldoveni, realitatea empirică a scos în evidență predominanța ultimelor. De aceea, una dintre concluziile personale pe care le formulez, care s-ar putea să nu mai fie valabilă peste câțiva ani, este că atât timp cât ideile venite din partea organizațiilor de migranți se fundamentează doar pe dorința de a contribui, inițiativele lor vor avea un impact nesemnificativ și un caracter preponderent

individual, sporadic, fără potențial de multiplicare. Măsura în care asociațiile pot genera schimbări în acele comunități din care provin migranții, alături de tipul acestora, va depinde de calitatea și de conținutul legăturilor și al capitalului social ce se formează și se consolidează, pe de o parte, între persoanele care alcătuiesc comunitatea de migranți sau diaspora, și, pe de altă parte, între migranți și non-migranți (familie, prieteni, rude, vecini etc.), dar și între migranți și instituțiile de acasă. Acest lucru are o importanță crucială îndeosebi pentru asociații, deoarece atât migranții, cât și organizațiile lor nu reprezintă agenți ai transformării sau ai schimbării ce pot acționa de unii singuri. Dimpotrivă, pentru a-și spori potențialul, ele trebuie să comunice, să colaboreze cu acele organizații ce sunt capabile și au resursele necesare pentru a promova o agendă instituțională ce prioritizează transformările din țara de origine, căci, doar în această manieră, asociațiile de migranți din Republica Moldova vor putea să abordeze paradoxurile și oportunitățile pe care le presupun legăturile complexe dintre migrație și dezvoltare.

Concluzii și considerații finale

În abordarea subiectului migrației trebuie să fie cuprinse numeroase aspecte, printre care determinanții și criteriile de migrație, efectele și consecințele fenomenului, accesul și integrarea migranților în societatea-gazdă și pe piața muncii, protecția drepturilor migranților și a refugiaților, după caz, controlul și prevenirea migrației, dialogul dintre țara-gazdă și cea de origine, eforturile pe termen lung ale migranților ce urmăresc îmbunătățirea condițiilor economice și politice din țările de origine etc. Enumerarea de mai sus înlesnește reluarea unor explicații cu privire la scopul lucrării de față și nu numai. Este oportun să reiterez că acesta nu a constat într-o tentativă exhaustivă de prezentare a fenomenului migrației din Republica Moldova. Dimpotrivă, în lucrare mi-am propus să realizez doar o defragmentare a subiectului migrației și o analiză a acestuia pe niște paliere în cadrul cărora converg domenii, precum sociologia, științele politice și economia. Așadar, atât în ceea ce privește teoria, cât și în ceea ce privește metodologia de cercetare folosită, lucrarea respectă, în mare parte, principiul multidisciplinarității ce se aplică în studiul migrației. Într-o optică pur subiectivă, lucrarea este un produs al unui demers științific bazat pe o curiozitate personală și profesională cu privire la un fenomen social de amploare din Republica Moldova, un livrabil rezultat în urma problematizării unor subiecte ce, la prima vedere, par să fie banale și epuizate de către alți autori dotați cu prisosință cu spirit critic, dar și un efort ce probează asumarea responsabilității cu privire la o sarcină ce, într-un final, a fost încheiată cu succes. Pe parcursul anilor, în timp ce elaboram această lucrare, m-am aflat de nenumărate ori în postura persoanei care încearcă să observe și să studieze niște fenomene ce s-au dovedit a fi greu de fracționat, dar și în postura persoanei observate, dată fiind experiența proprie de persoană care acum 15 ani a plecat din Moldova pentru a studia și, ulterior, pentru a se stabili în România. De aceea, voi admite fără rețineri că în calitatea mea de cercetător nu am reușit să dau dovadă de capacitatea de a mă detașa deplin de subiectul studiat și de subiecții de cercetare cu care am desfășurat interviurile.

Pentru a realiza studiul teoretic și empiric cuprins în lucrarea de față, mi-am dat silința să analizez și să interpretez într-un mod sistematic și original un ansamblu de subiecte ce derivă din decizia cu privire la intenția și acțiunea nemijlocită de a emigra a cetățenilor Republicii Moldova, prin formularea unor constatări, descrieri și explicații logice, obiective și valide. După cum s-a putut observa, am încercat să explorez într-un mod integrat cele trei teme mari care constituie nucleul lucrării: (1) migrația, dinamica relației dintre migrație și dezvoltare, (2) perspectivele asupra rolului și implicării migranților în dezvoltarea țării de origine și (3) relația sau raporturile migranților cu statul de origine, Republica Moldova, toate interpretate prin optica teoretică cu privire la transnaționalism și diaspora. În analiza întreprinsă am încercat să explorez, pe de o parte, natura relației ce se creează între cetățeanul emigrat și statul pe care l-a părăsit acesta și, pe de altă parte, implicațiile posibile ale contribuțiilor individuale sau colective ale cetățenilor emigrați în străinătate asupra dezvoltării statului de origine. După cum am explicat și în alte părți din lucrare, prin contribuții nu s-au avut în vedere doar transferurile de remitențe financiare, ci și modelele de comportament, practicile, ideile și valorile migranților etc., precum și toate fluxurile, activitățile și practicile cu caracter transnațional. În efectuarea demersului empiric mi-am propus să mă îndepărtez de tonul altor studii ce s-au concentrat pe cazul Republicii Moldova (și acelea puține, de altfel), deoarece, după cum am menționat și în alte subcapitole ale lucrării, ceea ce s-a scris pe tema migrației din Moldova în sfera academică și științifică se axează mai mult pe remitențe și pe stabilirea efectelor acestora, precum și pe constatarea unor posibile legături statistice între remitențele migranților și alte caracteristici ale familiilor/ gospodăriilor din care aceștia provin. Interesul altor cercetători pentru procesele de migrație din Moldova a fost determinat în exclusivitate de volumul mare al transferurilor bănești pe care migranții le direcționează către familiile și apropiații lor și de ponderea semnificativă pe care acestea au avut-o în ultimii 20 de ani în PIB-ul Republicii Moldova. Pornind de la ideea de mai sus, am decis să aleg o metodă de cercetare calitativă ce, într-un final, mi-a permis să mă concentrez nu doar pe explicarea fenomenului migrațional și a altor procese adiacente, ci și pe înțelegerea acestuia, prin creșterea gradului de comprehesiune. Întrucât în această lucrare nu mi-am propus să formulez răspunsuri cu privire la direcția sau tăria

relației dintre indicatori sau variabile, adică nu mi-am propus să testez ipoteze, a contat mult că am putut să port niște conversații deschise cu cei pe care i-am intervievat, deoarece narațiunile și interpretările lor s-au dovedit a fi deosebit de valoroase. Cred că a meritat să încerc să explicitez ce se întâmplă în interiorul relației migrație–dezvoltare apelând la altceva decât la distribuții și legături statistice, care, după cum am văzut și în cazul Republicii Moldova, deseori nu sunt relevante și nu aduc un plus în cunoaștere. De aceea, până la proba contrarie, tind să cred că abordarea empirică folosită în această lucrare este unică în felul său și nu se întâlnește, deocamdată, sub forma unei idei asemănătoare în altă parte. Mai mult decât atât, consider că analiza efectuată în lucrare explorează într-un mod inedit natura legăturii dintre migrație, dezvoltare și relația migranților cu statul de origine, Republica Moldova, iar rezultatele studiului empiric vin să completeze niște goluri de cunoaștere cu privire la caracteristicile și consecințele mișcărilor de migrație din Moldova.

De la bun început, am fost interesată să încerc să răspund la un set de interogații generale, precizate în partea introductivă a lucrării, cărora, însă, nu le-am atribui un rol fix de întrebări sau obiective de cercetare. Din acest motiv, le-aş încadra mai curând în categoria curiozităților sau a asumpțiilor cu caracter general, care au contribuit la trasarea unor direcții de cercetare și la delimitarea problematicii analizate. Reamintesc mai jos întrebările și revin în paginile ce urmează asupra lor cu intenția de a formula câteva considerații finale pertinente.

(1) Pornind de la realitatea social-politică și economică actuală a celui mai sărac și slab dezvoltat stat din Europa, care este rolul pe care îl au sau l-ar putea avea migranții în dezvoltarea Republicii Moldova?

(2) Cum se raportează migranții la Republica Moldova, în sens imaginar și/ sau ideatic? Putem decela care este tipul de loialitate pe care îl dezvoltă migranții moldoveni de-a lungul experienței de migrație? Este această loialitate una conflictuală sau vizează deopotrivă statul de origine și cel de destinație (*hybrid identity*) (Rother și Nebe, 2009)?

(3) În cazul Republicii Moldova și al cetățenilor săi emigrați, putem vorbi despre emergența unei diaspore sau/ și a unor comunități transnaționale (sau cel puțin a unei conștiințe diasporice), în sensul celor descrise de autorii consacrați din domeniu, citați în lucrarea de față, ținând cont, în același timp,

de faptul că procesele de migrație din Republica Moldova sunt relativ recente și se caracterizează printr-un grad redus de „maturitate”? (Kuznetsov, 2006; Buga, 2011 *apud* Tajeda, Varzari și Porcescu, 2013; Moșneaga, 2014; Schwartz, 2007). În ce măsură activitățile, transferurile, practicile și inițiativele transnaționale din spațiul social ce transcend granițele statelor naționale contribuie la formarea unor comunități transnaționale?

(4) Care sunt formele de implicare transnațională cele mai frecvente care se pot observa la migranții din Republica Moldova și ce impact anticipat și real l-ar putea avea acestea asupra dezvoltării politice, culturale, sociale și economice a Republicii Moldova?

(5) Este „modelul diaspora” o opțiune fezabilă pentru Republica Moldova, în vederea atenuării pe termen mediu și lung a unei părți dintre efectele sociale, economice și demografice negative ale migrației? (Larner, 2007; Meyer și Brown, 1999; Tajeda și Bolay, 2010; Patterson, 2006; Nyberg-Sørensen, 2004)

(6) În ce măsură pot fi înlocuite în discursurile oficiale și politicile publice referirile cu privire la modelul de dezvoltare bazat pe remitențe și migrația de întoarcere, cu abordări noi ce derivă din modelul de dezvoltare bazat pe relația cu comunitățile de migranți și diaspora? În ce măsură evoluția ulterioară a unui stat, a cărui principală resursă se dovedește a fi cea umană, va fi potențată de atitudinile, practicile și activitățile transnaționale pe care le au migranții și care derivă din însuși procesul de migrație? (Newland și Patrick, 2004; Nyberg-Sørensen, 2004)

Cercetarea din această lucrare s-a bazat pe un eșantion ce a fost alcătuit din trei tipuri de subiecți de cercetare, fiecare tip constituind o unitate sau un nivel de analiză distinct: **(1)** migranți economici originari din Republica Moldova (țara de destinație Canada, provincia Alberta, orașul Calgary); **(2)** reprezentanții structurilor asociative voluntare ale migranților moldoveni din țările de destinație (asociații, grupuri de inițiativă, comunități formale sau informale) și **(3)** informatori-cheie din Canada și alte țări de destinație, informatori-cheie din Republica Moldova (Tabelul 11). În cazul primei categorii de subiecți, unitățile de analiză au fost migranții și familiile acestora, iar cercetarea a constat în analiza practicilor

și a activităților transnaționale ale persoanelor intervievate [economice, politice și socio-culturale (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999)], care comportă vreo semnificație explicită sau latentă în contextul discuțiilor despre migrație și dezvoltare, precum și orientarea identitară a acestora, construct care m-a ajutat să evaluez valențele relației migranților moldoveni cu statul de origine. Pentru prima categorie de respondenți cele două puncte geografice de referință au fost statul de destinație Canada și statul de origine Republica Moldova.

Chiar dacă sub aspectul numărului de membri din care ar putea să fie alcătuite, structurile asociative ale migranților nu se pot compara cu numărul total al migranților, acestea sunt totuși importante, fiindcă au la bază identitatea și acțiunile colective ale migranților (Østergaard-Nielsen, 2009; Fauser, 2012; Orozco și Rouse, 2007; Brinkerhoff, 2008, 2012; Morales și Jorba, 2010). Prin aserțiunea de mai sus am ilustrat motivul pentru care am decis să includ asociațiile de migranți în cercetarea subiectului abordat în lucrarea de față și să delimitez organizațiile de migranți ca un alt nivel de analiză. Deși abordarea în cazul celei de-a doua categorii de respondenți a fost, prin natura lucrurilor, mai difuză, întrucât persoanele intervievate reprezentau structurile asociative constituite de migranții dintr-un număr mare și diferit de state de destinație, și în acest caz s-au analizat, în principal, acțiuni, practici, atitudini și percepții care au o legătură directă sau indirectă cu Moldova, în acest fel menținându-se contextul dual de analiză, prescris de abordarea transnaționalistă.

Așadar, pentru interpretarea interviurilor realizate cu diferite tipuri de respondenți am apelat la atributele științifice pe care le precizează una dintre cele mai recente abordări teoretice din domeniu, și anume transnaționalismul, ce a fost definit ca un proces prin care migranții stabilesc și mențin relații sociale, economice, politice și culturale care transcend granițele naționale ale statelor (Glick Schiller, Basch și Szanton Blanc, 1992; Basch, Glick Schiller și Szanton Blanc, 1994; Faist, 2010; Glick Schiller, 2003).

În prima secțiune a studiului empiric, cea în care m-am concentrat asupra vieților migranților din Republica Moldova care s-au stabilit în Canada, am analizat, printre altele, activitățile sociale, economice și politice transnaționale. De asemenea, am încercat să constat în ce măsură migranții din statul de destinație analizat sunt în continuare atașați de Moldova, ca stat de origine. Interviurile

realizate cu migranții din Canada au arătat că, în mare parte, orientarea duală și tentativele de a-și valorifica statutele atât într-o parte cât și în cealaltă determină practicile și activitățile lor transnaționale. Contribuie la acest lucru și faptul că ei nu se simt excluși sau marginalizați în societatea de destinație. Această constatare este în concordanță cu afirmațiile autorilor Portes, Guarnizo și Landolt (1999) care argumentează că la baza proceselor transnaționale stau orientările duale ale migranților. Manifestările cele mai evidente ale orientării identitare duale sunt următoarele: migranții vorbesc sau înțeleg mai multe limbi (română, rusă, engleză, franceză), dețin cetățenia Republicii Moldova și/sau a Canadei (după caz, și a României), beneficiază de un grad sporit de mobilitate între două sau mai multe culturi (rusă, românească, canadiană), mențin locuințe/ proprietăți sau se raportează la un „acasă" (*home*) atât în statul de origine, cât și în cel de destinație (Portes, Guarnizo și Landolt, 1999; Faist, 2010; Foner, 2007), și, nu în ultimul rând, desfășoară și se angajează simultan sau alternativ în activități economice, sociale, politice și culturale continue/ neîntrerupte ce au loc într-un spațiu social situat între Republica Moldova și locurile în care se află migranții. Ceea ce menține orientarea duală a celor care au plecat din Moldova și intensitatea activităților transnaționale este atașamentul personal față de țară, dar și situația nefavorabilă și precară în care se află în continuare cei cărora ei le trimit remitențe, cei pe care îi ajută. Din aceste considerente, cred că transnaționalismul migranților se va manifesta în diverse forme și grade atât timp cât cei din alte țări vor continua să îi sprijine pe cei rămași în Moldova, nevoia de a-i susține decurgând din eșecurile statului moldav de a susține economia, de a implementa politici viabile. Orientarea identitară a moldovenilor este hibridă așadar, ei fiind atașați de ambele contexte, dar, totodată, aceasta se conturează ca fiind una conflictuală sau antagonică, întrucât pozițiile față de orice entitate asociată cu statul sunt negative, iar cele ce au conexiune cu spațiul privat, al familiei și al comunității de origine, se bazează pe evocări și atitudini pozitive. De altfel, într-o oarecare măsură, transnaționalismul alimentat de situația precară a celor dragi, rămași în Moldova, și de nemulțumirea migranților față de un stat care „nu face nimic pentru cei de acasă" este o „carte" pe care statul moldovenesc poate să o „joace" dacă își propune să exploateze și să valorifice potențialul de schimbare și de dezvoltare pe care îl pot genera migranții.

Interviurile au mai evidențiat faptul că prin remitențele sociale, de genul schimbărilor în mentalitate, al atitudinilor, al valorilor, al practicilor, al obiceiurilor și prin comunicare directă cu cei rămași acasă, migranții contribuie incremental la declanșarea și menținerea continuă a unor schimbări sociale din Republica Moldova. Cu toate că genul acesta de activități și remitențe nu pot fi monetizate sau exprimate în cifre, neavând efecte tangibile sau imediate, ele sunt importante, deoarece, în timp, contribuie la remodelarea și rearticularea contextelor sociale, politice și economice în care actorii sociali din Moldova, migranți și non-migranți deopotrivă, interacționează.

În ceea ce privește practicile și comportamentele economice, putem afirma fără echivoc că marea majoritate a celor care au plecat din Moldova și în prezent locuiesc și lucrează în Canada obișnuiesc, ori de câte ori este nevoie, să își sprijine prin remitențe familiile și apropiații. Din acest punct de vedere, una dintre concluzii este că migranții din Canada și din alte părți vor continua să trimită bani celor din Moldova atât timp cât relațiile sociale pe care se fundamentează acest comportament vor continua să existe și vor fi alimentate de sentimentele de obligație sau de altruism, după caz. Cu toate că remitențele constituie o contribuție importantă a celor plecați din Moldova, acestea au un impact imprecis și greu de decelat întrucât, după cum am constatat, ele rareori vizează în mod direct procese de dezvoltare sau schimbări sociale. Comportamentul investițional și antreprenorial, măsurat în interesul migranților de a aloca mijloace financiare pentru afaceri proprii sau de a sprijini întreprinderile din Moldova este aproape inexistent. În această privință, concluzia pe care o putem formula este de ordinul evidenței, și anume, din câte se pare, neîncrederea în instituțiile statului și în contextele economice din Moldova sunt factorii principali care subminează potențialul antreprenorial și de investiții al migranților. De aceea, orice strategie sau politică publică formulată cu scopul atragerii resurselor bănești sau intelectuale ale migranților trebuie să aibă în vedere stabilirea unui parteneriat între migranți și instituțiile statului, bazat pe transparență și încredere.

Cu toate că alte studii efectuate pe grupuri de migranți din întreaga lume arată că donațiile sunt destul de frecvente printre migranți, în rândul migranților moldoveni comportamentul filantropic (*migrant philanthropy*) se află deocamdată într-o fază incipientă de formare. Cei interesați de subiect, vor putea să

studieze comportamentul filantropic al migranților peste alți 5–10 ani. De asemenea, concluzia cu privire la potențialul de transfer de cunoștințe și *know-how* este destul de clară. În prezent, există o perspectivă redusă de transfer de competențe din partea celor care intră în categoria persoanelor cu calificări profesionale înalte, chiar dacă există dorință de implicare și conștientizarea unor asemenea posibilități de a contribui. În această privință, statului îi revine sau îi va reveni, în definitiv, sarcina de a atrage potențialul profesional al cetățenilor săi care locuiesc și lucrează în străinătate. O concluzie generală ar fi că în contextul migrației și dezvoltării, în Republica Moldova, deocamdată poziția cea mai importantă o ocupă fluxul de remitențe și mai puțin fluxurile de idei și transferul de cunoștințe din partea migranților, fapt pe care l-am confirmat și cu ajutorul interviurilor. Cel puțin până în ultimii ani acest lucru a fost evident, deoarece în discursurile și agendele politice accentul era plasat pe contribuția financiară a migranților și doar în ultimii 2–3 ani s-au formulat planuri și programe care vizează potențialul de modernizare ce rezidă în ideile, abilitățile și cunoștințele migranților (Strategia de Națională de Dezvoltare „Moldova 2020", 2012; Strategia Națională „Diaspora 2025", 2016). Retorica din spațiul public și lipsa de viziune venită din partea decidenților politici a dăunat considerabil imaginii migranților din Republica Moldova, atât în interior, cât și în exterior, deoarece mai bine de un deceniu rolul migranților s-a definit doar în jurul remitențelor, celelalte capacități (*capabilities*) și actanța (*agency)* acestora fiind frecvent și intenționat trecute cu vederea. De aceea, din acest punct de vedere, tind să conchid că implementarea unui „model de diaspora" ca model de dezvoltare pentru Republica Moldova pentru moment constituie doar un deziderat. Cu toate că în ultima vreme o parte dintre demersurile depuse de instituțiile publice din Moldova au rezultat în adoptarea unor acte normative sau documente strategice ce își propun să creeze un cadru favorabil pentru comunicarea și colaborarea cu migranții în vederea valorificării potențialului lor și a resurselor pe care ei le dețin, trebuie să recunoaștem că acestea eșuează în a produce efectele anticipate. Exemple relevante în acest sens sunt programele de sprijinire a migrației de revenire, a comportamentelor antreprenoriale sau a celor ce urmăresc să creeze precedente de succes pentru practicile de transfer de cunoștințe.

În ceea ce privește activitățile politice cu caracter transnațional, am putea spune că acestea sunt modeste, sporadice și au o vizibilitate redusă în spațiul public din Moldova. În prezent, migranții țin mult la unele drepturi politice, precum dreptul la vot, dar nu putem avea certitudinea că interesul lor se va menține în timp. Chiar și atunci când diaspora este mai vocală, revendicările și pozițiile adoptate sunt în mare parte neglijate de decidenții politici din Moldova, fapt ce accentuează natura conflictuală a relației dintre migranți și actorii politici sau instituțiile statului, per ansamblu. Cu toate că migranții moldoveni sunt, în general, informați cu privire la diverse subiecte din sferele politicului și ale economicului ce au legătură cu Moldova, ei sunt pasivi când trebuie să își exprime opiniile și pozițiile sau să își manifeste inițiativa și să se implice în activități.

Cercetarea efectuată a reliefat că imaginarul și discursurile moldovenilor sunt alimentate de amintiri, percepții și reacții negative și neplăcute trasate cu privire la spațiul public, fiind, în același timp, în mare parte pozitive și luminoase dacă ne raportăm la spațiul privat (cel personal sau al familiei). Prin urmare, și din punctul de vedere al activităților transnaționale desfășurate de migranți, se poate constata că aceștia sunt activi doar în spațiul privat [spre exemplu, migranții efectuează transferuri de remitențe și încep să aibă un comportament filantropic transnațional (*migrant philanthropy*)], dar nu și în cel public, în care comportamentul lor este vizibil și poate avea un impact real. Astfel, implicarea în activitățile asociațiilor de migranți, comportamentul investițional sau antreprenorial, manifestarea opoziției sau a susținerii prin acțiuni colective sau contactarea autorităților din țara de origine nu fac parte din șirul activităților cu care migranții ar fi obișnuiți sau la care ar participa mai activ. Așa cum se conturează lucrurile în prezent, capacitățile transnaționale ale migranților sunt limitate, iar transnaționalismul moldovenilor din Canada este unul de tip linear [(celelalte două fiind transnaționalismul de tip reactiv și cel dependent de resurse (Itzigsohn și Saucedo, 2002 sau p. 51 în această lucrare)].

Într-o altă ordine de idei, consider că peste alți 10–15 ani este binevenită sau chiar necesară repetarea unor cercetări similare, efectuate pe aceleași sau pe alte grupuri de migranți, pentru a constata în ce măsură potențialul de dezvoltare este chiar mai mare în rândul migranților permanenți, fiindcă ei au reușit să se afirme din punct de vedere profesional și personal, au reușit să acumuleze

resurse economice, au crescut pe scala mobilității sociale educaționale și/sau ocupaționale, au dobândit o capacitate de a investi în țara de origine în anumite condiții și, în final, sunt mai orientați către regiunile de pornire. Toate acestea constituie direcții de cercetare viitoare și ar fi păcat să fie neglijate de cercetătorii din științele sociale, în pofida interesului scăzut pentru cazul Republicii Moldova ca domeniu de studiu.

Odată ajunși în țările de destinație, o parte mică dintre migranții moldoveni aderă sau chiar participă la înființarea unor asociații ale migranților. În anul 2012, diaspora Republicii Moldova a fost structurată în aproximativ 150 de asociații în peste 30 de țări, iar în 2016 în peste 90 de structuri asociative voluntare, inclusiv în diverse grupuri de inițiativă, organizații informale, cluburi cultural-artistice, organizații cu scop filantropic și de excelență profesională. Informațiile disponibile relevă că cele mai multe asociații s-au constituit în România, Italia, Ucraina, Federația Rusă, Portugalia, Franța, SUA și Canada (Strategia Națională „Diaspora 2025”, 2016; Biroul pentru Relații cu Diaspora, fără dată).

Prin intermediul interviurilor și al site-urilor/ paginilor de Facebook ale asociațiilor, am putut decela că, deocamdată, există trei tipuri de structuri asociative ale migranților moldoveni aflați în străinătate: (1) prima categorie este a celor care se axează, în principal, pe activitățile cu caracter etno-simbolic, (2) al doilea tip, cel mai puțin numeros, este al asociațiilor ce vizează doar activități transnaționale sau locale cu caracter civic sau filantropic și, în fine, (3) cea de-a treia categorie înglobează cele mai multe dintre asociații și este alcătuită din acele structuri care combină, în diferite proporții, practicile, inițiativele și activitățile etno-simbolice locale și transnaționale cu cele civice/ politice locale sau transnaționale. Analiza efectuată a arătat că practicile și activitățile cu caracter etno-simbolic sunt locale și au drept scop menținerea și, pe alocuri, construirea unei identități individuale și colective, iar practicile și activitățile filantropice, lobby-ul politic, cele ce constau în transferuri de *know-how* sunt transnaționale și urmăresc menținerea legăturii cu statul de origine, Republica Moldova, având, totodată, o mai mare relevanță pentru acele contexte în care putem spune că migrația contribuie la dezvoltare. Practicile și activitățile transnaționale agregate ale structurilor asociative ale migranților moldoveni sunt, de fapt, o formă specifică de organizare

socială menținută prin legături și relații materiale sau imateriale, simbolice. Organizațiile migranților sunt produsul încercărilor migranților de a-și conserva identitatea națională și culturală și, în același timp, de a se adapta la condițiile societăților de primire.

Structurile asociative ale migranților moldoveni sunt diferite sub aspectul mărimii, al scopurilor, al nivelului de formalizare sau instituționalizare, al resurselor, al duratei de viață, al practicilor de comunicare și colaborare pe care le preferă etc. Trăsăturile principale ale asociațiilor de migranți sunt eterogenitatea, lipsa stabilității, reziliența scăzută și o capacitate redusă de adaptare la condițiile din țările din destinație și de origine. Orientarea structurilor asociative este difuză și imprecisă, multe dintre ele nefiind extrem de deschise spre cooperarea sau colaborarea cu diverse entități din contextele de primire, iar, în ceea ce privește societatea de origine, obiectivele și scopurile asociațiilor denotă, în multe cazuri, dorința menținerii unor legături simbolice cu Moldova. În foarte puține descrieri dintre cele pe care le-am găsit pe internet se menționează obiective ce fac referire la contribuții, implicare, co-dezvoltare, intervenții, stabilirea de colaborări, parteneriate, inițierea de proiecte, dezvoltarea și diversificarea activităților prin atragerea de finanțări locale sau internaționale etc. Asociațiile nu obișnuiesc să colaboreze sau colaborează foarte puțin cu alte organizații sau cu diverși actori de la nivel local, de tipul ONG-urilor sau al administrațiilor publice locale. Acest fapt reprezintă un mare dezavantaj, căci, într-un atare mod, asociațiile nu reușesc să își diversifice activitățile, ratează oportunități de finanțare și de co-dezvoltare care ar putea avea un impact atât asupra migranților dintr-o societate de destinație sau alta, cât și asupra Moldovei, în cazul în care beneficiarii unor posibile proiecte sau cooperări s-ar afla în Moldova. Colaborarea și conlucrarea intrafrontalieră și transfrontalieră dintre organizațiile de migranți este esențială, întrucât acestea generează resurse sociale precum încrederea și rețelele de reciprocitate, constând în două dintre elementele politice și economice productive pentru contextul actual (Faist, Fauser și Kivisto, 2011).

În pofida faptului că majoritatea asociațiilor se orientează în continuare către moldovenii aflați în țările de destinație în care sunt înființate și că activitățile pe care le desfășoară contribuie la consolidarea și reproducerea unor patternuri sociale vechi, caracteristice țării de origine și cu care migranții sunt familiarizați,

mai nou, se remarcă o tendință recentă de constituire a unor patternuri sociale noi și transnaționale, constând în activități de voluntariat, acte de filantropie, implicare în comunitate, formarea unor rețele de transfer de cunoștințe, adoptarea unor poziții de lobby și multe altele, toate fiind realizate de migranți și cei din diaspora. Într-o altă interpretare, diversificarea treptată a activităților migranților și accentuarea caracterului lor transnațional contribuie și la modificarea rolului pe care l-ar putea avea migranții, în general, și organizațiile lor, în particular. Am încercat să pun în evidență în lucrare că diaspora alcătuită din cetățenii Republicii Moldova aflați în afara țării, constituită din suma migranților și a structurilor asociative, începe să își schimbe definiția și se transformă dintr-un grup etnic aflat peste hotarele țării sale de origine, într-o ramură a societății civile moldovenești ce se extinde peste granițele Moldovei. Simultan, o parte dintre migranți și organizațiile lor cele mai active, vocale și prezente frecvent în spațiul virtual și cel mediatic, par să reprezinte, dintr-o anumită perspectivă, un segment delocalizat al societății civile moldovenești și, cu siguranță, încep să îndeplinească rolul unor actori importanți pentru Moldova.

Asociațiile de migranți își doresc să promoveze o schimbare socială și să contribuie la îmbunătățirea situației social-economice și politice din țara lor de origine. Însă, în același timp, diaspora se afirmă ca un actor politic nou, ce se poziționează în opoziție, într-un moment în care are loc o deconstrucție sau chiar o erodare masivă a câmpului politic, și nu numai, din Republica Moldova. Toate evenimentele din ultimii câțiva ani, pe care le-am urmărit și le-am analizat, demonstrează că diaspora din Moldova a devenit conștientă de ea însăși și a realizat că are putere/ resurse, chiar dacă, deocamdată, întâmpină dificultăți în a preciza care îi sunt sursele de putere și resursele.

Un alt aspect pe care l-am accentuat în lucrare s-a referit la dihotomia capacități-dorințe (*desire to engage-capacity to engage*) (Al-Ali, Black și Koser, 2011). În cazul migranților din Republica Moldova și al organizațiilor înființate de către ei, realitatea empirică a scos în evidență predominanța ultimelor. De aceea, una dintre concluziile personale pe care le formulez, care s-ar putea să nu mai fie valabilă peste câțiva ani, este că atât timp cât ideile venite din partea organizațiilor de migranți se fundamentează doar pe dorința de a contribui, inițiativele lor vor avea un impact nesemnificativ și un caracter preponderent

individual, sporadic, fără potențial de multiplicare. Măsura în care asociațiile pot genera schimbări în acele comunități din care provin migranții, alături de tipul acestora, va depinde de calitatea și de conținutul legăturilor și al capitalului social ce se formează și se consolidează, pe o parte, între persoanele care alcătuiesc comunitatea de migranți sau diaspora, și, pe de altă parte, între migranți și non-migranți (familie, prieteni, rude, vecini etc.), dar și între migranți și instituțiile de acasă. Acest lucru are o importanță crucială îndeosebi pentru asociații, deoarece atât migranții cât și organizațiile lor nu reprezintă agenți ai transformării sau ai schimbării ce pot acționa singuri. Dimpotrivă, pentru a-și spori potențialul, ele trebuie să comunice, să colaboreze cu acele organizații ce sunt capabile și au resursele necesare pentru a promova o agendă instituțională ce prioritizează transformările din țara de origine, căci doar în această manieră asociațiile de migranți din Republica Moldova vor putea să abordeze paradoxurile și oportunitățile pe care le presupun legăturile complexe dintre migrație și dezvoltare. În contextul unui interes crescut pentru migranți și diaspora, unii autori avertizează că, în mod intenționat sau nu, o parte dintre politicieni sau membri ai comunităților științifice tind să plaseze o povară și o responsabilitate prea mare pe umerii migranților și ai membrilor diasporei, în ceea ce privește contribuția acestora la dezvoltarea statului de origine, în acest fel promovând și perpetuând un mit despre modul în care poate fi promovată dezvoltarea (Skeldon, 2008; Orozco, 2008; de Haas, 2010; Ionescu, 2006; Newland și Patrick, 2004). Prin urmare, ținând cont de cele enumerate mai sus, ar fi greșit ca migranții din Moldova și asociațiile lor din diverse state de destinație să fie considerați responsabili pentru dezvoltarea statului lor de origine. În acest sens, este cert faptul că dorința migranților de a contribui la modernizarea sau dezvoltarea țării de baștină este complementară unui set de politici și strategii ce urmăresc maximizarea beneficiilor migrației.

Bibliografie

1. Agunias, D.R. și Newland, K., *Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development. A Handbook for Policymakers and Practitioners in Home and Host Countries*, Geneva și Washington, D.C.: International Organization for Migration și Migration Policy Institute, 2012.
2. Al-Ali, N., Black, R. și Koser, K., „The Limits to 'Transnationalism': Bosnian and Eritrean Refugees in Europe as Emerging Transnational Communities", 2011, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 24, nr. 4, pp. 578–600.
3. Anghel, R.G. și Horvath, I., *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*, Iași: Editura Polirom, 2009.
4. Anghel, R.G., „Milano Centrale. Status ilegal, piețe de muncă și practici transnaționale la migranți români la Milano", 2005, *Sociologie Românească*, vol. III, nr. 2, pp. 174–194.
5. Anghel, R.G., *Romanians in Western Europe. Migration, Status Dilemmas, and Transnational Connections*, Plymouth: Lexington Books, 2013.
6. Appadurai, A., *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, Public Worlds, vol. 1, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
7. Arango, J., „Theories of International Migration", în Joly, D. (editor), *International Migration and the New Millennium*, Aldershot: Ashgate, 2004, pp. 15–36.
8. Arango, J., *Exceptional in Europe? Spain's Experience with Immigration and Integration*, Raport, Martie 2013, [Online] disponibil la adresa http://www.migrationpolicy.org/research/exceptional-europe-spains-experience-immigration-and-integration, accesat la data de 24 martie 2016.
9. Atkinson, R. and Flint, J., „Accessing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies", *Social Research Update*, nr. 33, Universitatea din Surrey, [Online] disponibil la adresa http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU33.html, accesat la data de 12 noiembrie 2016.
10. Banca Mondială, „Migration and Remittances Factbook 2008", ediția a 1-a, 2008.
11. Banca Mondială, „Migration and Remittances Factbook 2011", ediția a 2-a, 2011.
12. Banca Mondială, „Migration and Remittances Factbook 2016", ediția a 3-a, 2016.
13. Banca Mondială, „Remittances to Developing Countries Edge up Slightly in 2015", Comunicat de presă emis în 13 aprilie 2016, [Online] disponibil la adresa http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/04/13/remittances-to-developing-countries-edge-up-slightly-in-2015, accesat la data de 5 mai 2016.

14. Banca Mondială, *Data – Personal remittances, received (% of GDP)*, fără dată, [Online] disponibil la adresa http://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS, accesat la data de 10 mai 2016.

15. Banca Mondială, *Migration and Remittances*, 2016b, [Online] disponibil la adresa http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data, accesat la data de 13 februarie 2016.

16. Banca Mondială, *Moldova: Moving to a Market Economy*, Washington, 1994.

17. Banca Națională a Moldovei, [Online] disponibil la adresa http://www.bnm.org, accesat la data de 14 februarie 2016.

18. Barbăroșie, L., „Rusia introduce noi reguli de ședere pentru imigranți. Câți moldoveni lucrează ilegal în Rusia?", 1 octombrie 2013, [Online] disponibil la adresa http://www.europalibera.org/a/25123690.html, accesat la data de 23 ianuarie 2015.

19. Basch, L., Glick Schiller, N. și Szanton Blanc, C., *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, Londra: Routledge: 1994.

20. Bauböck, R. și Faist, T., (editori), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.

21. Bhagwati, J.N., „Borders Beyond Control", *Foreign Affairs*, January/February Issues, 2003, [Online] disponibil la adresa http://www.foreignaffairs.com/articles/58622/jagdish-n-bhagwati/borders-beyond-control, accesat la data de 13 martie 2014.

22. Biroul Național de Statistică, BNS, „Migrația forței de muncă", Chișinău, 2013, [Online] disponibil la adresa http://www.statistica.md/public/files/publicatii_electronice/migratia/Sinteza_MFM_2012.pd, accesat la data de 13 martie 2015.

23. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, *Forța de muncă în Republica Moldova. Ocupare și șomaj*, 2016, [Online] disponibil la adresa http://www.statistica.md/public/files/publicatii_electronice/AFM_2016_rom.pdf, accesat la data de 10 decembrie 2016.

24. Biroul pentru Relații cu Diaspora al Republicii Moldova, fără dată, [Online] disponibil la adresa http://www.brd.gov.md/, accesat la data de 2 aprilie 2016.

25. Black, R. și Skeldon, R., „Strengthening Data and Research Tools on Migration and Development", 2009, *International Migration*, vol. 47, nr. 5, pp. 3–22.

26. Boccagni, P., „Private, Public or Both? On the Scope and Impact of Transnationalism in Immigrants' Everyday Lives", în Bauböck, R. și Faist, T., (editori), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, pp. 185–203.

27. Borjas, G.J., „Economic Theory and International Migration", 1989*, International Migration Review*, vol. 23, nr. 3, pp. 457–485.

28. Böhme, M.H., Persian, R. și Stöhr, T., „Alone but Better Off? Adult Child Migration and Health of Elderly Parents in Moldova", 2014, *Journal of Health Economics*, online.

29. Brettell, C.B. și Hollifield, J.F., *Migration Theory. Talking across Disciplines*, ediția a 2-a, New York: Routledge, 2008.
30. Brinkerhoff, D.W., „The Enabling Environment for Achieving the Millennium Development Goals: Government Actions to Support NGOs", în Brinkerhoff, J.M., Smith, S.C. și Teegen, H., (editori), *NGOs and the Millennium Development Goals: Citizen Action to Reduce Poverty*, New York: Palgrave MacMillan, 2007, pp. 83–101.
31. Brinkerhoff, J.M., „Creating and Enabling Environment for Diaspora's Participation in Homeland Development", 2012, *International Migration*, vol. 50, nr. 1, pp. 75–95.
32. Brinkerhoff, J.M., (editor), *Diasporas and International Development: Exploring the Potential*, Boulder: Lynne Rienner, 2008.
33. Brinkerhoff, J.M., „David and Goliath: Diaspora Organizations as Partners in the Development Industry", 2011, *Public Administration and Development*, vol. 31, nr. 1, pp. 37–49.
34. Brinkerhoff, J.M., *Digital Diasporas. Identity and Transnational Engagement*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
35. Brubaker, R., *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
36. Brubaker, R., „The „Diaspora" Diaspora", 2005, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28, nr. 1, pp. 1–19.
37. Buciuceanu-Vrabie, M., „Indicele de îmbătrânire activă în Republica Moldova", Policy Brief, martie-aprilie 2016, [Online] disponibil la adresa http://ccd.ucoz.com/_ld/0/43_Policy_Paper_II.pdf, accesat la data de 11 iulie 2016.
38. Careja, R., „Emigration for Development? An Exploration of the State's Role in the Development-Migration Nexus: The Case of Romania", 2013, *International Migration,* vol. 51, nr. 5, pp. 77–90.
39. Carling, J., „Scripting Remittances: Making Sense of Money Transfers in Transnational Relationships", 2014, *International Migration Review*, vol. 48, nr. S1, pp. S218-S262.
40. Caselli, M., „Transnationalism and Co-Development: Peruvian Associations in Lombardy", 2012, *Migration and Development*, vol. 1, nr. 2, pp. 295–311.
41. Cassarino, J.P., „Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migration Revisited", 2004, *International Journal of Multicultural Societies*, vol. 6, nr. 2, pp. 253–279.
42. Castles, S., „Development and Migration – Migration and Development: What Comes First? Global Perspective and African Experiences", 2009, *Theoria*, vol. 56, nr. 121, pp. 1–31.
43. Castles, S., „Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective", 2010, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 36, nr. 10, pp. 1565–1586.

44. Castles, S., de Haas, H. și Miller, M.J., *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, ediția a 5-a, Londra: Palgrave Macmillan, 2013.
45. Centrul de Analiză și Investigații Sociologice, Politologice și Psihologice (CIVIS) și Agenția Internațională pentru Informație din Țara de Origine (IASCI), „Consolidarea legăturii dintre migrație și dezvoltare în Moldova”, Raport elaborat pentru Banca Mondială, 2010, Chișinău, [Online] disponibil la adresa http://siteresources.worldbank.org/INTMOLDOVA/Resources/ConsolidareaLegaturiiDintreMigratieDezvoltare.pdf, accesat la data de 13 ianuarie 2016.
46. Cerase, F.P., „Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy’, 1974, *International Migration Review*, vol. 8, nr. 2, SI: Policy and Research on Migration: Canadian and World Perspectives, pp. 245–262.
47. Chaitin, J., Linstroth, J.P. și Hiller, P.T., „Ethnicity and Belonging: An Overview of a Study of Cuban, Haitian and Guatemalan Immigrants to Florida”, 2009, *Qualitative Social Research*, vol. 10, nr. 3, pp. 1–25.
48. Cheianu-Andrei, D., „Cartografierea diasporei moldovenești în Italia, Portugalia, Franța și Regatul Unit al Marii Britanii”, Ciclul de studii „Cartografierea diasporei moldovenești II”, Organizația Internațională pentru Migrație, Chișinău, 2013.
49. Cheianu-Andrei, D., Gramma, R., Milicenco, S., Pritcan, V., Rusnac, V. și Vaculovschi, D., *Specific Needs of Children and Elderly Left Behind as a Consequence of Migration*, Chișinău, 2011, [Online] disponibil la adresa http://www.iom.md/attachments/110_necesit_cop_virst_en.pdf, accesat la data de 15 iunie, 2015.
50. Chikanda, A., Crush, J. și Walton-Roberts, M., (editori) *Diasporas, Development and Governance*, New York: Springer, 2016.
51. Ciobanu, R.O., „Sisteme de migrație internațională. Între teorie și realitate socială”, 2006, *Sociologie Românească*, vol. IV, nr. 1, pp. 77–91.
52. Cirlig, V. și Moșneaga, V., „Migration Movements between Moldova and the EU: Policies and Numbers”, în *Building Training and Analytical Capacities on Migration in Moldova and Georgia*, ICMPD, Research Papers, Viena, 2012, pp. 42–75.
53. Cohen, R., (editor), *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
54. Cohen, R., „Diaspora”, în *International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences*, Amsterdam: Elsevier, 2001, pp. 3642–3645.
55. Cohen, R., „Diasporas and the State: from Victims to Challengers”, 1996, *International Affairs*, vol. 72, nr. 3, pp. 507–520.
56. Cohen, R., *Global Diasporas: An Introduction*, ediția a 2-a, New York: Routledge, 2008.
57. Collier, P., *Exodus. How Migration is Changing Our World*, Oxford: Oxford University Press, 2013.

58. Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova, Regulamentul privind finanțarea campaniilor electorale, aprobat prin hotărârea CEC nr. 3352 din 4 mai 2015, modificat și completat prin hotărârea CEC nr. 147 din 30 august 2016, [Online] disponibil la adresa http://www.cec.md/files/files/Legi/tabel_regulamente/Regulamentul%20privind%20finan%C8%9Barea%20campaniilor%20electorale_1.pdf, accesat la data de 12 februarie 2017.

59. Comisia Europeană, „Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Migration and Development: Some Concrete Orientations", COM/2005/0390 final, 2005, [Online] disponibil la adresa http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52005DC0390, accesat la data de 23 septembrie 2015.

60. Consiliul Uniunii Europene, „Pactul european privind imigrația și azilul", 2008, nr. 13189/08, Bruxelles, [Online] disponibil la adresa http://register.consilium.europa.eu/pdf/ro/08/st13/st13440.ro08.pdf, accesat în data de 9 octombrie, 2012.

61. Constantinescu, M., „Teorii ale migrației internaționale", 2002, *Sociologie Românească*, vol. 3–4, pp. 93–114.

62. Crăciun, C., „Migration and Remittances in the Republic of Moldova: Empirical Evidence at Micro Level", Teză de Masterat, Universitatea Națională „Academia Kyiv-Mohyla", 2006, [Online] disponibil la adresa http://www.kse.org.ua/uploads/file/library/2006/craciun.pdf, accesat la data de 13 martie 2015.

63. Culic, I., „Eluding Exit and Entry Controls: Romanian and Moldovan Immigrants in the European Union", 2008, *East European Politics and Societies*, vol. 22, nr. 1, pp. 145–170.

64. Culic, I., „State of Imagination: Embodiments of Immigration Canada", 2010, *The Sociological Review*, vol. 58, nr. 3, pp. 343–360.

65. Culiuc, A., „Integrating Migration and Remittances into a Development Strategy. The Case of Moldova", Teză de dizertație, John F. Kennedy School of Government, Universitatea din Harvard, SUA, 2006.

66. de Haas, H., „Migration and Development. A Theoretical Perspective", WP nr. 9, International Migration Institute, Oxford, Marea Britanie, 2008, [Online] disponibil la adresa http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-09-08.pdf, accesat la data de 21 martie 2016.

67. de Haas, H., „Migration and Development: A Theoretical Perspective", 2010, *International Migration Review*, vol. 44, nr. 1, pp. 227–264.

68. de Haas, H., „Remittances, Migration and Social Development. Conceptual Review of the Literature", Social Policy and Development Programme, United Nations Research Institute for Social Development, nr. 34, Geneva: UNRISD, octombrie 2007a.

69. de Haas, H., „The Determinants of International Migration. Conceptualizing Policy, Origin and Destination Effects", WP nr. 32, International Migration Institute, Oxford, Marea Britanie, 2011, [Online] disponibil la adresa http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-32-11.pdf, accesat la data de 9 septembrie 2015.
70. de Haas, H., „Turning the Tide? Why Development Will Not Stop Migration", 2007b, *Development and Change*, vol. 38, nr. 5, pp. 819–841.
71. De Jong, G.F., „Expectations, Gender, and Norms in Migration Decision-Making", 2000, *Population Studies*, vol. 54, nr. 3, pp. 307–319.
72. de Zwager, N. și Sințov, R., „Studiu de piață: Inovație în migrația circulară. Migrație și dezvoltare în Moldova", NEXUS, Chișinău, Republica Moldova, octombrie 2014.
73. Delgado Wise, R. și Marquez Covarrubias, H., „The Mexico-United Stated Migratory System: Dilemmas of Regional Integration, Development, and Emigration", în Castles, S. și Delgado Wise, (editori), *Migration and Development: Perspectives from the South*, Geneva: International Organization for Migration, 2008, pp. 113–142.
74. Delgado Wise, R. și Marquez Covarrubias, H., „Understanding the Relationship between Migration and Development. Toward A New Theoretical Approach", 2009, *Social Analysis*, vol. 53, nr. 3, pp. 85–105.
75. Demetrescu, M. și Tăut, C., *Guvernamentalitatea. Forme și tehnici ale puterii în Occident*, Iași: Editura Adenium, 2014.
76. Dhesi, A.S., „Diaspora, Social Entrepreneurs and Community Development", 2010, *International Journal of Social Economics*, vol. 37, nr. 9, pp. 703–716.
77. Duca, R., „The Dark Side of European Immigration Policy", 2011, *Journal of Money Laundering Control*, vol. 14, nr. 2, pp. 158–169.
78. Dufoix, S., *Diasporas*, California: California University Press, 2008.
79. Elazar, D.I., „The Jewish People as the Classic Diaspora: A Political Analysis", în Sheffer, G., (editor), *Modern Diasporas in International Politics*, Londra: Croom Helm, 1986.
80. Esman, M., „Diasporas and International Relations", în Hutchinson, J. și Smith, A.D., (editori), *Ethnicity*, Oxford: Oxford University Press, 2000, pp. 316–320.
81. Faist, T., „Migrants as Transnational Development Agents: An Inquiry into the Newest Round of the Migration-Development Nexus", 2008, *Population, Space and Place*, vol. 14, pp. 21–42.
82. Faist, T., „Towards Transnational Studies: World Theories, Transnationalisation and Changing Institutions", 2010, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 36, nr. 10, pp. 1665–1687.
83. Faist, T., „Transnationalization and Development. Toward an Alternative Agenda", 2009, *Social Analysis*, vol. 53, nr. 3, pp. 38–59.
84. Faist, T., „Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture", 2000a, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 23, nr. 2, pp. 189–222.

85. Faist, T., *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford: Clarendon Press, 2000b.

86. Faist, T. și Fauser, M., „The Migration-Development Nexus: Toward a Transnational Perspective”, în Faist, T., Fauser, M. și Kivisto, P., (editori), *The Migration-Development Nexus. A Transnational Perspective*, Londra: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 1–28.

87. Faist, T., Fauser, M. și Kivisto, P., *The Migration-Development Nexus. A Transnational Perspective*, Londra: Palgrave Macmillan, 2011.

88. Fauser, M., „Co-Development as Transnational Governance: An Analysis of the Engagement of Local Authorities and Migrant Organisations in Madrid”, 2014, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 4, nr. 7, pp. 1060–1078.

89. Fauser, M., *Migrants and Cities. The Accommodation of Migrant Organizations in Europe*, Surrey: Ashgate, 2012.

90. Feraru, P.D., *Migrație și dezvoltare: aspecte socioeconomice și tendințe*, Iași: Editura Lumen, 2011.

91. Foner, N. și Dreby, J., „Relations between the Generations in Immigrant Families”, 2011, *Annual Review of Sociology*, vol. 37, pp. 545–564.

92. Foner, N., „Engagements across National Borders, Then and Now”, 2007, *Fordham Law Review*, vol. 75, nr. 5, pp. 2483–2492.

93. Gamlen, A., „Creating and Destroying Diaspora Strategies”, WP nr. 31, Centre on Migration, Policy and Society, Universitatea din Oxford, Marea Britanie, 2011.

94. Gamlen, A., „Diaspora Engagement Policies: What are They, and What Kinds of State Use Them?”, WP nr. 32, Centre on Migration, Policy and Society, Universitatea din Oxford, Marea Britanie, 2006.

95. Gamlen, A., „Diaspora Institutions and Diaspora Governance”, 2014, *International Migration Review*, vol. 48, nr. S1, pp. S180-S217.

96. Gamlen, A., „The Brain Drain is Dead. Long Live the New Zealand Diaspora”, WP nr. 10, Centre on Migration, Policy and Society, Universitatea din Oxford, Marea Britanie, 2005.

97. Gamlen, A., „Why Engage Diasporas?”, WP nr. 63, Centre on Migration, Policy and Society, Universitatea din Oxford, Marea Britanie, 2008.

98. Gamlen, A., Cummings, M., Vaaler, P.M. și Rossouw, L., „Explaining the Rise of Diaspora Institutions”, WP nr. 78, International Migration Institute, Oxford, Marea Britanie, 2013, [Online] disponibil la adresa https://www.imi.ox.ac.uk/publications/wp-78-13, accesat la data de 1 martie 2016.

99. Gaugaș, P., „Labour Migration in Moldova: Context and Controls”, 2004, *Higher Education in Europe*, vol. XXIX, nr. 3, pp. 343–352.

100. Glick Schiller, N. și Faist, T., „Introduction. Migration, Development, and Social Transformation”, 2009, *Social Analysis*, vol. 53, nr. 3, pp. 1–13.

101. Glick Schiller, N. și Faist, T., „Introduction. Migration, Development, and Social Transformation", în Glick Schiller, N. și Faist, T., (editori), *Migration, Development and Transnationalization. A Critical Stance*, Oxford: Berghahn, 2012, pp. 1–21.

102. Glick Schiller, N., „A Global Perspective on Migration and Development", 2009, *Social Analysis*, vol. 53, nr. 3, pp. 14–37.

103. Glick Schiller, N., „Migration and Development without Methodological Nationalism: Towards Global Perspectives on Migration", în Gardiner, P. și Lem, W., (editori), *Migration in the 21st Century. Political Economy and Ethnography*, New York: Routledge, 2012, pp. 38–65.

104. Glick Schiller, N., „The Centrality of Ethnography in the Study of Transnational Migration. Seeing the Wetland Instead of the Swamp", în Foner, N., (editor), *American Arrivals. Anthropology Engages the New Immigration*, School of American Research Advanced Seminar Series, Santa Fe: School of American Research, 2003, pp. 99–128.

105. Glick Schiller, N., Basch, L. și Szanton Blanc, C., *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*, New York: New York Academy of Science, 1992.

106. Glick-Schiller, N., Basch, N. și Szanton Blanc, C., „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", 1995, *Anthropological Quarterly*, vol. 68, nr. 1, pp. 48–63.

107. Goldring, L., „Re-thinking Remittances: Social and Political Dimensions of Individual and Collective Remittances", februarie 2003, CERLAC Working Paper Series, Departamentul de Sociologie, Universitatea din York, Canada, [Online] disponibil la adresa http://www.yorku.ca/cerlac/documents/Goldring.pdf, accesat la data de 20 aprilie, 2016.

108. Gorlich, D. și Trebesch, C., „Seasonal Migration and Networks – Evidence on Moldova's Labour Exodus", 2008, *Review of World Economics*, vol. 144, nr. 8, pp. 107–133.

109. Green, A.G. și Green, D.A., „The Economic Goals of Canada's Immigration Policy: Past and Present", 1999, *Canadian Public Policy*, vol. 25, nr. 4, pp. 425–451.

110. Green, N., „The Comparative Method and Poststructural Structuralism: New Perspectives for Migration Studies", 1994, *Journal of American Ethnic History*, vol. 13, nr. 4, pp. 3–22.

111. Grieco, E. și Hamilton, K.A, „Realizing the Potential of Migrant 'Earn, Learn, and Return' Strategies: Does Policy Matter?", Center for Global Development's 2004 Commitment to Development Index, Migration Policy Institute for the Department of International Development, Washington, D.C., Februarie 2004, [Online] disponibil la adresa http://www.cgdev.org/doc/CDI/Migration_2004.pdf, accesat la data de 12 februarie 2016.

112. Guarnizo, L.E., „The Economics of Transnational Living", 2003, *International Migration Review*, vol. 37, nr. 3, pp. 666–699.

113. Guarnizo, L.E., Portes, A. și Haller, W., „Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants", 2003, *American Journal of Sociology*, vol. 108, nr. 6, pp. 1211–1248.

114. Guvernul Canadei (Government of Canada), 2016, [Online] disponibil la adresa http://open.canada.ca/data/en/dataset?_organization_limit=0&keywords=Immigration +Refugees+and+Citizenship+Canada&_ga=1.23211518.59873853.1487424201, accesat la data 23 noiembrie 2016.

115. Guvernul provinciei Quebec, data statistice, fără dată, [Online] disponibil la adresa http://www.midi.gouv.qc.ca/publications/fr/recherches-statistiques/, accesat la data de 21 noiembrie 2016.

116. Hagen-Zanker, J., „Why Do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature", WP nr. 2008/WP002, ianuarie 2008, Overseas Development Institute (ODI), Universitatea din Maastricht, Olanda.

117. Hatton, T. și Williamson, J., *The Age of Mass Migration. Causes and Economic Impact,* Oxford: Oxford University Press, 1998.

118. Hausmann, R., „The Diaspora Goldmine", Project Syndicate – The World's Opinion Page, 25 iulie 2015, [Online] disponibil la adresa https://www.project-syndicate.org/commentary/remittances-not-only-benefit-to-homeland-economies-by-ricardo-hausmann-2015-06, accesat la data de 13 august 2015.

119. Hegel, P. și Peretz, P., „States and Transnational Actors: Who's Influencing Whom? A Case Study in Jewish Diaspora Politics during the Cold War", 2005, *European Journal of International Relations*, vol. 11, nr. 4, pp. 467–493.

120. Hirschman, A.O., *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Cambridge: Harvard University Press, 1970.

121. Hollifield, J., „The Emerging Migration State", în Portes, A. și DeWind, J., (editori) *Rethinking Migration. New Theoretical and Empirical Perspectives*, New York: Berghahn Books, 2008, pp. 62–89.

122. Hollifield, J.F., „The Emerging Migration State", 2004, *International Migration Review*, vol. 38, nr. 3, pp. 885–912.

123. Horvath, I., „Aspecte ale culturii migrației în România" în Anghel, R.G. și Horvath, I., *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*, Iași: Editura Polirom, 2009, pp. 156–175.

124. Horvath, I., „The Culture of Migration of Rural Romanian Youth", 2008, *The Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34, nr. 5, pp. 771–786.

125. Hristev, E., Mincu, G., Sandu, M. și Walewski, M., „The Effects of Migration and Remittances in Rural Moldova", CASE Network Studies & Analyses, nr. 389, Varșovia, Polonia, 2009.

126. Jaroszewicz, M. și Lesinska, M., (editori), „Forecasting Migration between the EU, V4 and Eastern Europe. Impact of Visa Abolition", OSW Report, Varșovia, iulie 2014.

127. Ionescu, D., *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers*, IOM Migration Research Series, nr. 26, Geneva: International Organization for Migration, 2006.

128. Iosifides, T., *Qualitative Methods in Migration Studies: A Critical Realist Perspective*, Surrey: Ashgate, 2011.

129. Itzigsohn, J. și Saucedo, S.G., „Immigrant Incorporation and Sociocultural Transnationalism”, 2002, *International Migration Review*, vol. 36, nr. 3, pp. 766–798.

130. Kastoryano, R., „Türken mit Deutschem Pass: Sociological and Political Aspects of Dual Nationality in Germany”, în Hansen, R. și Weil, P., (editori), *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the US and Europe*, Oxford: Berghahn, 2002, pp. 158–175.

131. King, R., „Theories and Typologies of Migration: An Overview and A Primer”, Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, Malmö Institute for Studies of Migration Diversity and Welfare, Universitatea din Malmö, Suedia, 2012.

132. King, R., Povrzanovic Frykman, M. și Vullnetari, J., „Migration, Transnationalism and Development on the Southeastern Flank of Europe”, 2013, vol. 13, nr. 2, pp. 125–140.

133. King, R. și Mai, N., „Albanian Immigrants in Lecce and Modena: Narratives of Rejection, Survival and Integration”, 2004, *Population, Place and Space*, vol. 10, pp. 444–477.

134. Kingma, M., *Nurses on the Move. Migration and the Global Health Care Economy*, Ithaca și Londra: IRL Press, Cornell University Press, 2006.

135. Koff, H., „Diaspora Philanthropy in the Context of Policy Coherence for Development: Implications for the post-2015 Sustainable Development Agenda”, 2016, *International Migration*, online.

136. Koinova, M., „Diasporas and International Politics: Utilising the Universalistic Creed of Liberalism for Particularistic and Nationalist Purposes”, în Bauböck, R. și Faist, T., (editori), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, pp. 148–165.

137. Koser, K., „Long-Distance Nationalism and the Responsible State: The Case of Eritrea”, în Østergaard-Nielsen, E., (editor), *International Migration and Sending Countries. Perceptions, Policies and Transnational Relations*, Londra: Palgrave Macmillan, 2003, pp. 171–184.

138. Koser, K., *International Migration. A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

139. Kunz, R., „The Discovery of the Diaspora”, 2012, *International Political Sociology*, vol. 6, nr. 1, pp. 103–107.

140. Kuznetsov, Y., *Diaspora Networks and the International Migration of Skills. How Countries Can Draw on Their Talent Abroad*, Washington, D.C.: The World Bank, 2006.

141. Kymlicka, W., *Politica în dialect: naționalism, multiculturalism și cetățenie*, Chișinău: Editura ARC, 2005.

142. Lacroix, T., „Bonding Collective? The Moral Infrastructures of Transnational Hometown Networks", WP nr. 27, International Migration Institute, Oxford, Marea Britanie, 2010a, [Online] disponibil la adresa https://www.imi.ox.ac.uk/publications/wp-27-10, accesat la data de 26 octombrie, 2016.

143. Lacroix, T., „Hometown Organisations and Development Practices", WP nr. 28, International Migration Institute, Oxford, Marea Britanie, 2010b, [Online] disponibil la adresa https://www.imi.ox.ac.uk/publications/wp-28-10, accesat la data de 2 noiembrie, 2016.

144. Lacroix, T., „Transnationalism and Development: The Example of Maroccan Migrant Networks", 2009, *The Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 35, nr. 10, pp. 1665–1678.

145. Larner, W., „Expatriate Experts and Globalising Governmentalities: The New Zealand Diaspora Strategy", 2007, *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 32, pp. 331–345.

146. Lavenex, S. și Kunz, R., „The Migration-Development Nexus in EU External Relations", 2008, *European Integration*, vol. 30, nr. 3, pp. 439–457.

147. Leclerc, E. și Meyer, J.-B., „Knowledge Diasporas for Development", 2007, *Asian Population Studies*, vol. 3, nr. 2, pp. 153–168.

148. Levitt, P. și de la Dehesa, R., „Transnational Migration and the Redefinition of the State: Variations and Explanations", 2003, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 26, nr. 4, pp. 587–611.

149. Levitt, P. și Glick Schiller, N., „Conceptualizing Simultaneity. A Transnational Social Field Perspective on Society", în Portes, A. și DeWind, J., (editori) *Rethinking Migration. New Theoretical and Empirical Perspectives*, New York: Berghahn Books, 2008, pp. 181–218.

150. Levitt, P. și Lamba-Nieves, D., „'It's Not Just About the Economy, Stupid' – Social Remittances Revisited", 21 mai, 2010, Migration Policy Institute, [Online] disponibil la adresa http://www.migrationpolicy.org/article/its-not-just-about-economy-stupid-social-remittances-revisited, accesat la data 13 iunie, 2016.

151. Levitt, P., „Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion", 1998, *International Migration Review*, vol. 32, nr. 4, pp. 926–948.

152. Lima, A., „Transnationalism: A New Mode of Immigrant Integration", The Mauricio Gastón Institute for Latino Community Development and Public Policy, 17 septembrie, 2010.

153. Luecke, M., Ganta, V. și Radeke, J., „Permanent Emigration from Moldova: Estimate and Implications for Diaspora Policy”, GET – German Economic Team, Policy Briefing Series, Berlin/Chișinău, iunie 2015.

154. Lücke, M., Mahmoud, T.O. și Pinger, P., „Modele și tendințe ale migrației și remitențelor în Republica Moldova”, Agenția Suedeză pentru Dezvoltare și Cooperare Internațională (ASDI) și Organizația Internațională pentru Migrație, iunie 2007, [Online] disponibil la adresa http://www.iom.md/materials/5_patterns_ro.pdf, accesat la data de 13 martie 2016.

155. Macari, V. și Badâr, I., *Desfășurarea și perfecționarea procesului de privatizare în Republica Moldova*, Chișinău: Institutul de Cercetări Științifice în Domeniul Informației Tehnico-Economice, 1995.

156. Mahmoud, T.O., Rapoport, H., Steinmayr, A. și Trebesch, C., „Emigration and Political Change”, 2012, [Online] disponibil la adresa https://www.researchgate.net/publication/268270750_Emigration_and_Political_Change, accesat la data de 24 iunie, 2015.

157. Manning, P., *Migration in World History*, ediția a 2-a, New York: Routledge, 2013.

158. Marchand, K., Langley, S. și Siegel, M., *Diaspora Engagement in Development. An Analysis of the Engagement of the Nigerian Diaspora in Germany and the Potentials for Cooperation*, Maastricht Graduate School of Governance, februarie 2015, Maastricht, Olanda.

159. Marchetti, S. și Venturini, A., „Mothers and Grandmothers on the Move: Labour Mobility and the Household Strategies of Moldovan and Ukrainian Migrant Women in Italy”, 2014, *International Migration*, vol. 52, nr. 5, pp. 111–126.

160. Marcu, S., „Between Migration and Cross-Border Mobility: Return for Development and Europeanization among Moldovian Immigrants”, 2014, *Southeast European and Black Sea Studies*, vol. 14, nr. 1, pp. 83–107.

161. Marienstras, R., „On the Notion of Diaspora”, în Chaliand, G., (editor), *Minority Peoples in the Age of Nation States*, Londra: Pluto Press, 1989, pp. 119–125.

162. Martea, G., „Dezvoltarea umană și socială a Basarabiei în mileniul trei – realitate și constatări”, 2016, *Clipa*, nr. 1212, 30 mai 2016, XXVI, [Online] disponibil la adresa http://www.clipa.com/a19333-Dezvoltarea-umana-si-sociala-a-Basarabiei-238-n-mileniul-trei-realitate-si-constatari.aspx, accesat la data de 13 iunie 2016.

163. Martinez, M., Giraldo, P., Nizami, S., Castro, H., Hassan, S., Durakovic, N. și Zarul, A., „PARE 1+1. Improving Moldova’s Remittance-Based Investment Program”, mai 2015, Project Report, School of International and Public Affairs, Universitatea din Columbia, SUA.

164. Massey, D.S, Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. și Taylor, J.E., „Theories of International Migration: A Review and Appraisal”, 1993, *Population and Development Review*, vol. 19, nr. 3, pp. 431–466.

165. Massey, D.S., „International Migration at the Dawn of the Twenty-First Century: The Role of the State", 1999, *Population and Development Review*, vol. 25, nr. 2, pp. 303–322.

166. Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. și Taylor, J.E., „An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case", 1994, *Population and Development Review*, vol. 20, nr. 4, pp. 699–751.

167. Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. și Taylor, J.E., *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

168. Mazzucato, V., „Reverse Remittances in the Migration–Development Nexus: Two-Way Flows between Ghana and the Netherlands", 2011, *Population, Place and Space*, vol. 17, nr. 5, pp. 454–468.

169. Meyer, J.-B. și Brown, M., „Scientific Diaspora: A New Approach to the Brain Drain", Discussion Paper nr. 41, World Conference on Science, UNESCO-ICSU, Budapesta, Ungaria, 26 iunie – 1 iulie 1999, [Online] disponibil la adresa http://www.unesco.org/most/meyer.htm, accesat la data de 4 februarie 2015.

170. Migration Policy Institute, *Top 10 Migration Issues of 2015,* Decembrie 2015, [Online] disponibil la adresa http://www.migrationpolicy.org/programs/migration-information-source/top-10-migration-issues-2015, accesat la data de 22 martie 2016.

171. „Milioane de lei, investiți de migranți în economia țării. Istoriile de succes ale migranților moldoveni", fără autor, 20 aprilie 2016, [Online] disponibil la adresa http://www.prime.md/rom/news/economic/item34649/, accesat la data de 20 iunie 2016.

172. Moldovanu, D., *Economia Moldovei în capcana globalizării și a tranziției*, Chișinău: Editura Arc, 2004.

173. Morales, L. și Jorba, L., „Transnational Links and Practices of Migrants' Organisations in Spain", în Bauböck, R. și Faist, T., (editori), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, pp. 267–293.

174. Moraru, V. și Deleu, E., „Generații secunde de migrație: implicații politice și sociale. Cazul cetățenilor moldoveni din Italia", 2016, *Moldoscopie*, nr. 4 (LXXV), pp. 92–107.

175. Morawska, E., „'Diaspora' Diasporas' Representations of Their Homelands: Exploring the Polymorphs", 2011, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 34, nr. 6, pp. 1029–1048.

176. Morawska, E., „International Migration: Its Various Mechanisms and Different Theories that Try to Explain It", Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, Malmö Institute for Studies of Migration Diversity and Welfare, Universitatea din Malmö, Suedia, 2007.

177. Mossin Broden, B., „Migration and Development: The Flavour of the 2000s", 2012, *International Migration*, vol. 50, nr. 3, pp. 2–7.

178. Moșneaga, V., „Republic of Moldova: Diaspora and Diaspora Policy", 2014, *Slovak Journal of Political Sciences*, vol. 14, nr. 2, pp. 149–172.

179. Moşneaga, V., Moraru, V., Rusnac, G. și Țurcan, V., *Fațetele unui process: migrația forței de muncă din Republica Moldova*, Editura Prim: Chișinău, 2011.

180. Mukomel, V. și Cheianu-Andrei, D., „Moldovenii în Federația Rusă: profilul socio-economic și provocările de politici”, Ciclul de studii „Cartografierea Diasporei Moldovenești I”, Organizația Internațională pentru Migrație, Chișinău, 2013.

181. Moya, J.C., „Immigrants and Associations: A Global and Historical Perspective”, 2007, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31, nr. 5, pp. 833–864.

182. Мошняга, В. și Евдокимова, Л., „Трудовые мигранты Молдовы: в поисках механизма защита (по результатам экспертного опроса)”, 2003, *Moldoscopie* (Probleme de analiză politică), Partea XXII, Chișinău: USM.

183. Мошняга, В. și Цуркан, В., „Миграционные планы выпускников молдавских вузов”, 2015, *Демографическое Обозрение*, vol. 2, nr. 2.

184. Мошняга, В., „Трудовая миграция в Республике Молдова: основные тенденции и объёмы” în *Moldova, România, Ucraina: integrarea Europeană și migrarea forței de muncă*, Chișinău: Editura CAPTES, 2000.

185. Nedelcu, M., „Migrants' New Transnational Habitus: Rethinking Migration through a Cosmopolitan Lens in the Digital Age”, 2012, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 38, nr. 9, pp. 1339–1356.

186. Newland, K. și Patrick, E., „Beyond Remittances: The Role of Diaspora in Poverty Reduction in Their Countries of Origin”, A Scoping Study, Migration Policy Institute for the Department of International Development, Washington, D.C., iulie 2004, [Online] disponibil la adresa http://www.migrationpolicy.org/research/beyond-remittances-role-diaspora-poverty-reduction-their-countries-origin, accesat la data de 27 februarie 2016.

187. Newland, K. și Tanaka, H., *Mobilizing Diaspora Entrepreneurship for Development*, Diasporas & Development Policy Project, Washington, D.C.: Migration Policy Institute, 2010.

188. Newland, K., „A New Surge of Interest in Migration and Development”, 1 februarie, 2007, Migration Policy Institute, [Online] disponibil la adresa http://www.migration policy.org/article/new-surge-interest-migration-and-development, accesat la data de 3 martie 2014.

189. Newland, K., „Migration as a Factor in Development and Poverty Reduction: The Impact of Rich Countries' Immigration Policies on the Prospects of Poor”, în Picciotto, R. și Veaving, R., (editori), *Impact of Rich Countries' Policies on Poor Countries: Towards a Level Playing Field in Development Cooperation*, New Jersey: Transactions Publishers, 2004, pp. 187–214.

190. Nicholson, B., „Migrants as Agents of Development: Albanian Return Migrants and Micro-enterprise”, în Pop, D., (editor), *New Patterns of Labour Migration in Central and Eastern Europe*, AMM Publishing House, Open Society Foundation, 2004, pp. 94–110.

191. Nilsson, K., „The Ties that Bind. A Study of Diaspora Engagement Policies in Ghana”, Lucrare de licență/disertație, Departamentul de Științe Politice, Facultatea de Științe Sociale, Universitatea din Lund, Suedia, 2011.

192. Nkongolo-Bakenda, J-M. și Chrysostome, E.V., „Engaging Diasporas as International Entrepreneurs in Developing Countries: In Search of Determinants”, 2013, *Journal of International Entrepreneurship*, vol. 11, nr. 1, pp. 30–64.

193. Nyberg-Sørensen, N., „Coherence and Contradictions in Danish Migration-Development Policy and Practice”, 2016, *European Journal of Development Research*, vol. 28, nr. 1, pp. 62–75.

194. Nyberg-Sørensen, N., „The Development Dimension of Migrant Remittances”, WP nr. 1, Organizația Internațională pentru Migrație, IOM, 2004, [Online] disponibil la adresa https://publications.iom.int/system/files/pdf/the_development_dimension.pdf, accesat la data de 13 aprilie 2014.

195. Nyberg-Sørensen, N., Van Hear, N. și Engberg-Pedersen, P., „The Migration-Development Nexus: Evidence and Policy Options”, 2002, *International Migration*, vol. 40, nr. 5, pp. 50–73.

196. Olesen, H., „Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective”, 2002, *International Migration*, vol. 40, nr. 5, SI 2, pp. 126–150.

197. Onica, C., „Women’s Migration from Post-Soviet Moldova: Performing Transnational Motherhood”, Teză de disertație, Universitatea Central Europeană, Budapesta, Ungaria, 2008.

198. Oprunenco, A., „Migration Issue in Programs and Platforms of Political Parties in Moldova”, CARIM-East Explanatory Note 11/21, ianuarie 2012, Consortium for Applied Research on International Migration, European University Institute.

199. Organizația Națiunilor Unite, ONU, Departamentul pentru Afaceri Economice și Sociale, Divizia pentru populație, Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2015), decembrie 2015b.

200. Organizația Națiunilor Unite, ONU, Departamentul pentru Afaceri Economice și Sociale, Divizia pentru populație, Population Facts, *Trends in International Migration, 2015*, decembrie 2015a, nr. 2015/4, [Online] disponibil la adresa http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/populationfacts/docs/MigrationPopFacts20154.pdf, accesat la data de 23 martie 2016.

201. Organizația Națiunilor Unite, ONU, Departamentul pentru Afaceri Economice și Sociale, Divizia pentru populație, *World Population Prospects. The 2015 Revision. Key Findings and Advance Tables*, 2015c, [Online] disponibil la adresa https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf, accesat la data de 23 aprilie 2016.

202. Organizația Națiunilor Unite, ONU, Departamentul pentru Afaceri Economice și Sociale, *World Economic and Social Survey: International Migration*, New York, 2004.

203. Orozco, M. și Rouse, R., „Migrant Hometown Associations and Opportunities for Development: A Global Perspective”, Migration Policy Institute, 1 februarie 2007, [Online] disponibil la adresa http://www.migrationpolicy.org/article/migrant-hometown-associations-and-opportunities-development-global-perspective, accesat la data de 23 februarie 2015.

204. Orozco, M., „Looking Forward and Including Migration in Development: Remittance Leveraging Opportunities for Moldova”, Organizația Internațională pentru Migrație, Chișinău, Republica Moldova, decembrie 2007.

205. Orozco, M., „Diasporas and Development: Issues and Impediments” în Brinkerhoff, J.M., (editor), *Diasporas and International Development: Exploring the Potential*, Boulder: Lynne Rienner, 2008, pp. 245–260.

206. Orozco, M., Lowell, B.L., Bump, M. și Fedewa, R., „Transnational Engagement, Remittances and their Relationship to Development in Latin America and the Caribbean”, iulie 2005, Institute for the Study of International Migration, Final Report Submitted to the Rockefeller Foundation, Universitatea Georgetown, SUA, [Online] disponibil la adresa https://monroecollege.edu/uploadedFiles/_Site_Assets/PDF/Remittances-and-Development-in-Latin-A-and-CA.pdf, accesat la data de 23 martie 2016.

207. Østergaard-Nielsen, E., „Mobilising the Maroccans: Policies and Perceptions of Transnational Co-Development Engagement among Moroccan Migrants in Catalonia”, 2009, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 35, nr. 10, pp. 1623–1641.

208. Østergaard-Nielsen, E., (editor), *International Migration and Sending Countries. Perceptions, Policies and Transnational Relations*, Londra: Palgrave Macmillan, 2003.

209. Özden, C., Rapoport, H. și Schiff, M., „Five Questions on International Migration and Development”, 2011, *The World Bank Economic Review*, vol. 25, nr. 1, pp. 1–11.

210. Page, B. și Mercer, C., „Why Do People Do Stuff? Reconceptualizing Remittance Behaviour in Diaspora-Development Research and Policy”, 2012, *Progress in Development Studies*, vol. 12, nr. 1, pp. 1–18.

211. Paladi, G., Gagauz, O. și Penina, O., *Îmbătrînirea populației în Republica Moldova: consecințe economice și sociale*, Chișinău: Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei, 2009.

212. Patterson, R., „Transnationalism: Diaspora-Homeland Development”, 2006, *Social Forces*, vol. 84, nr. 4, pp. 1891–1907.

213. Pinger, P., „Come Back or Stay? Spend Here or There? Return and Remittances: The Case of Moldova”, 2010, *International Migration*, vol. 48, nr. 5, pp. 142–173.

214. Piracha, M. și Saraogi, A., „Remittances and Migration Intentions of the Left-Behind”, 2015, *Migration and Development*, publicat online.

215. Piras, S., Vittuari, M., Mollers, J. și Herzfeld, T., „Remittances and Agricultural Change. On-Farm Investments of Moldovan Migrants”, Lucrare prezentată la conferința *Rural Labor in Transition*, 22–24 iunie 2016, organizatori IAMO și IZA, Halle, Germania.

216. Ponossian, R., „Courting a Diaspora: Armenia-Diaspora Relations since 1998”, în Østergaard-Nielsen, E., (editor), *International Migration and Sending Countries. Perceptions, Policies and Transnational Relations*, Londra: Palgrave Macmillan, 2003, pp. 140–170.

217. Poppe, R., „The Matching Approach on Expenditure Patterns of Migrant Households: Evidence from Moldova”, Working Paper nr. 444, iulie 2007, Advanced Studies in International Economic Policy Research Kiel Institute for the World Economy, Kiel, Germania.

218. Porcescu, S., „Moldova's Diaspora Policies: The Path from Moderate to an Active Engagement”, în Varzari, V., Tajeda, G., Porcescu, S. și Bolay, J.-C. (editori), *Skilled Migration and Development Practices: Republic of Moldova and the Countries of South East Europe*, Chișinău, 2013, pp. 35–44.

219. Portes, A. și DeWind, J., „A Cross-Atlantic Dialogue: The Progress of Research and Theory in the Study of International Migration”, în Portes, A. și DeWind, J., (editori) *Rethinking Migration. New Theoretical and Empirical Perspectives*, New York: Berghahn Books, 2008, pp. 3–28.

220. Portes, A. și Rumbaut, R., *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*, Berkeley: University of California Press, 2001.

221. Portes, A., „Conclusion: Theoretical Convergencies and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism”, 2003, *International Migration Review*, vol. 37, nr. 3, pp. 874–892.

222. Portes, A., „Global Villagers: The Rise of Transnational Communities”, 1996a, *The American Prospect*, nr. martie-aprilie, [Online] disponibil la adresa http://prospect.org/article/global-villagers-rise-transnational-communities, accesat la data de 14 februarie 2016.

223. Portes, A., „Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities”, în Smith, W.P. și Korczenwicz, R.P., (editori), *Latin America in the World Economy*, Westport: Green Press, 1996b, pp. 151–168.

224. Portes, A., „Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities”, 1997, *International Migration Review*, vol. 31, nr. 4, pp. 799–825.

225. Portes, A., „Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism”, 2001, *Global Networks*, vol. 1, nr. 3, pp. 181–193.

226. Portes, A., „Migration, Development, and Segmented Assimilation: A Conceptual Review of the Evidence”, 2007, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 610, nr. 1, pp. 73–97.

227. Portes, A., „Towards a New World – the Origin and Effects of Transnational Activities”, 1999, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, nr. 2, pp. 465–477.

228. Portes, A., Escobar, C. și Radford, A.W., „Immigrant Transnational Organizations and Development: A Comparative Study”, 2007, *International Migration Review*, vol. 41, nr. 1, pp. 242–281.

229. Portes, A., Guarnizo, L.E. și Haller, J.H., „Transnational Entrepreneurs: An Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation”, 2002, *American Sociological Review*, vol. 67, nr. 2, pp. 278–298.

230. Portes, A., Guarnizo, L.E. și Landolt, P., „The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field”, 1999, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, nr. 2, pp. 217–237.

231. Postolachi, V., Poalelungi, O., Moșneaga, V. și Gonța, V., *Republica Moldova – problemele migrației*, Institutul Muncii din Republica Moldova și Institutul Muncii GSEE din Grecia, Chișinău: 2007.

232. Preibisch, K., Dodd, W. și Su, Y, „Pursuing the Capabilities Approach within the Migration-Development Nexus”, 2016, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, pp. 2111–2127, publicat online.

233. Prohnițchi, V. și Lupușor, A., „Opțiuni privind valorificarea remitențelor și economiilor emigranților pentru dezvoltarea Republicii Moldova”, februarie–aprilie 2013, UNDP-Moldova, Chișinău.

234. Radu, B., *Reziliența fostelor comunități miniere*, Cluj: Editura Presa Universitară Clujeană, 2015.

235. Ragazzi, F., „A Comparative Analysis of Diaspora Policies”, 2014, *Political Geography*, vol. 41, nr. iulie, pp. 74–89.

236. Ragazzi, F., „Diaspora: The Politics of Its Meanings”, 2012, *International Political Sociology*, vol. 6, nr. 1, pp. 107–111.

237. Ragazzi, F., „Governing Diasporas”, 2009, *International Political Sociology*, vol. 3, nr. 4, pp. 378–397.

238. Raghuram, P., „Which Migration, What Development? Unsettling the Edifice of Migration and Development”, 2009, *Population, Space and Place*, vol. 15, nr. 2, pp. 103–117.

239. Ratha, D., „The Impact of Remittances of Economic Growth and Poverty Reduction”, Policy Brief, nr. 8, septembrie 2013, Migration Policy Institute, [Online] disponibil la adresa http://www.migrationpolicy.org/research/impact-remittances-economic-growth-and-poverty-reduction, accesat la data de 12 aprilie, 2016.

240. Reitz, J.G., „Tapping Immigrants’ Skills: New Directions for Canadian Immigration Policy in the Knowledge Economy”, 2005, *Law and Business Review of the Americas*, vol. 11, pp. 409–432.

241. Riddle, L. și Nielsen, T.M., „Policies to Strengthen Diaspora Investment and Entrepreneurship: Cross-national Perspectives”, în Sharma, K., Kashyap, A., Montes, M.F. și Ladd, P., (editori), *Realizing the Development Potential of Diasporas*, Washington: United Nations University Press, 2011, pp. 230–252.

242. Riddle, L., „Diasporas: Exploring their Development Potential”, 2008, *Journal of Microfinance/ESR Review*, vol. 10, nr. 2, pp. 28–35.

243. Rios Avila, F. și Schlarb, E., „Bank Accounts and Savings – The Impact of Remittances and Migration: A Case Study of Moldova”, Working Paper nr. 448, mai 2008, Advanced Studies in International Economic Policy Research Kiel Institute for the World Economy, Kiel, Germania.

244. Roșca, D., „The Influence of Foreign Capital Enterprises on the Economy and Society of Moldova”, 2003, *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, vol. 6, nr. 1–2, pp. 17–26.

245. Rosenau, J.N., *Distant Proximities: Dynamics Beyond Globalization*, Princeton: Princeton University Press, 2003.

246. Rotariu, T., „Migrația ca factor de creștere a populației”, în *Demografie și sociologia populației. Structuri și procese demografice*, Iași: Editura Polirom, 2009, pp. 146–194.

247. Rother, N. și Nebe, T.M., „More Mobile, More European? Free Movement and EU Identity”, în Recchi, E. și Favell, A. (editori), *Pioneers of European Integration. Citizenship and Mobility in the EU*, Cheltenham: Edward Elgar, 2009, pp. 120–155.

248. Ryazantsev, S., „The Impact of Diaspora on the Development of CIS Countries”, în Tamas, K. și Palme, J., *How Migration Can Benefit Development: Bridging the Research and Policy Gap*, Institute for Futures Studies, 2006, pp. 133–147.

249. Safran, W., „Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return”, 1991, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, vol. 1, nr. 1, pp. 83–99.

250. Sandu, D., *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate*, Iași: Polirom, 2010.

251. Sandu, D., *Spațiul social al tranziției*, Iași: Poliron, 1999.

252. Schwartz, R., „Analiza legăturii între comunitățile moldovenești de peste hotare (CMH) și Moldova”, Agenția Suedeză pentru Dezvoltare și Cooperare Internațională (ASDI) și Organizația Internațională pentru Migrație, Chișinău, mai 2007.

253. Shain, Y. și Barth, A., „Diasporas and International Relations Theory”, 2003, *International Organization*, vol. 57, nr. 3, pp. 449–479.

254. Shain, Y., *Kinship and Diasporas in International Affairs*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007.

255. Sheffer, G., (editor), *Modern Diasporas in International Politics*, Londra: Croom Helm, 1986.

256. Sheffer, G., *Diaspora Politics. At Home Abroad*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

257. Siegel, M. și Lücke, M., „Migrant Transnationalism and the Choice of Transfer Channels for Remittances: The Case of Moldova”, 2013, *Global Networks*, vol. 13, nr. 1, pp. 120–141.

258. Skeldon, R., „International Migration as a Tool in Development Policy: A Passing Phase?”, 2008, *Population and Development Review*, vol. 34, nr. 1, pp. 1–18.

259. Skeldon, R., *Migration and Development: A Global Perspective*, Essex: Longman, 1997.

260. Smith, R.C., „Diasporic Memberships in Historical Perspective: Comparative Insights from the Mexican, Italian, and Polish Cases", 2003, *International Migration Review*, vol. 37, nr. 3, pp. 724–759.

261. Sokefeld, M., „Mobilizing in Transnational Space: A Social Movement Approach to the Formation of Diaspora", 2006, *Global Networks*, vol. 6, nr. 3, pp. 265–284.

262. Stanton Russell, S., „Remittances from International Migration. A Review in Perspective", 1986, *World Development*, vol. 14, nr. 6, pp. 677–696.

263. Statistics Canada, Recensământ 2011, [Online] disponibil la adresa http://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/index-eng.cfm, accesat la data de 21 octombrie 2016.

264. Strategia Națională de Dezvoltare „Moldova 2020", Parlamentul Republicii Moldova, Legea nr. 166 din 11 iulie 2012 pentru aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova 2020", publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 30 noiembrie 2012, nr. 245–247.

265. Sutherland, P.D., „Migration Is Development: How Migration Matters to the Post-2015 Debate", fără dată, [Online] disponibil la adresa http://esa.un.org/unmigration/Migration_is_Development_by_PSutherland_MPP.pdf, accesat la data de 5 mai 2016.

266. Червонюк, В., Калинский, И. și Иванец, Г., «Конституционное право России», Энциклопедический словарь, 2002, *Национальная юридическая энциклопедия*, [Online] disponibil la adresa http://determiner.ru/dictionary/543/word/sotechestveniki, accesat la data de 2 februarie 2016.

267. Tajeda, G. și Bolay, J-C., (editori), *Scientific Diasporas as Development Partners. Skilled Migrants from Colombia, India and South Africa in Switzerland: Empirical Evidence and Policy Responses*, Bern: Peter Lang, 2010.

268. Tajeda, G., Varzari, V. și Porcescu, S., „Scientific Diasporas, Transnationalism and Home-country Development: Evidence from a Study of Skilled Moldovans Abroad", 2013, *Southeast European and Black Sea Studies*, vol. 13, nr. 2, pp. 157–173.

269. The Economist, „A World of Exiles", 2 ianuarie 2003, [Online] disponibil la adresa http://www.economist.com/node/1511765, accesat la data de 13 august 2015.

270. Tölölyan, K., „Armenian Diaspora and Armenia: Issues of Identity and Mobilization. An Interview with Khanchig Tölölyan", 2014, *Ètudes Armèniennes Contemporaines, „Juifs, Arméniens: Un siècle d'État"*, nr. 3, iulie, pp. 83–101, [Online] disponibil la adresa https://eac.revues.org/565, accesat la data de 3 iulie 2016.

271. Tölölyan, K., „Diaspora Studies: Past, Present, and Promise", WP nr. 55, International Migration Institute, Universitatea din Oxford, Marea Britanie, 2012, [Online] disponibil la adresa http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-55-12.pdf, accesat la data de 24 martie 2015.

272. Tölölyan, K., „Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment”, 1996, *Diaspora*, vol. 5, pp. 3–36.

273. Trading Economics, *Moldova Imports 2015–2016*, 2016, [Online] disponibil la adresa http://www.tradingeconomics.com/moldova/imports, accesat la data de 13 iulie 2016.

274. UNDP, Organizația Națiunilor Unite, *Human Development Report 2015. Work for Human Development*, 2015a, [Online] disponibil la adresa http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf, accesat la data de 13 martie 2016.

275. UNDP, Organizația Națiunilor Unite, *Human Development Report 2015. Work for Human Development*, Briefing note for countries on the 2015 Human Development Report, Moldova (Republic of), 2015b, [Online] disponibil la adresa http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/MDA.pdf, accesat la data de 13 martie 2016.

276. UNHCR, Organizația Națiunilor Unite, *World at War. Global Trends. Forced Displacement in 2014*, 2014, [Online] disponibil la adresa http://unhcr.org/556725e69.html, accesat la data de 21 martie 2016.

277. Uphoff, N., „Some Analytical Issues in Measuring Empowerment for the Poor, with Concern for Community and Local Governance”, lucrare prezentată la „Workshop on Measuring Empowerment: Cross-Disciplinary Perspectives”, Banca Mondială, Washington, 4–5 februarie, 2003, [Online] disponibil la adresa http://siteresources.worldbank.org/INTEMPOWERMENT/Resources/486312-1095970750368/529763-1095970803335/uphoff.pdf, accesat la data de 17 martie 2013.

278. Vargas-Silva, C., *Handbook of Research Methods in Migration*, Cheltenham: Edward Elgar, 2012.

279. Vasiliu, V., „Exclusiv: V. Plahotniuc regretă excesele lui Dodon, nu uită de Filat și are o ofertă pentru Jurnal TV”, 24 ianuarie 2017, [Online] disponibil la adresa https://deschide.md/ro/stiri/politic/6452/Exclusiv--Interviu-Vlad-Plahotniuc-regret%C4%83-excesele-lui-Dodon-nu-a-uitat-de-Filat-%C8%99i-are-o-ofert%C4%83-pentru-Jurnal-TV.htm, accesat la data de 13 martie 2017.

280. Vertovec, S., „Conceiving and Researching Transnationalism”, 1999, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, nr. 2, pp. 447–462.

281. Vertovec, S., „Migrant Transnationalism and Modes of Transformation”, 2004, *International Migration Review*, vol. 38, nr. 3, pp. 970–1001.

282. Vertovec, S., „Migrant Transnationalism and Modes of Transformation”, în Portes, A. și DeWind, J., (editori) *Rethinking Migration. New Theoretical and Empirical Perspectives*, New York: Berghahn Books, 2008, pp. 149–180.

283. Vertovec, S., „The Political Importance of Diaspora”, WP nr. 13, Centre on Migration, Policy and Society, Universitatea din Oxford, Marea Britanie, 2005.

284. Vertovec, S., „Three Meanings of Diaspora, Exemplified among South Asian Religions”, 1997, *Diaspora*, vol. 6, nr. 3, pp. 277–299.

285. Vianello, F.A., „International Migrations and Care Provisions for Elderly People Left Behind. The Cases of the Republic of Moldova and Romania", 2015, *European Journal of Social Work*, publicat online.

286. Vlase, I., „'My Husband Is a Patriot!': Gender and Romanian Family Return Migration from Italy", 2013, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 39, nr. 5, pp. 741–758.

287. Voicu, B. și Șerban, M., „Immigrant Involvement in Voluntary Associations in Europe", 2012, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 32, nr. 10, pp. 1569–1587.

288. Vremiș, M., Craievschi-Toartă, V., Burdelnîi, E., Herm, A. și Poulain, M., „Profilul migrațional extins al Republicii Moldova", Organizația Internațională pentru Migrație, Chișinău, 2013, [Online] disponibil la adresa http://www.iom.md/attachments/110_raportpmero.pdf, accesat la data de 13 martie 2015.

289. Waldinger, R., Popkin, E. și Managa, H.A., „Conflict and Contestation in the Cross-Border Community: Hometown Associations Reassessed", 2008, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 31, nr. 5, pp. 843–870.

290. Word Bank Group și KNOMAD, „Migration and Remittances. Recent Developments and Outlook", Migration and Development Brief 26, aprilie, 2016, [Online] disponibil la adresa https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/24012/9781464809132.pdf, accesat la data de 12 iunie 2015.

291. Yanovich, L., „Children Left Behind: The Impact of Labor Migration in Moldova and Ukraine", 23 ianuarie, 2015, Migration Policy Institute, [Online] disponibil la adresa http://www.migrationpolicy.org/article/children-left-behind-impact-labor-migration-moldova-and-ukraine, accesat la data de 13 mai 2016.

292. Zelinsky, Z., „The Hypothesis of the Mobility Transition", 1971, *Geographical Review*, vol. 61, nr. 2, pp. 219–249.

293. Ziarul de Gardă, „[sondaj] Diaspora se implică?", 25 august 2016, [Online] disponibil la adresa http://www.zdg.md/editia-print/politic/sondaj-diaspora-se-implica, accesat la data de 29 august 2016.

294. Zietsma, D., „Immigrants Working in Regulated Occupations", February 2010 Perspectives, Statistics Canada – Catalogue no. 75-001-X, [Online] disponibil la adresa http://www.statcan.gc.ca/pub/75-001-x/2010102/pdf/11121-eng.pdf, accesat la data de 1 Martie, 2017.

Anexele lucrării

Anexa 1.1. ***Rolurile, sursele de putere și strategiile statelor de origine în relația cu migranții și diaspora***

	Mandant	**Facilitator**	**Finanțator**	**Partener**	**Susținător**
Surse de putere	Politic Informațional Moral	Social Informațional Moral	Economic	Economic Social Politic Informațional Moral	Social Moral
Strategie	Integrarea diasporei	Atragerea de remitențe Rețele de diaspora	Atragerea de remitențe	Atragerea de remitențe Integrarea diasporei	Integrarea diasporei
Entitate	Parlament Ramura judecătorească	Lideri ai statului (agenții prezidențiale) Reprezentanțe consulare și ambasade Ministere responsabile de relațiile cu diaspora Ministere și agenții tehnice	Ministerul finanțelor Ministere și agenții tehnice Agenții și inițiative specializate	Ministere și agenții tehnice Agenții și inițiative specializate	Reprezentanțe consulare și ambasade Ministere responsabile de relațiile cu diaspora Ministere și agenții tehnice Agenții și inițiative specializate
Rolul statelor/ acțiuni ilustrative	Participare la acordurile internaționale ce reglementează migrația Reprezentare politică Drepturi asociate cu cetățenia Organizațiile din diaspora au drepturi de asociere	Stabilirea de relații diplomatice cu statul-gazdă în vederea asigurării securității emigranților; Menținerea bazelor de date cu privire la emigranți și organizațiile acestora;	Stimulente pentru susținerea investițiilor; Politici cu privire la impozitare; oferire de scutiri; Remitențe garantate prin obligațiuni;	Implicarea reprezentanților diasporei în dezvoltare și politici publice; Proiecte filantropice și investiții comune; Asigurarea complementarității dintre organizațiile	Decernarea de premii și distincții, organizarea evenimentelor și a altor competiții; Organizarea întrunirilor și a delegațiilor diplomatice ce urmăresc recunoașterea contribuției membrilor

	Mandant	Facilitator	Finanțator	Partener	Susținător
	în statul de origine, pot fi înregistrate și funcționează legal; Organizațiile de diaspora sunt responsabile pentru poziția și acțiunile lor, având obligația de raportare; Asigură condițiile de acces și ieșire din țară pentru membrii diasporei; Menținerea drepturilor de proprietate și a politicilor ce vizează deținerea de bunuri imobile și afaceri; Cadru legal cu privire la transparență și acces la informațiile publice;	Crearea de newslettere și site-uri electronice destinate emigranților; Organizare de vizite diplomatice în statele-gazdă; Oferirea de sprijin pentru organizațiile emigranților și întărirea capacității antreprenoriale a acestora; Fondarea unor agenții și inițiative specializate; Abordarea cauzelor migrației (deficiențe democratice sau de dezvoltare);	Investiții în exportul și plasarea forței de muncă în străinătate; Sprijinirea investițiilor prin asigurarea parității granturilor și susținerea altor proiecte filantropice (de exemplu, sprijin logistic sau de personal);	de diaspora și nevoile statului de origine; Identificarea potențialilor parteneri pentru membrii din diaspora;	din comunitățile d e emigranți;

Sursa: Tradus și adaptat după Brinkerhoff (2012)

Anexa 1.2. *Contribuțiile specifice și acțiunile statelor de origine în relația cu migranții și diaspora*

Contribuțiile diasporei	Contribuții specifice și acțiunile statelor de origine				
	Mandant	**Facilitator**	**Finanțator**	**Partener**	**Susținător**
Remitențe	Cadru legal pentru transferuri financiare	Conturi în valute străine Sprijn pentru infrastructura financiară a statului de origine și încurajarea experiențelor bancare	Politici ce stabilesc taxe pentru transferul de remitențe	Stabilirea de parteneriate cu scopul furnizării serviciilor prin cooptarea băncilor, a companiilor multinaționale și a altor instituții finanțatoare; Intervenții ce urmăresc reducerea costurilor pentru transferurile bănești;	Recunoașterea publică a importanței remitențelor; Recunoașterea publică a meritelor expeditorilor de remitențe în cadrul summiturilor/ reuniunilor din diaspora și a întrunirilor diplomatice;
Activități filantropice	Cadru legal ce permite înregistrarea și funcționarea organizațiilor din diaspora	Furnizarea informațiilor cu privire la nevoile prioritare; Accelerarea reformelor și a modificărilor legislative sau de reglementare; Reforma unor politici sectoriale și asigurarea coordonării cu administrația publică, dacă este cazul;	Asocierea cu alți parteneri și oferirea de granturi suplimentare; Stabilirea unor scutiri de taxe de import; Contribuții, altele decât cele financiare (logistică, infrastructură, de personal);	Parteneriat ce vizează furnizarea de servicii și semnarea de contracte cu organizațiile din diaspora; Satisfacerea solicitărilor sau a nevoilor de asociere ale organizațiilor din diaspora;	Recunoașterea publică a acțiunilor filantropice ce aparțin diasporei; Recunoașterea publică a organizațiilor din diaspora în cadrul summiturilor/ reuniunilor din diaspora și a întrunirilor diplomatice; Oferirea de distincții;

Contribuțiile diasporei	Contribuții specifice și acțiunile statelor de origine				
	Mandant	**Facilitator**	**Finanțator**	**Partener**	**Susținător**
					Încurajarea unei raportări pozitive în mass-media;
Transfer de cunoștințe	Recunoașterea calificărilor (*credentials*)	Consolidarea capacității de interacțiune a funcționarilor publici cu emigranții calificați; Identificarea și diseminarea nevoilor ce țin de întărirea capacității; Organizarea delegațiilor din partea diasporei și a conferințelor științifice;	Stabilirea unui sistem de remunerare pentru a sprijini transferul de cunoștințe; Sprijin financiar pentru susținerea cercetării/ dezvoltării; Facilitarea accesului, reducerea costurilor pentru unele servicii (închirieri de mașini, telefonie mobilă);	Sprijin pentru înființarea asociațiilor profesionale ale diasporei; Implicarea membrilor din diaspora în comisii și comitete parlamentare sau în formațiuni sectoriale/ tehnice;	Recunoașterea publică a importanței transferului de cunoștințe; Recunoașterea publică a contribuțiilor în cadrul summiturilor/ reuniunilor de diaspora și a întrunirilor diplomatice; Oferirea de distincții; Încurajarea unei raportări pozitive în mass-media;
Investiții/dezvoltarea de afaceri	Dreptul la proprietate și politici ce reglementează deținerea de afaceri și bunuri imobile	Reforme legislative; Site-uri electronice ce oferă informații cu privire la posibilitățile de investiții din partea diasporei; Întărirea capacității de relaționare	Oportunități de investiții scutite de impozite; Scutiri de tarife de import pentru bunurile de capital; Concursuri de planuri de afaceri	Crearea parcurilor industriale destinate diasporei, a unor huburi, incubatoare de afaceri; Dezvoltarea de afaceri comune sau investiții guvernamentale;	Recunoașterea publică a importanței investițiilor din partea diasporei; Recunoașterea publică a investitorilor și a facilitatorilor de investiții în

Contribuțiile diasporei	Contribuții specifice și acțiunile statelor de origine				
	Mandant	**Facilitator**	**Finanțator**	**Partener**	**Susținător**
		și informare; Beneficii ce țin de accesul și obținerea de certificări/ înregistrări;	cu premii;		cadrul summiturilor/ reuniunilor din diaspora și a întrunirilor diplomatice; Oferirea de distincții; Încurajarea unei raportări pozitive în mass-media;
Politici publice	Cadru legal ce reglementează accesul la informații; Legi cu privire la dreptul la expresie; Reprezentare politică;	Transparentizarea politicilor și a bugetelor; Diseminarea documentele publice; Informarea diasporei cu privire la prioritățile politice de la nivel internațional; Consolidarea capacităţii de lobby; Vizite diplomatice și summituri/ reuniuni ale diasporei; Facilitarea accesului la dezbateri și actori decizionali;	Susținerea din fonduri publice a participării diasporei la procesul de monitorizare a politicilor; Susținerea financiară a vizitelor de studiu și a delegațiilor din partea diasporei; Sprijinirea activităților de lobby inițiate de emigranți în statele-gazdă;	Reprezentarea politică a diasporei; Crearea unor forumuri de dezbateri a politicilor publice;	Încurajarea relatărilor din mass-media cu privire la rolurile organizațiilor în lobby și advocacy

Sursa: Tradus și adaptat după Brinkerhoff (2012)

Anexa 2. *Caracteristicile migranților economici din Republica Moldova*

Distribuția migranților economici pe categorii de vârstă (mii persoane)					
	Total	**Bărbați**	**Femei**	**Urban**	**Rural**
Total	*325,4*	*210,8*	*114,6*	*101,3*	*223,3*
15–24 ani	60,6	44,8	15,8	12,2	48,4
25–34 ani	125,8	90,6	35,2	42,4	83,4
35–44 ani	70,3	43,4	26	23,6	46,7
45–55 ani	50,6	23,9	26,9	17,0	33,6
56–64 ani	17,4	8,0	26,7	6,3	11,2
Peste 65 ani	0,0	0,0	9,5	0,0	0,0
Nivelul de educație al migranților economici (mii persoane)					
	Total	**Bărbați**	**Femei**	**Urban**	**Rural**
Total	*325,4*	*210,8*	*114,6*	*101,3*	*223,3*
Superior	42,9	24,3	18,6	23,4	19,5
Mediu de specialitate	35,1	16,6	18,5	12,3	22,8
Secundar profesional	84,6	62,0	22,6	25,4	59,2
Liceal, mediu general	78,9	49,2	29,7	28,2	50,7
Gimnazial	83,5	58,4	25,1	12,4	71,2
Primar sau fără școală	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Migranții economici, starea civilă și numărul de copii de vârstă preșcolară (mii persoane)					
	Total	**Bărbați**	**Femei**	**Urban**	**Rural**
Total	*273,7*	*185,5*	*88,2*	*85,9*	*187,8*
Necăsătorit(ă)	121,0	88,7	32,4	34,4	86,5
Căsătorit(ă)	133,4	92,3	41,1	45,4	88,0
Văduv(ă)	3,2	0,0	3,0	0,0	0,0
Divorțat(ă)	16,1	4,4	11,7	5,4	10,7
Persoane fără copii de vârstă preșcolară	203,9	131,2	72,6	63,4	140,5
Persoane cu cel puțin un copil de vârstă preșcolară	69,9	54,3	15,6	22,5	47,3

Migranți temporari cu intenții de emigrare cu scop economic, distribuția | pe categorii de vârstă și statutul familiei migrante/ non-migrante (mii persoane)					
	Total	**Bărbați**	**Femei**	**Urban**	**Rural**
Total	*170,1*	*118,4*	*51,7*	*81,0*	*89,1*
15–24 ani	26,8	21,2	5,6	7,8	19,0
25–34 ani	59,3	45,3	14,0	28,4	30,9
35–44 ani	41,8	26,8	15,0	20,9	20,9
45–55 ani	32,6	18,5	14,0	18,2	14,4
56–64 ani	9,7	6,6	3,1	5,7	4,0
Peste 65 ani	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Niciun membru migrant în familie	138,8	100,5	38,4	68,9	70,0
Cel puțin un membru migrant	31,3	18,0	13,3	12,1	19,1

Sursa: Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, *Forța de muncă în Republica Moldova. Ocupare și șomaj*, 2016 (date extrase de autor)

Anexa 3. ***Volumul și clasamentul țărilor din care provin remitențele din Republica Moldova (2010–2015, mil. $)***

2015		2014		2013		2012		2011		2010	
Federația Rusă	501,24	Federația Rusă	692,53	Federația Rusă	656,87	Federația Rusă	670,57	Federația Rusă	610,44	Federația Rusă	514,48
Italia	297,04	Italia	398,79	Italia	382,97	Ucraina	316,62	Ucraina	288,23	Ucraina	241,50
Ucraina	235,52	Ucraina	317,73	Ucraina	305,84	Italia	240,10	Italy	218,57	Italy	187,77
SUA	95,03	SUA	128,29	SUA	122,94	*Alte state din NORD*	113,69	*Alte state din NORD*	103,49	*Alte state din NORD*	86,62
România	85,69	România	114,55	România	108,84	România	85,45	România	77,79	România	65,57
Germania	54,93	Germania	73,87	Germania	70,40	SUA	78,42	SUA	71,39	SUA	61,18
Portugalia	37,86	Portugalia	50,94	Portugalia	47,92	Israel	54,19	Israel	49,33	Israel	41,83
Spania	31,95	Spania	42,93	Spania	41,07	Germania	50,42	Germania	45,89	Germania	39,08
Uzbekistan	26,54	Uzbekistan	35,82	Uzbekistan	33,70	Spania	46,78	Spania	42,59	Spania	36,65
Israel	21,45	Israel	28,79	Israel	27,67	Kazahstan	19,88	Kazahstan	18,09	Kazahstan	15,22
Cehia	17,52	Kazahstan	19,92	Cehia	22,14	Grecia	18,39	Grecia	16,74	Grecia	14,67
Kazahstan	14,78	Cehia	17,60	Kazahstan	18,95	Canada	17,60	Canada	16,02	Canada	13,70
Canada	13,08	Canada	17,55	Canada	16,87	Portugalia	10,60	Portugalia	9,65	Portugalia	8,32
Belarus	12,86	Belarus	17,35	Belarus	16,52	Irlanda	9,13	Irlanda	8,31	Irlanda	7,20

2015		2014		2013		2012		2011		2010	
Franța	11,88	Franța	15,99	Franța	15,21	Letonia	7,61	Letonia	6,93	Letonia	5,81
Grecia	11,46	Grecia	15,46	Grecia	14,81	Turcia	5,87	Turcia	5,34	Turcia	4,48
Turcia	8,57	Turcia	11,51	Turcia	11,02	Belarus	5,50	Belarus	5,01	Belarus	4,21
Azerbaijan	6,95	Azerbaijan	9,37	Azerbaijan	8,92	Cipru	2,21	Cipru	2,01	Cipru	1,73
Irlanda	6,68	Irlanda	8,90	Irlanda	8,27	Australia	2,09	Australia	1,90	Australia	1,62
Turkmenistan	4,73	Turkmenistan	6,38	Turkmenistan	5,99	Cehia	2,04	Cehia	1,86	Cehia	1,58
Total 2015	*1,533*	*Total 2014*	*2,084*	*Total 2013*	*2,192*	*Total 2012*	*1,813*	*Total 2011*	*1,351*	*Total 2010*	*1,199*

(galben)	State CSI
(albastru)	State UE
(gri)	Alte state

Sursa: Banca Mondială, 2016b (date compilate de autor)

Anexa 4.1. *Ghid de interviu I*

pentru interviurile realizate cu migranții economici originari din Republica Moldova (țara de destinație Canada, provincia Alberta, orașul Calgary)

Bună ziua! Numele meu este Cristina Haruța și efectuez o cercetare pe tema migrației populației din Republica Moldova. Întrucât ați fost de acord să îmi răspundeți la niște întrebări, aș dori să vă comunic că numele dumneavoastră va rămâne anonim. Cu permisiunea dumneavoastră, convorbirea noastră va fi înregistrată. Informațiile și detaliile pe care mi le oferiți vor fi folosite doar în scopuri științifice.

Intenția și decizia cu privire la emigrare, așteptările cu privire la emigrare, integrarea în statul de destinație

- Ce v-a determinat să emigrați în Canada? Când și în ce condiții s-a conturat pentru prima dată ideea de a emigra? De ce ați ales acest stat de destinație? Cui a aparținut decizia finală? (*cine a mai participat la procesul decizional? respondentul a migrat singur(ă) sau cu familia?)* Cât a durat și în ce a constat procesul de pregătire a emigrării (*a beneficiat de sprijin din partea altor persoane din Moldova sau Canada și în ce formă? care au fost costurile și riscurile ce le-a presupus emigrarea?)*
- Care au fost așteptările legate de migrație? Ce ați dorit să schimbați sau să obțineți? Ce credeți că ați pierdut venind în Canada și ce ați câștigat? S-au realizat planurile pe care le aveați în momentul în care ați ajuns în această țară? (*dacă da, de ce? dacă nu, de ce?)*
- Care au fost dificultățile pe care le-ați întâmpinat odată ce ați ajuns în Canada? (*legate de locuință și condițiile de trai, locul de muncă și venituri, diverse servicii, educația personală și a copiilor)* Din partea cui ați beneficiat de sprijin/ ajutor? (*cine au fost acele persoane? rude, prieteni, alți moldoveni?)* Persistă și în prezent o parte dintre aceste dificultăți? Cum ați caracteriza calitatea vieții din prezent cu cea pe care ați avut-o în Moldova? Per ansamblu,

ați putea spune că ați reușit să vă adaptați ușor? În ce fel v-a schimbat experiența migrației? Vi s-a întâmplat să aveți sentimentul că nu beneficiați de aceleași oportunități/ șanse ca ceilalți migranți sau membri ai comunității sau să vă simțiți discriminat de când sunteți în Canada? (*la ce contexte se face referire?*) Cum credeți că sunteți perceput de restul membrilor din comunitate (*loc de muncă, cartier, școala copiilor, furnizorii de servicii publice sau private, proprietarii de locuințe?*) În ce măsură simțiți că sunteți altfel, diferit(ă) de restul persoanelor care locuiesc în această țară?

Activități și practici transnaționale. Contribuții sociale, economice, politice și culturale

- Cine sunt membrii familiei rămase în Moldova? Printre membrii familiei sau prietenii apropiați sunt și alți migranți (*dacă da, unde se află aceștia?)* Cu cine obișnuiți să comunicați dintre cei care au rămas în Moldova (*cât de des se întâmplă acest lucru? care sunt mijloacele prin care comunicați? cine inițiază comunicarea?)* În linii mari, subiectele de conversație dintre dumneavoastră și cei din Moldova (*sau din alte țări*) au legătură doar cu aspectele vieții personale sau și cu aspecte ale vieții politice, sociale din Moldova?
- Cât de des obișnuiți să mergeți în vizită în Moldova? (*respondentul călătorește singur(ă) sau cu familia?)* La cine obișnuiți să stați în Moldova pe perioada vizitei? Care este, de regulă, scopul principal al vizitei, dar cele secundare?
- Obișnuiți să trimiteți bani rudelor sau apropiaților din Moldova? Cine sunt acele persoane? (*în cazul în care beneficiarii sunt părinții, migranții sunt unicii întreținători ai acestora?*) Cât de des trimiteți bani? De ce faceți acest lucru? (*care sunt nevoile care se încearcă să fie acoperite? sunt acoperite aceste nevoi, într-un final?*) V-ați gândit vreodată cât timp veți mai trimite bani în Moldova?
- Dumneavoastră personal dețineți vreo proprietate, afacere în Moldova? Dar familia dumneavoastră din Moldova? (*dacă da, care este forma de proprietate, în ce constă afacerea și cine se ocupă de aceasta? dacă respondentul deține vreo formă de proprietate, de ce face acest lucru? ce intenționează să facă cu aceasta în viitor?)*

- V-ați gândit vreodată să investiți într-o afacere în Moldova? (*dacă da, de ce? dacă nu, de ce?*)
- Reușiți să economisiți bani din câștigurile pe care le obțineți în Canada? (*dacă da, unde sunt plasate aceste economii?*)
- Obișnuiți să efectuați donații/ sponsorizări ai căror destinatari se află în Moldova? (*dacă da, cât de des se fac donații, cine sunt destinatarii, care sunt motivele pentru care se fac donațiile? sunt acestea individuale și/ sau colective?; dacă nu, de ce? au auzit de alți moldoveni care contribuie prin donații sau sponsorizări? care este părerea respondentului despre aceste practici?*)
- De când vă aflați în Canada ați sprijinit în vreun fel un proiect, o idee, un demers, o inițiativă care are legătură cu Moldova? (*dacă da, de ce? în ce a constat proiectul sau ideea sprijinită? în ce a constat sprijinul?, dacă nu, de ce?*) [enumerarea pe rând a sferelor sociale, economice, politice, culturale]
- Obișnuiți să vă informați cu privire la viața social-politică din Republica Moldova? Care sunt subiectele care vă interesează? Cum preferați să vă informați? Ce idei, gânduri sau reacții apar atunci când vă informați cu privire la subiectele de interes sau aflați ceva nou despre acestea? În general, sunteți la curent cu evoluția evenimentelor politice din Moldova? (*dacă da, care este părerea despre acestea? respondentul a votat sau a încercat să voteze la alegerile prezidențiale din 2016 sau la cele parlamentare din 2014, de exemplu?*)
- După părerea dumneavoastră, cât de important este ca cei care au plecat din Moldova să participe la viața politică prin exprimarea votului la distanță? Care sunt alte modalități prin care cetățenii din străinătate pot participa la viața politică și social-economică din Moldova, dacă se dorește acest lucru?
- Ați auzit de asociațiile migranților moldoveni din străinătate? Cunoașteți cu ce se ocupă acestea? Sunteți membru al unei astfel de asociații? (*dacă da, în ce activități se implică? de ce se implică? cât de des? care sunt beneficiile?, dacă nu, de ce nu se implică? care sunt reținerile?*)

Orientarea identitară, raporturile cu statul de origine

- După părerea dumneavoastră, ce efecte negative/ pozitive asupra Moldovei are faptul că populația migrează în masă în străinătate? Credeți că migranții care se află temporar în afara țării sau s-au mutat permanent din Moldova pot contribui la modernizarea/ creșterea/ dezvoltarea acesteia pe termen scurt, mediu și lung? Ce rol atribuiți acestor migranți (*ce rol își atribuie respondentul?*) Ce rol ar avea statul sau autoritățile publice din Moldova în valorificarea impactului pozitiv pe care îl au migranții (*care sunt sugestiile concrete?*)
- Care este primul lucru care vă vine în minte când vă gândiți la Moldova? (*de ce? cu se asociază lucrurile evocate?*) Ați putea să vă gândiți și să îmi spuneți unde este așa-numitul „acasă" pentru dumneavoastră?
- În ce limbă vorbiți cu copiii? (*dacă respondentul nu are copii, în ce limbă ar trebui să vorbească migranții cu copiii lor?*) Credeți că este important ca copiii dumneavoastră să rețină că părinții lor s-au născut în altă țară? (*dacă da, de ce? dacă nu, de ce?*) Ce încercați să le comunicați/ transmiteți copiilor despre Moldova? (*în ce mod?*)
- Obișnuiți să comunicați cu alți moldoveni din Canada? (*cât de des, cu ce ocazie?*) În general, moldovenii din Canada încearcă să se ajute/ sprijine reciproc cu diverse ocazii?
- Ați luat vreodată în calcul posibilitatea de a vă întoarce în Moldova? (*dacă nu, de ce?, dacă da, în ce condiții, în ce perioadă, pentru cât timp?*)
- Detineți cetățenie canadiană? *(dacă da, când a fost dobândită cetățenia? procesul de obținere a cetățeniei a fost unul anevoios?)* Ați renunțat la cetățenia moldovenească *(dacă da, de ce? dacă nu, de ce?)* V-ați gândit vreodată să renunțați la cetățenia moldovenească (*dacă da, de ce? dacă nu, de ce?*)

Profil socio-demografic și alte detalii relevante

- Genul respondentului, vârsta
- Anul emigrării în Canada, forma migrației (*individual sau cu familia?*), experiențe anterioare de migrație (*în ce stat? pentru cât timp?*)

- Forma de ședere în Canada (*temporară sau permanentă?*)
- Stare civilă (*a avut același statut și înainte de emigrare?*), număr membri în familie (*numărul copiilor, câți s-au născut în Canada?*)
- Ocupația curentă și ocupația avută înainte de emigrare, locul de muncă (*înainte de emigrare și după?, vechimea la locul de muncă înainte și după emigrare?*)
- Nivelul de educație înainte și după emigrare (*care sunt studiile absolvite înainte de emigrare? s-a obținut vreo calificare după emigrare?, lucrează în domeniul pe care l-a absolvit în Moldova, Canada sau în altă parte?, există planuri de viitor cu privire la formarea profesională?)*
- Localitatea în care a locuit în Moldova, în Canada
- Detalii cu privire la soț/soție (vârstă, ocupație, nivel de educație, loc de muncă etc.)

Anexa 4.2. *Ghid de interviu II*

pentru interviurile realizate cu reprezentanții structurilor asociative voluntare ale migranților moldoveni din țările de destinație

Bună ziua! Numele meu este Cristina Haruța și efectuez o cercetare pe tema migrației populației din Republica Moldova. Întrucât ați fost de acord să îmi răspundeți la niște întrebări, aș dori să vă comunic că numele dumneavoastră va rămâne anonim. V-am selectat pe dumneavoastră pentru a realiza acest interviu, deoarece aveți calitatea de președinte/ lider/ membru activ al asociației/ grupului din care faceți parte. Cu permisiunea dumneavoastră, convorbirea noastră va fi înregistrată. Informațiile și detaliile pe care mi le oferiți vor fi folosite doar în scopuri științifice.

- Când a fost înființată asociația? Cui i-a aparținut ideea? Care au fost obiectivele inițiale ale organizației? S-au schimbat acestea pe parcurs? Există o viziune sau o strategie pe termen lung a asociației? Care sunt resursele asociației? De ce tipuri de finanțare beneficiază și din partea căror entități? Câți membri are asociația? Câți dintre aceștia sunt activi și se implică permanent?
- În ce constau activitățile care se organizează de către membrii asociației? De ce se organizează aceste activități și nu altele? (*se dorește diversificarea activităților?*) Ați putea să îmi spuneți care sunt activitățile pe care le considerați de succes? (*dar cele care au suferit un fiasco și, din diverse motive, nu au putut fi realizate? de ce?*) Câte dintre aceste activități au vizat în vreun fel aspectele social-economice, politice și culturale din Moldova?
- Care sunt problemele sau dificultățile pe care le întâmpinați în gestionarea asociației? [doar pentru lideri și președinți] Ați spune că moldovenii sunt interesați de activitățile asociațiilor de migranți? (*dacă da, de ce? dacă nu, de ce?*) Care sunt așteptările dumneavoastră față de asociație pe termen scurt, mediu și lung? *(cum vede evoluția asociației? care este direcția definită?*)

- În ultimii ani, ați sprijinit în vreun fel un proiect, o idee, un demers, o inițiativă care are legătură cu Moldova prin intermediul asociației? (*dacă da, de ce? în ce a constat proiectul sau ideea sprijinită? în ce a constat sprijinul?, dacă nu, de ce?*) S-a întâmplat să contactați reprezentanți din Moldova în legătură cu diverse subiecte/ probleme (*formulare de petiții, sesizări, sugestii etc.*)
- Cu cine obișnuiți să mențineți legătura pentru a implementa obiectivele organizației? *(ambasade și consulate, instituții ale administrației publice centrale sau locale din Moldova sau din țara de destinație, asociații din alte state*) Când aveți nevoie de sprijin pentru desfășurarea activităților de la cine îl solicitați, de regulă? Care sunt așteptările dumneavoastră în ceea ce privește comunicarea și sprijinul din partea statului?
- Sunteți familiarizat(ă) cu activitatea Biroului pentru Relații cu Diaspora din Republica Moldova (BRD)? Ce părere aveți despre proiectele pe care le implementează? În ce măsură credeți că acestea au un impact în rândul migranților și a celor rămași în Republica Moldova? În general, ce părere aveți despre politicile și măsurile ce vizează migrația populației din Republica Moldova?
- După părerea dumneavoastră, ce efecte negative/ pozitive asupra Moldovei are faptul că populația migrează în masă în străinătate? În general, în ce fel credeți că îi schimbă pe migranți experiența migrației? Credeți că migranții care se află temporar în afara țării sau s-au mutat permanent din Moldova pot contribui la modernizarea/ creșterea/ dezvoltarea acesteia pe termen scurt, mediu și lung? Ce rol atribuiți acestor migranți sau diasporei moldovenești?
- Ce rol ar putea avea statul sau autoritățile publice din Moldova în valorificarea impactului pozitiv pe care îl au migranții (*care sunt sugestiile, ideile concrete?*) Cum apreciați în general atitudinea autorităților și a demnitarilor din Moldova față de migranți? Dar față de asociațiile acestora?
- În cadrul asociației se obișnuiește să fie efectuate donații/ sponsorizări ai căror destinatari se află în Moldova? (*dacă da, cât de des se fac donații, cine sunt destinatarii, care sunt motivele pentru care se fac donațiile?*)

- Ce ați putea spune despre relațiile pe care le dezvoltă moldovenii aflați în străinătate? Obișnuiesc aceștia să comunice cu alți moldoveni? (*cât de des, cu ce ocazie?*) În general, moldovenii care se află în același oraș/ loc încearcă să se ajute/ sprijine reciproc cu diverse ocazii?

Alte detalii relevante

- Genul respondentului, vârsta, anul emigrării (*experiențe de migrație anterioare*), poziția pe care o ocupă în asociație (*de cât timp?*)

Anexa 5.1. ***Caracteristicile socio-demografice ale respondenților din prima categorie de intervievați – migranții economici originari din Republica Moldova (țara de destinație Canada, provincia Alberta, orașul Calgary)***

Nr. crt.	Respondentul	Genul	Vârsta	Starea civilă	Nr. copii	Anul emigrării
1.	R1	Femeie	35	Căsătorită	3	2008
2.	R2	Femeie	42	Căsătorită	2	2007
3.	R3	Bărbat	35	Căsătorit	2	2009
4.	R4	Femeie	29	Căsătorită	1	2009
5.	R5	Femeie	59	Căsătorită	2	2006
6.	R6	Femeie	35	Căsătorită	3	2011
7.	R7	Bărbat	32	Căsătorit	2	2009
8.	R8	Femeie	32	Căsătorită	2	2007
9.	R9	Bărbat	33	Căsătorit	2	2009
10.	R10	Femeie	30	Căsătorită	1	2009
11.	R11	Femeie	43	Căsătorită	2	2007
12.	R12	Bărbat	34	Necăsătorit	-	2010
13.	R13	Bărbat	37	Căsătorit	2	2007
14.	R14	Femeie	39	Căsătorită	2	2009
15.	R15	Femeie	42	Căsătorită	2	2008
16.	R16	Bărbat	45	Căsătorit	2	2007

Nr. crt.	Respondentul	Genul	Vârsta	Starea civilă	Nr. copii	Anul emigrării
17.	R17	Femeie	29	Căsătorită	2	2010
18.	R18	Femeie	41	Căsătorită	2	2011
19.	R19	Bărbat	39	Căsătorit	1	2014
20.	R20	Femeie	31	Necăsătorită	-	2012
21.	R21	Femeie	39	Căsătorită	2	2009
22.	R22	Bărbat	47	Căsătorit	2	2006
23.	R23	Femeie	33	Necăsătorită	-	2011
24.	R24	Bărbat	41	Căsătorit	1	2013

Anexa 5.2. ***Caracteristicile respondenților din a doua categorie de intervievați – reprezentanți ai structurilor asociative voluntare ale migranților moldoveni din țările de destinație***

Nr. crt.	Țara de destinație	Anul înființării	Calitatea respondentului
1.	Canada	2008	Președintele asociației/ comunității de migranți
2.	Canada	2014	Membru al asociației
3.	Italia	2007	Președintele asociației
4.	Canada	2017	Membru al asociației
5.	Danemarca	2013	Președintele asociației
6.	Canada	2015	Membru în boardul asociației
7.	Olanda	2012	Grup de inițiativă, lider informal al grupului
8.	Suedia	2009	Grup de inițiativă, lider informal al grupului
9.	Belgia	2011	Grup de inițiativă, lider informal al grupului
10.	Franța	2015	Vicepreședintele asociației
11.	Marea Britanie	2011	Membru al asociației
12.	Italia	2015	Fost președinte al asociației
13.	Italia	2004	Președintele asociației
14.	Italia	2008	Președintele asociației
15.	Finlanda	2011	Președintele asociației
16.	Grecia	2010	Președintele asociației

ISBN: 978-606-37-1024-7